

Agustí Colomines i Companys

1013

Reformistas frente a burócratas

Veinte ensayos sobre el catalanismo regeneracionista en España

1997

Para los abuelos castellanos de mi hijo,
Leandro y Nona Rojo,
que conocieron la pena de la derrota y el exilio,
y también para el abuelo Joan, mi padre,
luchador incansable por la recuperación de
los derechos nacionales y democráticos de Catalunya.

"Si quieres ser universal, habla de tu pueblo"
ANTONIO MACHADO

Índice

Prólogo

Josep Termes

I. Introducción

Cataluña en España. Una visión histórica 1

II. Escenarios

1. Burócratas y centralistas. El régimen local español en la construcción del Estado liberal, 1812-1868 21
2. El significado de la Bases de Manresa de 1892 36
3. La constitución del catalanismo político conservador 50
4. El catalanismo y el modelo de Estado para España 59
5. El catalanismo y la gobernabilidad de España 77
6. Modernizar Cataluña, reformar España 87
7. Barcelona, capital de Cataluña 97

III. Debates

8. Historiografía y nacionalismo 119
9. La historiografía española y los nacionalismos 133
10. Catalunya en la España contemporánea. Líneas de interpretación sobre la construcción del Estado-nación español 153
11. Interpretación del catalanismo 169
12. Historia e identidad nacional 176
13. Viejos tópicos frente a nuevas ideas 183
14. La Fiesta Nacional Catalana en la España de las Autonomías 186
15. ¿Es el catalanismo un nacionalismo cívico? 190

IV. Figuras

16. El enigma Prat de la Riba 193
17. Lluís Companys, presidente de Cataluña 196
18. Cambó, pralamentario 199
19. A propósito de Cambó, la derecha catalanista y Franco 201
20. Josep Tarradellas: ¿Héroe o traidor? 206

I. Introducción

CATALUÑA EN ESPAÑA. UNA VISIÓN HISTÓRICA

Els segles XVI i XVII tradicionalment han estat considerats com una època de decadència per als territoris de la Corona Catalano-Aragonesa, en contrast amb el protagonisme que adquiria Castella amb la formació del gran imperi europeu i americà i la floració cultural i artística. Si bé és cert que les distintes unitats territorials que formaven part de la Corona d'Aragó continuen fidels al seu sistema d'autogovern tot i el matrimoni del seu Rei, Ferran II, amb la reina castellana Isabel; tanmateix, les relacions entre les institucions pròpies i la monarquia hispànica s'aniran complicant fins a l'esclat de la revolta del Segadors. La via ortodoxa intransigent de la monarquia hispànica pel que fa a la qüestió religiosa va crear focus de malestar social, els quals, agreujats per altres elements, com ara les vicissituds econòmiques, es van posar de manifest en diverses rebel·lions, com ara la morisca de les Alpujarras, l'agudització del bandolerisme català o bé en la mateixa expulsió dels moriscs a tot l'Estat.

Cap a la unió dinàstica de la Corona catalano-aragonesa amb Castella

Del pactisme moderat de Ferran II a l'autoritarisme Habsburg

La capitulació de Pedralbes el 1472 posava fi a la llarga guerra civil catalana (1462-1472). Tanmateix, la guerra no va servir per posar fi als conflictes que l'havien provocada. Es tornava a la situació pre-bèl·lica, però en una conjuntura econòmica pitjor. El 1479, a la mort del rei Joan II, accedí al tron de la Corona Catalano-Aragonesa Ferran II, que el 1469 s'havia casat amb Isabel, reina de Castella des del 1474. Amb motiu d'aquesta unió matrimonial, doncs, Ferran passava a ésser rei, també, de Castella. Sota Ferran II, i encara més amb el seu nét i hereu, Carles I, els centres de poder i l'estructura central del govern de la Corona d'Aragó se situaren fora del territori propi. Així doncs, la Corona Catalano-Aragonesa, que era el resultat de l'associació de diversos components d'igual categoria legal, en entrar en relació amb Castella, tot i que es mantenen els seus furs i privilegis, en conjunt esdevé una entitat de segona categoria dins de la monarquia hispànica, sobretot a partir de la incorporació a Castella de Granada (1492), l'ocupació de Navarra el 1493 (malgrat que mantindrà les pròpies institucions d'autogovern) i de les illes Canàries entre el 1496 i el 1500 i de la recuperació del Rosselló i la Cerdanya (que Joan II havia cedit a França) pel tractat de Barcelona del 1493, que descompensà la relació territorial i demogràfica en favor de Castella.

Un cop incorporada Granada, la Corona de Castella ocupava 378.000 km², front als 100.000, en xifres rodones, de la Corona d'Aragó. Quant a la població, la Castella de començament del l'últim quart del segle XV tenia, si fa no fa, entre cinc i sis milions d'habitants, mentre que els estats de la Corona Catalano-

Aragonesa encara no havien assolit el milió d'ànimes. En aquest mateix sentit, l'economia castellana, menys afectada per la crisi baix-medieval que la catalano-aragonesa, esdevingué més sòlida. La superioritat demogràfico-econòmica de la Corona de Castella, fou reforçada, a més, pels beneficis de l'explotació americana i per la presència en el seu territori de la cort, primer itinerant, i, des del 1561, establerta permanentment a Madrid.

El resultat d'aquesta desigualtat i de la progressiva castellanització de la monarquia fou la despreocupació que demostraren els poders públics vers els assumptes propis de Catalunya-Aragó. Només quan Castella fou incapaç de mantenir la costosa política dels Àustries o bé quan calgué aprofitar l'estratègica situació dels territoris fronterers per abatre les pressions exteriors o encara, també, quan l'actitud dels catalano-aragonesos amenaçava la pau interna, els monarques dedicaren el seu temps a afers propis del regne catalano-aragonès. I així es mantingueren les coses fins a les profundes transformacions derivades de la guerra de Successió de 1707.

Organització político-administrativa sota els Àustries

Acabada la Guerra Civil, les Corts de Barcelona de 1480-1481 i les reformes proposades per Ferran II s'encaminen a superar els estralls de la guerra per encetar un període de pau i de recuperació econòmica. Però el que fou més important en el camp de la doctrina política fou el reconeixement del pactisme (Constitució de l'Observança), amb què s'acceptava que el govern de la Corona d'Aragó el feia el rei amb les corts sobre la base del respecte absolut a les constitucions del país. Així doncs, el principi de la monarquia paccionada era el que prevalia després de la guerra, i també que el caràcter amb què estaven units entre ells els països de la confederació catalano-aragonesa era el que s'empraria en la unió amb Castella.

Amb la unió personal de Ferran i Isabel s'inaugurà una nova etapa per al govern de Catalunya caracteritzada per la continuïtat de la majoria de les institucions que s'havien configurat durant l'Edat Mitjana, i la introducció d'altres de noves que a la llarga podrien distorsionar el funcionament tradicional de la Corona Catalano-Aragonesa. L'organització político-administrativa de la Corona Catalano-Aragonesa recolzava sobre la base d'una sèrie d'organismes, que feien de corretja de transmissió entre el poder central i el territorial, recíprocament. En l'àmbit de l'administració central, el monarca, exponent últim de la piràmide de poder, assumia funcions legislatives, executives i judicials que, això no obstant, eren limitades per normatives legals i tècniques. El fet, doncs, que el rei participés intensament en els afers de la corona castellana i el caràcter itinerant de les corts van induir Ferran II a la creació dels instruments necessaris per mantenir un govern a distància: el Consell Suprem d'Aragó, creat el 1494, i la

institucionalització, encara precària, del virrei. El Consell Suprem d'Aragó fou el primer d'un seguit de consells que s'anirien creant, embrió dels ministeris, dedicats a zones concretes o a temes determinats. El 1555, per exemple, la creació de Consell d'Itàlia segregà aquests territoris del lligam que fins aleshores havien tingut amb la Corona Catalano-Aragonesa.

El sistema institucional heretat de l'Edat Mitjana es mantingué, en teoria, fins a la desfeta de 1714, però foren moltes les esquerdes que s'hi produïren. La confirmació definitiva de l'absentisme dels reis després de la mort de Ferran II i la incorporació de Catalunya a l'amplíssim heretatge de Carles I, van crear la necessitat d'una fórmula que suplís les absències reials. Aquest és el paper a què es va destinar la figura del virrei, sovint coneguda com a lloctinent general. La institucionalització del virrei va comportar la progressiva pèrdua d'importància d'altres magistratures que havien estat vigents durant l'Edat Mitjana, com és la del governador general, lloc reservat de sempre a la figura del primogènit. Més que un autèntic artífex de la política a seguir en el regne, el virrei sovint va actuar com a mer executor de les ordres del monarca; al mateix temps que esdevingué una mena de coixí per deturar les protestes dels súbdits quan la corona alimentava transgressions del règim foral. La consolidació del règim virregnal cal associar-la a la Reial Audiència, que a Catalunya fou establerta el 1493 com a tribunal jurídic i assessor al costat del rei i, a València, el 1506 com a organisme col·legiat que unia competències polítiques i judicials per assessorar el virrei.

La centralització s'accentuà des dels primers anys del regnat de Carles I, mitjançant l'aparició de nous consells, com ara el d'Estat, la missió del qual era assessorar el monarca en els afers d'alta política, el de Guerra (íntimament lligat a aquell) encarregat de l'organització militar, el d'Hisenda o bé el de la Inquisició. L'organització político-administrativa de la Corona Catalano-Aragonesa (Generalitat, Corts, Mestre Racional, Batllies, etcètera) va patir durant el segle XVI les pressions de la corona, encaminades simultàniament a enfortir les institucions delegades (virrei, Reial Audiència) i a controlar les de caràcter representatiu. Carles I no féu res més que consolidar allò que ja havia imposat el seu avi: impedir que les Corts aragoneses despleguessin una tasca eficient i interferir la independència de les Generalitats.

Seguint el model de les monarquies europees modernes, els Habsburg van anar creant una estructura de govern, una màquina de poder que els permetés d'imposar la seva autoritat. Ho van aconseguir fonamentalment gràcies al reforçament del poder reial, la burocratització del poder, un exercit permanent, un equip diplomàtic complex i la reorganització de les finances per poder subvencionar les despeses d'aquest aparat de poder.

Els nous òrgans de govern i de justícia, com hem dit, s'establiren principalment a la cort. Tot i que els Reis Catòlics i Carles I no van tenir una capital fixa, Felip II la va implantar definitivament a Madrid (1560), on es desenvolupà un cos burocràtic que girava entorn de dos nivells, per damunt dels consells, els virregnats i les audiències:

A) El monarca, o, en el seu cas, el privat, que formaven el centre de la cort. Durant el segle XVI el monarques amb una forta personalitat (Carles I i Felip II) van governar directament o amb l'ajuda de familiars. Però els Àustries del segle XVII, en canvi, es van deixar portar per individus de la seva confiança, generalment de l'alta noblesa (Felip III: duc de Lerma; Felip IV: comte-duc d'Olivares; Carles II: Nithard i Joan Josep d'Àustria).

B) Els cancellers o secretaris, que podien pertànyer a la noblesa, o també a l'alta burgesia. Carles I, que va començar tenint un sol canceller (Gattinara), va acabar organitzant dos equips: un secretariat espanyol (Francisco de los Cobos, Gonzalo Pérez), que entenia dels problemes de la monarquia hispànica i d'Itàlia, i un secretariat franco-borgonyó (Perrenot de Granvela), que entenia dels problemes de les possessions al nord dels Alps. Felip II va treballar amb una colla de secretaris (entre ells Antonio Pérez), que el posaven en contacte amb els consells.

Les guerres a Europa i l'enfortiment del poder reial

L'exèrcit permanent, però, va ser l'arma principal del monarca per reforçar la seva autoritat, i, en el cas dels Àustries, la millor màquina de guerra de tot el segle XVI, el qual els va permetre de mantenir la supremacia a Europa. L'exèrcit espanyol dels segles XVI i XVII es basava en els terços, unitats de combat formades per 3.000 o 4.000 homes de procedència heterogènia (espanyols, alemanys, italians, valons, irlandesos...) i força violents; i en l'esquadra, formada per dos blocs: el dels vaixells de rem i d'assalt (galeres), que tenia les bases a la mar Mediterrània, i el dels vaixells de vela (galions), de lluita a distància gràcies a l'armament d'artilleria. Tot i que no sempre estava ben preparada, l'esquadra va mantenir el domini al mar durant el segle XVI (èxit de Lepant, conquesta de Portugal) i no el va perdre ni després del fracàs de l'armada Invencible (1588). Però aquest predomini minvà durant la crisi de 1638-39, amb la destrucció de les drassanes del Cantàbric i la derrota de les Dunes (1639) contra la flota holandesa.

A Europa, si bé Carles I fou el monarca més poderós al moment de la seva coronació, la difusió del luteranisme a Alemanya causà una profunda esquerda en el mosaic imperial. Part dels prínceps alemanys acceptaren la ideologia de Luter pels seus continguts nacionalistes, i s'oposaren a l'emperador, fidel al catolicisme. La guerra, doncs, s'apoderà de l'escenari europeu fins al 1563, un cop acabat el Concili de Trento, i es confirmà la ruptura de la cristiandat europea en

dos blocs, catòlic i protestant. Amb Felip II la guerra fou contínua a Europa i a la Mediterrània. En primer lloc contra els francesos i després contra la revolta nacionalista i calvinista de la burgesia urbana dels Països Baixos. La guerra al front mediterrani mantinguda contra els turcs fou l'única dimensió internacional en què participaren els catalans, fornint-hi homes i vaixells al costat de la Lliga Santa amb Venècia i el Papat. El breu regnat de Felip III va ser un període de pau i treva als fronts europeus, tot al contrari del que succeí durant el regnat de Felip IV (1621-1665), que esdevingué un període de crisi generalitzada. Del 1618 al 1648 Europa vivia immersa en la Guerra dels Trenta Anys, un darrer enfrontament dels Habsburg contra els països europeus moderns (França, Holanda, principats alemanys). Si bé la guerra va acabar amb el reconeixement de la independència d'Holanda, la disputa entre Felip IV i França va continuar, com veurem, fins a la signatura de la Pau dels Pirineus (1659).

La preeminència de la monarquia hispànica a Europa i al món, tanmateix, no s'assegurà tan sols per la força. Els Habsburg van mantenir ambaixadors, preferentment nobles castellans o flamencs, a quatre places importants: París, Londres, Viena i, especialment a Roma, ja que la política exterior de la monarquia hispànica depenia molt de l'aspecte religiós.

Els enfrontaments amb el poder reial: les crisis internes

Durant els segles XVI i XVII van tenir lloc diverses crisis internes que van acabar en guerres violentes, entre les quals cal destacar, ara, la revolta de les Comunitats de Castella i de les Germanies al País Valencià i Mallorca.

A Castella, doncs, va esclatar un primer intent d'oposar-se a la tendència autoritària-absolutista de la monarquia. La revolta castellana de les Comunitats, que esclatà el 1520 com a rebel·lió en contra del control del govern castellà que passaren a exercir els estrangers (Chièvres, Utrecht...) que acompanyaren l'emperador Carles en la seva anada a Espanya a ocupar el tron. Malgrat que les Corts castelles havien pagat un subsidi per sufragar les despeses de la Coronació com a emperador, en marxar el monarca de la península alguns grups burgesos de les ciutats castelles, amb part de la noblesa, formaren una Junta que s'oposà als representants reials i els rebutjà. Les Comunitats de Castella actuaren, sobretot, a les ciutats manufactureres de Toledo, Segòvia, Àvila, Valladolid...; però al mateix temps que la classe mitjana urbana lluitava contra l'absolutisme reial, la revolta de les Comunitats prengué un caire d'avalot pagès antisenyorial. La gran noblesa castellana que en un principi va dubtar si intervenir o no, a la fi féu costat al rei Carles. La derrota de Villalar (1521) i la mort dels caps principals comuners (Padilla, Bravo i Maldonado) va representar el triomf de l'absolutisme a Castella i va segellar l'aliança entre l'alta noblesa i el monarca.

Paral·lelament a la revolta dels comuners castellans, va tenir lloc al País Valencià i a Mallorca una altra guerra, de caire social més definit: les Germanies (1521-1523). Al País Valencià, les Germanies assoliren el caràcter de guerra civil entre la burgesia, els treballadors agremiats i camperols de reialenc, per una banda, i el front mascarat (aristocràcia, cavallers i vassalls moriscos dels senyors), per l'altra. La victòria dels nobles valencians, amb el suport dels de Castella i Andalusia, restablí el domini senyorial, que exercí una forta repressió contra els gremis revoltats. A Mallorca, com a València, les Germanies també tingueren el caràcter antisenyorial de menestrals urbans i la pagesia, mentre que a Catalunya la continuïtat del sistema pactista dissenyat per Ferran II evità que s'hi donés aquesta mena de revolta.

Durant el regnat de Felip II van esclatar dues noves crisis: l'anomenada d'Antonio Pérez (1591) i la insurrecció dels moriscos a Las Alpujarras (1567-71). Antonio Pérez, com ja ha estat dit, fou un dels secretaris del rei Felip II, el qual representava la tendència liberal-erasmista i que va ser processat en unes circumstàncies força estranyes. Per evitar el procés, Antonio Pérez va fugir a Aragó, on, com a noble aragonès que era, es va posar sota la protecció del justícia major. Aleshores Felip II va ocupar militarment Saragossa i féu ajusticiar Juan de Lanuza, el justícia major, a més de restringir els furs aragonesos (corts de Tarassona de 1592).

La tendència unionista en l'aspecte religió va tenir el greu problema dels moriscos. Quan, davant l'enfrontament contra l'Imperi Turc, Felip II va témer l'actuació dels musulmans com un suposat enemic interior, la repressió religiosa es féu insostenible per als moriscos, que es van revoltar a Granada i van mantenir una guerra molt dura, que durà quatre anys, però que va acabar amb la victòria reial. A diferència de la mesura que adoptà el seu successor, Felip II no s'atreví a expulsar els moriscos del territori peninsular perquè eren una mà d'obra pagesa inestimable.

La crisi econòmica del segle XVII

El segle XVII fou un període de prostració des del punt de vista econòmic. El canvi de conjuntura s'inicià en les últimes dècades del segle XVI, i estava marcada pel pes de la competitivitat estrangera i per la crisi del sector agrícola, fonamentalment al País Valencià.

Durant els primers anys del segle la prosperitat agrícola, deguda a una sèrie d'anys de bones collites de blat a Catalunya, suavitzà la crisi general; al mateix temps, encara que de moment amb poca incidència es va començar a estendre el cultiu d'altres productes: l'arròs a l'Empordà, cítrics a la costa, moreres a la zona de l'Ebre i del Segre on hi havia població morisca. Va ser en aquests anys (1616)

que els productors de blat de l'Urgell van relançar el projecte de construcció d'un canal que asseguraria la collita de cereals els anys de sequera. Malgrat l'interès del projecte, Barcelona, compromesa a adquirir el blat a Sicília a canvi de draps, s'hi oposà i no es portà a terme. La manca de blat tant a Catalunya com al País Valencià féu que l'exportació de draps i sedes s'intercanviés amb aquest producte.

A partir de 1630 l'agricultura començà a notar les conseqüències negatives de les guerres que van comportar la destrucció de les collites i la caiguda dels preus.

Al contrari que a Catalunya, al País Valencià l'agricultura, centrada en la producció de gra, havia entrat en una fase regressiva ja en les últimes dècades del segle XVI que s'accentuà amb l'expulsió dels moriscs. Se'n van ressentir el cultiu de moreres de la vall del Xúquer i les hortes de València i Oriola, que permetia l'exportació de seda sense treballar a Castella, així com la d'arròs i la canya de sucre del ducat de Gandia que van minvar d'una manera alarmant.

Quant a les altres activitats econòmiques, la competència estrangera agreujà considerablement la situació tant del comerç com de la indústria. El Mediterrani, i fonamentalment Sicília, continuava essent el principal punt de venda de Catalunya, però la decadència de les cases de comerç era un fet. El Principat exportava només fruits secs, ferro i fonamentalment llana en brut; per contra les importacions eren molt variades i els negociants estrangers monopolitzaven tant el mercat de Barcelona com la venda al món rural.

La competència estrangera agreujà la crisi que ja existia a la indústria: es va començar a notar la decadència del sistema tradicional de producció i van aparèixer els primers símptomes de les tensions socials que havia de produir el pas del sistema de producció gremial al capitalista amb la implantació de formes de treball pre-capitalistes. En aquest sentit son simptomàtics els conflictes que enfrontaren els teixidors amb els paraires rics, els quals, per abaixar els preus de cost, recorregueren a la mà d'obra rural sense que les protestes dels gremis poguessin aturar el procés, la qual cosa demostra la seva debilitat. A partir de 1640 la indústria sofrí, com es evident, les conseqüències negatives de la guerra i de l'afrancesament de l'administració.

La producció valenciana es veié afectada per problemes semblants: Castella absorbia, de molt, les seves exportacions que començaren a experimentar una recessió en els primers anys del segle. Les importacions de productes alimentaris i manufacturats eren molt més importants que les exportacions, i anglesos i francesos dominaven el comerç. La indústria de la seda, afectada per una descapitalització que també s'agreujà arran de l'expulsió dels moriscs, concentrada a la ciutat de València s'havia ressentit del descens del cultiu de la morera; els velluts del segle XVI eren substituïts per teixits amb menys contingut

de seda, i la necessitat de rebaixar costos va fer que entrés en un procés paral·lel al de la indústria drapera de Barcelona. Tot i així no pogué fer front a la competència dels teixits francesos que acabarien destruint el seu mercat.

Al darrer terç del segle XVII, en contrast amb la decadència de Castella, es produeix una recuperació econòmica a Catalunya, i també al País Valencià, produïda per l'estabilització de la moneda després de la guerra dels Segadors, així com per un canvi d'orientació del comerç que donà entrada a petites companyies, sovint familiars; s'orientà cap als mercats atlàntics en detriment dels del Mediterrani; i, impulsà la figura del comerciant a la menuda: els botiguers de teles i draps i adroguers. L'esperit que havia de guiar aquesta revifalla va ser divulgat per Narcís Feliu de la Penya en l'obra *Fènix de Catalunya* escrita el 1683, que marca l'inici del redreçament català.

Al País Valencià la recuperació econòmica anà lligada a la de la indústria de la seda a partir del 1660, impulsada en bona part per les excel·lents collites d'aquells anys, que preparà la gran industrialització del segle XVIII.

La desnacionalització de Catalunya

Al segle XVII les derrotes militars dels terços espanyols a Europa van posar de manifest la crisi social i econòmica de la monarquia hispànica, agreujada per la ineficàcia dels privats que van envoltar els reis des de Felip III. Després de la paralització de les activitats militars a Europa durant el regnat de Felip III, el seu fill Felip IV encetà un clar intervencionisme en els assumptes europeus. El resultat va ser, per un costat, la participació espanyola en la guerra dels Trenta Anys (1618-1648), l'efecte de la qual, després de la pau de Westfàlia, va demostrar el fracàs de l'intent del Comte-duc d'Olivares de reorganitzar la corona i retornar-li l'hegemonia a Europa; i, per l'altre, l'agreujament de l'enfrontament directe amb França que es va perllongar fins a la Pau dels Pirineus (1659), i que va comportar el debilitament de la monarquia hispànica i la confirmació de la supremacia francesa en l'àmbit europeu. Internament, a partir de 1640 es van succeir una sèrie de revoltes interiors que van posar de manifest la voluntat de Catalunya, així com de Portugal, de mantenir les seves institucions i la seva individualitat al marge de Castella, dintre dels pactes establerts amb la Monarquia hispànica. El trencament institucional va donar pas a l'enfrontament armat i a l'irreversible desmembrament de Catalunya.

La revolta de Catalunya contra la Corona de Castella va ser, per un costat, una revolta social popular cobra els abusos de les classes dominants, tant de l'Estat com del Principat; per altre, per altre una rebel·lió de les institucions catalanes en defensa dels seus interessos i contra la dominació castellana. Les dificultats dels

governants del Principat de fer front a ambdós conflictes, va portar als representants de la Generalitat a establir contactes amb França que havien de significar el sotmetiment de Catalunya i una llarga guerra de confrontació.

La guerra dels segadors i el Corpus de sang

Les relacions dels estaments dirigents catalans amb la monarquia hispànica s'havien anat deteriorant al llarg dels regnats de Felip II i de Felip III, fins arribar a l'enfrontament directe amb Felip IV com a conseqüència de la política agressiva contra Catalunya duta a terme pel compte-duc d'Olivares. La qüestió de fons era fonamentalment econòmica i estava relacionada amb les necessitat econòmiques de la Corona cada vegada més grans; però el problema s'agreujà davant les desmesurades exigències reials fetes a Catalunya en el marc de la participació hispànica en la guerra dels Trenta Anys.

Les reiterades temptatives per imposar noves tributacions van provocar l'oposició unitària d'una societat tant dividida com la catalana que, a partir de 1620, es trobà pràcticament sola lluitant contra la Corona. La petita noblesa dominava la Generalitat, i amb el suport de l'aristocràcia urbana, la clerecia, els menestrals i pagesos, i les grans fraccions de nyerros i cadells, s'uniren en la lluita comuna contra el govern de la Corona.

Des del 1620, la fiscalitat es centrava en tres tipus de contribució: En primer lloc la dels quintos, la cinquena part dels ingressos municipals que algunes poblacions havien de pagar al rei en funció de llur carta municipal. Era un impost més teòric que real que el rei intentà reactivar, cobrant endarreriments i generalitzant-lo a totes les poblacions a les corts del 1599; en aquell moment hi va haver de renunciar, i la mateixa ambició va fer fracassar les del 1626. Replantejat de nou el 1634 portà a durs enfrontaments amb el Consell de Cent, que havia intentat evitar el trencament amb la Corona fent algunes dotacions importants, però insuficients per les necessitats del rei.

En segon lloc hi havia la dècima, s'exigia a la clerecia a partir de 1632 la dècima part de les rendes eclesiàstiques a més a més de l'impost de croada; el de la quarta i el de l'excusat, substituït aquest últim amb moltes reticències per una renda fixa de 7.000 lliures a partir del 1573.

Finalment hi havia la obligació de col·laborar amb homes i diners en les empreses bèl·liques europees. Aquest impost fou el més contestat de tots. El Compte-duc tenia el projecte de crear un gran exèrcit, l'anomenada «Unión de Armas», amb uns 140.000 homes, dels quals 16.000 havien de ser aportats per Catalunya, 6.000 per València i 6.000 per Balear i Canàries. Aquesta obligació fou presentada a les corts de 1626 que la jutjà anticonstitucional. Els valencians, no

sense protestes, accediren parcialment a la demanda; els mallorquins, aïllats, no tenien possibilitat de resistència; i, el Principat es negà a contribuir a l'esmentada Unió en una quantitat exorbitada, que significava el doble del pressupost anual de la Generalitat. La negativa a pagar els quints i a contribuir a la Unió d'Armes van fer fracassar les corts, i el rei marxà sense clausurar-les.

Tanmateix des d'aquest any es va imposar la presència de soldats al Principat, els quals estava obligada a allotjar la població, fonamentalment els menestrals i pagesos. Aquesta presència militar s'incrementà a partir de 1635 quan la Corona entrà en guerra amb França en l'etapa final de la guerra dels Trenta Anys. Aleshores Olivares va planejar traslladar el camp de batalla a la fronterera catalano-aragonesa en un últim intent per obligar a Catalunya a participar en la milícia, ara per defensar la seva terra.

El 1637 hom projectà una ofensiva per Llenguadoc però els catalans, amb la Generalitat al cap, van ser reticents a la crida a les armes, i, per altra banda els francesos van frenar l'avanç de les tropes de Felip IV i el juliol de 1639, en el contraatac, van prendre la fortalesa de Salses, la qual no va ser recuperada fins al gener de 1640 que s'acabà la campanya.

Els anys de guerra i de lleves havien afectat a tothom. A València s'havia instaurat a partir del 1637 el sistema de reclutar un home per cada 100 focs. Mallorca, ultra haver de fer front al perill d'invasió francesa a Menorca, s'havia vist obligada a formar un terç amb 1.200 homes, que van ser enviats a Itàlia, i suportat l'allotjament de soldats de les esquadres reunides a Alcúdia. A Catalunya s'havien reclutat 13.000 homes, però la presència d'exèrcits forasters l'havien convertida tota ella en una plaça d'armes; les dificultats que això comportava i la pressió fiscal exagerada havien aconseguit enfortir un inusual i recent sentiment d'unanimitat i de rebuig als governants.

Els terços van evacuar el Rosselló el 1640 però van restar a Catalunya més de 10.000 soldats, amb la qual cosa els camperols van seguir obligats a oferir l'allotjament (que incloïa a més a més de l'estada, sal, vinagre, foc, taula i servei). Les topades entre camperols i l'exèrcit, format per aventurers indisciplinats de tots els països, eren freqüents. Camperols, hisendes, capellans i esglésies eren sotmesos a vexacions, robatoris i actes sacrílegs que escandalitzaven a la població i legitimaven la revolta que havia d'esclatar, relatada en el romanç dels «Segadors».

La revolta començà a rel de l'atac i saqueig de la població de Santa Coloma de Farners ordenat pel virrei, comte de Santa Coloma, després que l'algutzir Montrodon morís en uns aldarulls provocats per la negativa de la ciutat a hostatjar tropes.

La rebel·lió popular que esclatà es va estendre arreu de les zones que patien els allotjaments: L'Empordà, la Selva, el Vallès, l'Osona... El 22 de maig els revoltats van arribar a Barcelona on van alliberar presos. El moment culminant de la revolta va ser el 7 de juny, diada del Corpus. Havien arribat a Barcelona segadors per a ésser llogats, i entre ells alguns revoltats, quan un incident entre un algutzir i un segador va desencadenar el motí; els incidents culminaren amb la persecució dels funcionaris reials i la mort del virrei quan intentava fugir. La revolta es va estendre ràpidament cap a altres indrets: Granollers, Girona, Vic, Manresa, Mataró, Lleida, Cervera, Balaguer... o Tortosa, on va ser dominada per la oligarquia urbana fidel al rei.

Els fets, coneguts com «el Corpus de Sang», van ser un episodi més de la revolta social camperola que s'estenia per tot el país a la qual s'hi van afegir les classes populars urbanes. La Generalitat, presidida pel canonge de la Seu d'Urgell Pau Claris, i el Consell de Cent de Barcelona van aconseguir finalment controlar la situació i dirigir la revolta social, que estimulada pels problemes amb els allotjaments militars era contra el conjunt de l'opressió senyorial a la que estava sotmesa la pagesia catalana en general, directament contra Castella convertint-la en una revolta política contra la política del comte-duc favorable als interessos de la monarquia.

El trencament amb la Corona es feia inevitable. El perill imminent d'invasió de l'exèrcit castellà obligà a pactar amb els francesos per tal d'obtenir ajuda militar, tant per la potència de les tropes de Felip IV com per la resistència a participar en guerra que una vegada més demostrà el poble català. Els pactes amb els francesos van portar a la proclamació d'una efímera república sota protecció francesa; però, una setmana més tard cedint a la pressió del cardenal Richelieu, Lluís XIII era proclamat compte de Barcelona.

El dia 8 de setembre l'exèrcit castellà sortí de Tortosa, on s'havia concentrat sota el comandament el marquès de Los Vélez, en direcció a Barcelona; avançà victoriosament, malgrat la resistència oposada pels defensors, pel Perelló, el Coll de Balaguer, Cambrils i Tarragona, que fou lliurada amb poca resistència per part dels francesos. En arribar a Barcelona l'exèrcit de Los Vélez fou amplament derrotat a la batalla de Montjuïc i obligat a retirar-se a Tarragona.

Acabava de començar una guerra que duraria més de deu anys. A partir d'aquest moment Catalunya esdevenia un camp de batalla més de la guerra dels Trenta Anys. La Generalitat va perdre el poder en favor d'un consell de guerra controlat pels francesos, que frustraren qualsevol intent de reconciliació de Felip IV amb els catalans.

Inicialment l'estratègia militar catalana se centrava en la possessió de tres ciutats: Tarragona, Perpinyà i Lleida; però la primera romandria durant tota la guerra sota dominació castellana, i la segona, conquerida pels francesos, no seria recuperada mai per la Generalitat. França ocupava l'estiu de 1642 Perpinyà i Salses, amb la qual cosa passava a controlar els comptats del Rosselló i la Cerdanya, possessions que Mazzarino, successor de Richelieu, utilitzaria més tard com una peça més en el joc diplomàtic que dugué a la pau de Westfàlia (1648). L'any 1644 Lleida fou ocupada pels castellans i Felip IV en un intent de forçar la reconciliació ara que Olivares havia estat substituït per Luís de Haro, jurà les constitucions de Catalunya.

Durant la major part de la guerra, fins a la capitulació de Barcelona el 1652, Catalunya restà dividida entre les dues sobiraniaes; la línia divisòria estaria pròxima a la que marca el Llobregat amunt trencant cap a Igualada, Cervera i la Seu d'Urgell, totes al bàndol francès. En aquest context cal destacar que arreu del país es continuava patint el problema dels allotjaments de les tropes que ara, a més a més, actuaven com a enemigues o estrangeres; les protestes i aixecaments contra els soldats van ser constants durant la conflagració, i el sentiment anti-francès cada vegada més fort.

Al marge de les accions bèl·liques l'organització político-administrativa en la zona controlada per Felip IV va estar en mans dels lloctinents Pere Antoni d'Aragó, fill del duc de Cardona, i Guillem Ramon de Montcada i Alagó, marquès d'Aitona. En el territori sotmès als francesos, després de la mort de Pau Claris, va ser dirigida pels virreis mariscal de Brezé i La Mothe-Houdancourt que es rodejaven d'addictes catalans recompensant-los amb càrrecs i prebendes.

Amb tot això Felip IV inicià, com ja hem esmentat, una política de conciliació tota vegada que les tropes anaven ocupant el país fins arribar a posar setge a Barcelona l'any 1651; França, per la seva part, una vegada aconseguits els seus objectius territorials va dirigir l'atenció al desenvolupament de la guerra al centre d'Europa. Barcelona capitulà el 1652; era la fi de la guerra amb Catalunya. Felip IV va jurar les constitucions i privilegis de Catalunya i proclamà una amnistia general. Això no obstant la guerra de la Corona espanyola contra França continuà, i la conseqüència final havia de ser la mutilació de Catalunya.

La guerra de Separació, dita també dels Segadors, comportà la ruïna econòmica de Catalunya. La Generalitat i els municipis, obligats a sostenir l'exèrcit i les fortificacions s'havien empobrit; amb la invasió de manufactures franceses s'havia esfondrat la producció industrial; s'havia destruït la marina mercant; els pagesos s'havien empobrit forçats a sostenir els allotjaments i els lladroneigs dels soldats; les collites s'havien malmès i la fam era un constant; i, la situació del diner era anàrquica: mancava moneda, i hi havia hagut evasions, corrupcions i

encunyacions incontrolades. Però, l'aparell institucional i constitucional restava viu.

La mutilació de Catalunya

Després de la caiguda Barcelona l'onze d'octubre de 1852, l'exèrcit de Felip IV va ocupar ràpidament la resta del Principat; però, els francesos no va abandonar llur posicions als comptats catalans del Pirineu que havia ocupat, el Rosselló, el Conflent, el Capcir, la Cerdanya ... ni les places situades a la falda del Pirineu, la Seu d'Urgell, Olot, Camprodon, Puigcerdà ...ni la ciutat de Roses; i, fins i tot en els anys successius van seguir fent incursions a Catalunya.

L'acord definitiu que posava fi a la guerra franco-espanyola es va prendre a la illa dels Faisans del 13 d'agost al 7 de novembre de 1659, entre Mazzarino i Luís de Haro, i sense la intervenció de les institucions catalanes. L'anomenada «Pau dels Pirineus» establia que el Rosselló, el Conflent i la part de la Cerdanya situada al nord del Pirineu, quedarien sota sobirania francesa, reclamació aquesta última que finalment es concretà en trenta tres pobles de la vall de Querol, al Capcir, amb l'excepció de la vila de Llívia que restà sota sobirania espanyola.

França va abolir immediatament les institucions pròpies i imposà la parla francesa als territoris conquerits. El procés d'afrancesament dels territoris catalans fou, però, llarg i difícil. La resistència s'establí a tots els nivells fins arribar a la lluita armada.

El primer incident seriós esclatà al imposar un nou impost, la gabella de la sal, sobre la compra i venda d'aquest producte per tal de finançar la nova burocràcia del país. La protesta va provocar un aixecament anti-francès compost per voluntaris armats anomenats angelets. Es va iniciar el 1666 sota la direcció de Josep de la Trinxeria, un pagès de Prats de Molló; van arribar a ocupar Arles i Ceret, fins i tot es van posar al costat de les tropes espanyoles que lluitaven contra França. L'any 1675 van ser vençuts i durament reprimits de la mà d'un català col·laboracionista anomenat Francesc de Segarra.

Relacionat amb la lluita antifrancesa dels angelets, i en el marc de la guerra franco-espanyola, el 1674 fracassà un complot a Vilafranca del Conflent contra la dominació francesa dirigit per Manuel Descatllar que fou executat junt amb el principals conjurats.

Els territoris catalans van ser reiteradament utilitzats pel govern francès que intentà, sense èxit, bescanviar-los pels Països Baixos, La ceguesa de la Corona espanyola que s'hi negà malgrat l'interès estratègic que això tenia posa de manifest el desinterès reial per recuperar els territoris catalans. Després de la pau

de Nimega (1678) que posava fi al contenciós franco-espanyol, els territoris catalans van quedar definitivament lligats a França.

La guerra de successió i la desnacionalització definitiva

A mesura que avançava el regnat de Carles II, cada vegada es veia més clar que el rei moriria sense descendència. La debilitat de la monarquia hispànica era palesa en vida fins i tot del rei, i anunciava, així mateix, que les potències internacionals aprofitarien l'ocasió per repartir-se l'Imperi Hispànic. Ja l'any 1668 la diplomàcia internacional es posa en moviment i assolí un tractat secret entre Lluís XIV de França i l'Imperi. A canvi de la neutralitat de l'emperador Leopold I en la guerra de Devolució que enfrontava França i Espanya pel domini del Rosselló, aquell rebria Espanya, les Índies, Milà, Sardenya i els presidis toscans; el rei de França, per la seva banda, es reservava Navarra, la plaça de Roses, Sicília, Nàpols, les places del nord d'Àfrica, Filipines, Flandes i el Franc Comtat. Tot i que aquest acord no va entrar mai en vigor, com tampoc no s'aplicaren els acords de 1698, mitjançant el qual Josep Ferran de Baviera era acceptat com a hereu de la corona d'Espanya, ni el de 1699, a la mort d'aquest, que atribuïa Espanya, Flandes i les Índies a l'arxiduc Carles, la impunitat de la diplomàcia internacional per intervenir en els afers intern de la corona hispànica és una prova de la debilitat política d'Espanya i, també, de l'aïllament internacional en què es trobava.

Cap dels dos matrimonis de Carles II no va aconseguir l'objectiu del donar un descendent a la corona. Cada cop era més evident, doncs, que la manca de fills obria el problema successori que, com hem dit, prengué un caire internacional. Hi havia tres candidats qualificats: Josep Ferran de Baviera, fill de l'elector de Baviera Maximilià II Manuel i de Maria Antònia, filla de l'emperador Leopold I i de Margarida, filla, al seu torn, de Felip IV de Castella. En segon lloc, l'arxiduc Carles, fill de l'emperador Leopold i d'Elionor del Palatinat, que era nét de Maria, filla de Felip III de Castella. I, finalment, el duc Felip d'Anjou, nét de Lluís XIV de França i de Maria Teresa, filla de Felip IV de Castella, i besnét d'Anna, filla de Felip III de Castella. Carles II, aconsellat per la reina mare Marianna d'Àustria, en un primer testament s'havia decantat per Josep Ferran de Baviera, però la mort d'aquest frustrà la temptativa. A la cort les pressions eren incessants: l'ambaixador francès, marquès d'Harcourt, i l'austríac, Harrach, cercaven el suport dels notables. El consell d'estat, a la fi, es decantà per Felip d'Anjou, mentre la reina mare es mantenia fidel a la seva sang austríaca. Poc abans de la mort del rei, el cardenal Portocarrero, que de primer dubtava, acabà aconseguint del rei un testament favorable al pretendent francès. Així doncs, quan el 2 d'octubre de 1700 moria Carles II, l'objectiu de Lluís XIV s'havia acomplert en la primera fase: obtenir un testament favorable al seu nét. Restava aconseguir l'anul·lació de la renúncia que havia fet als drets a l'herència espanyola en casar-se amb Maria Teresa. De seguida es va veure que la legitimitat de l'opció francesa,

malgrat al·legar que aquella renúncia era invàlida per manca de pagament del dot, no seria acceptava internacionalment sense oposar-hi una forta resistència, sobretot perquè Anglaterra i Àustria van exigir a Lluís XIV que complís el seu compromís de donar una part de l'imperi espanyol a Europa i que Felip d'Anjou renunciés als seus drets a la corona de França.

L'entrada de Felip d'Anjou a Madrid el 18 de febrer de 1701 com a Felip V, engendrà l'oposició de la Gran Bretanya, Holanda i l'Imperi Austríac, que constituïren la Gran Aliança de la Haia (setembre de 1701). Pel març de 1702 fou declarada ja la guerra, i el 1703 Portugal, d'una banda, s'afegí a l'Aliança i, de l'altra, l'emperador Leopold va fer proclamar a Viena l'arxiduc Carles com a rei d'Espanya. Havia començat, doncs, la Guerra de Successió a la corona d'Espanya.

El decantament de Catalunya per l'opció austríaca

A més de la dimensió internacional del conflicte de la successió, en els territoris peninsular l'afer successori tingué una dinàmica pròpia. A grans trets es pot dir que la corona de Castella es va mostrar obertament fidel a Felip V i es va unir al nou rei en la lluita contra l'arxiduc, mentre que els antics territoris de la corona catalano-aragonesa, entre els quals molt clarament Catalunya, es van unir a la causa aliada.

A Catalunya l'arribada d'un rei el model polític del qual era l'unitarisme i el centralisme, que contradeïa la tradició política i l'ordenament institucional vigent al país, s'ajuntà a la tradicional francofòbia des que el 1659 els francesos havien aconseguit la mutilació del territori català i les continuades guerres de finals del s. XVII entre França i Espanya havien tingut com a escenari el Principat. D'altra banda, els catalans trobaven, o creïen veure, en l'arxiduc Carles d'Àustria la garantia del manteniment del «neoforalisme» que Carles II havia introduït i la materialització, gràcies a aquest sistema polític, de les aspiracions i els projectes econòmics d'uns grups socials que desitjaven d'intervenir a Espanya, d'accedir al comerç amb Amèrica i de protegir-se de la competència del productes d'origen francès.

Això no obstant, en els primers moment va semblar que Catalunya optava pel bàndol francès i acceptava el testament del Carles II, com ho prova el fet que Barcelona acollís Felip V sense grans oposicions i fins i tot que el monarca convoqués les corts catalanes, que es van reunir a Barcelona entre l'octubre de 1701 i el gener de 1702 i que només foren interrompudes breument per celebrar les noces del monarca amb Maria Lluïsa de Savoia. Aquestes corts, doncs, marquen el moment més dolç i pacífic de les relacions de Catalunya amb el nou sobirà, el qual, d'altra banda, seguint els consells del seu avi, es plegà a les exigències dels catalans.

Així doncs, les corts discutiren un conjunt de propostes d'ajut econòmic que presentà el rei i li atorgaren un servei de 12.000.000 de lliures, a pagar en sis anys, i un donatiu d'1.500.000. A canvi, el rei atorgà un conjunt de constitucions que, segons el parer de l'època, eren les més favorables que havia obtingut fins aleshores. Entre les constitucions sancionades hi havia les principals aspiracions econòmiques de la burgesia mercantil catalana (port franc, creació d'una companyia nàutica, permís de comerciar amb Amèrica passant per Sevilla). Acabades aquestes corts, ja es va veure que el nou sobirà havia supeditat els seus principis autoritaris i centralistes a la necessitat d'obtenir diners i la fidelitat del Principat en un moment en què el conflicte internacional s'aguditzava.

El decantament de Catalunya cap a la causa aliada fou progressiu, en bona part estimulat per la nefanda política endegada pel virrei Francisco Antonio Fernández de Velasco, el qual des del seu nomenament el 1704 exercí una política repressiva. Malgrat que pel maig de 1704 un estol aliat, comandat per Jordi de Hessen-Darmstadt, desembarcà a Barcelona, aquesta acció no va aconseguir que els catalans es mobilitzessin per la causa aliada i només pel maig de 1705 tingueren lloc les primeres conspiracions contra el rei a la plana de Vic, per part del grup anomenat dels «vigatans», molt actiu durant tot el conflicte successori. L'eficaç negociació de la diplomàcia aliada, representada per Mitford Crow, amb els caps catalans Domènec Parera i Antoni de Paguera, avalats pels vigatans, abocà a la signatura del Pacte de Gènova el 20 de juny de 1705, mitjançant el qual els catalans en comprometien amb la causa de l'arxiduc a canvi que els aliats es comprometessin a defensar els privilegis i l'ordenament polític del Principat. El pacte va funcionar, car quan Jordi de Hessen-Darmstadt i el general Peterborough desembarcaren de nou a Barcelona el 9 d'octubre de 1705, la ciutat es rendí als aliats i proclamà l'arxiduc rei com a Carles III (7 de novembre de 1705).

Un cop Catalunya va decantar-se plenament per la causa austriacista, el nou rei va convocar les corts catalanes a Barcelona, les qual tingueren lloc entre el desembre de 1705 i el març de 1706, ja que el final es va haver de precipitar per setge a la ciutat, finalment rebutjat, per part dels exèrcits borbònics. En aquestes corts, tanmateix, s'hi discutiren els termes de l'aliança dels catalans amb Carles III: la contribució econòmica del Principat, uns 2.000.000 de lliures a pagar en deu anys i els privilegis concedits a Catalunya, que bàsicament coincidien amb les concessions que havia fet Felip V, però amb algunes millores. Així doncs, el Principat es convertia en el bastió principal de la causa austriacista i durant força anys en l'escenari principal de la guerra.

València davant del conflicte dinàstic

L'espectacular èxit dels partidaris de l'arxiduc Carles al Regne de València ha fet creure que s'hi donà una unanimitat en els sentiments austriacistes. Tanmateix,

l'adscripció dels valencians als diferents bàndols fou el resultat, unes vegades, de condicionaments interns (rivalitats entre pobles, evolució de la guerra...) i, en altres, de la conflictivitat social. Així, per exemple, els grups socials més desfavorits, sobretot el camperolat de senyoriu, el baix clergat secular i regular, els comerciants i artesans i els professionals liberals es van declarar partidaris de la causa austriacista, mentre que la gran noblesa terratinent, els jesuïtes i el camperolat de reialenc foren els grups que donaren suport al Borbó. De tota manera, aquesta diferenciació sociològica no fou sempre homogènia en tot l'antic regne, ja que en el bàndol austriacista també hi actuaren molts d'aquells que, en principi, podien haver donat suport al rei francès per la seva condició social.

Això no obstant, el 1702 Felip V havia estat acceptat per gairebé tots els valencians, fins al punt que la capital i la Generalitat decidiren ajudar Felip V sufragant les despeses del terç que havia d'anar a defensar Cadis dels atacs anglo-holandesos. El canvi d'orientació dels valencians, que, com els catalans, van passar de la causa borbònica a l'austriacista, pot explicar-se per diverses raons: en primer lloc, perquè el sentiment antifrancès era molt acusat en la societat valenciana, sobretot després dels conflictes bèl·lics franco-hispànics dels temps de Carles II i dels avantatges comercials concedits per Felip V als seus compatriotes; segonament, perquè al País Valencià pervivia un clima social tens, resultat dels conflictes antisenyorials de 1693, coneguts com a Segona Germania; i, per fi, la pressió exercida pels aliats mitjançant una constant exhibició de força de la flota favorable a l'arxiduc.

Certament, el 1703 una gran flota anglo-holandesa a les ordres de l'almirall Schovell vorejà el litoral valencià per acabar essent rebut triomfalment a Altea. De fet, aquesta acció fou decisiva perquè el duc de Savoia abandonés la seva aliança amb els francesos i es passés a la causa austríaca. El 1704 la flota aliada, aquesta vegada sota el comandament de l'almirall Rooke, arribà a la costa mediterrània peninsular per provocar l'aixecament de Barcelona i permetre el desembarcament d'agents aliats a la comarca de la Marina per recaptar el suport dels valencians. Aquesta tasca fou encomanada a Joan Baptista Baset, un valencià que havia acompanyat l'arxiduc des de Viena a Lisboa, i que va donar un tint populista a la causa austriacista a València incorporant a la seva propaganda promeses antisenyorials. El 1705, quan la flota aliada apareix de nou davant de les costes valencianes, esclatà una revolta que en poques setmanes provocaria un espectacular enfonsament de l'autoritat borbònica. L'ocupació de Dènia l'agost d'aquell any per l'acció combinada dels vaixells britànics i dels maulets comandats per Baset, així com l'expansió del moviment camperol a la Safor i la Ribera i l'aparició de focus austriacistes al Baix Maestrat, deixà la capital valenciana completament aïllada, la situació de la qual es complicà encara més quan Rafael Nebot, coronel del regiment de cavalleria que la defensava, es va passar als bàndol austriacista. El 16 de desembre de 1705 la capital del Túria

capitulava, a la qual seguiren Xàtiva i altres poblacions. A Oriola, per exemple, el governador marquès de Rafal, el 1706 es va declarar favorable a Carles II i va passar a col·laborar en el setge al port d'Alacant amb molta eficàcia. Amb la rendició de la fortalesa alacantina, el conjunt de les terres valencianes estaven sota el control austriacista, llevat del cas de Peníscola i de la comarca de la Foia de Castellana.

El radicalisme antisenyorial demostrat pels maulets de Baset en ocupar València: els vassalls quedaven lliures de pagar els drets senyorial, els camperols obtindrien franquícies fiscals, etcètera, de seguida va ser controlat pel partidaris de Carles III, els quals, sota les ordres del comte de Peterborough, restabliren la situació anterior amb la destitució i detenció de Baset i el nomenament del comte de Cardona com a virrei. L'arribada de l'arxiduc a València el 30 de setembre de 1706, ratificà el gir que havia empès Cardona, però la situació militar començava a ésser desfavorable per als austriacistes, sobretot des que els aliats perderen la plaça de Madrid.

Els tractats d'Utrecht i Rastatt i la resistència final

Malgrat els èxits espectaculars dels austriacistes arreu dels antics territoris de la corona catalano-aragonesa, la reacció borbònica no es féu esperar. L'exèrcit aliat que havia ocupat Madrid va haver de retirar-se cap a terres valencianes, hostigat per les tropes del duc de Berwick, el qual recuperà immediatament Caudet, Villena. Elda, Novelda i el 21 d'octubre de 1706 ocupava Elx. Ateses les negatives perspectives que prenia el conflicte, l'arxiduc decidí traslladar-se a Barcelona abandonant València el 7 de març de 1707. Per l'abril d'aquell any, el duc d'Orleans, nou comandant suprem de l'exèrcit borbònic, va unir-se a Berwick i als general Galways i Das Minas per entaular batalla amb les tropes aliades a Almansa, entrada natural a València des de Castella. La victòria dels borbònics va permetre un moviment de tropes paral·lel per ocupar Xàtiva (general D'Asfeld), que fou incendiada i arrasada com a exemple del que podria passar a altres poblacions, i València, que fou ocupada per Orleans i Barwick després d'aconseguir la rendició de Requena. Tot i que els austriacistes recorregueren a Baset per organitzar la resistència a Dènia, la capital de la Marina es rendí pel novembre del 1708, pocs mesos després que ho hagués fet Alcoi. Només Alacant quedava a mans austriacistes, però, tot i la resistència numantina del Coronel Richard en el castell de la ciutat, a la fi, el 4 de març de 1709, D'Asfeld féu explotar una gran mina que havia fet construir que va acabar amb la resistència dels anglesos a Alacant.

L'ofensiva borbònica després d'Almansa va aconseguir que al maig de 1707 les tropes de Felip V controlessin l'Aragó i al cap de pocs mesos van caure Lleida Tàrrrega i Cervera, mentre que Tortosa ho feia pel juliol de 1708. Aprofitant els

seus èxits militars, Felip V abolí ràpidament (juny de 1707) els furs valencians i aragonesos. Amb tot, la guerra encara no havia arribat al seu final, perquè els aliats, el 1710, recuperaven Sardenya i Nàpols, i a la península dominaven de nou l'Aragó i, momentàniament, Madrid. Després d'aquesta represa de posicions, les tropes austriacistes eren derrotades a Brihuega i Villaviciosa (6 de desembre) i Carles III havia de recular cap a Barcelona. A finals d'any, l'ofensiva filipista a les ordres del duc de Noailles donava com a resultat l'ocupació de Girona (gener de 1711). Amb la pèrdua de les comarques del nord i d'una bona part de les terres de la Catalunya Nova, el territori controlat pels austriacistes minvava i les expectatives d'èxit eren cada vegada menys.

A tot això, però, s'hi afegí un element nou, que capgirà del tot la situació. L'emperador Josep I moria el 17 d'abril de 1711 i deixava hereu el seu germà Carles III, el qual fou nomenat emperador com a Carles VI i abandonà Barcelona, encara que no va renunciar a la corona d'Espanya. La reina Elisabet de Brunsvic quedava com a lloctinent i capità general de Catalunya. Aquest canvi de conjuntura política féu malfiar els anglesos, que va témer la formació d'un gran bloc austríac. El nou govern conservador britànic es mostrà aleshores partidari d'una pau negociada, a la qual s'acollí França. A pesar dels compromisos adquirits pels aliats amb els catalans en el Pacte de Gènova, les forces internacionals abandonaven la lluita i de les inicials converses, mantingudes en secret el 1711, es va passar als tractats d'Utrecht (1713) i Rastatt (1714), en els quals no van participar mai els catalans. A Utrecht es va signar l'acord d'evacuació de Catalunya per part de les tropes aliades. S'hi reconeixia Felip V com a rei d'Espanya i de les Índies, el qual, però, havia de renunciar al tron de França i cedir a Àustria els Països Baixos, Milà, Nàpols i Sardenya; fer donació al duc de Savoia de Sicília i a Anglaterra, que sortir-ne'n força beneficiada, Menorca i Gibraltar i dos drets econòmics a l'Amèrica espanyola: l'«*asiento de negros*» i la «*nau de permís*». A Rastatt tots aquest acords foren ratificats.

Amb la retirada aliada, s'entrava en l'última fase del conflicte, més que mai interior, ja que els catalans sabien prou bé, atès l'exemple valencià i aragonès, que els havia de passar si no oposaven resistència. Els nuclis resistents, tanmateix, es reduïen a Barcelona i el castell de Cardona, perquè poblacions austriacistes com Vic, Valls o Mataró acataren Felip V. L'abril de 1714 l'artilleria filipista bombardejava Barcelona i començava, així, el setge de la capital catalana. Eren 40.000 soldats espanyols i francesos contra 5.500 homes, la majoria dels quals pertanyien a les companyies creades pels gremis, sota les ordres d'Antoni Villarroel i de Rafael de Casanova. La ciutat caigué l'11 de setembre, mentre Cardona, comandada per Manuel Desvalls, ho feia pocs dies després. Mallorca i Eivissa, en canvi, van resistir dins al juliol de 1715.

Acabada la guerra, Felip V va actuar amb duresa: ajusticiaments, exili, confiscacions, els títols i privilegis foren anul·lats i els eclesiàstic austriacistes van perdre els càrrecs, les ciutats del Principat van ser privades de les seves universitats en benefici de la de Cervera... La culminació de l'onada repressiva fou la promulgació del decret de Nova Planta (1716) que desmuntava les institucions catalanes i instaurava un nou marc polític.

Conferència Escola-Estiu de CDC

II. Escenarios

BURÓCRATAS Y CENTRALISTAS EL RÉGIMEN LOCAL ESPAÑOL EN LA CONSTRUCCIÓN DEL ESTADO LIBERAL 1812/1868*

L'anàlisi sobre la naturalesa liberal del poder polític espanyol i els intents d'assolir una «nacionalització» d'Espanya al llarg del període proposat aquí, que transcorre entre l'aprovació de la Constitució de Cadis i la Revolució democràtica del 1868, no és possible d'encarar-la amb un mínim de garanties sense avaluar el caràcter i l'abast de la reforma burocràtico-administrativa del règim local a partir de la guerra contra Napoleó, la qual, almenys teòricament, recolzava en un pensament liberal. Però tampoc no és possible d'avaluar-la sense posar en relleu que aquesta reforma volia activar el *procés de nacionalització espanyola* recolzant-se en una filosofia d'harmonització dels pobles peninsulars, prenent com a model bàsic Castella, a pesar que no era el territori ni econòmicament més desenvolupat ni socialment més estructurat, a banda que el liberalisme castellà, quan n'hi havia, era profundament doctrinari i patrimoni d'una elit sense «públic».¹

S'ha convertit en un tòpic del neoregeneracionisme que envaeix la historiografia espanyola (i un petit nucli de la catalana), recórrer a Manuel Azaña per interpretar el cicle ascendent del liberalisme que, segons aquesta concepció optimista del règim liberal espanyol, culminaria amb l'adveniment de la Segona República.² Per a aquesta historiografia, en la transició de l'Antic Règim a la societat liberal, les elits polítiques centraren tots els seus esforços a assolir la plena «modernització» d'Espanya per la via del desenvolupament polític (el qual, però, no anava acompanyat d'un desenvolupament econòmic). Ara bé, gran part del debat sobre el caràcter que havia de tenir el règim local (i en general el règim polític espanyol) s'orientà mitjançant l'obstinat dogmatisme dels conceptes «nació», «poble» i «ciutadania» i, per tant, des d'aleshores s'encetava una discussió que havia de durar molts més anys dels que acoten aquest article, en la mesura que aquests conceptes no tothom els entenia de la mateixa manera. El moll de la discussió va passar per aclarir quin era el fonament de la sobirania, quina havia de ser la participació del poble en l'orientació del poder, quina havia

---

* Publicado en catalán con el título "Burocratas i centralistes. Centre i perifèria en la construcció de l'Estat liberal espanyol" en *Afers. Fulls de recerca i pensament*, nº. 16 (1993), pp. 471-481.

¹ Una anàlisi sobre el fenomen de la presència d'una elit liberal sense públic es pot trobar a: Juan Francisco FUENTES, «Pueblo y élites en la España contemporánea, 1808-1939 (Reflexiones sobre un desencuentro)». A: *Historia Contemporánea*, núm. 8, Bilbao: 1992, pàg. 15-34, el qual conclou el seu article amb una observació taxativa: «Si, en algún momento de ese viaje pirandelliano, pueblo y élites llegaron a cruzarse en el camino, puede asegurarse que jamás se reconocieron».

² La teoria *azañista* que el liberalisme espanyol va néixer entre guerres fou exposada el 1930 a l'article «Tres generaciones del Ateneo». A: M. AZAÑA, *Antología, I, Ensayos*, ed. de F. JIMÉNEZ LOSANTOS, Madrid: Alianza Ed., 1982.

de ser, també, l'organització administrativa de l'Estat i quin era el model econòmic que havia de regir-lo.³ El desenvolupament econòmic i social desigual entre les diferents zones de l'Estat (especialment entre una Catalunya industrial i una Espanya oligàrquica i agrària) va tenir una singular importància a l'hora de posicionar-se en relació amb la intervenció de l'Estat per assolir la tan desitjada «*cohesión nacional*». La manca de desenvolupament polític (és a dir, de democratització del règim) va fer impossible l'encaix de les forces polítiques autònomes de Catalunya al «projecte nacional espanyol», i no a l'inrevés, que és com el neoregeneracionisme d'avui interpreta l'aparició del catalanisme, a banda que Catalunya comptava amb un cos social molt més estructurat que la resta de pobles hispànics.⁴

Els principis constitucionals del 1812

---

³ Sobre les teories de la modernització i la seva aplicació a la investigació històrica, vegeu T. CARNERO (COMP.), *Modernización, desarrollo político y cambio social*, Madrid: Alianza Ed., 1992. De tota manera, s'ha d'anar molt en compte amb aquesta tendència a fer hagiografia de la «modernització», ja que sovint porta a fer observacions anacròniques com ara aquesta: «*Lo que me interesa recalcar es que los avances en los dos terrenos que conforman el desarrollo político (democratización i institucionalización d'organitzacions i mecanismes polítics autònoms) son inseparables de la élite gobernante*», que no encaixa gens amb el que s'esdevingué a Espanya entre el 1898 i el 1914; entre d'altres raons, perquè el catalanisme _que no pertanyia a l'elit governant_ féu més per al desenvolupament polític del règim local espanyol que els sectors dominants de l'aparell de l'Estat, contràriament al que defensa T. CARNERO a «*Élite gobernante dinástica e igualdad política en España, 1898-1914*». A: *Historia Contemporánea*, núm. 8, Bilbao: 1992, pàg. 35-73.

⁴ Discrepo del professor de Riquer a l'hora de diagnosticar el sorgiment dels nacionalismes, com diu ell, perifèrics a l'Espanya del segle XIX, entre d'altres motius perquè crec que desenfoca el centre de la discussió, quan diu que «*fue la escasa eficacia del proceso de nacionalización española del siglo XIX, su debilidad, superficialidad y lentitud, lo que posibilitó el surgimiento y asentamiento de los nacionalismos y regionalismos alternativos. Es decir, que las insuficiencias de la españolización —entendida ésta tanto en sus aspectos ideológico-culturales como económicos, sociales y políticos— permitieron que algunos particularismos, o proto-nacionalismos, se consolidasen y ampliasen hasta convertirse en movimientos de identificación alternativos al español, o en opciones regionalistas muy críticas y matizadoras de él, y que acabarían por lograr una base social relativamente amplia y por tener eficacia política*». B. DE RIQUER, «*Nacionalidades y regiones en la España Contemporánea. Reflexiones, problemas y líneas de investigación sobre los movimientos nacionalistas y regionalistas*», ponència presentada al Primer Congreso de Historia Contemporánea de España, Salamanca: 1992, meconografiada. Vegeu del mateix autor un recent article en què insisteix en l'argumentació que el catalanisme s'ha d'estudiar com a resultat de les debilitats i insuficiències de l'espanyolització del segle XIX, «*Reflexions entorn de la dèbil nacionalització espanyola del XIX*». A: *L'Avenç*, núm. 170, maig 1993, pàg. 8-15. Aquest, em sembla, és un argument fal·laç, ja que el problema no és la dèbil i lenta nacionalització espanyola del segle XIX, sinó l'orientació desintegradora i pregonament intransigent i elitista de l'organització administrativa de l'Estat liberal. Si fem cas al que exposa Miquel ALMIRALL CÉSPEDES, tant Milà i Fontanals com Bofarull i Rubió i Ors _el tres fundadors del moviment renaixentista català_ posseïen un sentit comú espanyol, que resultava d'una coherència interna basada en la sinceritat del seu discurs d'espanyolitat manta vegades manifestada. Si hi donem crèdit, doncs, la nacionalització espanyola estaria més assegurada del que diu Riquer i, per tant, el sorgiment del nacionalisme, en aquest cas català, no s'esdevindria per la debilitat de l'altre, l'espanyol, sinó per altres causes (que es poden discutir), però que al meu entendre haurien de tenir la societat civil com a protagonista en comptes de l'administració. «*L'espanyolitat dels fundadors de la Renaixença*». A: *L'Avenç*, núm. 169, abril 1993, pàg. 58-61.

La Constitució de Cadis del 1812 ha esdevingut el símbol de la revolució liberal a Espanya, o, en tot cas, s'ha interpretat com un projecte reformador i nacionalitzador per una societat que vivia immersa en una crisi bèl·lica des del 1808, l'anomenada Guerra del Francès. Tanmateix, el text aprovat per les Corts el mes de març de 1812 fou el resultat d'un compromís entre liberals i absolutistes, per bé que fou més favorable a les tesis dels primers, atesa la conjuntura política que l'emmarcava. Aquest compromís és evident, sobretot, en comparar l'organització liberal de l'Estat que establia la Constitució amb el ple reconeixement de la religió catòlica, que fou la dèria que movia als absolutistes.

Tant en l'elaboració de la Constitució com de les lleis i decrets, les Corts de Cadis es dividiren clarament en dos sectors a l'hora de resoldre les grans polèmiques: la sobirania, la Inquisició, l'abolició de les senyories jurisdiccionals, etcètera.⁵ La divisió entre liberal i absolutistes en el si de les Corts és òbvia. Però si bé els liberals aconseguiren guanyar en temes decisius, com els que acabem de citar, de tota manera, van haver de fer moltes concessions: es va admetre la llibertat d'impremta, però amb censura eclesiàstica per als llibres religiosos; la Inquisició fou abolida, però, com hem dit, la religió catòlica esdevenia la religió de l'Estat per mandat constitucional; el dret feudal dels senyors fou abolit, però sempre podrien reconvertir aquests drets en títols de propietat. I així en d'altres coses.⁶

Les Corts estaven integrades per noranta-set eclesiàstics, setanta advocats, cinquanta-cinc funcionaris públics, trenta-set militars, setze catedràtics, quinze propietaris, nou mariners, vuit títols del regne, cinc comerciants, quatre escriptors i dos metges. Al marge del gran nombre d'eclesiàstics que és evidents que hi eren representats i que eren els portantveus de la continuïtat de l'absolutisme, els corrents liberals tingueren un pes superior, els quals, tanmateix, es dividien en una tendència diguem-ne tradicional i una altra revolucionària.⁷

---

⁵ J. SOLÉ TURA i E. AJA, *Constituciones y periodos constituyentes en España (1808-1936)*, Madrid: Siglo XXI, 1979, pàg. 14.

⁶ Vegeu, sobretot, les onze conclusions de l'article de Celso ALMUIÑA FERNÁNDEZ i Elena SÁNCHEZ MOVELLÁN «La Constitución gaditana. El marco histórico inmediato y sus azarosas "proclamaciones"» a *Gades*, núm. 16, Cadis: 1987, pàg. 153-189.

⁷ Dins del corrent tradicional cal situar a Jovellanos i Martínez Marina. El primer representava la tendència il·lustrada, que defensava l'elaboració d'una Constitució que recolzés en una Monarquia limitada per una certa participació de les Corts en la legislació i el govern, una administració de justícia independent i la reunió de les Corts per estaments. Martínez Marina, autor d'una monumental *Teoría de las Cortes*, intentà de fer una interpretació historicista assenyalant la coincidència entre la tradició política espanyola i els nous principis revolucionaris, cosa que era, evidentment, una exageració. En la tendència revolucionària cal situar a Quintana i Alcalá Galiano, que pretenien incorporar a la Constitució el pensament enciclopedista i racionalista dels Voltaire, Rousseau i Montesquieu, defensant, més que una reforma, una ruptura basada en la sobirania nacional i en un ampli i detallat catàleg de drets dels ciutadans com la manera més idònia de limitar l'arbitrarietat dels poder reials.

La Constitució de Cadis fou el resultat de múltiples compromisos: entre la tendència racionalista i liberal, per una banda, i entre la reformista-absolutista, per l'altra. El discurs liminar de la Constitució, que fou elaborat pel liberal Argüelles, també es pot dir que fou expressió d'un compromís històrico-doctrinal entre les tesis revolucionàries i les tradicionals, amb l'aportació de disbarats de força consideració, com ara és afirmar que la sobirania nacional ja estava exposada des dels temps dels visigots, en un intent d'idealitzar l'època medieval en contraposició al manifest absolutisme dels temps dels Àustries i dels Borbons.⁸

En examinar els dogmes que van inspirar la Constitució de Cadis, podem diferenciar-ne tres. En primer lloc, aquells principis que afecten a la doctrina del règim polític: sobirania nacional, divisió de poders i mandat representatiu. En segon lloc, aquells principis que afectaven al *status* del ciutadà: principis de llibertat, igualtat i unitat jurisdiccional i legislativa. En tercer lloc, aquells principis de caire econòmic i financer: abolició de la confiscació, igualtat en els càrrecs i pressupost únic anual.

El primer grup de principis és, per dir-ho així, de caràcter «primari», pel que tenen de modificació de la configuració política del règim espanyol, però també, pel fet que defineixen l'organització mateixa de l'Estat, que cada vegada més esdevindrà unificada i centralitzadora. La resta de principis són, al capdavant, elements «derivats» d'aquells.⁹

La construcció del poder local espanyol

Ara bé, sense entrar en més detalls sobre la Constitució i el seu caràcter, que ja ha quedat definit, en plantejar-se el procés d'implantació d'un Estat liberal modern convé detura-se en certs aspectes de caire general. En primer lloc, és evident que el nou Estat assajà la definició d'un nou espai polític, tant interior com exterior. Al mateix temps, va pretendre monopolitzar la condició de ciutadania i definir-ne el *status*. I, en darrer terme, l'Estat liberal havia de trencar des dels seus orígens amb els principis il·lustrats i universalistes que el justificaven. Això vol dir que el nou Estat liberal va tendir ràpidament a la uniformització i, més en concret, a definir el seu espai centralitzador, el qual, de tota manera, s'havia de compaginar amb les antigues estructures organitzatives del passat.

---

⁸ *Actas de las Cortes de Cádiz. Antología*. Preparada per E. TIerno GALVÁN, Madrid: Taurus, 1964 (2 vols.).

⁹ Veg. M. MARTÍNEZ SOSPEDRA, *La Constitución de 1812 y el primer liberalismo español*, València: Càtedra Fadrique Furió Ceriol, 1978; J. Fontana, *La crisis del Antiguo Régimen (1808-1833)*, Barcelona: Grijalbo, 1979.

A la uniformització i centralització, el nou Estat liberal hi adjuntà un control ràpid dels mecanismes de poder i, en conseqüència, de tota la cadena de transmissió d'aquest. Tanmateix, no fou ni un procés fàcil ni lineal en la mesura que des de diversos fronts s'hi oposà una resistència aferrissada. La centralització que s'intentà a Espanya, a diferència d'altres casos europeus, es féu mitjançant la militarització de les autoritats (teòricament civils) provincials, fet que va definir tot el procés d'instauració del règim local liberal a Espanya.¹⁰

La lenta i contradictòria consolidació de l'Estat liberal a Espanya va tenir com a característica persistent, sobretot, la negativa a plantejar-se algun tipus de descentralització, no ja de caire polític, sinó fins i tot administrativa. L'adopció d'un model constitucional, barreja del belga i del francès, fou, de bon començament, motiu de controvèrsia. La vertebració política moderna, la integració territorial efectiva i un intent de nacionalització espanyola que passava per l'anorreament de les diferències culturals i lingüístiques, a la fi esdevingueren un fracàs. I no tant per la resistència dels territoris més perjudicats (Catalunya, posem per cas), sinó perquè el liberalisme espanyol fou més doctrinari que real, a més d'estar molt poc adaptat a les circumstàncies del moment. Vegem, en aquest sentit, que és el que va aportar el liberalisme espanyol des de la Constitució del 1812 en relació amb el règim local.

Evolució del règim local des del 1812

El valor històric dels principis continguts en la primera reconstitució del règim local en un sentit liberal, cal atribuir-la, sens dubte, a l'obra legislativa de les Corts de Cadis de 1812.¹¹ I això perquè, en primer lloc, significà l'inici d'un procés que continuaria, seguint la mateixa orientació, com a fonament del règim local espanyol durant el llarg procés de configuració de l'Estat liberal espanyol, llevat de l'intent reformista —no reeixit, d'altra banda— de la Primera República.¹² Els legisladors de 1813 apuntalaren l'esquema, doncs, de les aspiracions polítiques que dominaren el segle XIX o, més exactament, com diria Posada, «*planearon el*

---

¹⁰ M. RISQUES I CORBELLA, «Ordre públic i govern polític a Barcelona a mitjan segle XIX». A: *Acàcia*, núm. 2, Barcelona: 1991.

¹¹ A. POSADA, «La reforma local y la constitución de 1812». A: *Revista Jurídica de Cataluña*, Barcelona: 1909, Vol. XV, núm. 11 i 15, pàg. 481-488, 529-544, respectivament. He fet servir, però, el text inclòs a la selecció d'articles apareguda com A. Posada, *Escritos municipalistas y de la Vida Local*, Madrid: IEAL, 1979, pàg. 171-193.

¹² Martínez Sospedra, en analitzar els fonaments de la Constitució restauracionista de 1876, diu: «... el texto de la Restauración es el precipitado de la tradición constitucional que le precede, y buena prueba de ello es la monótona repetición de principios y textos que resulta muy fácil detectar en textos anteriores, hasta el punto de que la mayor parte de sus disposiciones se remontan en realidad hasta los mismos orígenes del constitucionalismo español». M. MARTÍNEZ SOSPEDRA, «Las fuentes de la Constitución de 1876. (Continuidad y cambio en el constitucionalismo español del siglo XIX)». A: *Revista de Derecho Político*, núm. 8 Madrid: 1981, pàg. 71-96. la cita correspon a la pàg. 73.

defectuoso edificio político-administrativo de la España del siglo XIX y siguiente.¹³

El període constitucional obert el 1812 es caracteritzà, sobretot, per una clara tendència a la centralització, a l'acció de la concentració política, que recolzava en una fixació dogmàtica de l'ideal liberal de vertebrar consciències col·lectives cada vegada més àmplies. És a dir, de bastir el projecte nacional espanyol que, això no obstant, no va quallar mai.¹⁴ Dos dels aspectes més sobresortints del projecte gadità eren la unificació legislativa i la unitat de representació, que s'oposaven a tota idea federalista o provincialista (prenent aquest darrer terme en el sentit d'antic regne). La Constitució gaditana, com ens diu Xavier Arbós, era sens dubte unitària i centralitzadora perquè no tan sols recollia un refús verbal al provincialisme i al federalisme, sinó perquè el seu caràcter centralista era, a la pràctica, el resultat de col·locar a les capitals de província el *jefe político* nomenat pel rei per damunt dels ajuntaments elegits i, per tant, subordinava els ens locals al poder de l'Estat mitjançant aquell.¹⁵ En general podem dir que a Cadis s'intentà de construir una idea de nació espanyola que fos assumida pel conjunt de la ciutadania, bo i fent prevaler la dimensió política de la nació, en la mesura que havia de ser el subjecte de la sobirania per liquidar la legitimació política de l'Antic Règim, però, també, per realitzar un projecte nacional que passava per la centralització i l'unitarisme, amb una distribució del poder suposadament nacionalitzadora i racionalitzadora ensems, que no qüestionava el camí emprès des de la Il·lustració per reforçar l'hegemonia cultural castellana.¹⁶

---

¹³ A. POSADA, *Evolución legislativa del régimen local en España (1812-1909)*, Madrid: Librería General de Victoriano Suárez, 1910. He emprat, però, la reedició d'aquest llibre a càrrec de l'IEAL, Madrid: 1982, pàg. 188.

¹⁴ Veg. J. FONTANA, *La fi de l'Antic Règim i la industrialització (1787-1868)*, vol. V de la *Història de Catalunya*, dirigida per Pierre VILAR, Barcelona: Edicions 62, 1988. A les conclusions, pàg. 453, Fontana remarca: «Però allò que havia semblat possible del 1808 al 1814 i tal vegada del 1820 al 1823, no arribarà a quallar mai. Els dirigents de la societat espanyola s'accontentaren d'organitzar un Estat centralitzat amb uns mecanismes repressius eficaços i no tindran la preocupació de bastir "una nació". [...] Construir una nació vol dir, en els termes que això es plantejava a l'Europa del segle XIX, donar vida a un projecte col·lectiu que pugui unificar els interessos de les classes dirigents [propietaris de la terra, industrials, burgesia del comerç i les finances], i que sigui gestionat per un Estat que, oferint igualtat de drets a tots els ciutadans, i presentant-se com a àrbitre per damunt dels interessos de les diverses classes, sigui capaç d'ajudar a difondre el convenciment que aquest projecte col·lectiu és beneficiós per a tothom. D'aquesta manera es garanteix, per una banda, la mena de creixement econòmic que farà possible "el progrés de la nació" i, per l'altra, es crea una cohesió social que farà que després del 1848, cap de les noves "nacions" europees estigui seriosament amenaçada per una revolució que pugui subvertir l'ordre social vigent, almenys fins a la Commune.»

¹⁵ L'article 309 de la Constitució deia: «Para el gobierno interior de los pueblos habrá ayuntamientos compuestos de alcalde o alcaldes, de los regidores y el procurador síndico, y presididos por el jefe político donde lo hubiere, i en su defecto por el alcalde o el primer nombrado entre éstos, si hubiere dos». En l'article 324, precisava: «El gobierno político de las provincias residirá en el jefe superior, nombrado por el rey en cada una de ellas». Cf. X. ARBÓS, *La idea de nació en el primer constitucionalisme espanyol*, Barcelona: Curial ed., 1986, pàg. 138 i ss.

¹⁶ Veg. H. HINA, *Castilla y Cataluña en el debate cultural, 1714-1939*, Barcelona. Ed. Península, 1986.

Les Corts de Cadis, doncs, una vegada havien constatat la decadència del règim municipal durant l'absolutisme monàrquic, s'abocaren a restaurar l'antic esperit municipalista, «*aunque haya sido en otros moldes y con filosofía de otro alcance [...], como también resultava de este razonamiento muy clara la idea que se tiene de las formaciones provinciales, como expresión de una vida regional sometida al interés nacional, ó á la preocupación de la subordinación y de la superior unidad del Estado, preocupación tradicional, sin duda, pero que va á desempeñar en lo futuro excepcional papel*». ¹⁷ I aquesta concepció restauradora del municipalisme de l'organització territorial i administrativa tingué com a efecte una adulteració de les autonomies de caràcter històric, que era refermada amb el que enuncitava l'article 258 referit a la codificació en dir que «*el Código Civil y Criminal y el Comercio serán unos mismos para toda la Monarquía*».

És evident que el centralisme espanyol dissenyat a Cadis prenia com a model el centralisme francès. Al capdavant, els 384 articles de la Constitució de 1812 no eren més que una variant espanyola de la Constitució francesa de 1791 que, com diu Ferrando Badía, només en un sentit declaratori incorporava elements de les antigues lleis fonamentals espanyoles. ¹⁸ En general, doncs, els trets distintius del règim local que fou definit a Cadis s'incorporaren d'una manera definitiva al sistema polític espanyol i, amb ells, com resumia Posada, també s'hi incorporaven el reconeixement, com un fet, de l'existència dels nuclis locals (aleshores els pobles), als quals dotava d'expressió legal i una reglamentació uniforme; la formació de la província com una circumscripció dependent de l'Estat, segons el criteri francès del Departament i, en un altre sentit, segons l'orientació immediatament anterior de la política absolutista anivelladora, l'establiment d'una base electiva més o menys atenuada per a la constitució de les corporacions locals —ajuntaments i Diputacions— que combinava elements tradicionals dels antics Consells, però també elements de l'esperit revolucionari de l'època; i, finalment, l'organització de l'instrument de govern mitjançant la combinació, no gens dissimulada, de totes les institucions locals en una jerarquia mecànica, segons el sistema de subordinació, que contenia el germen de la futura estructura administrativa centralitzada, uniforme i simètrica, i les condicions per al desenvolupament de l'esperit burocràtic. ¹⁹

En resum, el règim local ideat a Cadis fou el model que, amb la incorporació de certes modificacions político-històriques posteriors, i després de la negació

---

¹⁷ A. POSADA, *Evolución legislativa...*, op. cit., pàg. 61.

¹⁸ J. FERRANDO BADÍA, «La Constitución de 1812 y el Congreso de Verona». A: *Cades*, núm 16, Cadis: 1987.

¹⁹ A. POSADA, *Evolución legislativa...*, op. cit., pàg. 106-107.

absolutista del període 1814-1823, va prevaler fins ben entrat el segle XX.²⁰ Es caracteritzava, *grosso modo*, per la implantació de criteris d'uniformitat, la subordinació dels ajuntaments a les Diputacions i, mitjançant aquestes, al govern o poder central representat per delegació a l'autoritat superior —sigui el *jefe político* com s'anomenava el 1812, ja sigui el Governador civil, que es com s'anomenaria després.²¹ Un model de supeditació política dels ens locals que, en conseqüència, comportava l'extensió de la centralització burocràtica: «*Considerada la evolución legislativa de nuestras instituciones municipales y provinciales, y de su régimen —deia Posada el 1910—, desde 1812 hasta el momento actual, podría decirse que se ha recorrido un ciclo —aun no cerrado— el cual se inicia con la aspiración teórica de los legisladores de Cádiz a restaurar las tradiciones de la vida local de los pueblos, y con la obra real de los mismos legisladores que se expresa en la organización abstracta de un régimen general, uniforme, igualatorio, simétrico, según los ideales políticos de la época. La elaboración de este régimen y la integración jurídica del mismo como una rama del Derecho administrativo del Estado, realizadas en un ambiente de desconfianza política y de desprecio á la tradición y á las condiciones positivas de la vida local misma —tradición y condiciones desconocidas—, constituyen la prolongación lógica de la iniciativa de Cádiz, que llena todo el período legislativo del siglo XIX.*»²²

Del Trienni a la Revolució democràtica

Durant el Trienni Liberal es mantingueren els principis constitucionals de la llei fonamental de 1812; però, de tota manera, es revisaren força, sobretot el sistema formulat en la Instrucció de 1813, de la qual accentuaren els trets principals i en rectificaren d'altres en un sentit, diguem-ho així, descentralitzador. La revisió del règim local fou recollida en el projecte d'*Instrucción para el gobierno económico-político de las provincias de la Península, islas y posesiones adyacentes*, adreçat a les Corts pel secretari de la Governació el 14 de maig de 1822 i llegit en la sessió del 20 del mateix mes i any. La discussió a Corts se centrà en els problemes de l'organització local, i de relació entre aquesta i l'administració central. El que es discutia, tanmateix, era el contingut centralitzador o descentralitzador que havia de tenir la reforma. El projecte discutit adquirí rang de llei el 2 de març de 1823,

---

²⁰ Així ho reconeixia un analista francès en afirmar: «[...] depuis 1812, toutes les lois qui se sont succédées chez nos voisins s'inspiraient plus ou moins des mêmes idées. Quoi qu'il en soit, ce souci d'unité et d'égalité, et cet esprit doctrinaire, ont entraîné des conséquences fâcheuses...». Henri PUGET, *Le gouvernement local en Espagne*, Paris: Librairie de la Société du Recueil Sirey, 1929, pàg. 185.

²¹ Manuel Risques, en la seva tesi de doctorat està analitzant com l'acció governativa va quedar, a més, mediatitzada per la progressiva militarització de l'Estat liberal, que hipotecà el funcionament de l'administració provincial i atrofià el desenvolupament institucional del govern civil. Veg. M. RISQUES, «Ordre públic...», art. cit., pàg. 93-105.

²² A. POSADA, *Evolución legislativa...*, op. cit., pàg. 427.

encara que figuraria com a decret de les Corts de 3 de febrer del mateix any amb el títol de *Ley para el gobierno económico-político de las provincias de 1823*. Aquesta llei expressava una concepció més definida del règim local que no pas la *Instrucción* de 1813, tot i que hi continuava predominant la concepció de supeditació d'allò local a l'Estat i que, seguint el decret de 22 de gener de 1822 sobre la divisió territorial en 52 províncies, atorgava a la província un paper preeminent. En fi, quatre foren els elements fonamentals (que aquí resumim en dos) que resultaven de la llei de 1823: 1r. Els ajuntaments i les Diputacions provincials esdevenien ens corporatius amb capacitat de deliberació i de base representativa; i 2n. Els alcaldes i els *jefes políticos* assumien els càrrecs executius amb funcions governatives. El règim local espanyol del Trienni, considerat en el seu conjunt, oferí una fórmula organitzativa jeràrquica, que era definida per la dependència doble: dels ajuntaments i alcaldes respecte a les Diputacions, i del conjunt administratiu respecte al cap polític.

Ara bé, la reforma del règim local elaborada el 1823 no va fructificar, ja que la insatisfacció interna, la insurrecció absolutista del 1822 a Catalunya i el País Basc i, finalment, la intervenció francesa del Cent mil fills de Sant Lluís, va deixar sense efecte les disposicions anteriors.²³

L'obra moderada no fou, això no obstant, un estroncament definitiu de la direcció empresa a Cadis, ja que si bé la llei sobre ajuntaments i Diputacions de 1823 fou abolida immediatament després de la reacció absolutista, el 15 d'octubre de 1836 es tornà a establir com a resultat del moviment polític que restaurava la Constitució de 1812, que la mantingué en vigor fins al 8 de gener de 1845, any en què, per mitjà de dues lleis sobre ajuntaments i Diputacions, s'establí el més pur criteri centralitzador, de dependència jeràrquica i, per tant, de subordinació política. Així doncs, la divisió definitiva del territori en províncies l'any 1833, a proposta de Francisco Javier de Burgos, instaurà per sempre més una organització territorial de dalt a baix, aliena a la realitat de cada lloc, que era substituïda per una instància administrativa al servei de l'Estat.

La Constitució del 1845 s'inspirà en el text de l'Estatut Reial del 1837, però és obvi que en bona mesura aquell text reflectia l'ambient contrarevolucionari de l'experiència esparterista i les concepcions utracatòliques que havia definit el seu màxim exponent, Juan Donoso Cortés. El desenvolupament constitucional posterior així ens ho fan veure: La «*Ley Orgánica de la Administración Civil*»,

---

²³ Un Reial Decret d'1 d'octubre de 1823 declarava nul i sense cap efecte tots els actes del govern constitucional. En relació a si la insurrecció absolutista de 1822 aportava alguna cosa diferent en relació amb la centralització, Arbós ens diu: «*De fet, el retorn a l'absolutisme del 1823 no va significar un respecte més gran que el dels liberals per la personalitat nacional dels pobles de la monarquia espanyola. El foralisme és un ingredient, no pas essencial durant el trienni, de la lluita antiliberal que es contraposa a la idea de sobirania nacional. [...] Però hi ha també una reticència contra el patriotisme liberal i l'exaltació de la nació*». X. ARBÓS, *La idea de nació...*, op. cit., pàg. 205-206.

promoguda per Luis López Ballesteros el 8 de gener de 1844; l'articulació definitiva de la Guàrdia Civil (1844) o el control municipal mitjançant la Llei d'Ajuntaments de gener del 1845, que atorgava al govern la capacitat d'elegir els alcaldes dels municipis de més de dos mil habitants, són exemples molt clars d'aquest decantament.²⁴

Certament, Manuel Risques ens ha fet veure que les atribucions legals dels caps polítics van anar ampliant-se des del 1844 fins assolir un màxim de competències l'any 1849 en absorbir les funcions de l'intendent. D'aquesta manera, doncs, mitjançant el Reial Decret de 28 de desembre de 1849, els *jefes políticos* es transformaven definitivament en governadors civils i esdevingueren, si més no teòricament, la primera autoritat civil de la província.²⁵

Després, del 1854 fins a la fi del Bienni Progressista, tingueren de nou vigència els principis de Cadis. En general, doncs, el règim local durant aquesta nova etapa progressista es definia per una marcada uniformitat, el mateix esquema de subordinació política dels ens locals a l'autoritat superior i la responsabilitat i presència de les autoritats en tots els nivells de l'ordre jeràrquic. Això no obstant, els esdeveniments que portaren a la destrucció del Bienni Progressista determinaren el fracàs total de l'obra constituent. Després del decret de 16 d'octubre de 1856, que declarava sense efecte la llei municipal de 5 de juliol d'aquell mateix any, es pot dir que s'encetava una nova etapa en el procés històric legislatiu del règim local, durant la qual tingueren vigència tant la influència del doctrinarisme de la Unión Liberal, com del moderantisme reaccionari.

En la legislatura de 1859 fou quan s'encetà de debò la intervenció reformista governamental amb la presentació pel ministre de la Governació, José de Posada Herrera, de diversos projectes. Aquests foren: El projecte de llei de 7 de gener de 1859 sobre pressupostos i comptabilitat municipal, i un altre de la mateixa data, encara que no fou sancionat com a llei fins al 1862, sobre pressupostos i comptabilitat provincial; el projecte de llei de 2 de novembre de 1860 sobre el govern de les províncies i un altre que fou llegit el mateix dia al Congrés de Diputats sobre organització i atribucions dels ajuntaments, que va ser reproduït en les legislatures de 1862 i 1863. Aquests quatre projectes havien estat pensats per encetar un àmplia reorganització administrativa en què persistia la diferència

---

²⁴ Veg. E. ARGULLOL, *Descentralización administrativa y organización política*, Madrid: Alfaguara, 1973. 2 vols.

²⁵ De tota manera, adverteix Risques, «el desplegament legal i expansiu de les seves atribucions en diversos camps (control sobre el règim local i provincial d'una banda; de foment, instrucció pública, etc., de l'altra) no va anar acompanyat ni d'un desplegament institucional paral·lel ni d'unes dotacions pressupostàries adients que permetessin la creació d'infraestructura, ni, encara menys, d'unes dotacions suficients per tal d'exercir les competències d'ordre públic que la llei li atorgava: aquestes mancances instrumentals (forces policials) i d'infraestructura (pressupost) van ser producte de la seva subordinació a l'autoritat militar.» «Ordre públic...», art. cit., pàg. 97-98.

entre l'àmbit municipal i el provincial i, a més, en què es diferenciava la hisenda de la vida i dependència político-administrativa: «en los proyectos de 1860 —deia Posada— se acentúan los rasgos principales del bosquejo [de les lleis de 1845 i 1856], y además se definen los caracteres del dinamismo puramente legislativo, determinándose abstractamente el funcionamiento de las instituciones locales ó que actúan en la vida local».²⁶ El 25 de setembre de 1863 començà a regir la nova llei per al govern i l'administració de les províncies, que completaven les de 1845 referides als ajuntaments; les quals, les de 1863 i de 1845, reformades pel decret de 21 d'octubre de 1866 en diversos aspectes que reforçaven la centralització, es mantingueren fins a la promulgació del decret-ley de 21 d'octubre de 1868.

El marc legislatiu del Sexenni democràtic

El moviment revolucionari de setembre de 1868 obrí la via del canvi en diversos aspectes de la política espanyola, especialment pel que fa a les bases polítiques del règim local. El govern provisional del general Serrano que formaren els partits unionista i progressista, marginant els demòcrates (federal i republicans), a banda de convocar Corts constituents, publicà el *Manifiesto* de 25 d'octubre de 1869 que recollia les aspiracions de la revolució. Això és: expulsió de la dinastia regnant a Espanya; establiment del sufragi universal; llibertat religiosa i d'ensenyament; proclamació de les llibertats bàsiques (reunió, associació pacífica, impremta) i establiment de la monarquia democràtica. A més d'aquests principis, el *Manifiesto* recollia un «programa de conciliación», que era una proposta de mínims (sobirania nacional i sufragi universal, seguretat individual, inviolabilitat de domicili i de correspondència, institució del jurat, unitat de legislació i furs, etcètera), sobre el qual arribaren a un acord progressistes, unionistes i demòcrates.²⁷ Amb aquestes premisses, és clar que la Constitució de 1869 s'havia d'inspirar en un liberalisme radical que, a diferència del doctrinarisme expressat en altres èpoques, es concretava en una sèrie de principis nous del tot en el Dret públic espanyol: a) el principi del sufragi universal; b) la concepció dels drets individuals com a drets naturals; c) llibertat religiosa; d) Monarquia parlamentària com a poder constituït i e) el principi de descentralització.²⁸ Aquest darrer punt és el que ens interessa detallar aquí.

Com ens ha explicat Josep Termes, el decret de la Junta Revolucionària de Madrid dissolent les juntes revolucionàries locals, a banda de generar la protesta del republicanisme federal català, era tot un acte de força i l'auguri que en aquesta etapa es mantindrien els criteris centralitzadors del passat.²⁹ En efecte, les

²⁶ A. POSADA, *Evolución legislativa...*, op. cit., pàg. 260-261.

²⁷ J. F. MERINO MERCHÁN, *Regímenes históricos españoles*, Madrid: Tecnos, 1988, pàg. 115-138.

²⁸ *Boletín Oficial Revolucionario*, núm. 12, 9-X-1868.

²⁹ J. TERMES, *De la revolució de setembre a la fi de la Guerra civil, 1868-1939*, vol VI: *Història de Catalunya*, Barcelona: Edicions 62, 1987

primeres accions de la Junta de govern de Madrid no es desdeien gaire de la tendència centralitzadora que havia predominat en els règims anteriors. Així, per exemple, en haver de dotar d'un marc legal els ajuntaments que s'havien d'elegir, el govern promulgà dos decrets-llei el 21 d'octubre de 1868, en resposta i substitució del règim local regulat fins aleshores per les normes de 1845, que, de fet, eren dues lleis, l'una municipal i l'altra provincial, que reproduïen, amb algunes modificacions, les elaborades durant el Bienni Progressista i derogades pel moderantisme.

Si bé la Constitució de 1869 incorporà el principi de descentralització (que havia de repercutir en l'organització local) com a resposta a les exigències republicanes arran de l'agitació federalista (Pacte de Tortosa, després del qual se signaren els pactes regionals de Còrdova, Valladolid, la Corunya, Eibar i, finalment, Madrid), és evident que aquest principi constitucional no es concretà en res, llevat d'una declaració d'intencions de la Comissió redactora de la Constitució, que en el Dictamen que va emetre feia referència que els *«anchos campos que la descentralización presenta, será el único norte y el solo estímulo que decida la marcha de los gobiernos»*.³⁰

L'obra legislativa de la revolució quant al règim local recolzaria en els principis continguts en el Títol VIII de la Constitució, d'article únic (art. 99), sobre l'organització i les atribucions de les Diputacions provincials i dels ajuntaments. Aquest article contenia, ja, els eixos que regirien les lleis Municipal i Provincial de 20 d'agost de 1870. Això és: a) principi d'autogovern, a partir que la direcció dels interessos peculiars de les províncies o dels pobles emanava de les mateixes entitats; b) principi de publicitat, en la mesura que les sessions dels òrgans deliberants havien de ser públiques; c) principi de transparència, ja que els pressupostos, comptes i acords corporatius havien de ser, també, públics; d) principi de lleialtat, que supeditava les funcions i resolucions dels ens locals als interessos generals de l'Estat i e) principi de suficiència financera, que regulava les facultats dels òrgans provincials i locals en matèria d'impostos per evitar conflictes amb el sistema tributari general.³¹

De les lleis Municipal i Provincial de 20 d'agost de 1870, ultra regular el funcionament d'unes corporacions, en sortí la idea, que perdurà en les lleis de l'etapa de la Restauració, de separar en dos graus el règim local. Municipi i

---

³⁰ R. SAINZ DE VARANDA, *Colección de Leyes Fundamentales*, Saragossa: Acribia, 1957, pàg. 286-300. Com diu Posada, *«La Constitución da por sentado que sólo habrá para la vida local: Municipios (pueblo se dice todavía) y Provincias; ignora, quizá rechaza la vida regional [...] Por lo demás, lo que hay en el art. 99 es la afirmación del sentido descentralizador, ó más bien de diferenciación, entre la vida del Estado y la de las entidades locales, concebida la descentralización como una doctrina, y asentada luego, en su desarrollo legal, sobre bases esencialmente teóricas, abstractas»*. A. POSADA, *Evolución legislativa...*, op. cit., pàg. 276-277.

³¹ J. F. MERINO MERCHÁN, *Regímenes...*, op. cit., pàg. 137-138.

Província, doncs, més enllà de determinar l'organització i les atribucions dels ajuntaments i de les Diputacions provincials, esdevenien nous nivells administratius. En fi, que s'establia el Municipi com un nivell de l'Administració local, com la Província ho era en relació amb el govern.

Prenguem com a exemple del que volem dir l'article 1r. de la Llei Provincial, que deia: «*El territorio de la Nación española en la Península é islas adyacentes se divide para su administración y régimen en provincias, según lo determine la ley de división territorial*». Deixant de banda la formulació certament indefinida sobre el nombre de províncies, el que queda clar en aquest article és que la província no responia a exigències geogràfiques definides ni a determinacions històriques, sinó que, en rigor, era una mera creació del poder central, amb caràcter i consagració constitucionals, que tenia una funció administrativa. L'organització provincial era, per tant, una derivació subordinada d'aquest poder central i, per altra part, era una circumscripció per a la gestió i administració de certs interessos de caràcter provincial. Els eixos bàsics de l'organització provincial quedaven definits en enunciar les autoritats i els organismes que la constituïen: el governador civil, la Diputació provincial i la comissió provincial.

A tall de conclusió

Des de Cadis, doncs, l'elit política liberal espanyola (tant si era moderada com si era revolucionària) va actuar amb l'objectiu principal de defensar el poder oligàrquic i burocràtic i profundament militaritzat, mitjançant un model centralitzador i uniformista que, ultra consolidar el seu domini, eliminés les vinculacions i les fidelitats territorials dels antics regnes hispànics. És per això que la reivindicació de la descentralització, sobretot des de Catalunya, fou sinònim d'alternativa global a l'organització de l'Estat espanyol. Però, ben al contrari del que s'acostuma a dir, no fou l'expressió d'un rebuig al liberalisme, ni, tampoc, la dèria de quatre reaccionaris en estat d'esquizofrènia per un permanent doble patriotisme, sinó que fou una manera diferent d'entendre l'exercici burocràtico-administratiu del poder, així com d'organitzar-lo. A banda que, també, la reivindicació descentralitzadora, a poc a poc, esdevingué una alternativa regeneradora, moral i tot, de com hom entenia la sobirania, la integració social i l'organització territorial de l'Estat. No és estrany, doncs, que, així les coses, des de posicions catalanistes o bé federals cada vegada més es feia evident la decepció, la insatisfacció, que produí a Catalunya l'organització administrativa continuadora de la Revolució democràtica i que, en conseqüència, des d'aquests sectors es rebutgés una assimilació espanyolitzadora per la via jurídico-administrativa.

Amb dos exemples en tindrem prou per donar fe d'aquest estat d'ànim de la política catalana respecte a l'obra de la Revolució. El primer cas és l'article de Narcís Roca i Farreras del 1869, que deia així: «*La descentralisació administrativa*

no afavoreix, garanteix ni dona protecció a las diferencias naturals que hi ha al caràcter, a la legislació civil, a las institucions particulars més bonas, ni a l'art, a la literatura, al llenguatge de les regions diferents. No fa callar ni aboleix l'afany continu que caraterisa al centre polítich unitari, de dominar, d'intervenir en tot ab qualsevol motiu i d'exigir crescuts i nous drets i contribucions. No deslliura de l'absolutisme del poder central, monarca o Congrés [...] Deixa sempre obert als agents del poder un camí tan ample que, segons les institucions del dit poder, els sia facil anular, cambiar ó entorpir les resolucions de las municipalitats i de las provincias [...] La descentralisació administrativa es insuficient pera Catalunya, li ve estreta, sobretot estant partida en quatre provincias artificials separadas. Pera la vida purament material, per la vida de remat, de moltó sens nom particular [...] La descentralisació administrativa pot ser prou. Mes pera la vida moral, pera la vida i el progrés com a poble, no.» El segon cas, és la denúncia del Club dels Federalistes, el qual opinava que era impensable la descentralització administrativa sense una descentralització política: «Estando tan íntimamente enlazadas la administración i la política, no se concibe, es absurda, la idea de descentralización administrativa mientras existe centralizado el poder político. Con la descentralización política no sólo conseguirán las provincias la autonomía administrativa, sino que podrán tenerla también las entidades inferiores, es decir, las comarcas i los municipios.»³²

No és casual, doncs, que fos des de Catalunya d'on partissin els reclams més insistents per crear un model d'Estat descentralitzat, ja que la societat catalana tenia una vertebració i un sentiment de pertinença al propi país molt més profund i dinàmic que la resta de la península respecte a Espanya. A Catalunya no calia que la societat fos dinamitzada des dels poders públics, justament perquè fins i tot sense un poder polític autòcton, la societat civil, a recer del creixement econòmic, anava dotant-se de formes sòcio-polítiques autònomes cada vegada més enfortides. Precisament, doncs, aquesta modernització de la societat catalana fou allò que va permetre la «nacionalització» de Catalunya —primer cultural i lingüística i després política— i fou, també, la base de la resistència catalana a l'espanyolització, tant per la via de les idees com de la xarxa burocràtico-administrativa.

És veritat que Catalunya havia perdut les seves institucions de govern des de la Guerra de Successió, però continuava essent un nom històric que perdurava en l'imaginari col·lectiu dels catalans. I si bé el 1833 Espanya era dividida en províncies i, per tant, des del punt de vista institucional, no hi quedava cap rastre de la realitat catalana, i, per contra, l'Estat maldava per assegurar-se el sotmetiment de tots els territoris hispànics, just en aquell moment es produí

---

³² L'article de Roca i Farreras fou publicat inicialment a *El Federalista*, 21-I-1869, després va ser reproduït per *La Renaixensa*, any III, núm. 15, 20-VI-1873. L'opinió del Club dels Federalistes a: *El Estado Catalán*, 15-II-1870.

l'efecte contrari del que perseguien aquells que, com Alcalá Galiano, pretenien fer «nació espanyola» allí on no n'hi havia. És a dir, que a Catalunya s'iniciava un procés històric nou i ampli (polític, cultural i sòcio-econòmic) que, rebel·lant-se contra la tendència explícita del liberalisme espanyol de dissoldre Catalunya en una Espanya unitària i castellanitzada, reprenia la realitat catalana (que en un sentit lingüístic no l'havia perdut mai, perquè el poble era monolíngüe i es mantenia fidel al català), i a poc a poc permetria d'articular una resposta política de «consens», que recolzaria en la societat civil (fenomen que diferenciava Catalunya de la resta d'Espanya) i que, així mateix, actuaria com a motor de transformació de la Catalunya contemporània: el catalanisme polític.³³

---

³³ Aquestes idees són molt clarament exposades per J. TERMES, «El Catalanisme, motor de transformació a la Catalunya contemporània». A: DD. AA., *Les Bases de Manresa, 1892-1992: Cent anys de Catalanisme. Cicle de conferències en commemoració del centenari de les Bases de Manresa*, Barcelona: Generalitat de Catalunya, 1993.

EL SIGNIFICADO DE LAS BASES DE MANRESA DE 1892*

El 5 de novembre de 1887 un grapat d'homes de la vida civil catalana van constituir a Barcelona la Lliga de Catalunya com un club polític catalanista. Entre d'altres persones conegudes que prengueren part en aquesta iniciativa, hi destacaven l'advocat i futur director de la Caixa d'Estalvis Francesc Romaní i Puigdengoles, l'economista i fabricant tèxtil Ferran Alsina, el dramaturg Àngel Guimerà, l'arquitecte Lluís Domènech i Montaner i el catedràtic de dret de la Universitat Joan Josep Permanyer. És a dir, eminents intel·lectuals i professionals de Catalunya, que, com va recordar-nos l'altre dia Josep Termes, a poc a poc esdevenien l'avantguarda del catalanisme. Posteriorment, a aquesta nova entitat, s'hi va afegir el jove Centre Escolar Catalanista, aparegut un any abans, entre els membres del qual hi havia molts dels futurs líders del catalanisme contemporani: Narcís Verdager i Callís, Enric Prat de la Riba, Josep Puig i Cadafalch i Lluís Duran i Ventosa.

De fet, la Lliga de Catalunya era una escissió del Centre Català, l'entitat que liderava Valentí Almirall des del 1882 i que havia estat formulada i impulsada pel Primer Congrés Catalanista que havia tingut lloc el 1880 i des de la qual va gestar-se la presentació del Memorial de Greuges el 1885, punta de llança aleshores de l'actitud davant el centralisme de l'embrionari catalanisme.

¿Com s'ha interpretar aquesta divisió en els rengles del catalanisme? D'entrada, la separació de la Lliga de Catalunya del Centre Català va ser conseqüència del desacord doctrinal del grup lligat al periòdic *La Renaixensa* amb Almirall i les maneres autoritàries d'aquest de regir la institució. A parer meu, però, i en això coincideixo amb Jordi Llorens, l'aparició de la Lliga de Catalunya s'ha de valorar superant un insistent i pervers maniqueisme que consisteix a designar Almirall com l'esquerra del moviment nacional —en tant que era de procedència republicana i federal—, mentre que la Lliga de Catalunya —seguint aquest esquema simplista— aleshores representava la dreta de l'esmentat moviment en la mesura que mostrava una clara indefinició quant a la forma de govern —el reconegut, però també denunciat accidentalisme— i tendia a la idealització del gloriós passat català amb el mateix esperit romàntic que amarava la majoria de moviments nacionalistes d'arreu d'Europa.

Tanmateix, aquesta manera fàcil d'avaluar la divisió, sense negar-la —perquè no es pot negar—, no ens aclareix gran cosa ni ens permet de copsar ben bé el significat de la divisió, així com tampoc no ens ajuda a entendre per què aquest

---

* Texto de la conferencia "Les Bases de Manresa: Aprovació i repercussions", publicada en VV.AA., *Bases de Manresa. Cent anys de catalanisme, 1892-1992*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 1993, pp. 35-48.

grup va propiciar quatre anys després la reunificació del moviment català d'afirmació nacional —sense Almirall, és veritat— en el si de la Unió Catalanista. Per a mi, la separació momentània del catalanisme en dues branques és molt més profunda i significativa, si més no en relació amb l'avenir del moviment catalanista i quant a la seva formulació teòrica posterior. Vull dir que, deixant de banda les incompatibilitats personals —que, com sempre passa, també hi foren presents—, la divisió demostrava que el catalanisme de finals del segle XIX es vertebrava en dos sentits diferents: Per una banda, pervivia un sector regionalista, que com he dit era d'origen republicà federal, seguidor Almirall, que acusava l'altre sector de romàntic i, sobretot, no sense malícia, de separatista, el qual, però, a partir de l'escissió va patir una ràpida decadència fins que va confluïr de nou amb la Lliga. Per l'altra banda, apareixia un sector netament nacionalista, almenys quant a la radicalitat d'alguns dels seus arguments, que, a diferència d'Almirall, recolzava el seu pensament i la seva acció, abans que res, en una afirmació taxativa de la nació catalana.

És així, doncs, com podem entendre per què alguns historiadors —entre els quals em compto— diuen que amb la Lliga de Catalunya va aparèixer el nacionalisme català modern. Ja que, si bé el particularisme carlí, el provincialisme, el regionalisme o bé el federalisme són opcions anteriors, el nacionalisme com a expressió teòrica del moviment d'afirmació nacional català, com a reivindicació de la sobirania nacional catalana, va començar aleshores. L'escissió de la Lliga, doncs, posava de manifest la diversitat del catalanisme, però, també, en prefigurava la nova formulació teòrico-política que havia de fructificar amb els anys o, el que és el mateix, posava les bases per desplegar el que va reclamar insistentment Prat de la Riba a l'Assemblea de Manresa —i que només va aconseguir parcialment: un programa polític-nacionalista. I cal subratllar-ne, per la importància que això tindria, el mot nacionalista.

I aquest fet és cabdal en la història del catalanisme, si més no en la mesura que l'aparició del nacionalisme català significava el triomf definitiu d'una opció política, balbucient i eclèctica en un primer moment, però de gran abast a la llarga. I dic que era una opció política —malgrat l'evident romanticisme apolític d'un Guimerà o d'un Folguera i Duran— perquè no em sembla encertat qualificar-la d'apoliticista pel sol fet de rebutjar, en conjunt, la política oficial de la Restauració i els seus mecanismes d'acció: és a dir, un parlamentarisme corrupte que només en el paper recolzava en el sufragi universal. La defensa del sufragi organícista, per exemple, reflectia menys una posició conservadora com aquest rebuig a la falsificació de la realitat que era el sistema canovista de la Restauració. Centrar el debat sobre el caràcter conservador o no del catalanisme en aquest punt és més una polèmica de politicòlegs que no pas d'historiadors. Els politicòlegs, de tant com busquen proves per demostrar que el catalanisme era un moviment tronat, pairalista i antidemocràtic, s'obliden del context —sovint perquè saben

poca història— i magnifiquen l'anomenat règim liberal espanyol sense adonar-se —o adonant-se, tan se val— que aquell règim ni era liberal i encara menys democràtic.

Aquesta opció política nacionalista que amarava la Lliga de Catalunya, a diferència del federalisme o del carlisme, feia èmfasi, per damunt de tot, en la necessitat d'obtenir l'autogovern de Catalunya, en l'exigència de proclamar la nacionalitat pròpia —catalana—, en oposició a la progressiva i forçada castallenització. Només en un segon pla tenia com a objectiu assolir una organització federalitzant per a tot l'Estat espanyol, l'obtenció de la qual havia estat, certament, l'objectiu bàsic tant del carlisme com del federalisme; si bé, és clar, en ambdós casos es partia d'una concepció particularista catalana. La vessant regeneracionista espanyola del nacionalisme català no es va fer palesa sinó uns anys més tard, quan, arran de la crisi general de 1898, el sector patrià va reclamar la participació electoral i la definició d'una política de pactes que no va agradar a tothom. Però aquest va ser un fenomen molt complicat que no em pertoca d'analitzar aquí.

La vertebració del nacionalisme català també va ser important, perquè, amb una certa rapidesa, va provocar que s'alterés la percepció que del moviment catalanista tenien els polítics espanyols: de la burla absurda i feridora d'allò que el polític conservador espanyol José Sánchez Guerra anomenava, literalment, «el inofensivo renacimiento literario de [...] poesias de ninas y ninetas y fluviols sonants» es va passar a la preocupació més o menys enutjada pel fenomen i, immediatament, a l'atac sistemàtic, com és palès en aquella definició malintencionada i pejorativa que va promunciar el liberal Práxedes Mateo Sagasta el 1901, aleshores cap del Govern, en designar el catalanisme com «un disfraz de miserables». Ja hi tornarem.

Hi ha dos fets que van fer de la Lliga de Catalunya el corrent hegemònic dins el catalanisme per damunt del regionalisme federalista d'Almirall. Per una banda, la capacitat que va tenir aquest grup de connectar amb els canvis econòmico-socials que tenien lloc a la Catalunya finisecular, fet que queda reflectit en el decidit suport que va prestar a la idea de celebrar l'Exposició Universal a Barcelona el 1888. I, per un altre costat, molt lligat a això que acabo de dir, el rendiment —perquè molt sovint hi anaven al davant— que van obtenir de les reivindicacions catalanes, com, per exemple, la campanya en contra de l'article 15 del Codi Civil i en defensa del Dret Català. Aquesta hegemonia es va fer palesa d'una manera plàstica en la presentació del missatge a la reina regent amb motiu de la seva visita a Barcelona per inaugurar la dita Exposició Universal. El predomini de la Lliga de Catalunya remarcava, per una banda, el fracàs del projecte almirallià i, per l'altra, la proliferació d'associacions catalanistes arreu del país més o menys lligades entre si.

Amb el temps, doncs, el marc de la Lliga va resultar estret i va fer-se evident la necessitat de reunificar el catalanisme. I aquest nou marc va ser la Unió Catalanista, la qual va néixer, a proposta de Narcís Verdager i Callís, arran de la campanya en contra del Codi Civil. M'estalvio d'explicar amb detall tot el procés que va conduir a la constitució de la Unió perquè Jordi Llorens ja ho va explicar amb molt d'encert el dijous anterior. Això no obstant, només vull constatar que la lluita catalanista feia evident la urgència d'organitzar més i millor el moviment sota el signe del patriotisme, com va deixar dit Dr. Martí i Julià. La Unió, per tant, sorgia com un col·lectiu aglutinador de diferents entitats i grups que defensaven l'existència d'una realitat específicament catalana que, sense ser un partit en el sentit convencional de la paraula, aspirava a crear —a reforçar, diria jo— un moviment nacionalista d'àmplia base popular i d'abast comarcal. Apareixia, em sembla que això és obvi, amb una clara voluntat d'estendre el catalanisme més enllà de Barcelona.

En aquest sentit, la Unió Catalanista s'ha de valorar, abans que res, com una federació d'entitats que aspirava a esdevenir moviment nacional i, per aquesta raó, va esmerçar molts esforços per soldar el catalanisme barceloní (representat, sobretot, per la Lliga de Catalunya) amb els incipients nuclis comarcals. Fixem-nos, per exemple, que dels 36 membres de les juntes permanents constituïdes entre el 1891 i el 1898, 24 eren elements de comarques i que, entre aquestes dues dates, la Unió Catalanista va crear 17 centres comarcals adherits. El 1898 estaven lligades a la Unió un seguit d'associacions: a banda de la Lliga de Catalunya i del Centre Escolar Catalanista, hi havia, també, el Centre Català, l'Associació Popular Regionalista (dirigida per Lluís Marsans) i, a més, entitats de Sabadell, Terrassa, Manresa, Vilafranca del Penedès, Sant Sadurní d'Anoia, Mollet, Sant Pol, Canet de Mar, Berga, Girona, Banyoles, Castelló d'Empúries, Lleida i Reus i tenia agrupacions a Barcelona, Vilassar de Mar, Sant Feliu de Codines, la Garriga, Cardadeu, Horta, La Bisbal, Besalú, Balaguer, Ponts, El Vendrell, Falset i Valls. I encara hauríem d'afegir a la llista d'adherents els periòdics comarcals —d'escassa difusió, tanmateix— que declaraven ésser-li afins. No hi fa res que l'activitat de la Unió fos més aviat precària, perquè el que sobresurt és el fet que la presència de petits nuclis catalanistes va esdevinir la llavor del que vindria després, tot un símbol del dinamisme creixent del catalanisme. És que si no, com podem explicar-nos per què més endavant va ser possible que el catalanisme polític s'assentés en una base sòlida? Sense aquesta unitat d'acció, diguem-ne preelectoral, no hauria estat possible l'eclosió que va tenir lloc després del 1900.

Malgrat els evidents dèficits d'acoblament entre l'orientació de les diverses tendències del catalanisme, la Unió Catalanista va ser l'organització més important i més representativa del nacionalisme català finisecular, a vegades etiquetat de romàntic, però que més aviat hauríem de definir com un

catalanisme integral pel que pressuposava de supeditar interessos material, partidisme i electoralisme, a la superior realitat de la pàtria catalana, per emprar la terminologia de l'època.

Qui va participar en la Primera Assemblea de Delegats de la UC?

En un primer moment, l'Assemblea General de Delegats de la Unió Catalanista havia de tenir lloc a Manresa els dies 29 i 30 de juny de 1891. La projectada Assemblea, però, no es va celebrar fins gairebé un any després —els dies 25, 26 i 27 de març de 1892—, un cop superades les discrepàncies sobre el contingut del programa que s'hi havia de presentar; o sigui, sobre el contingut de les Bases per a la Constitució Regional Catalana.

A l'Assemblea de Manresa, hi havien d'assistir un total de 243 delegats. Els que hi va anar efectivament foren molts menys: entre 70 o 80 persones. Hi era, però, la plana major de les lletres catalanes d'aquell moment, fet que l'aleshores anticatalanista Josep Roca i Roca va aprofitar per comentar irònicament des de les planes de L'Esquella de la Torratxa, que l'Assemblea de Manresa seria en realitat una festa de «Jocs Florals en prosa...», i que les bases que en sortirien possiblement serien una constitució floralasca. Això és: esteticista, utòpica, bonica però impossible de dur a la pràctica. Malgrat la mala bava que destil·la el comentari, Roca i Roca no anava gaire errat, ja que fins i tot, com veuren, el jove Prat de la Riba i Narcís Verdaguer i Callís, opinaven el mateix. Quan parli del contingut de les Bases ja ho esmentaré amb més detall.

Entre els escriptors que anaren a Manresa, destacaven els que eren o serien mestres en gai saber: Josep Franquesa i Gomis, Àngel Guimerà, Ramón Picó i Campamar, Terenci Thos i Codina, Francesc Matheu i Joaquim Riera i Bertran. A més d'altres literats i historiadors, participants assidus en els certàmens literaris de més prestigi: Aulèstia i Pijoan, Bosch de la Trinxeria, Sebastià Farnés, Martí Genís i Aguilar, Narcís Oller, Artur Osona, Teodor Creus, Josep Pin i Soler, Josep Serra i Campdelacreu, Josep Cotils i Vieta, Francesc Moragas, Claudi Planas i Font, Botet i Sisó i Enric C. Girbal. No els vull cansar amb un recital de noms, però és que la presència d'escriptors, d'historiadors, d'artistes, d'arquitectes, d'impressors, d'universitaris, de metges i farmacèutics, de mestres d'escola, d'advocats i de propietaris, ens demostra que a Manresa s'hi aplegà la més granada representació intel·lectual i professional del país. En resum, la llista de professions o la condició dels delegats, segons la nòmina que va publicar-se aleshores, era la següent: 64 propietaris, 31 advocats, 21 metges, 20 hisendats, 17 fabricants, 7 enginyers, 5 artistes, 3 arquitectes, 3 mestres, 3 industrials, 3 mestres d'obra, 2 banquers, 2 cronistes-historiadors, 1 perit agrònom, 1 impressor, 1 fuster i 1 pilot. Un cas a part és el dels clergues que hi assistiren. Dels tres que s'esmenten en la relació de delegats, només dos —Joan Codina i Antoni Faus—

hi anaren de veritat, Torres i Bages no hi va anar, per bé que, com ha fet notar Josep Benet, «com a home de consell devallà fins a intervenir en tasques ben concretes com la redacció de la disposició transitòria de les Bases de Manresa que proposava la regulació de les relacions entre Catalunya i l'Estat espanyol i el Vaticà» on s'especificava que, mentre subsistís el règim concordatari de presentació, a Catalunya havien de ser catalans «los que exerceixen jurisdicció eclesiàstica pròpia o delegada, com també els obtenedors de dignitats i prevendes». Pel que fa al canonge Jaume Collell, màxim exponent del vigatanisme, tampoc no hi assistí per por que es tractés la qüestió religiosa o, més exactament, que fos tractada d'una manera ambigua o poc a fons. Com es pot veure, doncs, és clar que l'Assemblea de Manresa va ser una reunió de l'èlit catalana, però no és cert que fos una reunió de carques de comunió diària.

Qui hi havia representat a Manresa per aprovar les Bases?

Segons un article de La Veu de Catalunya que va aparèixer el 29 de gener de 1900, en la Comissió que va redactar les Bases hi havia representades tres tendències:

* Una tendència lírica, casolana i que es pot dir que era l'únic sector més o menys separatista, en la qual destacava A. Guimerà, i que no volia que es redactessin unes Bases pròpiament dites, sinó que propugnava l'elaboració només d'una declaració programàtica semblant al missatge adreçat a la reina regent. Era, doncs, la tendència menys política i més ancorada en la tradició dels manifestos, proclames i queixes.

* La segona tendència era aquell grup que podríem dir que es mantenia fidel als plantejaments provincialistes, o sigui que no reconeixia pròpiament ni la personalitat ni la nacionalitat catalanes i, en canvi, defensava una opció merament descentralitzadora per resoldre allò que avui en diuen l'«encaix» de Catalunya amb Espanya. Joan Josep Permanyer i Ayats n'era el més destacat representant.

* I finalment, una tercera tendència, clarament polititzada, representada pels joves del Centre Escolar, i que defensaven la necessitat d'elaborar el programa polític-nacionalista de què ja he parlat, el qual per bé que enfonsés les arrels en el passat, visqués el present tot mirant cap al futur. Qui tingui la paciència de llegir-se la intervenció de Prat de la Riba en defensa de les esmenes que va presentar a les bases 8 i 9, s'adonarà de la profunditat d'això que dic, fins i tot plàsticament, ja que és en l'únic cas en què el cos de lletra és més petit per encabir-hi un discurs tan llarg i ple de contingut.

La redacció de les Bases de Manresa va ser el resultat del compromís entre les dues últimes tendències. Hi va haver una forta discussió a l'hora d'aprovar el projecte i fins i tot n'hi va haver dos. El primer projecte, redactat per J.J

Permanyer, fou rebutjat per la Comissió per poc autonomista, i, per contra, el segon projecte, que va ser redactat per Domènech i Montaner, Aulèstia i Pijoan i Prat de la Riba, va incorporar la famosa Base 6a. que proclama que Catalunya era l'única sobirana del seu govern interior. Per tant, entenent-ho en el context que es formulava, volia dir que gaudiria d'autonomia política i de capacitat per a gestionar-la.

Com evolucionaren de les sessions de l'Assemblea de Manresa?

La primera sessió de treball va començar a les cinc de la tarda del divendres dia 25 i va durar un parell d'hores. Hi van assistir quaranta delegats, i presidia l'acte la Junta Permanent de la Unió Catalanista. Després que Prat de la Riba llegís els articles del reglament de la Unió referents a l'Assemblea General, es va passar immediatament a nomenar la Mesa que havia de dirigir les deliberacions, la qual queda constituïda per Lluís Domènech i Montaner, Oleguer Miró, Pau Font de Rubinat, Joaquim Vayreda, Pau Colomer, Enric Prat de la Riba i Josep Soler i Palet, els dos darrers com a secretaris.

L'Assemblea va començar amb un discurs de Domènech exposant els motius polítics de la Unió i el significat de l'acte: «No és una Constitució —deia Domènech— ni un programa polític definitivament sobre allò que anem a deliberar: són motius de meditació que proposarem, principis no desenvolupats encara cap als quals ara com ara desitgem que s'encamini el Regionalisme». Tot seguit, Prat va llegir el Projecte de Bases per a la Constitució Regional Catalana, desglossat en divuit articles. Un més dels que resultaren finalment. Iniciada la discussió sobre la totalitat del projecte, la defensa d'aquest fou encomenada a Joaquim Riera i Bertran, de Girona, qui va fer un repàs de la lluita regionalista i de la necessitat que hi havia de culminar-la amb l'aprovació de les Bases. El plat fort de la jornada va ser la defensa i discussió de la Base 1ª, sobre «El poder central.— Atribucions i organització». Joan Josep Permanyer, que n'havia estat el redactor, va fer una llarga i brillant defensa que començava amb una significativa crítica al sistema canovista que, al seu entendre, estava en crisi. No va votar-se, ja que va acordar-se que les votacions quedaven ajornades fins a la sessió de clausura. Només l'advocat Martí Roger i Crosa, de Palamós, presentà una esmena al text defensat per Permanyer; el qual, després de la rèplica d'aquest i la corresponent contrarrèplica, va ser retirada.

A la segona sessió, del dia 26, hi assistiren 56 delegats. Presidiren la jornada Oleguer Miró i Font de Rubinat. S'havia de discutir, en primer lloc, la Base 2ª, que deia: «El poder central monàrquic podrà ser representat a Catalunya per un Príncep de Sang; en defecte d'aquest, així com en cas d'establir-se una altra forma de govern, representarà el Poder central un Delegat, que haurà de ser necessàriament català». Tan bon punt va ser enunciada aquesta base, l'advocat

lleidatà Frederic Renyé i Viladot va demanar la paraula per exigir-ne la supressió en mostrar-se contrari a l'existència d'un delegat del poder central; en el mateix sentit va expressar-se el delegat del Masnou, Antoni Sunyol. Per la seva banda, Permanyer va voler aclarir el significat de la dita base, que tendia, deia, a evitar conflictes entre les regions. No hi va haver acord i la qüestió va aparcar-se.

A continuació, Àngel Guimerà va fer ús de la paraula per presentar i defensar la Base 3ª sobre el contingut doctrinal de la projectada Constitució catalana. El discurs de Guimerà va ser abarrocat, romàntic, abrandat, visionari i plagat de referències històriques, de denúncia de la decadència espanyola i del tercermundisme de règim, a més de fer una exaltació de les causes nacionals exemplars d'Irlanda, Finlàndia, Islàndia, Luxemburg, Suïssa, Hongria, Noruega i la «constel·lació de nacions alemanyes». Tampoc no hi va haver discussió, l'espatarrant discurs de Guimerà, va anul·lar-la. El vell patrici, doncs, va imposar a la discussió d'aquella part de les Bases un caràcter clarament romàntic.

Les bases 4^a i 5ª sobre la llengua catalana i el funcionariat, respectivament, defensades per Ramon Picó i Campamar i Narcís Verdaguer i Callís, no suscitaren tampoc cap esmena i en cavi molt d'entusiasme en proclamar que el català havia de ser l'única llengua oficial a Catalunya. La Base 6ª referida a què «la divisió territorial en la qual tindrà lloc la graduació jeràrquica dels poders governatiu, administratiu i judicial, tindrà per fonament la comarca natural i el municipi», també va ser acceptada sense cap esmena. La que sí va suscitar-ne, de discussió, va ser la Base 7^a (en el text definitiu 6^a), defensada per Josep Torras i Sampol, delegat del Baix Empordà, que deia: «Catalunya serà l'única sobirana del seu govern interior: per tant, dictarà lliurement les seves lleis orgàniques, vetllarà per la seva legislació civil, penal, mercantil, administrativa i processal; de l'establiment i recaptació d'impostos; de l'encunyació de moneda, i tindrà totes les altres atribucions inherents a la sobirania que no corresponguin al Poder Central, segons la Base 1^a». Al dictamen de la Ponència, s'hi va presentar una esmena més aviat encaminada a reforçar l'organicisme, defensada per Ramon Pareras, hisendat de La Garriga, demanant la creació de sindicats municipals i de comarca per al foment i protecció de l'agricultura. Contestà aquesta esmena Domènech i Montaner, reconeixent que la petició era molt sensata, però com que feia referència a organismes especials, era millor reservar-la per a altres deliberacions. Parera, en conseqüència, va retirar l'esmena.

Les bases 8^a, 9^a, 10^a, 11^a i 12ª van ser discutides conjuntament, ja que recollien els principis que havien de regir la divisió de poders. L'advocat barceloní Ernest Moliné i Brassés va ser l'encarregat de defensar-les. Va ser en aquest moment del debat en què Prat de la Riba va pronunciar el discurs que hem esmentat abans i que, segons La Veu de Catalunya, anava carregat de doctrina. Va criticar les Bases perquè, al seu entendre, no responien a les tradicions polítiques catalanes, que

Prat concretava especialment en la forma de legislar —el pactisme entre el Rei i les Corts— i, sobretot, en la presència dels tres braços que formaven l'essència de les antigues Corts Catalanes. Per a ell, el defecte capitalíssim de les Bases que es discutien era el fet que aquelles no responien a les tradicions polítiques catalanes, que no tenien en compte els ensenyaments de la història constitucional moderna, que no sostreien del tot les teories del parlamentarisme: «Qui no conegués als digníssims senyors de la Ponència —acabava dient Prat— podria creure que han deixat de banda tota la nostra gloriosíssima vida política anterior a l'era revolucionària, podria creure que han deixat d'estudiar i resoldre les complicades tant com gravíssimes qüestions constitucionals que preocupen als pensadors moderns, podria creure que sense fer-ne esment s'han deixat contaminar, mal que sigui lleugerament, del virus parlamentarista». Som davant un Prat, doncs, impregnat d'historicisme, d'antiparlamentarisme i de corporativisme, però que en el conjunt de la seva intervenció —malgrat les ressonàncies medievals—, reclamava realisme, criteri polític i un sistema autonòmic per organitzar l'Estat modern. La resposta a les esmenes de Prat de la Riba va anar a càrrec de Martí Roger i Crosa, que va defensar que no es justificava ni històricament ni políticament la creació d'un poder harmonitzador com el que demanava Prat amb la nova Diputació de Catalunya, a més d'advertir els delegats dels perills que podria tenir el poder d'una institució com aquelles que es proposava. Prat de la Riba va fer ús de la contrarrèplica per insistir en les seves propostes, però, a la fi, abans de passar a la votació en l'última sessió, va retirar les esmenes proposades.

Antoni Sunyol va defensar a continuació les bases 13^a i 14ª sobre l'exèrcit i les forces d'ordre públic. En el torn d'esmenes, van fer ús de la paraula els delegats Marià Serra, Vicenç Plantada, Ramon Pareras, Josep Esquena, delegats, respectivament, per les comarques de la Costa de Llevant, Baix Vallès, Congost i Olot, insistint en el prec de no contribuir a l'exèrcit espanyol en temps de pau, reservant en mans catalanes les armes que un dia els podien fer bon servei per defensar les institucions pròpies. L'assumpció dels ponents, Pemanyer i Colomer, de la filosofia de les esmenes, va fer possibles que totes les observacions fetes fossin retirades.

La tercera i última sessió de l'Assemblea de Manresa va tenir lloc el matí del diumenge dia 27 de març. Hi assistiren 76 delegats, que, sota la presidència del sabadellenc Pau Colomer, van discutir les bases pendent de debat: 16^a, 17^a i 18^a de l'esborrany primitiu. Prèviament Ferran Alsina, delegat barceloní, va fer una detallada exposició dels aspectes econòmics continguts en algunes de les bases discutides el dia abans i va afirmar que el catalanisme tenia una solució per al problema social, consistent en l'adopció dels mitjans que facilitessin el gradual ingrés dels obrers en la classe mitja. El que pretenia Alsina era esbossar els criteris econòmics del regionalisme per quan Catalunya tingués de veritat capacitat

legislativa. El delegat per Barcelona Josep M. Valls i Vicens va oposar-se a la pretensió de subjectar-se a un sistema monetari determinat, ja que, de fer-ho, es privaria d'optar per aquell que resultés més convenient per al país, tant més quan «sempre es signe de soberania —deia— tenir un sistema monetari propi com el que havia tingut i encara en conservava en bona part Catalunya per a les transaccions comercials». Malgrat la insistència de Domènech i de Permanyer perquè Valls retirés l'esmena, aquest no ho va fer i va quedar reservada per a la votació final.

Després, havent canviat la presidència de la Mesa, que aleshores va ocupar Joaquim Vayreda, va encetar-se ràpidament la discussió de la Base 16ª sobre l'ensenyament —que van defensar conjuntament Pere Aldavert, Josep Franquesa i Gomis i Josep Puig i Cadafalch—, i de la 18ª que establia les disposicions transitòries. La Base 17^a va passar sense discussió. Abans d'anar a les votacions i, aprofitant el discurs en defensa de les disposicions transitòries, Permanyer va expressar el desig que Catalunya, en virtut d'aquesta Constitució, tornés a ser qui regís les seves accions, amb un criteri reposat, deia, i amb un sentit pràctic, per reconstruir el seu dret i esporgar-lo de lleis estranyes.

I va arribar l'hora de la votació final i de proclamació de les Bases. Per a la solemne ocasió, Domènech i Montaner va tornar a ocupar la presidència de la Mesa. Unànimement foren aprovades les bases 1^a, 3^a, 4^a, 5^a, 6^a, 7^a, 16^a, 17^a i 18^a. Les bases 8^a, 9^a, 10^a, 11^a i 12^a, també ho van ser, com hem dit, un cop Prat de la Riba va retirar les seves esmenes. Les bases 13^a i 14^a (sobre l'exèrcit i l'ordre públic) van ser aprovades d'acord amb les esmenes de Pareras i Esquena (és a dir: no contribuir a l'exèrcit espanyol en temps de pau), respectivament. Només la Base 15^a (sobre el sistema monetari) va ser aprovada per majoria, mentre que la 2^a (sobre el delegat governamental a Catalunya) fou suprimida del Projecte, que va quedar reduït, com he dit, a 17 bases. Després d'això, a les dues de la tarda d'aquell diumenge de març, les Bases per a la Constitució Regional Catalana prenen caràcter oficial.

En el discurs de cloenda, Domènech i Montaner va resumir brillantment l'esperit que havia presidit aquella Assemblea General de Delegats de la Unió Catalanista i que, de fet, venia a cloure, també, una etapa del catalanisme: «Treiem-nos de sobre el podrit monstre de l'administració centralista que ens corromp la sang i se'ns menja vius —deia altiu—; deixeu-nos lliurement treballar a casa nostra per aprofitar les nostres escasses riqueses que avui es malmeten; deixeu que les apliquem en l'explotació de les nostres muntanyes i mines, de les forces dels nostres rius, en obrir camins i crear vehicles de transport per a les vies de la civilització; deixeu-nos restaurar els nostres antics oficis i el nostre comerç que un dia va fer possible el vostre domini a Europa, que va donar crèdit i glòria als colors d'aquesta bandera de qual esteu tan orgullosos i tan heu deixat decaure;

deixeu-nos avançar lliurement pel camí que ens ha de portar un altre cop al capdavant dels pobles civilitzats. Nosaltres tenim fe i força i hi arribarem». El to del discurs de Domènech va ser, certament, un cant al progrés de Catalunya i, al mateix temps, una ferma reivindicació per gestionar-lo. Domènech va fer una cloenda emotiva, però que mirava de totes totes cap al futur.

Com s'han d'interpretar les Bases de Manresa i quina repercussió han tingut?

Personalment discrepo d'aquells politicòlegs i historiadors (com ara González Casanova, Luís Mª de Puig o Jordi Solé Tura, entre altres) que assegurin que les Bases de Manresa són «l'origen del catalanisme, en tant que són la primera formulació política i constitucional» Hi discrepo, en primer lloc, perquè, al meu entendre, les Bases de Manresa són la concreció, si de cas, de tots els plantejaments arcaics del catalanisme romàntic, sense els quals és impensable l'elaboració de les 17 bases. I per tant, les Bases de Manresa, són el final d'una etapa més que no pas l'origen del catalanisme posterior, com s'esbomba sovint amb la intenció o la mala intenció de desqualificar el catalanisme d'avui dia. Tota una altra cosa fóra que es digués, com he intentat d'explicar, que les Bases de Manresa són la concreció del primerenc nacionalisme català en el sentit que aquesta nit li he donat al terme. En segon lloc, cal dir que les Bases de Manresa s'assemblen més a un estatut d'autonomia que no pas a una constitució. Però és que, a més a més, en cap cas en el document s'esmenten els mecanismes per assolir els objectius que s'hi recullen, cosa que la Unió Catalanista només va fer en l'Assemblea de Reus de 1893. Així doncs, les Bases de Manresa no són ni una constitució (només, en tot cas, donant al terme el significat de fonament) ni un programa polític (com hauria volgut Prat de la Riba), sinó que tan sols van esdevinir uns principis programàtics, tal com va advertir Domènech i Montaner en el discurs inaugural.

I, per últim, en relació amb el significat de les Bases, i sento discrepar en això amb la gent que avui promou unes segones Bases de Manresa, de cap manera es pot dir que aquell document va ser aleshores l'expressió del separatisme català. La Unió Catalanista podia ser nacionalista, en el sentit d'impulsar l'afirmació cultural i política de la personalitat de Catalunya, de la nació catalana, però és evident que no pretenia de trencar el marc estatal espanyol de convivència.

Poc després de d'haver-se celebrat l'Assemblea de la Unió Catalanista, els joves de La Veu de Catalunya, afirmaven que les Bases de Manresa, si bé eren massa sintètiques, contenien doctrina prou abundant donar solució als variadíssims problemes que suscitaria la reconquesta de la llibertat catalana. Durant força temps, doncs, les Bases esdevingueren un tema constant de referència, malgrat que, com reconeixia La Veu de Catalunya mateix, a priori «la generalitat de la

gent no li dava importància». Arran de l'acte manresà, les associacions catalanistes d'arreu encetaren una campanya de popularització de les Bases i del catalanisme mateix, un exemple de la qual va ser el cicle de conferències que va organitzar el Centre Català de Sabadell entre el juliol i el desembre de 1892 i que va comptar amb la presència, entre d'altres, de Sebastià Farnés, Ferran Alsina, Anton P. de Capmany —director de *Lo Catalanista*, el periòdic local— i Antoni Sunyol —president de l'Associació de Propaganda Catalanista.

¿Quina va ser, però, la real repercussió de les Bases de Manresa? Les Bases són un mite que s'ha perllongat en el temps. Un mite, segons la meua opinió, que ha funcionat i en certa mesura ha estat estimulat per la mateixa opinió madrilenya, obsedida per un document més limitat políticament del que hom pressuposa. Només cal recordar per fer llum de les obsessions espanyolistes aquella escruixidora afirmació del diari franquista *El Correo Español-El Pueblo Vasco* del 25 de gener de 1939: «Ha sido tomada Manresa. ¡Cuántos recuerdos trae a la memoria este nombre! Las famosas bases de Manresa no han sido ajenas al deplorable proceso político que estamos ahora liquidando a punta de bayoneta».

Els diaris de la capital espanyola coetanis de l'acte, malgrat que dedicaren menys atenció a l'esdeveniment que no es pensa, assoanaven les notícies sobre les sessions de l'Assemblea amb comentaris punyents o sarcàstics (sobretot referint-se a Guimerà) i amb retrets de tota mena: «En rigor —comentava *La Época*— este desahogo de los congresistas tiene escasa importancia. De todas suertes, no estaria de más que esos señores, tan exaltados defensores del catalanismo, tuvieran en cuenta que son españoles, y que á España deben no pocas ventajas de las que actualmente disfrutan. Además, en los momentos actuales no es lo más patriótico declamar con fraseología retórica pidiendo que se quebranten lazos y se rompan vínculos que, una vez destruídos, desmenuzarían en pequeños fragmentos la unidad de la patria, conseguida con tantos afanes y con tantos sacrificios por nuestros antepasados, sin distinción de localidad ni dialecto». I una actitud semblant es mantenia des de les pàgines d'*El Globo*. Altres periòdics de Madrid, com el republicà *La Iberia*, mostraven la seva preocupació per la reivindicació lingüística catalana: «Es pasable la pretensión del Sr. Pico en cuanto que se hable catalán en Cataluña; pero en cuanto á que se hable tambien ante el poder central, ya no nos parece tolerable. ¿Qué seria de nosotros si al Sr. Planas y Casals, por ejemplo, se le ocurriese pronunciar en el Congreso un discurso en catalán? No nos oponemos á que el espíritu regional se desarrolle para bien de las regiones mismas; pero sin que implique en perjuicio de tercero. Y eso de romper la unidad del idioma, en beneficio de los catalanes exclusivamente, nos parece, de puro exagerado, absurdo. Si las regiones que tienen dialectos propios pidiesen lo mismo que el Sr. Pico, nuestro Parlamento sería ¡La confusión de las lenguas!». L'únic diari madrileny que insertà un article d'opinió a part del relat sobre les discussions (ben carregat d'inexactituds, o amb el nom i cognoms dels

protagonistes alterats) va ser El Heraldo de Madrid, de tendència liberal. En una nota editorial del 31 de març, que s'encapçalava amb el títol «Catalanes i Catalanistes», es començava per dir que ambdós conceptes eren diferents i que «Cataluña es tan española como las demás provincias...». Al seu entendre, els catalanistes eren quatre gats que somiaven amb la resurrecció de les antigues nacionalitats peninsulars: «Dos argumentos pudieran aducir en su favor; uno, la subsistencia de la nación portuguesa, independiente des de su feliz insurrección de 1640; otro, los principios federales mantenidos con calor por uno de nuestros partidos republicanos, que hizo tremendo fracaso al ensayar sus ideas en 1873. Pero tan antiguo es el primer ejemplo y tan reciente el segundo, que nadie, que sepamos, los ha invocado en el Congresillo de Manresa». Cap al final de l'article, l'atac contra els catalanistes s'enduria una mica més pel fet que, segons l'articulista, anaven «contra la unidad de la patria espanyola y han proclamado la necesidad de reintegrar á Cataluña en su autonomía de hace siglos [...] La cosa valdría la pena refutarla si los indicados catalanistas fueran federales, porque, al fin y al cabo, en teoría al menos, la centralización quedaría rota y en pie la unidad nacional, á pesar de las autonomías regionales. Pero los catalanistas de Manresa quieren algo más. No contentos con la lengua catalana, con la legislación catalana, con la industria catalana y con la enseñanza catalana, quieren también el Estado catalán, aduanas catalanas, funcionarios catalanes [...] Comprendemos la literatura lemosina, que cuenta en su seno escritores tan insignes, siquiera menos conocidos que la castellana; aplaudimos la cultura y los progresos de Cataluña, comparables con los de los países más avanzados de Europa; nos explicamos que quiera vender tejidos al resto de la Península, si quiere recibir en cambio los productos de las demás provincias españolas; nos agrada la sardana y hasta la barretina catalana; lo que no nos cabe en la cabeza es el catalanismo del Congresillo de Manresa, ridiculus mus engendrado en la fantasía de poetas no nacidos, en verdad, para cultivar con éxito el género cómico».

La indiferència respecte al catalanisme va durar poc, però no el menyspreu. Entrat el segle XX, la discussió sobre les Bases de Manresa, va prendre un caràcter permanent i agre. Acaba d'aparèixer un llibre d'Àlvar Maduell amb el títol Les Bases de Manresa i la pastoral de Morgades, el qual recull sintèticament el debat a Corts del 1900 de la pastoral del Bisbe Morgades sobre l'ensenyament del catecisme en català i en el qual els diputats i senadors barregen constantment les Bases amb, i perdonim l'expressió, la mala llet dels liberals i conservadors espanyols en relació al catalanisme. Fou en aquest debat que Francisco Silvela va dir que el catalanisme era una malaltia nerviosa. El 1901, és a dir, nou anys després de la celebració de l'Assemblea de Manresa, quan el Dr. Robert va explicar una intepel·lació a les Corts sobre l'opinió del govern en relació al catalanisme, la totalitat dels diputats castellans blandiren l'espantall del separatisme per refusar l'autonomia catalana basant-se, sobretot, en què les Bases de Manresa eren un plamflet separatista. Tampoc no ens ha d'estranyar gaire

aquest rebuig gairebé anímic i visceral del catalanisme per part de la política espanyola, sobretot si tenim en compte —sense que això es prengui com que ho justifico— que Espanya estava immersa en ple procés de nacionalització espanyola —o si més no ho intentava— i, per tant, tota manifestació contrària al model centralista era percebuda com un atac a la unitat espanyola de l'estil «Santiago y cierra España». Més encara quan no es vivia gens bé la lluita per la independència de Cuba que havia començat el 1868 amb el Grito de Yara, va continuar amb l'hostilitat guerrillera, l'anomenada Guerra Chiquita del 1878 al 1895, i va acabar definitivament el 1898, esmicolant per un temps l'optimisme espanyolista de la Restauració.

Per tant, hi ha una magnificació espanyola de les Bases, però també és veritat que els delegats que assistiren a l'Assemblea manresana van tornar a casa amb la impressió d'haver fet un acte històric i transcendental. Ara bé les reticències d'aquells joves del Centre Escolar que després serien els protagonistes del catalanisme modern anterior a la II República, ja són prou indicatives que les Bases no van encetar el camí del catalanisme modern. Doctrina, possibilisme i política eren els elements que els joves trobaven a faltar.

Les Bases de Manresa, a pesar de tot, reflecteixen l'eclosió d'un moviment nacionalista ple de vitalitat que, tanmateix, estava per fer. A les Bases, doncs, no hi ha dubte que s'hi van recollir una sèrie de principis que més endavant serien vindicats pel catalanisme, i, a més, van tenir la virtut de definir un ventall ampli de temes destinats a recalcar el paper de Catalunya dins la vida política espanyola. Les circumstàncies canviant del procés continuat de crisi de l'Estat de la Restauració, la influència d'altres forces i ideologies catalanistes i la vinculació de la burgesia industrial d'ençà el 1898 van «modernitzar» el discurs catalanista i, diguem-ho així, li van fer perdre aquell regust mediavalístic que es podia percebre en el Missatge a la reina regent i que, en certa manera, es va tornar a reproduir i s'especificà una mica més en les Bases de Manresa.

L'aspecte que s'acostuma a oblidar de les Bases de Manresa, és que, en el fons, el tema central que s'hi va debatre fou la reforma de l'Estat espanyol —com a qüestió paral·lela a la implantació del programa catalanista—, manifestada en una crítica a l'Estat de la Restauració i a la seva organització centralista i uniformista. El que subjau en les discussions de Manresa, però que no va desenvolupar-s'hi, és la intenció d'anar cap a un reformisme descentralitzador de contingut polític nacionalista, que no havia de capgirar l'ordre social, però que, en canvi, desemboqués en la instauració d'un règim d'autonomia per a Catalunya. L'aprofundiment i la democratització del pensament de Prat de la Riba i dels joves de La Veu de Catalunya d'aquesta estratègia reformista va obrir les portes al catalanisme esclatant i hegemònic que, a la primeria del segle XX, fou la Lliga Regionalista.

LA CONSTITUCIÓN DEL CATALANISMO POLÍTICO CONSERVADOR*

Enguany s'escau el centenari de l'aprovació de les *Bases per a la Constitució Regional Catalana*, més conegudes habitualment com *Bases de Manresa*. No crec que faci falta explicar als bagencs el perquè d'aquest sobrenom. Gairebé tothom sap que si aquest document és conegut així és perquè els dies 25, 26 i 27 de març de 1892 tingué lloc a la capital del Bages la primera Assemblea de Delegats de la Unió Catalanista que les aprovà. Josep M. Gasol, «el manresà amb vel·leïtats d'historiador», com ell mateix es defineix, ja fa temps que va treure de l'estampa un petit llibret que ho explica abastament. I ara, en commemorar-ho, n'han sortit dos més, de llibres, que fan una anàlisi de les *Bases* diversa i fins i tot amb tesis oposades: *Les Bases de Manresa i el programa polític de la Unió Catalanista (1891-1899)*, de Joan Lluís Pérez Francesch, premi Oms i de Prat de la Caixa de Manresa i *Les Bases de Manresa de 1892 i els orígens del catalanisme*, premi E. Iglesias i Balart del Col·legi d'Advocats de Barcelona, de Josep Termes i jo mateix.

Sense voler magnificar el significat de les *Bases de Manresa*, a cent anys de l'aprovació d'aquest document el que cal constatar d'entrada és que fou la primera concreció constitucional (estatutària, diríem avui) del moviment catalanista per l'autonomia després de la derrota militar del 1714 davant les tropes borbòniques de Felip V. No és pot dir, tanmateix, que les *Bases* fossin una gran novetat en la definició dels principis catalanistes, els elements bàsics que contenien ja havien estat enunciats molt abans, per exemple en el *Missatge a la reina regent* amb motiu de la visita que aquesta féu a Barcelona per assistir a la inauguració de l'Exposició Universal del 1888 i que, substancialment, responien a la voluntat de restablir la nació històrica catalana, definir-ne l'organització interna i delimitar la relació entre Catalunya i Espanya. L'important, doncs, no és tant el document en ell mateix, sinó el significat que cal atorgar-li en el context polític-social català finisecular. Sobretot perquè avui s'ha estès una interpretació sobre el règim espanyol de la Restauració (1875-1923) que tendeix a observar amb complaença el liberalisme dels polítics del sistema, que d'altra banda només era nominal, en contra d'un catalanisme que, si bé és cert que a Manresa expressà una idealització del passat medieval català, s'oposà a aquest liberalisme descafeinat perquè —i en això tenien tota la raó— el règim parlamentari espanyol era, en veritat, grotesc i recolzava en un model polític no democràtic i administrativament corrupte. Aquest apriorisme ideològic babau que ataca el catalanisme vuitcentista, no s'adona que allò que cercaven els delegats de la Unió Catalanista reunits a Manresa era els mínims punts de coincidència entre les diferents versions del catalanisme per encarar la reorganització d'un Estat espanyol en crisi que, tinguem-ho en compte, exclouïa de la participació política els

sectors crítics amb un règim basat en l'alternança en el govern de només dos partits (liberal i conservador), la centralització i el predomini oligàrquic de l'agrariisme. A més, per altra part, d'excloure l'obrerisme anarquista i socialista.

El catalanisme, com a moviment social de masses, òbviament no va néixer amb la Unió Catalanista. És una vulgarització que hom fa *a posteriori* i que hem d'anar bandejant, ja que, més que l'inici d'aquell catalanisme que esdevingué hegemònic a partir del 1901 amb la creació de la Lliga Regionalista, les *Bases de Manresa* foren la culminació del procés de vertebració del catalanisme polític que perllongava el catalanisme cultural que arrencà amb el moviment de renaixença catalana. Ara bé, les *Bases de Manresa* no haurien estat possibles si el poble de Catalunya no hagués mostrat prèviament una adhesió deliberada a la nacionalitat pròpia, si no hi hagués hagut un sentiment real i divers de catalanitat que acompanyava el procés de transformació econòmica del Principat vers una societat industrial i urbana.

Però en l'Assemblea manresana la confecció d'un programa polític-nacionalista català (com digué Prat de la Riba) es vinculava amb el ressorgir de les nacionalitats d'Europa: «I a aquell que us digui, senyors, que las llibertats per a Catalunya, tal com les volem nosaltres, estan renyides amb el moviment polític del nostre segle, mostreu-li les nacionalitats d'Europa que avui dia giren els ulls cap a la reconquesta de la seva passada independència...» (Àngel Guimerà). I aquest sentiment que no eren els únics a reclamar les llibertats nacionals ja l'havia manifestat tres anys abans Josep Puig i Cadafalch, l'arquitecte que amb el temps esdevingué el segon president de la Mancomunitat de Catalunya, que, en referir-se al catalanisme, afirmava contundent: «No som una veu esgarriada; som una veu del concert dels pobles que ressusciten». Una connexió internacional del plet català amb la llibertat nacional dels pobles que ja s'havia posat de manifest el 1886 quan el periòdic catalanista *L'Arch de Sant Martí* publicà un manifest en favor del moviment d'alliberament d'Irlanda i que, cinc anys més tard d'aprovar les *Bases*, es tornà a repetir en lliurar al consolat grec de Barcelona un missatge adreçat al rei dels hel·lens en el qual s'expressava la solidaritat del poble català amb el poble grec de Creta, que en aquells moments lluitava per alliberar-se de l'opressió turca. I seguint la mateixa tònica, el 1899 els catalanistes adreçaren un missatge de solidaritat amb la causa de Finlàndia, aleshores sota l'Imperi rus, i que lluitava per la seva autonomia. La voluntat de vincular el cas català amb la problemàtica dels pobles oprimits del món, fou un element important del catalanisme de finals de segle. El mateix Prat de la Riba ho palesà en un escrit del 1890: «Jo voldria per a la meva pàtria més encara que la seva llibertat. Jo voldria que Catalunya es penetrés bé de la significació i transcendència d'aquest moviment social (per l'autonomia) i compregués la glòria eterna que conquistarà la nacionalitat que es posi a l'avantguarda de l'estol

de guerra dels pobles oprimits. Jo voldria que aquesta nacionalitat fos la meua pàtria».

El creixent significat polític del catalanisme fou percebut fins i tot pels polítics espanyols vinculats al sistema. Així, els conservadors Francisco Silvela i Antonio Maura; els liberals Segismundo Moret, José García Prieto o Romanones, els republicans Gumersindo de Azcárate, Melquíades Álvarez o bé Alejandro Lerroux es manifestaren contraris al catalanisme i al sentit autonomista de la seva reivindicació nacional, però al mateix temps es declaraven espantats de la volada que prenia. La reivindicació catalana era un perill per a l'*statu quo* acordat amb la Constitució de 1876 i, manifestant-ho amb una mica més d'histèria, per a «*la unidad de la patria española*». Sánchez Guerra, per exemple, el 1902 reclamava un estudi més aprofundit del moviment regional català «*para encontrar los antecedentes de este problema y señalar los caminos por donde ha podido llegarse en tiempo relativamente corto, desde aquél en sus comienzos inofensivo renacimiento literario (...) hasta esta morbosa exacerbación de los espíritus, que ha llegado a convertirse en gravísimo problema político y á poner en riesgo la paz material, en toda la región catalana, ó cuando menos en la hermosa y cultísima Barcelona*». Què tenia el catalanisme que fes perillar tant l'ordre establert? Senzillament que per a tots aquells polítics més o menys integrats en la política oficial de la Restauració, el catalanisme, a l'igual que havia ocorregut amb el republicanisme federal, amenaçava aquell model d'Estat centralitzador i progressivament militaritzat nascut amb la Constitució de Cadis de 1812. Pot semblar una mica forta aquesta afirmació, però si hom repassa les disset bases aprovades a Manresa s'adonarà que allò que demandava el catalanisme era la sobirania política que li corresponia com a entitat política amb antecedents nacionals i, per tant, que el catalanisme representava la voluntat de reformular l'Estat espanyol sota el signe de la regionalització (reclamant per a la Catalunya autònoma competències legislatives, executives, judicials i tributàries), que per a la política oficial espanyola atemptava contra el projecte nacional espanyol. El catalanisme, doncs, que pretenia refundar l'Estat espanyol sobre unes bases de tipus federal que havien de recolzar en el pacte i el consens de les nacions que formaven el dit Estat, era una amenaça. A les peticions de sobirania política per a Catalunya, l'estatisme espanyolista replicava, com féu Gumersindo de Azcárate, que «*la soberanía es, por esencia única*», deixant veure la preponderància del doctrinarisme liberal, que identifica Estat amb nació i, per tant, que rebutja tant el federalisme clàssic com l'autonomia política.

El document i els discursos pronunciats a Manresa confirmaven que el catalanisme finisecular, tot i reclamar competències exclusives en matèria d'ensenyament, d'ordre públic, de justícia, de comunicacions interiors i d'encunyació de moneda; mantenia la trajectòria regeneracionista encetada amb el *Memorial de Greuges* de 1885. Això volia dir que a Manresa es rebutjà tota

temptació separatista i, en canvi, que el catalanisme desitjava sumar en el seu projecte polític de reconstitució de l'Estat espanyol totes les nacionalitats ibèriques, cosa que l'Assemblea de Reus de la Unió Catalanista del 1893 va acabar de concretar en acordar que s'impulsés la unitat d'acció amb els regionalistes d'arreu. Però l'exaltació nacionalista (espanyolista) de l'Espanya «invertibrada», sobretot de la política madrilenya, fou un impediment per entendre el significat de la proposta catalanista. L'oficialitat del català, l'ordenació comarcal del territori català en contra de la divisió provincial o bé la catalanització del funcionariat, eren reivindicacions massa agosarades i rupturistes per admetre-les fins i tot com a base de discussió: «*En rigor —deia el diari La Época— este desahogo de los congresistas (de Manresa) tiene escasa importancia. De todas suertes, no estaria de más que esos señores, tan exaltados defensores del catalanismo, tuvieran en cuenta que son españoles, y que á España deben no pocas ventajas de las que actualmente disfrutan. Además, en los momentos actuales no es lo más patriótico declamar con fraseología retórica pidiendo que se quebranten lazos y se rompan vínculos que, una vez destruídos, desmenuzarían en pequeños fragmentos la unidad de la patria, conseguida con tantos afanes y con tantos sacrificios por nuestros antepasados, sin distinción de localidad ni dialecto*». (28-III-1892)

El catalanisme era una manera tan diferent d'entendre Espanya que resultà un revulsiu inadmissible per a una societat política espanyola que, amarada de concepcions centralistes i uniformitzadores, no copsava el que Joan Maragall va saber descriure amb lucidesa el 1902: que malgrat els quatre segles d'història comuna de Catalunya i Espanya, el sentiment diferencial català es mantenia fort i cada vegada més viu.

EL CATALANISMO Y EL MODELO DE ESTADO PARA ESPAÑA

Amadeu Hurtado, en una conferència que va fer a Barcelona el 24 d'abril de 1933 sobre la intervenció de l'Estat en l'autonomia catalana acabada d'estrenar, apuntava una observació sobre la qual convé reflexionar, perquè el que hi deia tal vegada sigui possible d'aplicar-ho a altres conjuntures anteriors. «*L'autonomia dintre d'un règim unitari —escrivia Hurtado—, o bé s'ha d'aconseguir amb un acte revolucionari que posi el país davant d'un fet consumat, amb totes les conseqüències que es deriven d'un estat de revolta subsegüent, o bé s'ha d'aconseguir amb una lluita noble, amb una discussió lliure al voltant d'una taula; i en aquest cas, que ha estat el nostre, s'ha de trobar necessàriament en cada article de l'Estatut el rastre d'una victòria obtinguda o d'una transacció pactada*». Dit això, doncs, no és cap proposició estrambòtica afirmar que la via de la discussió, de la negociació, del pacte, ha estat la característica definitiva del moviment català de reivindicació nacional, si més no d'ençà del 1885 amb la presentació al rei d'Espanya, Alfons XII, de la «Memòria en defensa dels interessos morals i materials de Catalunya», més coneguda amb el nom de *Memorial de Greuges*.

Certament, del 1885 al 1932, aprovat, ja, el primer Estatut d'Autonomia, la trajectòria política seguida pel catalanisme per obtenir l'autonomia de Catalunya s'orientà gairebé sempre per la via pacífica de la negociació. Tant l'estratègia de les peticions com les discussions parlamentàries aferrissades —sovint punyents i insultants— buscaven per norma l'acord entre les parts, atès que les diverses faccions del catalanisme no qüestionaven, en general, l'ideal espanyol, sinó la forma concreta de representar-lo. El que canvià amb el temps, això és evident, fou la fórmula emprada per arribar al pacte que comportès l'autonomia política de Catalunya.

Fem ara, doncs, un breu repàs al que han estat les dues grans etapes del moviment catalanista contemporani per assolir l'autonomia, la primera de les quals correspon al moment de predomini de les construccions nacionalistes excessivament rígides i conceptuals, emparentades, com digué Rovira i Virgili, amb el federalisme idealista de Pi i Margall i Valentí Almirall, i, la segona, que deriva del realisme conservador d'Enric Prat de la Riba.

1. Del particularisme al regionalisme: l'autonomia política

En la coneguda conferència que Francesc Cambó va fer a Terrassa el 1908, hi féu un repàs de l'evolució del catalanisme fins aquell moment que, a més, és prou rigorós per aprofitar-lo aquí. Deia Cambó que l'evolució del catalanisme es podia dividir en varies etapes. La primera, molt llarga, que anomenava del catalanisme contemplatiu, que durà fins l'any 1899, en què la característica bàsica fou bastir els

pilars teòrics on havia de recolzar la doctrina catalanista, i que, per tant, en aquest primer període «els catalanistes vivien en un estat de somni agradable, que ni es preocupaven de la Catalunya del pervindre ni es cuidaven del proselitisme». No és que no es preocupessin de l'avenir del país, sinó que més aviat esmerçaren tots els seus esforços a dissenyar els grans ideals, que quedarien fixats en les *Bases de Manresa* de 1892.

Certament, com ha escrit Josep Benet, davant les reaccions que provocaren en la societat catalana el projecte de conveni comercial amb la Gran Bretanya —que es considerava contrari als interessos de la indústria catalana—, i l'intent del govern espanyol de fer desaparèixer el Dret particular de Catalunya, substituïnt-lo pel Dret Civil general espanyol, el Centre Català que presidia Almirall va decidir de canalitzar aquelles reaccions cap a una acció política positiva: «No n'hi havia prou en protestar i queixar-se —diu Benet. *Calia actuar.*». No es tracta, ara, de relatar com va anar la convocatòria de l'acte que havia d'aprovar el *Memorial de Greuges* ni d'avaluar-ne els resultats pràctics obtinguts (que foren nuls), sinó de copsar que la iniciativa, l'elaboració i la presentació del *Memorial* era el resultat d'un conjunt d'actes molt importants en el procés de Renaixença catalana. Rovira i Virgili, en el seu resum d'història del catalanisme, ja va posar de manifest que «la presentació del document havia donat ocasió a una àmplia propaganda patriòtica. Era el primer acte polític del catalanisme en el camp oficial de l'Estat», com Almirall mateix féu avinent en l'àpat en honor de la comissió redactora de la *Memòria*: «El meu brindis es reduirà a desitjar que el primer acte de catalanisme que hem realitzat en el terreny polític i social, tingui conseqüències, i que aquestes siguin la regeneració de Catalunya i en general d'Espanya, o sia de totes les regions que la formen.».

Aquella tàctica d'Almirall, ens digué el mateix Rovira i Virgili, fou la que empraren, més o menys modificada, aquells homes que entre 1885 i 1917 aspiraren a disposar d'un Estat i que, de fet, es traduí en l'exigència d'una organització regional políticament autònoma.

En el llarg debat sobre l'organització de l'Estat, el *Memorial de Greuges* ha estat la fita simbòlica de la fundació del catalanisme polític. El *Memorial*, doncs, que denunciava els perjudicis d'una política unitarista per als interessos materials i morals de Catalunya, sintetitzava les aspiracions de l'elit catalana perquè s'instaurés en tota la monarquia espanyola un sistema polític i administratiu descentralitzat com el que va posar en peu la «confederació» catalano-aragonesa medieval. Si bé rere el *Memorial* hi havia l'empenta d'un Valentí Almirall frustrat per l'ensulsiada de 1873 i, per tant, a mig camí entre el federalisme interclassista de l'etapa republicana i el particularisme catalanista que intentava posar en marxa una estratègia per acabar amb el centralisme corrupte i ineficax i, alhora, instaurar un Estat modern a l'altura dels temps i dels països capdavanters

de la civilització científica i industrial; a la llarga qui reeixí millor a l'hora de concretar aquesta estratègia fou el catalanisme conservador.

La rebotcada que fou la nul·la receptivitat dels òrgans de govern de l'Estat a les peticions catalanes, va tenir la virtut, assenyala Joaquim Nadal, de sacsejar Catalunya i obrir de bat a bat les portes al desenvolupament del catalanisme polític i la seva articulació en una alternativa política concreta en la qual la burgesia catalana veia ara l'oportunitat d'erigir-se en la força hegemònica, primer de portes endins, per després fer el salt cap enfora.

El pas d'una estratègia basada en els grans plantejaments a una altra basada en l'acció s'encarrilà, ja, el 1892 i el 1893 en les assemblees de Manresa i de Reus de la Unió Catalanista, però no fou sinó el 1899, després del tancament de caixes, que es féu explícita del tot: *«Recordeu —exposava Cambó— la impressió que va fer en alguns aquella campanya iniciada, organitzada i impulsada pel catalanistes que algú anomenava «evolutius», amb gran satisfacció nostra. Deien que una campanya per no pagar un impost era cosa molt petita al costat de la realització del programa de Manresa. Ens deien que nosaltres renunciàvem als ideals catalanistes»*. Era l'inici d'un possibilisme que, si bé tenia els ideals concrets representats en el programa de Manresa, capgirava la manera d'orientar la lluita política i la manera de difondre el catalanisme entre la gent. Al llarg de l'any 1900, l'activisme catalanista, agrupat, sobretot, entorn de *La Veu de Catalunya* i del Centre Nacional Català que dirigia Prat de la Riba, va saber convergir amb les corporacions barcelonines que dirigien la campanya en favor del concert econòmic. I aquesta convergència, ha escrit Borja de Riquer, fou la que facilità la formació d'una candidatura conjunta, la dels «quatre presidents», que, presentant-se com a regionalista a les eleccions a diputats de l'abril del 1901, aconseguí d'imposar-se a Barcelona tant a la coalició dinàstica de conservadors i liberals com a la coalició republicana. L'èxit de la candidatura consolidà la formació d'una organització política nova, la Lliga Regionalista, l'acció parlamentària de la qual situà el plet català en un nou àmbit de discussió: les Corts espanyoles.

El salt qualitatiu que significava la creació de la Lliga, comportà, també, una acceptació del catalanisme en capes de població fins aleshores no gaire o no gens compromeses en el combat per l'autonomia, com el vell Duran i Bas li feia notar al valencià Teodor Llorente en una carta de 5 de juliol de 1901: *«El regionalismo ha encontrado aquí fuerzas, más que en las personas que se distinguen como catalanistas, en las clases que viven ajenas a la política, porque consideran que los partidos y los Gobiernos que los representan han sido la causa de nuestras grandes catástrofes [...] Siendo, pues, muchos los catalanistas, no son ni mucho menos la mayoría de los catalanes; pero son en gran número las personas que, como Mañé, han salido en defensa del regionalismo y de los que trabajaron en*

favor de la candidatura regionalista como protesta y como tendencia: protesta contra el caciquismo, y tendencia en pro de una política descentralizadora y favorable a la verdadera regeneración del país en sus intereses morales y materiales».

En la lluita política concreta, doncs, era com es formarien els ciutadans i arrelarien les conviccions, deia Cambó seguint la nova estratègia. I molt probablement, l'única manera de consolidar el catalanisme «com a tendència» era reptant les capes mitjanes a sumar-se al projecte que oferia el catalanisme.

2. La via parlamentària cap a l'autonomia

Antoni Rovira i Virgili apuntava, referint-se a Enric Prat de la Riba, el teòric més important del catalanisme finisecular, que un dels aspectes més interessants de l'evolució ideològica de Prat és haver entrat a la política amb un bagatge d'idees accentuadament reaccionàries i clericals i haver evolucionat cap a les concepcions liberals i democràtiques en virtut dels seus sentiments catalanistes: *«Va ésser indubtablement la seva concepció del problema català allò que va allunyar Prat del tradicionalisme; no sols del tradicionalisme espanyol de Carles de Borbó, ans encara del peculiar tradicionalisme català. Així veiem que l'afirmació tancada de Torres i Bages, segons la qual Catalunya serà cristiana o no serà, és contradita, implícitament però radicalment, per Prat de la Riba quan afirma que Catalunya podria ésser també lliurepensadora sense deixar d'ésser catalana. Entre La Tradició Catalana del gran bisbe i La Nacionalitat Catalana del gran definidor del catalanisme hi ha, com a principal diferència l'amplitud liberal i democràtica que, de cara a la tesi catalanista havia adoptat el darrer».* El gran valor, doncs, de Prat de la Riba i de tot el catalanisme històric és que va saber comprendre que sense ser liberal i democrata ensems no es podia assolir un model de conducta nacional basat en la idea de llibertat per a Catalunya i els seus ciutadans. Per dir-ho d'una altra manera, el nacionalisme català fou un mitjà decisiu no tan sols per recuperar el control del destí de Catalunya, sinó, també, per alliberar-se de la tirania de formes no democràtiques de govern. I és que si no partim d'aquesta hipòtesi tan encertada de Rovira, segurament no podrem entendre mai perquè aquell catalanisme que a les *Bases de Manresa* va formular un programa conservador i antiliberal, que refusava el sistema parlamentari restauracionista i reivindicava el sufragi corporatiu, va passar en relativament poc temps, el 1901, a propugnar que el catalanisme havia d'enviar diputats a les Corts i regidors als municipis. Tal vegada un fragment del full volant de 24 d'abril de 1901 que convocava al primer míting de propaganda electoral, que tingué lloc al Teatre Nou Retir (avui Coliseum) el 2 de maig, i que signaven Bertomeu Robert, Josep Pella i Forgas, Enric Prat de la Riba, Miquel A. Forgas, Ramon d'Abadal, Lluís G. Ferrer Vidal, Ignasi Girona i Sebastià Torres, ens ajudi a copsar el sentit d'aquest canvi: *«Anem a enviar gent a les Corts, que removen-ho tot i sense doblegar-se a*

ningú, cridin o no cridin els polítics de Madrid, facin entendre als governants, per alts que siguin, que aquesta ciutat de Barcelona no vol viure en perpetu estat de setge, sinó que vol llibertat per créixer i fer créixer Catalunya i fer respectar la personalitat de la Pàtria Catalana, que no vol veure's carregada de tributs i d'investigacions; que si paga, vol manar en el seu i no vol traves i corrupció pertot, ni que quan reclama li tanquin a la presó com a lladres i facinerosos, els honorables representants dels gremis.

»Havem de provar que la gent honrada vagi a les urnes electorals i s'acabi la farsa colossal i la representació popular sigui la d'una ciutat europea, i no pas el vot de la roda de quatre electors, o l'escàndol de les actes en blancs en mans dels cacics.» Via parlamentària i institucional, certament, que, en primer lloc, defugia l'aventurisme polític, però alhora era la principal conseqüència, com va apuntar Frederic Rahola vuit anys després, de la confiança del poble de Catalunya en ell mateix en contra del pessimisme i les elucubracions dels intel·lectuals d'ateneu. I la qüestió electoral, a més dels efectes que tingué el desastre colonial del 1898, fou el que va provocar la ruptura de la Unió Catalanista el 1901 entre les dues tendències que hi convivia en els darrers anys del segle XIX. La primera tendència s'havia estancat en la defensa d'un nacionalisme historicista, en un concepte de nació estàtic, imposat als individus per uns fets naturals i, a més a més, manifestava un menyspreu absolut per l'Estat, mentre que la segona, que comptava amb dirigents tan importants com Prat de la Riba, Jaume Carner, Ildefons Sunyol o Francesc Cambó, ja havia fet el tomb cap a la vida política activa oferint una alternativa general per a tot l'Estat; partint sempre, però, del nacionalisme català.

El tema central que es va debatre a Manresa el 1892 fou la reforma de l'Estat espanyol, com a element consubstancial a la implantació del programa catalanista, manifestat en una crítica a l'Estat de la Restauració i a la seva organització centralista i uniformadora. El programa de Manresa, deien els joves catalanistes de *La Veu de Catalunya*, no s'encaminava a la destrucció de l'Estat espanyol, sinó a organitzar-lo segons la naturalesa de la societat espanyola, que no era una, sinó múltiple i, per això mateix, la consolidació d'Espanya passava per concedir l'autonomia de Catalunya. Fou en el transcurs dels primers anys del nou-cents que es va prodigar amb insistència la conveniència de la intervenció estatal del catalanisme, en el si del qual s'anava produint, a més, la renovació teòrica i estratègica necessària que li assegurava la «direcció intel·lectual i moral» de la societat catalana per damunt fins i tot del republicanisme. El catalanisme maldà per obtenir el domini polític de Catalunya per forçar el capgirament de la correlació de forces estatals.

Al nostre entendre, entre el 1885 i el 1919 el catalanisme evolucionà seguint una lògica molt clara: oferir la via autonomista com a solució del plet català, però, alhora, com a model per a tothom, per a tota Espanya, que era anàleg, però no

igual, al federalisme pimargallià. En un manifest dels diputats i senadors regionalistes de 12 de gener de 1906, que avui sabem que fou redactat per Enric Prat de la Riba, s'esbossava com entenien el federalisme els regionalistes: «Y no se crea que semejante constitución federativa sea causa de debilidad para los Estados. Ningún poder tan vigoroso è incontrastable como el gobierno imperial de Alemania, á pesar de ser Alemania una federación de Estados autónomos, cada uno de los cuales tiene su poder ejecutivo, su parlamento, su poder judicial propios. Ningún poder tan efectivo como el del gobierno federal de los Estados Unidos, á pesar de tener los Estados federados absoluta autonomía, mayor aun que la de los reinos germánicos. Fuertes y respetados en el interior, son estos poderes respetados y fuertes en el exterior, y cuando los vaivenes de la política les obligan á luchar con naciones unitarias, con Estados centralizados, el coque demuestra la mayor solidez y fuerza de los organismos federales respecto a los unitarios: ejemplo, la debàcle de Francia regida por el centralizador imperialismo napoleónico; ejemplo la derrota de España por el ejército federal de la República Norte-americana... En los países organizados federativamente, el poder central queda aligerado de todo lo especial y privativo de las regiones y no debe cuidar más que de las funciones fundamentales, de los grandes intereses nacionales: relaciones internacionales, aranceles, tratados de Comercio y Aduanas, ejército de mar y tierra, obras de defensa y enseñanza militar, correos y comunicaciones ferroviarias, telegráficas y telefónicas interregionales, obras públicas interregionales también, reforma de las ramas de legislación común á todo el Estado, justicia federal. De este modo se establece una división del trabajo que, como siempre, se traduce en un aumento de habilidad, en superior perfección de la obra realizada.» Precisament, Pi i Margall en un article publicat a *El Nuevo Régimen* el 24 d'agost de 1901, el vell patrici del republicanisme espanyol sintetitzava l'oferta catalanista a tot l'estat tot comparant-la amb la del federalisme: «Hi ha a Catalunya dos partits afins: un que s'anomena federal, un altre que s'anomena catalanista o regionalista. Tots dos persegueixen el mateix fi: l'autonomia de les regions i l'unió de les regions per un poder central. Tots dos volen destruir aqueix absurde règim centralista que, com dèiem fa poc, s'entocudeix en dur al mateix pas pobles de distint grau de cultura, de distinta aptitud, de distintes lleis. Tots dos odien aqueix centralisme, que no és més que un carro de desiguals rodes que camina sempre encepegant, i avui sofreix violentes batzegades i demà perillosos volcs. Tots dos defineixen d'igual mode els atributs de l'Estat i els de les regions [...] No és exacte que'ls catalanistes vulguin l'autonomia només per Catalunya; no ho és tampoc que no siguin demòcrates. En les Corts, davant de la nació, han declarat que volen autònomes totes les regions de la Península i consideren com el més preciós dels dons la llibertat en tot els ordres de la vida. Volen, igual que nosaltres, la llibertat del pensament i de la consciència.»

El programa catalanista, en el context d'un règim canovista que s'havia organitzat com a reacció de signe clarament conservador contra tot el que havia significat el Sexenni, era una fenomen discordant en la mesura que reivindicava el fet diferencial català davant d'una evident regressió en el camp de les llibertats polítiques i la planificació d'un model d'Estat decididament unitari i centralista (com ho provava la supressió dels furs bascos, que fou contestada pel mateix catalanisme). L'oposició del catalanisme al règim polític de la Restauració, cal entendre-la, com escriu Jordi Llorens, més aviat com un refús al seu caràcter eminentment centralista, que fou ratificat en la Constitució de 1876, més que no pas com una reacció de caire tradicionalista del catalanisme contra l'Estat modern i liberal. A més, a l'Espanya de la Restauració, malgrat l'existència d'un règim parlamentari d'inspiració britànica (amb un teòric sufragi universal per a l'elecció de diputats i un corrupte sufragi indirecte per als senadors), la vida política era una gran ficció, sense «moralitat electoral», com denunciava el catalanisme. No ha d'estranyar-nos, doncs, que el catalanisme assumís des del primer moment la censura a la manipulació del sufragi en totes les seves modalitats: cunerisme, caciquisme, l'«*encasillado*», la manipulació del cens electoral, el trencament d'urnes, etcètera, i, en conseqüència, atesa la reiteració del fenomen manipulador, que en el catalanisme predominessin durant força temps les posicions abstencionistes (sobretot en el si de la Lliga de Catalunya i de la Unió Catalanista), però que amb el temps els joves del Centre Escolar Catalanista aconseguiren de capgirar. A l'Assemblea de Reus de la Unió que tingué lloc durant els primers mesos de 1893, ja s'hi aprovà una declaració explícitament favorable a la concurrència a les urnes, si bé no es traduí en cap acció concreta, llevat d'algunes provatures municipals, fins a la candidatura Permanyer el 1898, que no obtingué èxit.

Així doncs, l'oposició al model centralista d'Estat del liberalisme jacobinista espanyol, portà el catalanisme a definir una estratègia nova, basada, essencialment, en una acceptació progressiva de la vida parlamentària i, per altra part, en la defensa d'una organització política federalitzant o, essent més precisos, regional.

Aquesta voluntat autonomista es traduí en diverses iniciatives parlamentàries, un exemple de les quals fou l'esmena a la Base 19a., relativa a les Diputacions provincials, del Projecte de Llei de Bases per a la Reforma de l'Administració Local de 1903 que presentaren conjuntament -i hem de reconèixer que no sabem ben bé per què, si no era pel sentiment anti-Maura que planava en el debat- els regionalistes Albert Rusiñol, Leonci Soler i March i Lluís Domènech i Montaner; el republicà Francesc Pi i Arsuaga; l'integrista Ramón Nocedal i els liberals Eduardo Vincenti i Antonio Aura Boronat, la qual començava amb una evident definició de principis sobre l'organització de l'Estat: «*La organización administrativa de la Nación se hará tendiendo al régimen autonómico de sus*

regiones naturales é históricas, estableciéndose sobre la base de sus actuales Diputaciones provinciales, Diputaciones regionales, única para cada región...».

El gran debat sobre l'organització de l'Estat, de la mà del catalanisme adquiria un sentit polític, més enllà de l'administratiu, que era el que volien evitar els polítics del sistema. Tant el debat que es produí a finals del 1900 per l'esmena del marquès de Camps al missatge de la Corona, com la tensa discussió del juliol de 1901 provocada per la pregunta del Dr. Robert sobre l'actitud del govern davant de les aspiracions catalanistes, que esdevingué un judici públic del contingut de les *Bases de Manresa*, així com l'exagerada discussió provocada per la interpel·lació d'Emili Junoy sobre els fets ocorreguts a Barcelona després del *Banquet de la Victòria* i de la posterior interpel·lació de Rahola sobre l'assalt als locals del *Cu-Cut* i *La Veu de Catalunya* o bé, amb un altre caire, els llargs debats sobre la reforma de l'administració local del 1903 i el 1907 o, encara, l'esgrima exhibida durant la discussió del missatge de la Corona del 1907 que passava de llarg per damunt de la tensa conjuntura, i, per continuar posant exemples, les disputes plantejades per la Llei de Mancomunitats del 1912 o bé la controvèrsia de finals del 1914 i principis del 1915 sobre la concessió de les zones franques i la prohibició de l'anomenada Assemblea de Diputacions a Valladolid i, és clar, la discussió del projecte d'autonomia catalana de 1918, són una bona mostra de la nova estratègia adoptada pel catalanisme des de la creació de la Lliga. Però és que, a més a més, a partir d'aquests debats resulta fàcil fer una mena de casuística per entedre millor què hi havia rere de les actituds de liberals, conservadors, republicans i catalanistes respecte a la destrucció de l'Estat centralitzador, la depuració de la corrupció administrativa i electoral i el reclam d'autonomia dels catalans. El recel que demostraren els diputats dels districtes de l'interior peninsular vers l'autonomia catalana, s'ha d'entendre, encara que només en part, com el resultat d'un patriotisme exaltat i passat de rosca (aleshores ben viu), però també, com diu Ignació Oláberri -tot i que caldria entrar en detalls per arrodonir les seves observacions-, perquè la tradició unitarista i centralista dels partits liberals monàrquics de l'època isabelina fou recollida i continuada pels partits del torn que formaven la base del sistema polític de la Restauració: «*Se trataba de un "centralismo caciquil" apoyado en el aparato de la administración, en una extensa red de notables en pueblos y provincias y en una casi completa desmovilización política de las masas.*». El que ja no és tan evident és un altre element que apunta Oláberri; això és: que no tinguessin un programa «*muy desarrollado de nacionalismo español virulento y agresivo*». Poser sí que no tenien aquest programa, ara bé: cada vegada que sortia a la llum el fet català, l'ànim patriòtic espanyol aflorava d'una manera excloent. L'espurna patriòtica s'encenia molt de pressa i sinó, fixem-nos tant en l'actitud del liberal Laureà Figuerola el 1899 i la del diputat jaumí per Estella, el valencià Joaquín Llorens y Fernández de Córdoba del 1905, com en la del cap dels republicans reformistes Melquíadez Álvarez que, amb motiu de la discussió del missatge de la Corona de

1907, advertia la minoria solidària: «Reconocido, pues, que no podéis [els catalanistes] ejercer la hegemonía, que no podéis, aunque quisiérais, ejercerla, porque representáis, ante todo, una política interesada y mezquina, permitidme también que crea, no de su SS (dirigiéndose al Sr. Salmerón), cuya historia es la patente más honrosa de su patriotismo, sino de muchos que pueden militar en la Solidaridad Catalana, que con estas ideas se puede ir al separatismo ó se va derechamente á la disolución nacional. (Gran sensación en toda la Cámara.) [...] No olvidéis, Sres. Diputados catalanistas, que la Patria no ha de ser tan suicida que entregue la dirección de su poder á quien no sabe sentirla y amarla, y á quien por no saber amarla y sentirla, puede conducirla á los horrores de la disolución ó a las negruras del envejecimiento. (Muy bien, muy bien; grandes aplausos, que se repiten en las tribunas.)». La facció liberal que mostrà una intransigència més clara contra l'autonomia foren els liberals demòcrates que liderava el marquès d'Alhucemas. Així, per exemple, en el torn en contra a la Llei de Mancomunitats provincials del 1912, Niceto Alcalà Zamora, diputat liberal demòcrata per Priego i La Carolinas, posà de manifest l'alt component estatista del seu pensament, tot i que, d'entrada, pugui semblar el contrari: «Pero voy a decir más. No soy ni un espíritu exaltado por la concepción jacobina del Estado, ni un espíritu seco por los menesteres del oficio burocrático. Comprendo el amor regional en cuanto tiene de santo, de noble y de intenso; comprendo ese amor regional en cuanto llena el espíritu de una especie de emoción a la vez naturalista y mística que hace comprender la maternidad de la tierra y la hermandad de las cosas, en cuanto es tan excelso que tienen los privilegios de exaltarse con la lejanía sin agotarse por la posesión. Pero precisamente por sentir este amor tan hondo, porque hay en España una región que empieza en Sierra Morena y acaba en el mar y cuyo aire me parece que lo respiro con el alma, no comprendo que se pueda traducir en delegaciones y arbitrios, en acuerdos y presupuestos, en empréstitos y servicios (Muestras de aprobación.) [...] Estamos en España, en un país definido em su personalidad propia por los antecedentes de su historia; haced una evocación retrospectiva; la delegación del Estado sobre entidades intermedias y poderosas, evoca la locura cantonal; más atrás el surgimiento de aquellas juntas y regencias que querían la dirección del Gobierno; un poco más lejos, el espíritu estrecho de los reinos medievales, cuyo esfuerzo de perseverancia admira, pero cuya lentitud de obra apena; más lejos todavía el esplendor efímero, y al cabo la acción disolvente de las taifas, y, en definitiva, los cimientos de la nacionalidad misma, el espíritu de independencia cabildeña que, por desgracia, se nota en los comienzos de nuestra historia y en los orígenes de nuestra raza. [...] Yo me siento sin poder, sin voluntad, sin derecho y sin fuerza para venir en una tarde de estío a decir: La historia de España está equivocada y hay que rectificar su rumbo, hay que rehacer la obra que por el amor y la previsión trazaron la más grande de las Reinas de Castilla y el más hábil de los Monarcas de Aragón. (Muy bien, muy bien.- Aplausos.)». Allò que més neguitejava els polítics del sistema era, tanmateix, que el catalanisme posava en entredit l'*statu quo* ordit per la

Restauració. Així ho declarava José Canalejas en comentar el seu projecte de Mancomunitats: *«Dejemos aparte que los enemigos sistemáticos de Cataluña consideran innecesario hacer algo cuando la opinión está en calma sin perjuicio de aconsejarnos también el statu quo tan pronto como alguna voz protesta airada contra el quietismo.»*.

El catalanisme, primer des del Centre Català (1882), la Lliga de Catalunya (1887) i la Unió Catalanista (1891) i, després, des de la Lliga Regionalista (1901) va percebre que el règim de la Restauració era el col·lorari d'un model d'Estat refractari no tan sols a la descentralització administrativa, sinó fins i tot al reconeixement oficial de qualsevol expressió de la identitat nacional catalana, entre elles, sobretot, la llengua. I per això mateix, el catalanisme esdevingué un moscardó que posava nerviós els polítics restauracionistes. Aquesta és la conclusió lògica que hem d'extreure del que deia Francisco Silvela en un article del 1902, en el qual hom pot copsar la prevenció vers el catalanisme d'un dels dirigents polítics espanyols més destacat: *«Mas ya dejamos apuntado que esta naturaleza especial del catalanismo, haciendo de él un sentimiento más que una idea, y una agrupación nacionalista más que un partido político, no debe inducirnos á desdeñar su tratamiento, sino antes al contrario, excitarnos á buscar con atención intensa su remedio, pues si bien por sí solo no puede llegar á constituir una fuerza que nos divida, es ya una dificultad que nos perturba, y puede llegar á ser un obstáculo que entorpezca la marcha regular de nuestro régimen parlamentario.»*.

Enfront d'aquesta, diguem-ne, voluntat autonomista del catalanisme, el cos polític espanyol, en un primer moment el conservador i després el liberal, hi oposà la reforma de l'administració local. El 1900 l'insigne conservador, i ministre en diferents governs, Joaquín Sánchez de Toca reclamava fer alguna cosa per aturar l'embranchida regionalista: *«[...] por caminos diversos, y aun opuestos, al amparo del caciquismo unas veces, otras en protesta y reacción contra él, se han venido á crear situaciones de particularismo regional; y este regionalismo inorgánico, parasitario y mesnadero, por los intereses y pasiones, reivindicaciones y agravios que agita, por los egoísmos que ha despertado en contra del sentimiento nacional, si no se remedia con energía muy justiciera puede ser luego causa de desgarramientos o convulsiones para la patria, como llege á amalgamarse con el regionalismo de utopías del romanticismo político y literario, que hoy rebullece en algunas imaginaciones.»*.

Una actitud intransigent contrària al regionalisme que Antonio Maura concretà una mica més l'any 1901, durant el debat parlamentari que ja hem citat, en combatre els principis continguts en les *Bases de Manresa*, quan assegurà, per restar-li importància, que els reclams de Catalunya podien ben bé ser el de totes les províncies espanyoles. Actitud que també fou sostinguda per l'altre cap

conservador, Francisco Silvela. Aquest posicionament conservador contra el que representava de nou el catalanisme fou encara més extrem en el cas dels liberals. Tusell i Chacón assenyalen que en el Partit Liberal hi havia un *sustratum* antiautonomista que es fonamentava, més que no pas en la seva ideologia, en el temor als avantatges que els conservadors podien obtenir de la reforma de l'administració local. El que no és tan clar com diuen aquest autors, és que l'antiautonomisme liberal no es fonamentés en la seva ideologia de partida. El fet que José Canalejas, un dels polítics liberals que, juntament amb Segismundo Moret, Niceto Alcalà-Zamora o Montero Ríos, més destacaren en la lluita contra el catalanisme, acabés essent qui, des de la presidència del Consell de Ministres, establís les bases de la Mancomunitat catalana, no vol dir que els liberals no s'aferressin a un estatisme que només podia consentir la descentralització administrativa, sense dotar-la de contingut polític. Abans i després de l'aprovació de la Llei de Mancomunitats, les manifestacions dels liberals en contra de l'autonomia política proliferaren. En pot ser un bon exemple el discurs de Niceto Alcalà-Zamora en el debat del missatge de la Corona del 1916 que, de fet, contestava l'esmena presentada per Cambó al mateix missatge: *«Cuando yo oigo hablar de que Cataluña es, y yo lo celebro, lo admiro y lo deseo, grande, rica, culta, fuerte, á medida que oigo eso, me convezco más de que no puede obtener la autonomía política, de que no le conviene, no por nomiedades y recelos, que la lealtad enerva y la pujanza destruye, sino por leyes que presiden la constitución de los Estados y que se toman de las leyes naturales que rigen el territorio, y de las espiritualidades que moldean la población, y es que no puede ser preponderante la fuerza centrífuga, porque entonces no habría cohesión, es que de tal modo el poder, la riqueza, la supremacía, la excelsitud significan, no sólo preeminencia, sino deberes; no sólo rango, sino asistencia, que la autonomía política la pide siempre una debilidad oprimida á una fuerza poderosa; la autonomía política se llama Irlanda, pero no Inglaterra; Posen, pero no Prusia; Trieste, pero no Austria; Croacia, pero no Hungría. (Muy bien.) Y tiene que ser así, porque el fuerte no puede ser recóndito, ni particularista, ni solidario: el fuerte tiene que ser expansivo, comunicativo y generoso y porque así tiene que ser, Dios, que en sus leyes providenciales extrae el bien del mal, ha tentado con la hegemonía á las razas, con el imperialismo á los pueblos, con la ambición á los príncipes, con la gloria a los caudillos, instrumentos pasajeros de dominación, agentes eternos de progreso, expresión de solidaridad humana tan necesaria, que fecunda como amor incluso cuando abraza como odio...»*.

Niceto Alcalà-Zamora, al capdavall només féu que reflectir un sentiment que estava força estès entre les forces parlamentàries liberals i conservadores: la defensa d'un projecte espanyol prenyat d'unitarisme uniformista.

És lícit afirmar que del 1901 al 1907 el catalanisme fou el motor de la reforma de l'Estat espanyol, en el sentit que entenia que només una organització regional

podia integrar el conjunt de la societat en un projecte espanyol. Una aguda observació de Joan Ventosa del 1915 tal vegada serveixi per explicar-ho millor: «*Nosotros -deia- si algún valor tenemos en la política española, es principalmente por dos esenciales características: la primera, el haber ejercido de una manera intensa el derecho de ciudadanía, y la segunda, nuestra fe, nuestra confianza en el resurgir de las energías regionales como base del régimen autonómico que demandamos.*».

En resum, el catalanisme del primer terç del segle XX oferí al conjunt espanyol la solució autonomista. Sense voler caure en un anacronisme, oferí un Estat de les autonomies *avant la lettre*.

Si féssim una tipologia dels diferents models d'organització de l'Estat espanyol en aquella època més vius, ens trobaríem que, com ja es podia deduir del que hem dit fins ara, només podríem esmentar-ne tres: l'estatista (liberals), el municipalista (conservadors i republicans) i l'autonomista (catalanistes i federals), que hem anat desgranant. La gran dificultat amb què topà la proposta autonomista del catalanisme fou, per una banda, l'acusació permanent d'egoisme i mesquinesa que requeia sobre les aspiracions catalanes i, de l'altra, les grans diferències estructurals i de desenvolupament polític que existien entre les diverses zones espanyoles. Aquest diferent compàs entre uns i altres que, com hem vist, ja apuntava Pi i Margall el 1901 i que després desenvoluparen Ferrater Mora a *Les formes de vida catalana* (1944) i Vicens Vives a *Industrials i Polítics* (1958), acabà essent el llaç que estrangulà aquella proposta autonomista del catalanisme.

L'autonomisme dels catalanistes no fou, ben a l'inrevés de com ho interpretaren alguns diputats dels districtes espanyols de l'interior, una quartada per cobrir altres aspiracions més agosarades. El separatisme, emprant la terminologia de l'època, no figurava, ni remotament, en l'horitzó a assolir. La insistència a inserir el plet català en un context general espanyol no ens sembla que s'hagi de provar. Però, per si de cas hi hagués algun dubte, només cal recordar que en l'anomenat «Programa del Tívoli» del 14 d'abril de 1907, Prat de la Riba enunciat que «*la transsubstanciación de la solidaritat catalana en fecunda, en redemptora solidaritat espanyola.*» havia de ser la ruta a emprendre pel catalanisme, amb l'objectiu, certament, d'assolir la total renovació política d'Espanya. I en aquesta perspectiva, el catalanisme conservador —i no tan sols aquest— dissenyà un model regionalitzador de l'Estat espanyol que tot seguit definirem.

3. *Descentralització, sobirania i acció de govern*

Hem dit que el model autonomista català no fou ben vist per la política centrífuga dels diferents governs espanyols, fos quin fos el seu color ideològic,

especialment perquè la proposta de règim autòmic feta del 1900 en endavant posava en qüestió el que uns aleshores anomenaven l'ordre natural (de fet, l'*statu quo*) i uns altres la debilitació de la sobirania de l'Estat. Els que defensaven la idea de l'ordre natural, basaven el seu projecte organitzatiu en la família, el municipi, la pàtria i l'Estat (formant una mena de piràmide). El principal valedor d'aquest model fou el conservadorisme de Maura, el qual l'aplicà en el projecte de Llei i Bases per a la Reforma de les d'Administració Local de 1903 i en el projecte de Llei de Reforma del Règim d'Administració Local de 1907. És clar que, enfront d'això, el catalanisme oposava el regionalisme, com posà de manifest Francesc Albó i Martí, propagandista catòlic i diputat de la Lliga per Olot, el qual retreia al president del Consell de Ministres, i per extensió a Maura, que la política de descentralització no s'inspirés en els principis regionalistes: *«Ejemplo de ello [és] el proyecto de bases de reforma de la Administración Local por el ministro de la Gobernación presentado á aprobación del Parlamento, proyecto laudable, de iniciativas y orientaciones fecundas, aunque en algunos extremos sobradamente tímidas, y opuestas en algunos otros á las que tengo por mejores para acabar con todo linaje de corruptelas y de administraciones corruptoras y corrompidas, pero al cual sobre todo, y voy á usar palabras del propio Sr. Silvela, que preceden á su proyecto de reforma semejante de 1891: "falta dar el paso más decisivo, el avance que verdaderamente caracteriza y distingue al Gobierno de instituciones locales libres con un régimen de burocracia centralizadora. Para ello precisa, en primer término, restaurar los centros naturales de las libertades administrativas, revivir los organismos que responden ante todo á esas grandes entidades provinciales, no creadas sólo por decretos o por ficciones jurídicas más o menos felizmente combinadas, sino nacidas de los espontáneos enlaces de la geografía, de las tradiciones y de los intereses. La región es para nosotros, decía el Sr. Silvela, el único elemento en cuyo seno pueda operarse esta fecundación, el único que pueda servir de asiento para que las provincias adquieran su natural agrupación, y el único también que pueda permitir el deslinde y coordinación de la unidad política y de la independencia administrativa, objeto primordial de toda obra de descentralización.".* ¡Ojalá se hubiera acomodado á esa ideas el proyecto gubernamental!».

Els que expressaven la seva preocupació per la debilitació de la soberania de l'Estat, de fet es mostraven contraris a qualsevol mena de descentralització que comportés cessió de poder polític. Uns i altres, doncs, esdevingueren defensors d'un estatisme ferreny, amarat de doctrinarisme liberal, que, a la pràctica, uní gent, aparentment tan dispar, com Segismundo Moret, Sagasta, Lerroux, Alba, Azcárate o Alcalà-Zamora, com es féu evident tant en les discussions de 1905 i 1906 com en discutir-se el projecte de Mancomunitats de Canalejas.

Precisament, Niceto Alcalà-Zamora va resumir brillantment, com sempre, quines eren les dues tendències possibles de la descentralització en el discurs que

va pronunciar el 1908 durant la discussió del segon projecte Maura: «Acerca de la descentralización hay, no diré yo dos ramas, dos tendencias que difícilmente pudieran conciliarse y que yo reputo inconciliables; y estas dos tendencias de la descentralización, a una de las cuales llamo yo liberal y de progreso y a otra conservadora y de restauración, quisiera yo mostráros las [...] Es indudable, señores, que hay un círculo que representa la esfera de la vida municipal; es indudable que hay otro círculo que representa la esfera de las atribuciones del Estado, y es indudable también que hay otro que representa la esfera propia de las organizaciones intermedias, de esas organizaciones intermedias de las cuales unas son artificiales, pero necesarias, y otras son naturales, pero no absolutamente necesarias, como lo es el Municipio. Y esas que son naturales, pero que no son necesarias, cuando existen hay que reconocerlas francamente, y cuando no existen no hay siquiera que emprender el intento de crearlas, ni el empeño de restaurarlas. Pues bien, esos tres círculos no permanecen aislados, se enlazan por una serie linial de zonas intermedias, y la construcción geométrica más apropiada que podemos encontrar para expresar este conjunto, es la superposición de dos conos truncados que se unen por sus bases más iguales. Pero fijaos en que hay dos modos de unir esos conos: uniéndolos por sus bases más pequeñas, queda a un extremo el círculo amplio del Estado, en la plenitud de su soberanía, en la conciencia de su poder, en la posesión de sus destinos y de sus medios, y de otro el círculo también amplio del Municipio, en la posesión de su autonomía legítima y respetada; y en el centro, empequeñecidos, reducidos a menor categoría, quedan los organismos intermedios, con la significación oscurecida de su personalidad histórica, con el carácter circunstancial de sus medios y de sus necesidades, con el carácter supletorio de los servicios que prestan; pero si establecéis el contacto por las bases más amplias, parece que no habéis hecho nada y, sin embargo, lo habéis invertido todo: en el centro, pletórica de vida, pujante de poder, rugiente de ambición, envanecida con el sueño de su poder antiguo y con la quimera realizada de su poderío moderno, estará la organización intermedia, pidiendo recursos a los pueblos y rango al Estado, y en los extremos, en los círculos pequeños quedará, en el uno el Municipio, sometido a la inspección, a la vigilancia opresora y tiránica de un organismo que vive cerca de él, y en el otro extremo el Estado, con un resto de soberanía, con una sombra de fuerza que en ocasiones más parece burla que majestad.».

Alcalà-Zamora era, certament, un liberal, però les acusacions que llançava contra els conservadors —dins dels quals incloïa els catalanistes— reflecteixen una de les incomprensions més dramàtiques de la política espanyola contemporània: el refús a l'autonomia política com a solució del plet català; però, també, la constatació que en el pensament liberal espanyol finisecular cap de les dues vies descentralitzadores de què parlava Alcalà-Zamora no s'adeïa a les necessitats d'una administració moderna i eficaç. En tot cas, ha estat més que provat que la política dissenyada pels conservadors espanyols va bastir més ponts de diàleg per

trobar una manera de començar a fer camí, mentre que la volguda extremitat estatista liberal dificultava aquest diàleg i les solucions satisfactòries del plet català. Però, insistim, cap de les dues vies descentralitzadores de principis de segle s'aproximaven a satisfer el reclam d'autonomia.

Com apuntava Alcalà-Zamora, doncs, en el debat sobre com havia d'organitzar-se l'Estat hi havia ensotada una discòrdia, una seriosa discrepància, entre el catalanisme i la resta de forces polítiques entorn del concepte de sobirania. És a dir, sobre si la sobirania podia ser o no compartida i si les entitats «regionals» podien adquirir o no rang estatal. I aquí sí que el catalanisme es quedà sol. La discussió dels diferents projectes de reforma administrativa local —de 1903, de 1905, de 1907, de 1912 i fins i tot el projecte autonòmic de 1918— ens permeten de veure que el nus argumental dels que es mostraren contraris a l'autonomia -deixant de banda el recurs constant al patriotisme espanyol- fou que la sobirania era per essència única. Aquest idealisme liberal sobre el principi unitari de la sobirania arrancava, tanmateix, de la consolidació de la idea «Estat nacional», sorgida amb la Revolució francesa, però tamisada per la tradició anglo-saxona de la *national sovereignty*, que consagra la idea que l'Estat és sobirà com a tal.

L'observació atenta dels debats parlamentaris que tingueren lloc des que el catalanisme entrà triomfant a les Corts, és el que ens pot donar moltes pistes per copsar l'estancament del règim polític espanyol. En especial, perquè malgrat el nombre de propostes generades, només en els casos de la llei de Mancomunitats, de l'Estatut d'Autonomia de l'època republicana i més recentment després de la transició democràtica post-franquista fructificaren més o menys les tesis del catalanisme. I això ja és prou significatiu per entendre amb quines dificultats va topar l'empenta catalanista per modernitzar aquest règim polític espanyol invertebrat.

Del 1907 al 1914, període, que, de totes maneres, cal considerar que no es va tancar fins el 1923 amb la dictadura de Primo de Rivera, s'encetà la fase de la concatenació de proposicions del catalanisme per aconseguir no tan sols la regeneració d'Espanya, sinó també bastir Catalunya com un país modern i administrat autònomament. No és tan clar com afirma el professor Casassas que la demanda d'autonomia inclosa en el «Programa del Tívoli» del 1907 fos fins aleshores inèdita, però sí que és evident que aquest programa combinava la lluita nacional contra l'agressió que significava la Llei de Jurisdiccions i la demostració que el catalanisme disposava d'un programa de reformes concretes per comunicar al conjunt de l'Estat entès com a model de regeneració per a tots els pobles d'Espanya. A partir del 1907, doncs, podem parlar d'un moment de redefinició del catalanisme, que passa de la rebel·lia al pragmatisme com a resposta unitària a l'agressió que havia significat la Llei de Jurisdiccions i que encara es reactivà més a partir de l'octubre del 1909, atès l'esfondrament del

govern llarg de Maura, que no fou capaç de fer aprovar el projecte de reforma de l'Administració local (entre altres raons, per l'oposició frontal dels diputats i senadors de Solidaritat Catalana) i, al mateix temps, exercí una nefasta repressió durant la Setmana Tràgica.

És clar que el catalanisme, sobretot el conservador, també fou tocat pels esdeveniments del 1909, però em sembla que aguantà millor l'embat que no pas el maurisme perquè, en definitiva, tenia una base més sòlida tot i que, com a resultat de l'agitació popular, el catalanisme conservador va perdre les eleccions municipals de desembre del 1909 i les generals del 1910. Davant d'aquest fet -pèrdua d'un aliat a Madrid i pèrdua també de suport electoral- el catalanisme conservador va donar un tomb a la seva política per definir una nova estratègia per confeccionar una política de realitats que havia de conduir directament a la Mancomunitat. La combinació de diferents elements —control catalanista de les diputacions de Barcelona i Girona i la necessitat de Canalejas de rebre el suport de Cambó- possibilità l'aprovació d'una Llei de Mancomunitats que, sens dubte, significava la constitució per primera vegada des de feia molt de temps d'un «poder regional». I la iniciativa, doncs, tornà a mans de la Lliga ja que, llevat del lerrouxisme, l'esquerra catalana també donà suport a un projecte que no era ben bé el seu. Per dir-ho ras i clar: la Mancomunitat de Catalunya va permetre a la Lliga desenvolupar una tasca de govern que reafirmà la seva superioritat política a Catalunya. I, a l'Estat, esdevingué l'interlocutor català del govern de Madrid, un punt de referència, encara que no sempre positiu. I justament la responsabilitat de governar va provocar que madurés encara més la idea de participar en el govern d'Espanya, estratègia que era defensada des de feia temps pel sector «estatista» hegemònic en el si de la Joventut Nacionalista.

Des de la famosa afirmació de Francisco Silvela el 1900, quan era president del consell de ministres, sobre que hom no havia de parlar del catalanisme perquè de les malalties nervioses convé no parlar-ne, fins a la constitució de la Mancomunitat de Catalunya el 6 d'abril de 1914, hi ha una gran distància. Especialment, perquè el catalanisme, malgrat els alt i baixos de la seva influència a Espanya, va saber aprofitar la conjuntura per esdevenir alguna cosa més que un mer corrent d'oposició. La regeneració d'Espanya que havia proposat el catalanisme, prenia aleshores un caire de model que havia de descansar en una doctrina, una estratègia, una institucionalització que permetés l'acció concreta i una capacitat de mobilització real i profitosa. Que la Joventut Nacionalista es plantegés, per exemple, la convocatòria d'un Congrés de Govern Municipal per al 1909 —deixant de banda ara si la convocatòria responia o no a la lògica sobrevinguda per les propostes de descentralització de Maura- formava part de l'estratègia que Prat de la Riba definia com «Catalunya endins», que volia dir governar mitjançant l'aplicació d'un programa nacional.

La societat política espanyola es va veure obligada a resituar-se davant d'aquesta acció de govern que, d'una banda, permetia reforçar les reivindicacions catalanes i, de l'altra, aproximava una resolució més o menys satisfactòria del plet català. Exposem dos exemples, que són contradictoris, però que ací es complementen, de les actituds manifestades en aquella dècada dels anys deu per arrodonir millor el que volem dir.

El primer exemple confirma la continuïtat dels plantejaments centralistes més tronats d'un sector dels liberals. Arran de la campanya desfermada a Madrid contra la proposta d'autonomia per a les escoles tècniques de Catalunya, s'escampà verí a dojo contra el catalanisme. Els elements més intransigents en aquesta disputa foren el diputat castellà Antonio Royo Villanova des de *El Imparcial* de Madrid i el corresposal de Barcelona de *El Liberal*, Adolf Marsillach («El Maleta Indulgencias» de *La Publicidad*), sobretot perquè consideraven que posar a mans de les diputacions catalanes l'ensenyament tècnic fóra «un monopolio intolerable, que haría peligrar la misma unidad nacional».

El segon exemple és més interessant, ja que posa de manifest la disposició al diàleg del grup d'intel·lectuals de l'anomenada «generació de 1914» (en moltes coses anàloga a la dels professionals-buròcrates que regí la Mancomunitat). Certament, a través del setmanari *España*, que nasqué el 1915 a recer de la Liga de Educación Política pròxima al Partit Reformista de Melquíades Álvarez, aquest nucli de joves intel·lectuals, comandats en un principi per Ortega y Gasset (1915) i després per Luís Araquistáin (1916), demostrà tenir la voluntat, inèdita a Madrid, de comprendre el catalanisme com a plataforma per una solució global que superés el ròssec de la vella política. El juny de 1916 *España* va treure de l'estampa un número dedicat íntegrament al catalanisme, amb articles de Cambó, Prat de la Riba, Pompeu Fabra, Rovira i Virgili, Eugeni d'Ors, Josep Carner, Fèlix Escalas, Ramon Coll i Rodés, Joaquim Folch i Torres, Marcel·lí Domingo, Alexandre Plana i Joan Maragall. En la presentació del número palesaven el respecte per un corrent polític, el catalanisme, que entenien com a mirall on mirar-se: «La fortaleza —deien— que todo español íntimamente liberal está interesado en asaltar y destruir es la inercia y la inepticia del Estado centralista que padecemos. El catalanismo se nos brinda a todos los españoles de buena voluntad como una catapulta. No usarla equivale a hacerse cómplice de la política fosilizada que nos rige.». En la mateixa línia de promoure una discussió estimulante —aquesta vegada en un sentit pràctic—, un any abans la redacció d'*España* havia encetat una secció amb el títol «Por Cataluña y por todos» per debatre les aspiracions econòmiques de Catalunya. En anunciar la nova secció mostraven sense empatx una neta inspiració dinamitzadora que els brindava el catalanisme: «España ha mostrado repetidas veces el vivo interés con que viene contemplando el ejemplo de vitalidad y de iniciativa económica que Cataluña está dando en esta crisis mundial a sus regiones hermanas. Vemos, ante todo, en

su actitud un ansia de vivir y de esforzarse, que todo buen patriota hállese obligado a mirar con amor y esperanza. Ahora bien: al levantar su voz Cataluña, dirige al Gobierno de la nación varias peticiones concretar de orden económico [la petició de zona neutral] y estas peticiones suscitan la oposición real o ficticia de otras regiones de España que temen ser perjudicadas. ¿Están justificadas las aspiraciones de Cataluña? ¿Hay entre sus peticiones alguna que de ser atendida pudiese perjudicar a otras regiones? En caso de que la hubiere ¿no cabría la posibilidad de armonizar los intereses contrapuestos? ¿Sería todo ello beneficioso para la economía nacional?».

Les respostes a totes aquestes preguntes, que lliuraren, entre altres, Azcárate, Gabriel i Antonio Maura, Romanones, García Prieto, La Cierva, Sánchez de Toca, Urzáiz, Rodrigáñez, Amós Salvador, Pablo Iglesias, Melquíades Álvarez, González Besada, Alba, Villanueva, Navarro Reverter, Cobián, Silió, Vizconde de Eza, Canals, Ramón y Cajal, Osma, Pallarés, Matesanz, Urgoiti, Buylla, Vázquez de Mella, Prieto, Zurano, Alcalá Zamora i Basilio Paraíso, ja no eren ni tan tancades ni tan indiferents, llevat d'alguns cas antediluvià, com les d'aquells altres polítics que el 1899 respongueren quasi unànimament que no a la pregunta «Hasta qué punto es compatible en España el regionalismo con la unidad necesaria del Estado» que hem citat abans.

En definitiva, el que volem dir és que en el transcurs de més de dues dècades, comptades des del 1898, el catalanisme, entès com a moviment político-social i no tan sols partidista, aconseguí de ser alguna cosa més que un ideal rígid i fonamentalment romàntic com el que havia estat definit en l'Assemblea de la Unió Catalanista de 1892. El programa polític-nacionalista que Prat de la Riba reclamà que fossin les *Bases de Manresa* allí aprovades, que, de tota manera, ell formulà amb un to irreal i medievalístic, es transforma en un ideal pràctic, democràtic, doctrinalment nacionalista, però políticament regionalista quan es traduí en acció parlamentària que cercava el suport d'àmplies capes de la població catalana. El doble objectiu del catalanisme hegemònic durant el primer terc del segle XX de fer efectiva una idea nova i moderna de l'organització de l'Estat espanyol i, alhora, d'actuar, de donar vida, a un projecte nacional català, es resumeix en una llarga lluita per fer d'Espanya un Estat regional, a la manera que l'entén G. Ambrosini. Això és: retornar a l'individu la possibilitat de desenvolupar la seva pròpia personalitat i, consegüentment, controlar la gestió dels seus interessos com a unitat política sobirana no independent.

EL CATALANISMO Y LA GOVERNABILIDAD DE ESPAÑA

En el apéndice del libro *España frente a Cataluña* (México: 1944), el coronel Vicenç Guarner se quejaba que el autor de aquella obra, el austriaco A. Sieberer, incurriese en el error de subrayar el «inhibicionismo catalán» durante la guerra civil de 1936-39. Guarner advertía que no era extraño que un extranjero opinase de aquella manera, puesto que el sentir de los peninsulares no catalanes era muy parecido.

Me remito a lo que decía el ex-jefe del orden público de la Generalitat en 1944, ya en el exilio, porque lo que le criticaba al escritor austriaco constituye la base de la opinión que, fuera de Cataluña, se tiene de la participación catalana en los asuntos españoles y que se resume en: los catalanes o bien se pasan la vida reclamando privilegios o bien, si las cosas van mal, se inhiben. Esta ha sido -y sigue siendo- la constante que ha impregnado la vida política española desde hace, por lo menos, noventa y dos años, desde que en 1901 los catalanistas consiguieron que triunfase la candidatura de los llamados «Quatre presidents» y comenzase, así, su singladura parlamentaria, basada -y no siempre se entiende bien- en un doble frente: la reivindicación, por una parte, de las máximas cotas de autogobierno, al mismo tiempo que se reclama, porque es lo único que puede asegurar dicha autonomía, la implicación del catalanismo en la gobernación de España.

EL CATALANISMO Y EL GOBIERNO DE ESPAÑA

Muchas son las opiniones que se podrían esgrimir para ejemplificar esta doble vocación del catalanismo. Baste recurrir a lo que decía Francesc Cambó en Zaragoza en 1911 en relación a que de entre todos los problemas planteados en el campo de la política española de entonces, el problema regionalista era el más español, porque éste arrancaba de las entrañas del país: «El problema regionalista -argüía Cambó- es un problema de fe. En España los que no tengan fe, los escépticos, los que crean que en España todo está podrido, que la inercia la paraliza, que es un compuesto de abúlicos, que los municipios son una cueva de ladrones y que lo serán siempre, éstos hacen muy bien en repudiar la solución regionalista y defender el régimen actual, porque este régimen es el sudario que cubre el cadáver y al retirarlo se corre el peligro de que la podredumbre entre en contacto con el aire y lo infeste. Pero los que tenemos fe en el país, los que creemos en la vitalidad de los organismos naturales de nuestro país, debemos proclamar la solución regionalista porque creemos, porque sabemos que debajo de esta capa artificial existe un país vivo, porque estamos seguros que debajo de esta capa que impide su desarrollo encontraremos una España que hace siglos que no se manifiesta porque las esferas del gobierno la cohiben.»

Lo que apuntaba Cambó a principios del siglo presente no parece tan descabellado, puesto que para él «el problema de España» no era tanto la reivindicación catalana como la organización del Estado. El abogado barcelonés Amadeu Hurtado apuntaba en una conferencia pronunciada en 1933 acerca de la intervención del Estado en la autonomía catalana recién estrenada, que la autonomía, dentro de un régimen unitario, o bien se conseguía con un acto revolucionario que pusiese al país frente a un acto consumado, asumiendo todas las consecuencias que se derivarían de una acción de ese tipo, o bien se conseguía a partir de una discusión libre alrededor de una mesa. Y en ese caso, que para Hurtado había sido siempre el de Cataluña, en cada artículo del Estatuto se debería hallar el rastro de una victoria o de una transacción pactada. Quiero decir con ello que, ciertamente, el diagnóstico de Hurtado no era erróneo, puesto que el catalanismo una vez obtuvo representación parlamentaria, al mismo tiempo que incorporaba a la burguesía catalana a su proyecto, impulsó un nuevo ciclo político, de carácter no revolucionario, para obtener la autonomía dentro del marco español. Este ciclo, que como mínimo duró hasta mediados de siglo, estuvo dirigido por la Lliga Regionalista, y era distinto tanto al catalanismo federalista de Valentí Almirall como al catalanismo apolítico y reivindicativo de hombres, pongamos por caso, como Àngel Guimerà.

Lo primero que debemos hacer al analizar la acción del catalanismo en relación al Estado es establecer una buena cronología. Al fin y al cabo es la manera más adecuada de comprender el dinamismo de una corriente política que aspiraba a representar la sociedad civil catalana y que ya desde la aprobación de las *Bases de Manresa*, puso encima de la mesa su vocación estatista al defender una reforma del Estado español en profundidad. En otra conferencia de Francesc Cambó, pronunciada esta vez en Terrassa el 1908, el líder regionalista expuso cual había sido hasta entonces la evolución del catalanismo, dividiéndola en distintas etapas. La primera, que había sido muy larga y que duró hasta la crisis colonial de finales del siglo pasado, estuvo dominada por la hegemonía del catalanismo que denominaba «contemplativo», durante la cual lo más característico fue la elaboración de los pilares teóricos que serían el fundamento del catalanismo. En esta etapa, pues, las reivindicaciones catalanistas se tradujeron en documentos doctrinales al estilo del *Memorial de Greuges* de 1885, del *Missatge a la Reina regent* del 1888 o de las *Bases de Manresa* del 1892, que fueron el colofón de una manera romántica, idealista e incluso, si se quiere, reaccionaria de entender el catalanismo.

EL CATALANISMO REGENERACIONISTA EN EL CAMBIO DE SIGLO

El paso de una estrategia basada en las grandes ideas a otra basada en la acción política decidida se puso en marcha a partir de 1892 y 1893, durante las asambleas de Manresa y Reus de la Unió Catalanista, pero no se expresó clara y

terminantemente hasta 1899, después del llamado *Tancament de caixes*. Antes de esta huelga de contribuyentes había empezado a florecer en las filas catalanistas un posibilismo en relación a la práctica política que, a pesar de sustentarse en los ideales contenidos en el programa de Manresa, superaba el estadio «contemplativo» de antaño. Fue entonces, después del desastre colonial del 1898 cuando desde algunos sectores de la política madrileña se intentó una aproximación a la colaboración de los catalanes en la gobernación del Estado. La conocida fórmula de cinco puntos del binomio conservador Silvela-Polavieja fue el instrumento. Con este programa, que asumía la reivindicación del concierto económico, se comprometía a la reorganización municipal y, finalmente, aceptaba la regionalización de Cataluña con la implantación de la provincia única, los gobernantes conservadores ofrecían a los catalanes mucho más de lo que nunca hubieran imaginado los catalanistas, como así lo reconoció Narcís Verdaguer i Callís en una serie de artículos publicados en *La Veu de Catalunya*. No obstante, las expectativas generadas por Polavieja y Silvela duraron poco. A pesar de las coincidencias semánticas entre el regeneracionismo español posbélico y el catalanismo, cuando éstos intentaron ponerse de acuerdo en el fondo de la cuestión no se entendieron. Por qué? Pues parece claro que fue debido a la crisis económica resultante de la guerra, que se intentó atajar, por parte del Ministro de Hacienda Raimundo Fernández Villaverde, con la aplicación de una política presupuestaria y tributaria que cortaba de raíz la vieja aspiración catalana de conseguir el concierto económico. El *Tancament de caixes* fue la respuesta generalizada de las clases medias catalanas a la política económica restrictiva gubernamental. Lo que es interesante de subrayar es lo que ya ha planteado Josep Termes en distintas ocasiones, que en *Tancament de caixes* fue, en realidad, una respuesta contundente de los catalanes a la incomprensión del Gobierno y de la opinión pública española acerca de la realidad catalana, que acusaba de separatistas a aquellos que sólo defendían un débil regionalismo, al mismo tiempo que ello obligaba a los acusados a definirse y a buscar refugio, precisamente, en el catalanismo. O sea, que la actitud desdeñosa del Gobierno para con las reivindicaciones de Cataluña y la adjetivación permanente de separatistas aplicada a todos los catalanes, forzaron a los no catalanistas a defenderse y le obligaron a hacerse regionalista para evitar caer en el vacío y no ser nada.

De esta manera, entre 1898 y 1901 se esfumó el espejismo que había condicionado la política catalana finisecular en relación a las posibilidades de incidir en la política estatal a través de los mecanismos que ofrecía la política tradicional durante aquellos años de la Restauración monárquica. Si los canales del sistema se habían cerrado, estaba claro que se debía pensar en otras vías para superar la ineficacia, como dijera Prat de la Riba, de un Estado español paralizado, que ni administraba, ni defendía su territorio ni tenía unos políticos suficientemente capacitados para gobernar.

Durante el primer año de nuestro siglo, el activismo catalanista, agrupado en torno a *La Veu de Catalunya* y al Centre Nacional Català que dirigía el mismo Prat de la Riba, supo converger con las corporaciones barcelonesas que dirigían la campaña en favor del concierto económico. Esta convergencia fue lo que facilitó la formación de una candidatura conjunta en las elecciones del 1901 y su triunfo en Barcelona. Se había dado un gran salto hacía adelante para hacer del catalanismo la expresión de una tendencia política real en el conjunto del Estado, comprometiendo en ello a capas de la población catalana que hasta entonces no se habían comprometido en la lucha por la autonomía. Por lo menos esto es lo que se deduce de la carta que el viejo Duran i Bas mandó al valenciano Teodor Llorente el 5 de Julio del 1901: «El regionalismo -decía- ha encontrado aquí fuerzas, más que en las personas que se distinguen como catalanistas, en las clases que viven ajenas a la política, porque consideran que los partidos y los Gobiernos que los representan han sido la causa de nuestras grandes catástrofes [...] Siendo, pues, muchos los catalanistas, no son ni mucho menos la mayoría de los catalanes; pero son en gran número las personas que, como Mañé, han salido en defensa del regionalismo y de los que trabajaron en favor de la candidatura regionalista como protesta y como tendencia: protesta contra el caciquismo, y tendencia en pro de una política descentralizadora y favorable a la verdadera regeneración del país en sus intereses morales y materiales». La lucha política concreta era, pues, la fórmula que el catalanismo se autoimpuso para superar la época de las declaraciones grandilocuentes y, por consiguiente, hacer realidad la regeneración de España desde posiciones catalanistas para invertir lo que denunciaba Valentí Almirall al comenzar la década de los ochenta del siglo anterior: «*Si fins ara la nostra influència no ha sigut tan favorable com podria [es porque] han influït [en la política española] los catalans i no lo catalanisme*». Los dirigentes catalanistas sabían que la consolidación del catalanismo «como tendencia», pasaba por la incorporación de las clases medias al proyecto nacional catalán y por su oposición a un sistema político español corrupto y corruptor que, además, se manifestaba groseramente españolista.

Fue, pues, durante los primeros años de nuestro siglo que se prodigó insistentemente la idea que el catalanismo debía participar en la política estatal. Antoni Rovira i Virgili aseguraba, refiriéndose a Enric Prat de la Riba, que una de los aspectos más interesantes de su evolución ideológica era el hecho de haber entrado a la política con el lastre de unas ideas marcadamente reaccionarias y clericales, para evolucionar después hacia concepciones liberales i democráticas en virtud, precisamente, de sus sentimientos catalanistas. El gran valor de Prat, pero también del catalanismo, fue haber comprendido que sin ser liberal y demócrata a un mismo tiempo no se podía aspirar a un modelo de conducta nacional basada en la idea de libertad para Cataluña y para sus habitantes. Dicho de otra manera, para Prat de la Riba el nacionalismo catalán debía ser un medio

no sólo para recuperar el autogobierno de Cataluña, sino también para liberarse de la tiranía de las formas no democráticas de gobierno. Comprender la dimensión de este viraje es imprescindible para entender por qué aquel catalanismo que en las *Bases de Manresa* aprobó un programa conservador y antiliberal, que rechazaba el sistema parlamentario de la Restauración y reivindicaba el sufragio corporativo, al cabo de muy pocos años, en 1901, propugnaba participar en las elecciones y mandar diputados a las Cortes. Esta nueva estrategia, basada en el parlamentarismo, rechazaba, en primer lugar, el aventurismo político «separatista», pero, al mismo tiempo, era el resultado, como diría el diputado regionalista Frederic Rahola ocho años después, de la confianza del pueblo catalán en sí mismo en contra del pesimismo y las elucubraciones intelectuales de algunos catalanistas que discrepaban de esa nueva orientación.

LA EXCLUSIÓN DEL CATALANISMO DE LA GOBERNACIÓN DE ESPAÑA

Entre 1901 y 1917 se dio en España el gran debate sobre la organización del Estado. En ese gran debate los catalanistas participaron activamente con la intención confesa de acabar con el Estado centralista, depurar la corrupción administrativa y electoral y reclamar la autonomía para Cataluña. Frente a la política defendida por los catalanistas, la sociedad política española, desde los liberales a los conservadores, pasando por los republicanos, pero especialmente los conservadores, intentó reconducir aquel debate hacia la esfera de la reforma de la administración local, con Antonio Maura como principal protagonista. En 1900, el destacado dirigente conservador y ministro en varios gobiernos, Joaquín Sánchez de Toca pedía, desde las páginas de la *Revista Nacional* (una de las publicaciones más destacadas del regeneracionismo castellano), obstaculizar el avance del autonomismo regionalista mediante una política de descentralización administrativa, porque de lo contrario «[...] este regionalismo inorgánico, parasitario y mesnadero, por los intereses y pasiones, reivindicaciones y agravios que agita, por los egoísmos que ha despertado en contra del sentimiento nacional, si no se remedia con energía muy justiciera puede ser luego causa de desgarramiento o convulsiones para la patria, como llegue á amalgamarse con el regionalismo de utopías del romanticismo político y literario, que hoy rebulle en algunas imaginaciones».

La posición española en contra del regionalismo -catalán o de cualquier signo- estaba muy extendida. El reformismo municipalista, contrapuesto a la región y al regionalismo, se convertía para la clase política española en el antídoto ideal. El principal exponente político que se mostró decididamente contrario a la descentralización o, por decirlo con más exactitud, a la delegación de poderes fue el liberal Niceto Alcalá Zamora, el que fuera después primer presidente de la Segunda República española. El argumento argüido por Alcalá fue siempre el

mismo: una exaltación patriótica desmedida y una rigidez unitarista total, muy propia de los liberales españoles. Pero como decía antes, no sólo los liberales y los conservadores se opusieron a la regionalización del Estado, reformistas republicanos como Malquía y Álvarez repudiaron la autonomía regional incluso en tiempos de Solidaridad Catalana (1907), que fue un potente movimiento catalán en pro de la autonomía: «¿Os concedería la autonomía regional? -preguntaba Álvarez a los diputados solidarios durante la discusión preceptiva del mensaje de la Corona- Me va a dispensar mi ilustre correligionario y maestro señor Salmerón, que le diga que para mi la región no debe merecer de pronto, en este momento, por una especie de ley ó de decreto del Poder central, la autonomía que reclama. Y no debe merecerla ni puede otorgársela, porque yo no creo en la existencia de las regiones con ese carácter de nacionalidades incipientes de que hablaba la otra tarde, con elocuentísima frase, mi querido amigo particular el señor Vázquez de Mella; ni siquiera como personalidades jurídicas de carácter político y económico que, por necesidades de la vida social, viene á ejercer un verdadero poder soberano, entre el municipio y el Estado».

La fuerte oposición al regionalismo es ya, en mi opinión, una prueba evidente que el catalanismo se convirtió, a pesar del rechazo que provocaba en un sistema político cada día más exhausto, en uno de los motores que impulsaban la idea de la reforma del Estado español, en el sentido que para el catalanismo la revitalización o, si se quiere, la regeneración de España sólo sería posible dotando a aquel Estado de una estructura regional. La regionalización de España se convertía de esta manera en la única alternativa capaz de integrar a la sociedad catalana en ese conjunto español «invertido» que tanto preocupaba a filósofos como Ortega y Gasset y Unamuno. Pero el catalanismo, pese a haber demostrado en repetidas ocasiones tener una política general de Estado en tanto que su propuesta de regionalización del Estado no era consecuencia de un particularismo estrecho de miras, sino una forma de entender la relación entre los distintos pueblos peninsulares, durante los diecisiete primeros años del siglo XX no participó nunca como «tendencia» en los gobiernos españoles.

Debemos considerar, sin embargo, que desde 1907 en adelante se había entrado en una fase que tuvo en el catalanismo un gran protagonista de la escena política española. El «Programa del Tívoli» de 1907, que contenía la demanda de autonomía, es evidente que se convirtió en un programa «nacional catalán» contra la Ley de Jurisdicciones, al mismo tiempo que era un programa de reformas concretas dirigido al conjunto del Estado. Aunque parezca lo contrario, los acontecimientos de 1907 favorecieron una nueva definición de la estrategia a seguir, que se tornaría aún más pragmática a partir del 1909, con el fracaso del gobierno largo de Maura, que no supo controlar los acontecimientos de la *Setmana Tràgica*. Está claro que lo que ocurrió desde entonces estuvo condicionado por aquellos acontecimientos, que

empujaron al catalanismo conservador, que había perdido las elecciones municipales de 1909 y las generales de 1910, a buscar en la política de realidades el consenso de la sociedad. La combinación de diferentes elementos (control regionalista de las Diputaciones de Barcelona y Girona y la necesidad del Gobierno Canalejas de obtener el apoyo de Cambó), hizo posible la aprobación de una Ley de Mancomunidades, con la cual la Lliga pudo desarrollar una obra de gobierno que reafirmó su superioridad política en Cataluña y ser, en el conjunto del Estado, el interlocutor del Gobierno. Por pocas que fueran las competencias en su mano, fue precisamente la responsabilidad de gobernar en Cataluña lo que ayudó a madurar la idea de participar en el Gobierno de España, posibilidad que defendían desde hacía tiempo Vidal i Guardiola, Vallès i Pujals, Tallada, Sans i Buigas e incluso Miquel dels Sants Oliver, todos ellos del sector «estatista» de la Lliga, hegemónico en el seno de la Joventut Nacionalista.

LA CRISIS DEL RÉGIMEN Y EL REGIONALISMO EN EL GOBIERNO

La disposición al diálogo no sólo se daba en Cataluña, es justo reconocer que el grupo de intelectuales castellanos de la llamada «generación de 1914», en muchos aspectos análoga a la generación intelectual catalana que se agrupó en torno a la Mancomunitat, intentó una aproximación a Cataluña como nunca antes se había hecho. Ciertamente, a través del semanario *España*, que había nacido en 1915 bajo el manto protector de la Liga de Educación Política próxima al Partido Reformista y que tuvo como directores a José Ortega y Gasset (1915) y Luis Araquistáin (1916), aquella generación intelectual demostró tener una voluntad, inédita en Madrid, de entender el catalanismo como una «tendencia política española», capaz de ofrecer una solución global a los problemas de España. En el editorial del número 74 de *España*, dedicado íntegramente al catalanismo, se decían cosas hasta entonces no dichas desde Madrid: «La fortaleza que todo español íntimamente liberal está interesado en asaltar y destruir es la inercia y la inepticia del Estado que padecemos. El catalanismo se nos brinda a todos los españoles de buena voluntad como una catapulta. No usarla equivale a hacerse cómplice de la política fosilizada que nos rige». Mucho había cambiado la actitud de la política española hacia el catalanismo.

La exclusión del catalanismo -en sus múltiples versiones- de la gobernación de España duró hasta 1917. Unos meses después de la grave crisis político-social del régimen (celebración de la Asamblea de parlamentarios, huelgas obreras y descontento militar), el sistema tradicional de alternancia en el poder de los partidos Liberal y Conservador se derrumbaba, abriendo el camino a un gobierno de nuevo tipo. Así fue, el primero de Noviembre se constituyó un *Gobierno de Concentración* presidido por el liberal García Prieto, en el cual el regionalista Joan Ventosa i Calvell ocupaba la cartera de Hacienda y el ex-republicano próximo a la Lliga Felip Rodés la de Instrucción Pública. No obstante, retuvieron pocos meses

su cargo, ya que el 27 de febrero de 1918, después de una colaboración que no satisfizo a nadie, los regionalistas abandonaron el Gobierno. Posteriormente, después de la muerte de Prat de la Riba, ocurrida ese mismo año, la Lliga Regionalista se reenganchó a esa política de colaboración con los gobiernos de Madrid de la mano de Cambó, cada vez más centrista y también más dado a participar en las combinaciones de la política española.

A pesar de que las elecciones de Febrero de 1918, Mayo de 1919 y Diciembre de 1920 confirmaron la hegemonía de la Lliga en la vida pública catalana, la inseguridad del partido conservador regionalista respecto al colaboracionismo estatal, favoreció que desde Noviembre de 1918 impulsara en Cataluña una campaña en favor de un estatuto de autonomía, que fue secundada por los republicanos. El inicio de esta campaña, que coincidió más o menos con el final de la gran guerra europea, tuvo lugar en medio de un ambiente muy favorable al reconocimiento de las nacionalidades, auspiciado por la defensa de Lenin del derecho de autodeterminación y, por otro lado, por la doctrina, contenida en los llamados «Catorce puntos», del presidente norteamericano Wilson que defendían el derecho de los pueblos a la libre determinación como base de una paz justa. Cambó llevó a las Cortes la cuestión catalana, sin conseguir que fuese aprobado un estatuto, mientras que en Cataluña la agitación política se radicaliza.

La Lliga Regionalista que participaba entonces regularmente en los gobiernos del Estado (*Gobierno de Salvación Nacional* de 1921), fue incapaz de contener la agitación política en Cataluña y, además, no pudo evitar las disidencias internas ni que, a partir de ese momento, debido en parte a la acentuación de su carácter de partido de orden y conservador, los sectores republicanos y radicales del nacionalismo catalán adquiriesen un protagonismo, que la Dictadura de Primo de Rivera, obsesivamente anticatalanista, favoreció todavía más. La fórmula autoritaria i anticatalana primoriverista, propició que los mejores intelectuales españoles del momento reaccionasen en contra de la política cultural del dictador. En 1924 apareció, por ejemplo, el *Manifiesto de los escritores castellanos en defensa de la lengua catalana*, que firmaron, entre otros, Menéndez Pidal, Ortega y Gasset, Sánchez Albornoz, Azorín, Madariaga, Azaña, García Lorca. En 1927 se organizó en Madrid una exposición de libros catalanes (unos seis mil) con idéntico objetivo. En el patronato de la exposición estaban Gregorio Marañón, Américo Castro, Menéndez Pidal y Ortega y Gasset. La *Gaceta Literaria* que dirigía Ernesto Giménez Caballero se mostró también muy activa en favor de la cultura catalana, como muchos otros intelectuales castellanos. Esta política de comprensión y entendimiento entre Cataluña y España culminó en 1930 con la visita de los intelectuales castellanos a Cataluña, que llegaron en dos trenes especiales y fueron recibidos con entusiasmo.

Un año más tarde, en 1931, el estado de la monarquía de Alfonso XIII era crítico. La agitación republicana se extendería por todas partes, y la Lliga Regionalista, que no se sentía cómoda en ese marco, intentó mantenerla en vida entrando a formar parte del Gobierno del almirante Aznar (Joan Ventosa i Calvell fue nombrado Ministro de Hacienda) y promoviendo un partido reformista español, el Centro Constitucional. La realidad, sin embargo, se impuso en las elecciones del 14 de abril de aquel año: los republicanos y nacionalistas de la recién creada Esquerra Republicana de Catalunya, de la mano de Francesc Macià, ocuparon el espacio hegemónico del catalanismo, hasta entonces ocupado por la Lliga Regionalista.

LA SEGUNDA REPÚBLICA A MODO DE CONCLUSIÓN

Existe una tesis un tanto pintoresca acerca de la participación de los catalanistas en los distintos gobiernos republicanos. Según esta tesis, la Segunda República entronizó en Cataluña un dualismo que consistía en tener dos capitales (Madrid y Barcelona) y dos sistemas políticos (el del Estado y el autónomo). Con ello se quiere decir que sólo los perdedores en el espacio político catalán (autónomo) participaron en el espacio político español (en el *Estado integral*). A parte que me parece una opinión alucinante, en verdad es falsa. Durante la República se recogieron los frutos de muchos años, de muchas luchas, en pro de la autonomía catalana, que era una manera nueva y moderna de entender la organización del Estado español, y de devolver a los ciudadanos la posibilidad de desarrollar su propia personalidad y, por consecuencia, controlar la gestión de sus intereses como unidad soberana no independiente. A menudo se dice que el gesto de Francesc Macià al proclamar la República Catalana como Estado integrado en una confederación de pueblos ibéricos, fue un acto desleal. Es una interpretación. Pero como dice Josep Termes, tal vez si Macià no lo hubiera hecho aún estaríamos esperando la Generalitat y el Estatuto. En los primeros meses republicanos el papel de ERC fue fundamental, puesto que mandaba en Cataluña dedicada a organizar el régimen autonómico, al mismo tiempo que participaba en la gobernación del Estado: *«La perspectiva història -escribe Anna Sallés- ens dóna la possibilitat de copsar l'enorme poder d'atracció d'aquella fórmula política: l'ERC és nacionalista -Macià ho avala-, és republicana, és profundament reformista, fins i tot socialitzant, i té estrets lligams amb les organitzacions antimonàrquiques estatals. Els nacionalistes radicals que ingressen a l'ERC, dirigits per Macià, renuncien a una acció separatista a canvi de la possibilitat de modificar la correlació de forces polítiques estatals en favor de Catalunya. Des de llur òptica, aquesta modificació passava, teòricament, a la vetlla de la caiguda de la Monarquia, per la instauració d'un República federal. El pacte per a instaurar un règim federal semblava, en aquells moments, a les esquerres catalanistes, implícitament o explícitament reconegut per tots els republicans i forces de l'oposició a Alfons XIII. Indubtablement estaven fent una lectura errònia, precipitada o subjectiva del Pacte de Sant Sebastià [...] El paper que ha d'assumir*

l'Esquerra és difícil a tots els nivells: a les Corts de la República, a la Generalitat, a l'Ajuntament de Barcelona. Difícil a les Corts perquè el nou partit hegemònic haurà de defensar l'Estatut davant d'unes Corts que s'han pronunciat per un Estat integral. Difícil a la Generalitat, per la precarietat sobre la qual s'assenta la nova institució autonòmica, que no té cap dotació econòmica específica, i que s'ha de nodrir dels minvats ingressos de les antigues Diputacions. Però és especialment difícil a l'Ajuntament de Barcelona, que planteja per a l'ERC dues deficiències d'origen quasi insuperables: el deute elevadíssim, engendrat des d'abans del cop d'Estat de Primo de Rivera, i una estructura burocràtica envellida, que arrossega tots els vicis de l'administració monàrquica».

Sin embargo, esa fortaleza de Esquerra Republicana, a pesar de las dificultades y de la modificación substancial del Estatuto durante la discusión en las Cortes por la presión que ejercieron en el debate los exponentes de la derecha y de la Agrupación al Servicio de la República (en especial Ortega y Gasset, García Valdecasas y Sánchez Román), es evidente que fue una garantía para favorecer un clima de entusiasmo de los catalanes en relación al Estatuto y a la Generalitat. Para todo el mundo en Cataluña, el Estatuto y la Generalitat representaron un poder político concreto para el país, el cual, para consolidarse, debía ampararse, como entonces parecía claro, en una reorganización general del Estado. La coyuntura política caminó en otra dirección, sobre todo porque afloraron las tradicionales fuerzas centrífugas españolas, que tenienden a excluir del sistema todo lo que les parece «extraño».

Desde aquella impertinente afirmación de Francisco Silvela de comienzos de siglo, siendo presidente del Consejo de Ministros («... no le doy al catalanismo más alcance ni más carácter que el de una verdadera enfermedad nerviosa»), hasta la aprobación de la autonomía catalana dentro del Estado integral republicano, el catalanismo, fuese cual fuese el sector hegemónico en él, a pesar de los altibajos de su influencia en España, se convirtió en algo más que una simple tendencia de oposición. La regeneración de España que reivindicó siempre el catalanismo, tomaba el carácter de modelo de organización del Estado y de convivencia, asentándolo en una doctrina de afirmación nacional, una estrategia de negociación y en una necesaria institucionalización de Cataluña en el marco de una España renovada. La participación del catalanismo en la gobernación del Estado durante los treinta y seis primeros años del siglo, se manifestó de esta forma, del mismo modo que también es cierto que en aquellos años tuvo que afrontar la acusación perpetua de deslealtad o de inhibición, como diría el autor austriaco citado al comenzar, formulada, indistintamente, por la izquierda y la derecha españolas.

MODERNIZAR CATALUÑA, REFORMAR ESPAÑA*

Des d'una perspectiva actual, condicionada per una evident crisi de l'Estat-nació, però, també, subjugada per una mentalitat historiogràfica en molts casos envellida, certs historiadors tendeixen a presentar les seves anàlisis sobre el nacionalisme d'una manera ahistòrica i sociològica i, com aquests, cercant de tipificar un model interpretatiu únic i universal. N'hi ha, per exemple, que retreuen al nacionalisme, i per extensió als partits que s'autoanomenen nacionalistes, de no tenir un clar projecte d'Estat. N'hi ha d'altres que només veuen en el nacionalisme un mer moviment reivindicatiu que s'esgota quan s'assoleix l'objectiu perseguit: l'autonomia o el respecte als drets culturals i lingüístics. I encara n'hi ha d'altres que, per definició, el nacionalisme els provoca urticària. Aquestes són, no cal dir-ho, unes interpretacions simplistes, un estratagema que, de fet, és el *summum* del presentisme en la mesura que tenen com a objectiu bàsic avalar l'*statu quo* de la geografia estatal europea dels darrers setanta anys, si més no; a més de ser una demostració d'optimisme en relació amb la noció d'Estat sorgida de la Revolució Francesa. De vegades, des del periodisme matusser i apassionat que fan servir certs historiadors també es basteixen campanyes sense sentit contra els nacionalismes de les nacions sense Estat que destil·len tanta o més supèrbia patriòtera —encara que d'una altra mena— que aquella que volen atacar i condemnar a l'infern.¹

A la dècada dels cinquanta/seixanta, quan predominava en cercles reduïts un marxisme de via estreta i pregonament dogmàtic a l'hora de valorar els fets nacionals; més concretament, quan el fullet de Stalin *El marxisme i la qüestió*

---

* Corresponde a las conclusiones de mi libro *El catalanismo i l'Estat. La lluita pralamentària per l'autoomia (1898-1917)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1993, pp. 283-295.

¹ Per exemple, arran de la repercussió a Catalunya dels esdeveniments del Bàltic i dels Balcans, la premsa de Madrid va iniciar una campanya de desqualificació del nacionalisme català com mai darrerament. El conegut monàrquic Antoni de Senillosa deia a *Diario 16* (4.9.1991): «Pienso que este sarampión pasará, ya que hoy en día los acontecimientos, si bien van muy deprisa, también desaparecen muy deprisa. A Einstein le gustaba decir que el nacionalismo era una enfermedad infantil. Es verdad. Un sarampión y, como tal, contagioso, pero que se cura con los antibióticos de la lectura, la economía y el sentido común». En la mateixa línia, però desbarrant una mica més, un cronista de l'ABC (5.9.1991) va atrevir-se a dir: «Cualquier analogía o parecido que se pretenda establecer entre Cataluña y el País Vasco con Estonia, Lituania o cualquier otra nacionalidad centroeuropea con vocación estatal es una auténtica injuria al buen sentido, un delito de lesa historia». Hi ha molts més casos de ruqueria periodística que no paga la pena transcriure. Per a una selecció d'aquesta munió de disbarats, vegeu «Jocs Florals a Madrid», *Avui* (15.9.1991). L'historiador figuerenc Enric PUJOL, a *El descrèdit de la història*, Girona, Llibres del Segle, 1993, fa una síntesi meritòria del debat historiogràfic sobre l'àmbit d'anàlisi que han d'emprar els historiadors catalans. I, en concret, referint-se a les diverses polèmiques que hi ha hagut, conclou: «En el seu conjunt, tant la polèmica dels vuitants com la seva perllongació actual, ha servit per deixar entreveure el problema de fons: l'existència d'una crisi d'identitat cultural que en l'àmbit historiogràfic pren la forma d'un estancament d'aquesta disciplina, especialment punyent en el camp de la història contemporània.- Els termes mateixos de la discussió evidencien la indeterminació dels historiadors a l'hora de definir el seu objecte d'estudi: Història de la Catalunya estricta? d'Espanya? de França? o dels Països Catalans? Crisi d'identitat, per tant.»

nacional era una recepta *ad hoc* per a molts historiadors que avui han canviat la fraseologia però han mantingut intacta la tornada, a Catalunya alguna gent (per sorts n'hi havia una altra que, essent marxista, caminava en una altra direcció) va cometre el gran error d'acceptar aquesta retòrica marxistoide i, com assenyala Josep Termes, d'assumir una interpretació forana de les realitats nacionals, «perquè la cultura que ens arriba d'aquests països és la cultura generada pels Estats centralistes i centralitzats, i per les seves classes cultes que viuen de la cultura oficial universitària, de l'Estat i, naturalment, tot el que ens ha arribat dels Estats Units, de França i d'Anglaterra ha estat absolutament una visió no viva, sinó llibresca i pedant del fet nacional.»² Però encara més, els fets han demostrat que la interpretació staliniana i forana només eren conjectures estereotipades sobre les formacions nacionals contemporànies, que normalment confonien —i confonen— la conquesta de l'Estat amb el procés real de bastir el canemàs social de les diverses nacionalitats.

Tamateix, molts d'aquests plantejaments contraris als moviments nacionalistes, adés i ara recolzen en apriorismes ideològics que no accepten ni el desenvolupament històric d'Europa ni una anàlisi comparada de les diverses formes d'accedir al poder per part de la burgesia vuitcentista ni, encara menys, la contribució de la cultura nacional-popular a la defensa de la tradició, la llengua i la personalitat dels pobles sense Estat.³ Si prenem el cas espanyol, per exemple, quan un autor comença un estudi sobre el nacionalisme espanyol declarant que el seu punt de partida «*es que España constituye un claro y acabado ejemplo de nación de signo político territorial, con independencia de la existencia dentro de ella de otras posibles realidades de signo cultural*», cal preguntar-li si la proposició tan pomposament exposada és el resultat d'una anàlisi històrica sobre la direcció política de l'Estat espanyol o bé forma part del seu particular *corpus* polític que es

---

² Josep TERMES, «Les arrels populars del catalanisme» dins AA. DD., *Catalanisme: Història, política i cultura*, Barcelona, L'Avenç, 1986, p. 14. Vegeu, també, «El nacionalisme català: per una nova interpretació» dins *La immigració a Catalunya i altres estudis d'història del nacionalisme català*, Barcelona, Empúries, 1984. La conferència que va fer en el marc de la commemoració de les Bases de Manresa, «El catalanisme com a motor de transformació a la Catalunya contemporània», Barcelona, Generalitat de Catalunya, 1993, és una molt bona reflexió sobre el tema.

³ En la introducció del llibre *La cultura nacional en una societat dividida*, Barcelona, Curial eds., 1992, Josep M. FRADERA fa una sèrie de manifestacions doctrinàries en aquest sentit, cosa que encara sorprèn més si hom té en compte que el batibull d'idees no és ratificat en el contingut de l'obra, segurament perquè el manifest introductorí respon més a les seves extravagàncies ideològiques que no pas a una reflexió historiogràfica de veritat. Tanmateix, Ricard Vinyes ja ha explicat a «Gramsci en terres d'Ariadna», *Afers. Fulls de recerca i pensament*, vol. VIII: núm. 15, Catarroja, 1993, ps. 115-123, que la tradició marxista a Catalunya ha tingut uns fonaments múltiples i divergents i que, per tant, una cosa és la rigidesa d'aquells doctrinaris que volen veure sempre en el catalanisme l'expressió d'una política burgesa i una altra de molt diferent, que és aquella defensada pels, diguem-ne, marxistes gramscians que, per contra, han dedicat els seus esforços cognitius a esbrinar la contribució de les classes subalternes a la contrucció de la nació.

desfà en elogis a la «modernitat de viure en present», per bé que, certament, ho basteixi de teoria científica.⁴

Anant més enllà d'aquest apriorisme ideològic-polític, tal vegada hem d'aproximar-nos a la història de les formacions nacionals de la mateixa manera que aquells imaginaris extraterrestres de què ens parla Hobsbawm en el seu últim llibre (manta vegada citat pels historiadors amb una obsessió recurrent sobre els mites i les tradicions), els quals, arribats d'una altra galaxia i després d'haver consultat les biblioteques i els arxius terrícoles que no havien estat destruïts per l'holocaust nuclear, conclouen que les dues últimes centúries de la història humana del planeta Terra són incomprensibles sense entendre el terme «nació» i el vocabulari que en deriva.⁵ És veritat que les característiques bàsiques de les nacions modernes i tot allò que s'hi relaciona és el resultat de les lluites civils entre els diversos pobles del món contemporani, però no ho és menys que les unitats nacionals forjades mitjançant la constitució dels Estats-nació no són la conseqüència inevitable de la prèvia organització d'aquests Estats en nacions homogènies i integrades. Per tant, la «nació» diguem-ne política, potser sí que és el resultat de la lluita per la dominació i la direcció de l'Estat entre els diferents sectors de classe o de comunitats més o menys estructurades per identificadors comuns, però és una mica agosarat avantposar l'existència d'una organització política anterior a la realitat nacional per avalar o menystenir els col·lectius nacionals avui sense Estat.

A Catalunya, el catalanisme històric, entès com a moviment sòcio-polític que ha estat capaç de fer avançar el conjunt de la societat catalana i que, per tant, des dels seus inicis ha tingut una orientació de progrés, s'ha caracteritzat per assumir una màxima molt clara: que abans que res calia defensar la llengua i la cultura pròpies i, si de cas més endavant, es conqueriria, es transformaria, es modelaria l'Estat espanyol. La defensa i la pervivència de Catalunya era, tant per a la dreta com per a l'esquerra, l'única manera d'intervenir a l'Estat, l'única garantia que l'Estat espanyol no esdevingués un pop que amb els seus tentacles estrangulés la personalitat catalana. I aquest fou, per esmentar dos exemples paradigmàtics,

---

⁴ Andrés de BLAS GUERRERO, *Sobre el nacionalismo español*, Madrid, CEC, 1989, p. 13. Molt en sintonia amb els membres de la Institución Libre de Enseñanza, Francisco J. LAPORTA, catedràtic de Filosofia del Dret i secretari de la Fundación Giner de los Ríos, enceta un seu article, «La quimera del nacionalismo», *Claves de la Razón Práctica*, núm. 14, Madrid, 1990, ps. 36-44, amb una declaració de principis que ja ho diu tot: «Alguien escribió alguna vez que para mantenerse mentalmente joven era conveniente prescindir todos los días, a la hora del desayuno, de una hipótesis establecida. Las reflexiones que siguen pretenden suministrar materia para dos desayunos, porque tratan de ser un estímulo para abandonar dos de esas hipótesis: la que atribuye misteriosa importancia espiritual a eso que llamamos "naciones" o "nacionalidades", y la que propone que un tal "derecho de autodeterminación de los pueblos" es una exigencia ético-política evidente de suyo, cuya puesta en marcha hay que fomentar cuanto antes.»

⁵ Eric J. HOBBSBAM, *Nations and nationalism since 1780*, Cambridge, Cambridge University Press, 1990, p. 1.

l'esperit que inspirà la creació del Centre Català d'Almirall el 1882 i la Unió Catalanista el febrer del 1891, que cada una d'elles aspirava a aglutinar una àmplia base popular per al moviment català d'afirmació nacional.

L'organització de l'Estat espanyol contemporani s'ha d'examinar, al meu entendre, seguint el model proposat per Gramsci als *Quaderni del Carcere*, que és molt més dinàmic i aclaridor que l'estalinisme o el liberal.⁶ Gramsci proposava observar el desenvolupament de la nació i de l'Estat modern a Itàlia des d'un doble vessant, que és fàcilment transferible a Catalunya i a l'Estat espanyol. D'una banda assenyalava que la preeminència d'un grup social es manifesta de dues maneres, com a «domini» i com a «direcció intel·lectual i moral». És a dir, que un grup social és dominant respecte a altres grups adversaris que tendeix a eliminar o fins i tot a sotmetre per la força, i és dirigent dels grups afins o aliats. Però al mateix temps feia notar que, dins d'un context multinacional, una classe hegemònica esdevé «classe nacional» en la mesura que amplia els seus interessos, sumant-hi els d'altres capes aliades les reivindicacions de les quals integra en el seu programa. D'aquesta manera, la «classe nacional» perd el seu caràcter corporatiu per assolir la direcció política de l'Estat. O sigui, l'hegemonia. I és això exactament el que va passar entre la crisi espanyola finisecular del 1898 i la crisi revolucionària del 1917, que encetà una nova tàctica del regionalisme català (i per això no l'estudiem aquí) sense perdre de vista l'objectiu estratègic: l'autonomia de Catalunya.

La hipòtesi de treball de la present investigació recolza en la idea que el catalanisme del tombant de segle i del primer terç de la centúria actual esdevingué un moviment sòcio-polític de caràcter nacional alternatiu a l'estat de coses existents a l'Espanya de la Restauració, el qual, a més a més, optà per la via parlamentària com a forma d'actuar políticament.

El fracàs del federalisme i del carlisme, que foren els dos projectes regionalistes espanyols característics de l'etapa del Sexenni Democràtic, va afavorir la consagració del catalanisme polític entès com un projecte de transformació de l'Estat, el qual tenia com a objectiu prioritari la consecució d'una Catalunya autònoma vinculada d'una manera més o menys federal amb la resta de pobles peninsulars. Aquest ha estat, doncs, el punt d'arrencada de la present investigació que, certament, no és nou, sinó que reprèn allò que Josep Termes ja va apuntar fa uns anys i que, avui, reviscola gràcies a noves investigacions, com ara són l'estudi de Jordi Llorens sobre la Unió Catalanista i els orígens del catalanisme

---

⁶ En català comptem amb fragments traduïts dels *Quaderni* a A. GRAMSCI, *Cultura i literatura*, Barcelona, Edicions 62, 1966 i A. GRAMSCI, *El materialisme històric i la filosofia de Croce*, Barcelona, Diputació de Bracelona/Edicions de la Magrana, 1983. També es disposa d'una selecció de les *Note su Machiavelli* a A. GRAMSCI, *El Príncep Modern*, Barcelona, Edicions 62, 1968.

polític, els diversos treballs d'Isabel Peñarrubia sobre el mallorquinisme o bé els intents d'explicar el valencianisme per part de Ferran Fabregat.⁷

És prou conegut, per tant, que el catalanisme naixent a mitjan segle XIX va obrir diversos fronts de combat polític per donar sortida als anhels d'una Catalunya en ruta cap a la *modernitat*, els quals, però, només esclataren amb força a partir del 1901, que fou quan el catalanisme abandonà l'estratègia de la queixa i la confrontació per una altra basada en l'acció política positiva, pràctica, i, com he dit, parlamentària.

Quins eren aquests fronts? Per damunt de tot el reclam d'un nou model d'Estat que, lluny de la centralització i de l'unitarisme dominants a l'Espanya contemporània, si més no des de la promulgació de la Constitució gaditana de 1812, s'adaptés a la realitat multirregional de l'Estat espanyol. I aquesta voluntat de regionalització de l'Estat, que el catalanisme proclamava, a més, conjuntament amb l'afirmació nacionalista catalana, fou la divisa que presidí la crítica que va fer el catalanisme al marc polític restauracionista, que, com ha quedat provat en diverses investigacions anteriors, era artificios i corrupte.

Tanmateix, de vegades se senten veus que se sorprenen del fet que el catalanisme mantingués aquest binomi que compaginava el discurs nacionalista català amb la pràctica d'una política que era clarament regionalista. La sorpresa, però, és que encara ara hi hagi sectors historiogràfics que es resisteixin a adonar-se que el nacionalisme català ha tingut més aviat un caràcter integrador que no pas desintegrador en la política espanyola. Vull dir que el que sí ha de sorprendre és que no s'hagi entès que el nacionalisme català ha estat, per dir-ho provocativament, «espanyolíssim» en la mesura que poques vegades ha pretès la secessió (el separatisme a Catalunya ha estat més «emocional» que real), però, en canvi, s'ha rebel·lat amb força en contra de l'Estat centralista i els intents de destruir els senyals d'identitat propis (sobretot la llengua i la legislació particulars). Tant els federals i els carlins, com els nacionalistes conservadors i els republicans nacionalistes no van practicar una estratègia anti-Estat, sinó que, en tot cas, el que sí feren fou oposar-se al model d'Estat que havia imposat, per dir-ho així, el centre i el sud peninsulars, o, per expressar-ho amb més d'encert, els seus polítics (ja fossin liberals, ja fossin conservadors).

---

⁷ J. LLORENS I VILA, *La Unió Catalanista i els orígens del catalanisme polític. Dels orígens a la presidència del Dr. Martí i Julià (1891-1903)*, Barcelona, Pub. Abadia de Montserrat, 1992; Isabel PEÑARRUBIA I MARQUÈS, *Mallorca davant el centralisme (1868-1910)*, Barcelona, Curial eds., 1980 i *Els partits polítics davant el centralisme i la qüestió nacional a Mallorca (1917-1923)*, Barcelona, Pub. Abadia de Montserrat, 1991; Ferran FABREGAT I COSME, «Adscripció ideològica i espai polític del valencianisme naixent» a *Afers. Fulls de recerca i pensament*, vol. VII: núm. 13, Catarroja, 1992, ps. 159-173.

El que hem volgut demostrar, en definitiva, és que el catalanisme, si bé fou substancialment un moviment de reafirmació nacional, també va ser una manera diferent i divergent d'entendre un Estat, l'espanyol, que només «en teoria» era liberal, i que per a la majoria dels sectors dominants durant la Restauració havia de ser l'agent principal de la unió (i sobretot de la unitat) espanyola. I no és que el catalanisme s'oposés al liberalisme (encara que cal reconèixer que hi va haver personatges que sí que s'hi oposaven), sinó que, al seu entendre, l'inacceptable era el sentit harmonitzador i excloent que la política dominant imposava a la dita unió. Cal concloure, per tant, que la resistència catalana a l'espanyolització (entesa com a desnacionalització de Catalunya) dels pobles peninsulars intentada per liberals, conservadors i republicans no és una prova, com es diu sovint, del caràcter arcaïtzant i disgregador del catalanisme, sinó que, en tot cas, i contràriament a la interpretació il·lustrada que ha fet la historiografia espanyola (i algun sector de la catalana) d'aquest fenomen, és una demostració del fet que la dinàmica sòcio-política catalana no encaixava bé amb el provat endarreriment del cos polític-social espanyol, ni amb la tesi liberal que va encaparrar-se a identificar l'Estat amb l'existència d'una formació nacional única.

El model d'Estat que perseguia el catalanisme era l'autonòmic, el qual, en certs aspectes, era anàleg al federal. Al nacionalisme català, per entendre'ns, no li va caldre de fer el recorregut del basc —que va haver de passar de teoritzar, primer, la separació i després l'aïllament defensiu, a propugnar la reforma de l'Estat—, senzillament perquè, des d'Almirall, la proposta catalanista fou marcadament regeneracionista. Així doncs, vist des de la perspectiva de gairebé cent anys, si hem d'eleva a categoria un model català d'organització de l'Estat, és clar que només podrem esmentar l'autonomisme com a solució real i global que, una vegada i una altra —sigui el 1892 en forma de delegació de poders, sigui el 1907 i el 1914 en forma de Mancomunitat, sigui el 1931 i el 1977 com a Generalitat—, ha estat proposada pel cos polític català amb el suport de la ciutadania. I precisament la demanda del catalanisme d'autonomia política feta a les Corts espanyoles des del 1900 en endavant va topar amb l'essencialisme nacionalista dels polítics espanyols, els quals s'oposaren al règim autonòmic perquè entenien que debilitava «la unitat de la pàtria», ultra afeblir un ordre —pretesament natural— jerarquitzat (família, municipi, nació i Estat) i, el més important, perquè, al seu entendre, trencava la sobirania de l'Estat, que entenien única. I aquesta rigidesa doctrinal va presidir gairebé la totalitat dels projectes de reforma de l'administració local des del de Silvela/Sánchez de Toca de 1891 fins al projecte de Mancomunitats de 1912, passant pels projectes Maura de 1903 i 1907. L'autonomisme del catalanisme, doncs, diferia d'altres propostes de descentralització política de l'Estat, com, per exemple, la dels federals, en la mesura que reivindicava, com a pas previ, el reconeixement de la nacionalitat catalana. I això és el que fa del catalanisme un cas peculiar en el marc dels

moviments nacionalistes europeus i, també, fou la causa del rebuig espanyol a la pretensió d'autogovern dels catalans.

Amb aquest llibre s'ha volgut demostrar que el nacionalisme dominant a Catalunya durant el segle XX no va ser conseqüència d'una reacció estrident a l'evident fracàs del sistema polític espanyol, sinó que fou un fenomen molt més profund, el qual, evidentment, reflectia el rebuig generalitzat dels catalans (explícit o no) a l'assimilació forçada a les pautes nacionals espanyoles. Al mateix temps, però, aquest catalanisme va ser l'encarnació del moviment real del país, disconforme com es mostrava amb la rigidesa d'un règim polític que ofegava les energies econòmiques i culturals de Catalunya.

Per comprendre millor aquesta vocació estatista i de reforma de l'Estat espanyol que acompanyava les manifestacions nacionalistes catalanes almenys des de les *Bases per a la Constitució Regional Catalana* del 1892, calia establir una cronologia que ens permetés de percebre la lògica comuna que va presidir l'acció política del catalanisme entre, pel cap baix, el 1898 i el 1918. Així doncs, els anys que delimiten cronològicament aquest treball, del 1898 al 1917, estigueren presidits per una sèrie de discussions parlamentàries sobre la descentralització administrativa, que van tenir un caràcter semblant, molt diferent, tanmateix, del contingut de la discussió provocada per la campanya de l'Estatut de 1918-1919, en plena crisi del sistema de la Restauració. El tall, per tant, no és arbitrari, tot i que és possible que algú ho trobi malament.

El nus d'aquest treball ha estat, tanmateix, l'observació i la interpretació de dues qüestions que, al meu entendre, són importants i significatives, i que a les Corts es discutiren paral·lelament: la descentralització administrativa i la petició del port franc per a Barcelona. Economia i política, per tant, s'uneixen aquí per avaluar tant les propostes d'adaptar el règim polític espanyol a les necessitats de desenvolupament de Catalunya, com la voluntat de preservar la personalitat diferenciada del Principat en relació amb la resta de pobles peninsulars. I ambdós debats, que no van ser anecdòtics (ja que no es pot dir que uns fenòmens que es discuteixen durant deu, vint, trenta o cinquanta anys, segons el cas, siguin una anècdota), han resultat ser, així mateix, il·lustratius per avaluar la reacció de les Corts espanyoles, dels polítics espanyols, davant les demandes catalanes.

Del 1898 fins al 1917 es donà a Catalunya allò que Vicens i Vives anomenava l'«onada regionalista», i que, al seu torn, Pierre Vilar va definir com l'etapa en què una classe aspirava a disposar d'un Estat o bé, com diu Josep Termes, fou el període en què va tenir lloc el predomini de la Lliga Regionalista. Foren anys intensos, durant els quals l'agitació política a Catalunya va ser molt forta, fins al punt que els anys 1898, 1899, 1900, 1901, 1902, 1905, 1908, 1909, 1911, 1916 i 1917 es visqueren amb les garanties constitucionals suspeses que d'altra banda era un fet

habitual). En aquest sentit, per tant, hom pot trobar una certa homogeneïtat en el comportament polític a Catalunya durant aquest període. Des que la Lliga va irrompre en el panorama electoral català, esdevingué la formació política del catalanisme que, com ha dit Isidre Molas, va compartir (i competir) amb el republicanisme radical l'hegemonia política, substituint el vell torn engegat per liberals i conservadors. És veritat que aquesta tendència es donà molt abans (des del 1885 amb la presentació del *Memorial de Greuges*), però no fou fins després del desastre colonial del 1898 que el catalanisme s'abocà de ple a la política parlamentària.

El Parlament espanyol, doncs, era un bon escenari per escatir el pensament i les estratègies de les formacions polítiques que regiren (i el de les que s'hi oposaven) el règim espanyol vigent durant el primer terç del segle XX.

La primera conclusió de la present investigació és que l'evolució del catalanisme no es pot estudiar seguint l'esquema de la historiografia espanyola, que el redueix a una política local i, per tant, n'ignora el caràcter d'alternativa reformista espanyola.

La segona conclusió és que la mena i la forma que va prendre aquest reformisme —o regeneracionisme— català no fou rectilínia, sinó que hom hi observa variacions substancials entre un estadi inicial que només es fonamentava en la crítica i rebuig del sistema restauracionista i un altre, a partir del 1899, en què el catalanisme s'abocà a la lluita parlamentària com a estratègia per assolir l'autonomia de Catalunya, que era el seu objectiu final.

La tercera conclusió és que el catalanisme s'ha d'entendre com un moviment político-social en defensa de la identitat catalana, que en uns moments fou liderat pel conservadorisme i en uns altres per l'esquerra, però que com a tal moviment tenia una clara vocació interclassista.

La quarta conclusió és que en la reforma de l'administració local, el catalanisme incorporà amb més o menys èxit la proposta de la regionalització d'Espanya, en un intent tant de restaurar la personalitat política catalana com, al mateix temps, d'allunyar-se del sistema caciquista de la Restauració i de combatre'l.

La cinquena i última conclusió és que entre 1898 i 1917 el catalanisme predominant de la Lliga maldà per formar i dirigir una nova hegemonia a Espanya que, aparentment, va fracassar després de la dissolució de Solidaritat Catalana i del fracàs del nonat Estatut d'Autonomia del 1918, però que, de fet, reprengué de nou, amb un canvi d'actors i directors, amb l'ascens de l'esquerra catalana el 1931 i no s'acabà sinó d'una manera violenta el 1939 amb la derrota de la democràcia i de la República.

En fi, en les discussions entorn de la reforma del règim local i en les reiterades peticions perquè fos creat el port franc barceloní, que són el tronc d'aquesta investigació, hem pogut observar com el moviment catalanista recollí l'esperit de modernitat, de reformisme, que l'eixorc sistema ideat per Cánovas no era capaç de posar en marxa. Un catalanisme, que, com va dir molt encertadament el catedràtic Adolfo Posada el 1910, es caracteritzava per ser l'expressió de les necessitats reals d'un territori espanyol amb molta vida, amb voluntat de refermar la seva personalitat político-cultural i que no va trobar en el sistema legislatiu de l'època les condicions adequades per desenvolupar-se com a moviment nacionalista: «...lo que más importa —concloïa Posada— es la explosión de sentimiento colectivo, de vida, de acción renovadora, y el factor de sinceridad política que, en ciertos momentos, tal movimiento trajo á las luchas de los partidos. Catalunya sintetiza un modestísimo avance hacia la europeización política de España [...] sabiendo emplear las armas que, por el momento, emplean los pueblos cultos: el sufragio, la agitación política, el apasionamiento por los intereses colectivos».⁸

L'opinió de Posada, que fem nostra, és un colofó que resumeix amb molta claredat que el catalanisme era, dins el marc de la política espanyola, un corrent polític autònom, certament regionalista, però amb un propòsit reformista definit per a tot l'Estat molt lluny, per cert, d'allò que els sociòlegs i politòlegs anomenen, impròpiament, «nacionalisme desintegrador».

En el fons, el catalanisme topà amb un nacionalisme espanyol d'arrel historicista, que, fent una lectura unilateral i distorsionada, inventada, de la història, cercava les arrels de la unitat política d'Espanya en una tradició inexistent. Però és que, a més, el nacionalisme de liberals i conservadors (però també de molts republicans) recolzava en un supòsit fals: que la unitat política comporta immediatament i inevitablement la unitat nacional. El fonamentalisme nacionalista espanyol, que reflectia prou bé aquella exclamació llançada per Maura durant el debat del projecte d'Estatut d'Autonomia per a Catalunya del 1918 i que resava: «¡Bendita, siempre bendita, nunca bastante bendita la unidad nacional!»,⁹ no va permetre el desenvolupament d'un model d'Estat integrador, respectuós amb les diferents personalitats nacionals que el formaven, seguint un patró —ja fos federal, ja fos regional— que aboqués a la reconstrucció de l'Estat espanyol contemporani en un sentit obert, plural i autonòmic. La insistència del catalanisme a demandar un sistema autonòmic (o si més no l'autonomia de Catalunya) fou, certament, l'eix

---

⁸ A. POSADA, *Evolución legislativa del régimen local en España (1812-1909)*, Madrid, Librería general de Victoriano Suárez, 1910.

⁹ A. MAURA, «Por la Patria». *Discurso pronunciado por Antonio Maura en el Congreso de los Diputados el 11.12.1918*, Barcelona. Imp. Barcelonesa, 1918.

de la seva intervenció en les Corts espanyoles i, per això mateix, va haver de suportar les escomeses del centralisme.

BARCELONA, CAPITAL DE CATALUÑA

La simbiosis entre poder político y poder económico, un fenómeno que fue común en casi todas las zonas industrializadas de Europa, en España no tuvo lugar. De este modo, existió un cierto desequilibrio interregional entre algunas zonas de la periferia, marcadamente industrializadas en Cataluña y el País Vasco, y el centro, que detentó un poder político muy centralizado desde el cambio de dinastía reinante en España a principios del siglo XVIII. Esta evidente anomalía del modelo español de modernización y desarrollo político es inseparable de los múltiples conflictos regionalistas (en primer lugar en Cataluña) que se dieron en España desde mediados del siglo XIX y, también, de la enorme distancia que hubo entre las élites españolas, especialmente entre la catalana y la élite gobernante de Madrid, lo que ponía de manifiesto unas diferencias estructurales que con el paso de los años incluso aumentaron.

Así pues, las diferencias estructurales entre Cataluña y el conjunto español, derivadas del desarrollo económico catalán del siglo XIX unido a la falta de mecanismos autónomos de decisión política, supuso un obstáculo para la plena articulación de España, a pesar de los reiterados intentos regeneracionistas de la élite política y económica catalana, al mismo tiempo que favoreció la aparición de una sociedad civil catalana empeñada en construir una Cataluña bajo la divisa de la idea de progreso y, básicamente, catalana. En otras palabras, las élites catalanas intentaron forjar un Estado moderno al estilo europeo con el deseo de articular un *consenso* español que favoreciese, por una parte, el desarrollo económico catalán y, por otra, la unión territorial y política de elementos culturalmente heterogéneos. El sentido de personalidad colectiva diferenciada que tenía la sociedad catalana se expresó en la tenacidad de la resistencia a la asimilación "castellanizante" de su población, pareja a su audacia para asegurarse el dominio de su futuro tanto económico como político.¹

Hace ya muchos años, el filósofo Josep Ferrater Mora intentó dar explicación a las diferencias entre Cataluña y España, cuyo argumento básico fue utilizado más tarde por Jaume Vicens i Vives en su importantísimo estudio sobre el siglo XIX catalán.² Según lo que planteaba en 1944 Ferrater i Mora, para comprender el verdadero mecanismo de estas diferencias era necesario observar el contraste entre el ritmo de una y otra. O sea que las diferencias entre Cataluña y España, que comportaron enfrentamientos políticos nada despreciables, se asentaban, de entrada, en el hecho que se trataba de pueblos distintos cuyo pulso vital latía desde hacía mucho tiempo con ritmos distintos, especialmente desde el

---

¹ E. GIRALT y J. ABRIL CAUSADIAS, *El desarrollo industrial de Cataluña*, Barcelona, Instituto de Economía de la Empresa-Cámara Oficial de Comercio, Industria y Navegación de Barcelona, 1968.

² J. FERRATER MORA, *Les formes de vida catalana* (1944) Barcelona, Edicions 62, 1980, J. VICENS I VIVES, *Industrials i polítics del segle XIX* (1958), Barcelona, Vicens Vives, 1980.

momento en que Cataluña no consiguió imponer su concepto de la organización del Estado al resto de España y tuvo que supeditarse al de Castilla, que acabó siendo, como diría Ortega y Gasset, el modelo escogido para diseñar el nuevo Estado-nación español.³ La no sincronización entre estos dos ritmos distintos definió, pues, la España contemporánea, su conflictividad y, también, claro está, su diversidad, traduciéndose en la consolidación de Barcelona como la principal capital industrial de España al tiempo que se apuntalaba como capital política de Cataluña.

1. ¿Quién vivía en Barcelona y cómo se vivía?

En un artículo publicado en 1987, el geógrafo Lluís Casassas empezaba constatando que la presencia de Barcelona en el espacio catalán es un hecho constante a lo largo de su historia. Siempre que Cataluña ha tenido una etapa dinámica y "constituyente", el papel de Barcelona ha sido mayor y determinante: "*Hom ja podria indicar -concluye Casassas- que en els temps fundacionals del que seria la nacionalitat catalana, en temps de Guifré, la ciutat -no es pot dir que s'hi exercissin funcions permanents de capitalitat perquè els comtes eren monarques 'itinerants'- fa de cap o de ressò de totes aquelles terres que temps a venir constituïrien el que s'anomenà la Catalunya Vella i, després, el Principat*"⁴. Una de las primeras conclusiones que debemos asumir de lo que acabamos de decir es que el crecimiento de Barcelona empezó muy tempranamente y tiene sus raíces en la Baja Edad Media, lo que se reflejaba en las conocidas palabras del rey Jaume II en 1306: "*Com la Roma antiga per als romans, Barcelona es la pàtria comuna dels catalans*". Esta actitud de capitalidad de Barcelona se reforzó siempre durante las etapas de plenitud de Cataluña, del mismo modo que el crecimiento de Cataluña no ha sido posible nunca sin que Barcelona consiguiera su plenitud.

Barcelona no creció de espaldas a Cataluña e incluso su vinculación a los vaivenes del país fueron resultado de la convicción que tuvieron sus gobernantes que la seguridad, el crecimiento y el desarrollo de la capital catalana sólo podía ser posible si asumía la misión de liderazgo sobre el resto del territorio. Durante los siglos anteriores a la Nueva Planta, Barcelona experimentó un crecimiento muy importante, basado en parte en el gran poder de sus instituciones municipales, en la expansión del derecho civil propio, en la ampliación de su callejero con la declaración como calles del municipio barcelonés de pueblos de su entorno, en la presencia en el gobierno de muchas ciudades y, por fin, en su predominio como centro comercial. Pero el Decreto de Nueva Planta y la Nueva Planta Municipal

---

³ J. ORTEGA Y GASSET, *España invertibrada* (1922), Revista de Occidente-Alianza Editorial, 1993.

⁴ L. CASASSAS I SIMÓ, "Notes històrico-geogràfiques sobre un règim especial per a Barcelona", en *Documents de treball per a la Carta Municipal. Barcelona: Anàlisi del règim municipal*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, 1987, pp. 165-241. La cita corresponde a la p. 167.

promulgada en 1718 cambiaron por completo la organización de la administración catalana en general y, en lo referente a la municipal, como veremos al final de esta exposición, se crearon los ayuntamientos según los usos de Castilla. Aparecieron entonces ayuntamientos nuevos en el llano de Barcelona que se tornaron en un especie de límite a la expansión de la capital, aunque, en un sentido urbanístico, una de las consecuencias de la Guerra de Sucesión fue la importante remodelación urbana de Barcelona derivada de la construcción del complejo militar de la Ciudadela, que significó, nos dice Antoni Segura, "*el primer esventrament important de la ciutat des de l'edat mitjana*".⁵ Ciertamente, la erección de la Ciudadela rompía con la tendencia secular de concentrar el peso urbanístico de la ciudad entorno a Santa María y abrió la puerta de la muralla para que en 1753 fuese creado un nuevo barrio extramuros: la Barceloneta.

El efecto más notable del cambio que acabo de indicar, junto a los estragos provocados por la guerra (exilio y represión, inestabilidad política e incertidumbre económica), fue la caída demográfica de la población barcelonesa a principios del siglo XVIII y el desplazamiento del eje urbano de Santa María hacia las Ramblas y el barrio del Raval. Con todo, fue necesaria la recuperación económica que tuvo lugar durante el Setecientos catalán para que, como puso de manifiesto el censo de Floridablanca de 1787, se iniciase la plena recuperación demográfica de Barcelona.⁶

El primer censo razonablemente fiable que existe en España es, sin embargo, del año 1857. Tres años más tarde se confeccionó otro y a partir de aquel momento se acordó que éste debería ser renovado cada diez años. Los datos de aquellos censos nos permiten establecer la hipótesis, que ya fue apuntada por el profesor Jordi Nadal, según la cual "el caso catalán es de todos (en relación al resto de la península) el más contrastado. Durante la primera mitad del Ochocientos, la población del Principado llega a duplicar sus efectivos, situándose en primerísimo lugar por la rapidez del crecimiento; después de 1860 a 1910, el excedente no es más que el 24 por 100, correspondiéndole el noveno lugar en la escala regional [...] La vitalidad catalana, descollante en 1787, ha periclitado en 1860. Al comenzar la segunda mitad del siglo XIX Cataluña es, por el contrario, un territorio de baja natalidad y de baja fecundidad, características extremadas en 1910, cuando la región presenta los mínimos en las dos series. En cambio, la mortalidad ha bajado poco [...]. De 1860 en adelante la baja de la fecundidad se

---

⁵ Antoni SEGURA I MAS, "La ciutat entre muralles", en VV.AA., *Barcelona, vint segles*, Barcelona, Lunwerg-OC, 1991, pp. 97-107.

⁶ Si se comparan los datos de que disponemos del 1719 con los del Censo de Floridablanca de 1787, se ve claro que Barcelona, con exclusión de la población del llano tenía el primero de los años citados 34.005 habitantes y 92.385 el segundo. Si a estas cifras le sumamos la población del llano y de su cinturón más inmediato, el resultado es de 43.292 habitantes en 1719 y de 121.979 en 1787. Cf. L. CASASSAS, Op. cit., p. 176.

precipita, en tanto que la mortalidad se vuelve más lenta".⁷ Una evolución demográfica que ya había descrito Jaume Vicens Vives al indicar que el año 1861 "*assenyala el moment estel·lar de la plenitud demogràfica de Catalunya*".⁸

En cuanto al llano de Barcelona, y más concretamente a la ciudad condal, su evolución demográfica durante el siglo XIX es igual a la descrita para el caso general catalán, si bien hay un hecho que la modifica parcialmente. En un sentido demográfico, el Ochocientos comportó la fusión, como ya dijo Vicens, de las dos Cataluñas, la de montaña y la de la costa, al mismo tiempo que se caracterizó por el despegue urbanizador de la capital catalana y de las vías de comunicación, lo que facilitó la movilidad de la población, que contrastaba con el vacío de reformas urbanísticas profundas de otras ciudades españolas. Las variaciones demográficas incidieron en la composición misma de los núcleos de población, que en veinte años, de 1857 a 1877 varió notablemente. Este fue el caso, por ejemplo, de Igualada, que de ser la novena ciudad catalana en importancia pasó a ocupar el catorceno lugar por la pérdida del 22,29% de su población o, en un sentido inverso, de Badalona, que aumentó en un 31,21%, y pasó del catorce al décimo lugar del ránking. Pero, claro está, Barcelona fue el conglomerado urbano más beneficiado de todos, como lo prueban los datos estadísticos disponibles sobre su crecimiento entre 1857 y 1930.

Como indicaba Josep Iglésies, la población de Barcelona aumentó progresivamente desde mediados del siglo XIX, pero especialmente a partir del reinado de Amadeo I y el inicio de la tercera guerra carlista, que provocó el desplazamiento de población desde el interior, así como por la llegada de la gente que abandonaba Cuba por motivos también bélicos, aunque esto último nunca haya sido probado suficientemente.⁹ La política anexionista de los municipios de su entorno impulsada por el Ayuntamiento de Barcelona durante el siglo XIX fue crucial para el despegue demográfico de la capital, pero no cabe ninguna duda que fue la actuación independiente de las fuerzas económicas catalanas lo que favoreció la congestión barcelonesa y su crecimiento desmesurado, puesto que estimuló que los centros de decisión siguiesen radicados en la ciudad condal, como también los centros de distribución comercial, de compra de productos agrarios, de transportes, etc. El crecimiento demográfico de Barcelona entre 1888 y 1929, dos fechas emblemáticas en la historia de la ciudad porque coinciden con la celebración de dos Exposiciones Universales, fue especialmente notable y mucho más intenso del que experimentaron Cataluña y España en su conjunto, lo que en 1930 le situaba en el segundo grupo de ciudades de la Europa occidental, las que

---

⁷ Jordi NADAL, *La población española (XVI a XX)*, Barcelona, Ariel, 1976, pp. 203-204.

⁸ Op. cit., p. 7.

⁹ Josep IGLÉSIES, "El movimiento demográfico de Cataluña en los últimos cien años", *Memorias de la Real Academia de Ciencias y Artes de Barcelona*, vol. XXXIII: 16, 1961.

superaban el millón de habitantes, tras las grandes metrópolis como Londres, Berlín y París, y por encima de Madrid (0,8 m).¹⁰

2. ¿Por qué Barcelona necesitaba ensancharse?

En 1930, Agustí Duran i Sanpere escribió que la murallas de Barcelona “i els setges que en foren conseqüència impediren als afores immediats del clos murat la construcció d’edificacions d’alguna importància, per tal com les necessitats, tant de la defensa com de l’atac, les destruïssin [...] Si durant un interval de pau prou llarg per a fer oblidar el risc de la guerra, algunes construccions s’aventuraven, poca era llur durada. És fàcil d’imaginar-se com hauria estat ben altrament sense el perill dels setges aquest pla de Barcelona, poblat de cases de camp [...] Fora de la nova ciutat, és a dir l’Eixample, les construccions isolades venien a formar com una barrera que seguia una corba sensiblement concèntrica a la de la muralla. En aquesta línia, i mai més ençà, s’anaven formant els nuclis urbans que més tard foren Sants, Hostafrancs, Les Corts, Sarrià, Sant Gervasi, Gràcia, Guinardó, Horta, Sant Martí, Clot, Sagrera, Sant Andreu, Poble Nou... absorbits plenament per la ciutat creixent”.¹¹ La Barcelona de la segunda mitad del siglo XIX era ya una ciudad industrial importante que reclamaba espacio para su expansión. Lo que ya era resaltado por Laureà Figuerola en 1849 al indicar como “los guarismos vienen a demostrar aquí el grito de ¡Abajo las murallas! que dan los hijos de Barcelona oprimidos por el cingulo de piedra que no les deja espacio para moverse, ni aire para respirar que no sea viciado, sin valor para ensanchar las calles, porque no falte superficie a las habitaciones, o adquiriendo ésta, superponiendo tongadas o capas de vivientes en los pisos que van levantando para adquirir cinco y seis planos a distinta altura, ya que les es negado obtenerlo a nivel de suelo. La población ha rebasado ya tres recintos, ¡y sin embargo se le ha achicado el cuarto! Imposible es que con una u otra concesión no se facilite holgado espacio para levantar nuevas viviendas y sanear las actuales...”.¹²

Al comenzar la Nueva Planta se dio rango de municipalidad a los pueblos cercanos a Barcelona con la intención de limitar el gobierno municipal de la capital y su poder. Estos pueblos convertidos en municipios eran: Badalona con Sant Adrià de Besòs, Esplugues de Llobregat, L’Hospitalet con Santa Eulàlia de Provençana, Sant Andreu con Santa Eulàlia de Vilapicina, Sant Bartomeu de Sants, Sant Genís d’Agudells con Horta, Sant Just Desvern, Sant Martí de Provençals con el Clot, Santa Coloma de Gramanet y Sarrià con les Corts de

---

¹⁰ C. SUDRIÀ, “La modernidad de la capital industrial de España” en A. SÁNCHEZ (Dir), *Barcelona 1888-1929. Modernidad, ambición y conflictos de una ciudad soñada*, Madrid, Alianza, 1992, pp. 44-56.

¹¹ A. DURAN I SANPERE, “De qui ha fet la ciutat de Barcelona”, *Butlletí de la Cambra Mercantil*, Barcelona, nº. 100 (1930), p. 126.

¹² L. FIGUEROLA, *Estadística de Barcelona en 1849* (1849), Madrid, Fábrica Nacional de Moneda y Timbre, 1968, pp. 9-10.

Sarrià. Eran municipios independientes, pero con el tiempo, especialmente debido a las implantaciones industriales y a la mejora de las vías de comunicación, su relación política, económica e incluso cultural con Barcelona propició la configuración de una sola entidad humana, social y funcional entorno al llano. De ahí surgió la idea anexionista, que se propuso hacer realidad esa unidad para ayudar a la expansión de la capital.

La urbanización generalizada de los municipios del llano desde el año 1857 fue consecuencia de las transformaciones económicas que impuso la industrialización. A partir de la implantación hacia el 1740 de las primeras fábricas de indianas en Barcelona, se iniciaba un proceso de cambio en profundidad de las estructuras urbanas de la época pre-industrial, lo que se reflejó en los retrocesos de las formas sociales y espaciales ligadas a la existencia de los gremios como sistema de organización del trabajo y de la vida colectiva.¹³ Los cambios en la organización económica de las ciudades fueron el elemento que impulsó otra manera de utilizar el suelo urbano. A finales del siglo XVIII y comienzos del XIX las remodelaciones urbanísticas no atendían a una planificación preconcebida, puesto que las intervenciones municipales en los espacios públicos que quedaron libres por las leyes desamortizadoras y posteriormente por el derribo de las murallas, sólo favorecieron la construcción de edificios de carácter funcional. Los conventos exclaustros por la desamortización de 1836 fueron reconvertidos en mercados (el de Santa Caterina y de Sant Josep), edificios para la administración militar, cuarteles o fincas del Estado en general (el de Santa Mònica, Sant Pau del Camp, Sant Felip Neri, Bonsuccés), o para ubicar la restaurada Universidad (el de los Carmelitas calzados) en la calle del Carme. Únicamente algunos espacios fueron convertidos en plazas públicas, como la nueva plaza Reial que ocupaba el solar del antiguo convento de los Capuchinos, o la de Medinaceli (antes llamada de Framenors en el viejo barrio de Còdols) que se ensanchó con los solares del convento de los Framenores y de la Iglesia de Sant Francesc, cuyas edificaciones habían sido incendiadas durante las "bullangues" de 1835.¹⁴

Desde mediados de la pasada centuria las mutaciones en la percepción de lo que debía ser la ciudad por parte de los agentes urbanos sí que, en cambio, comportó la planificación: *"En la primera fase d'aquest període -comenta Francesc Roca-, que s'obre gairebé simbòlicament amb el cens de l'any 1857 i amb l'aprovació del Pla d'Eixample del 1859, i que arriba fins al començament del segle XX, el model adoptat per a l'orientació del creixement urbà a Catalunya és el d'Eixample. Aquest model està molt relacionat amb les necessitats i contradiccions de la*

---

¹³ R. GRAU, "Metamorfosi de la ciutat emmurallada, de Felip V a Ildefons Cerdà", en *Quaderns d'Història Econòmica de Catalunya*, Barcelona, IMH, 1979, p. 52.

¹⁴ Judit SUBIRACHS I BURGAYA, *L'escultura del segle XIX a Catalunya. Del Romanticisme al Realisme*, Barcelona, Abadia de Montserrat, 1994, p. 175-176.

societat catalana del segle XIX".¹⁵ El Ensanche de Barcelona fue el primer intento serio por parte del poder municipal de intervenir de forma global y unitaria para resolver los problemas de la ciudad en expansión. El ensanche de Barcelona se convirtió, además, en el ejemplo que siguieron otros proyectos parecidos que se aplicaron en las principales ciudades catalanas: el de Sabadell de 1865, elaborado por Francesc Daniel i Molina; el de Vilanova i la Geltrú de 1876; los de Terrassa y Mataró de 1878; los de Reus y Tarragona, de 1880; el de Valls de 1881; el de Granollers de 1884 y el de Badalona de 1885, entre otros muchos.

Barcelona contó por lo menos con tres proyectos de Ensanche, el de Miquel Garriga i Roca, por encargo del Ayuntamiento en 1858, basado por un lado en la ciudad americana planificada y, por otro, en las operaciones de embellecimiento del espacio urbano propias de las ciudades europeas; el de Antoni Rovira i Trias, ganador del conflictivo concurso municipal de 15 de Abril de 1859, mediante el cual proponía un esquema urbano muy jerarquizado a partir del cruce de bulevares concéntricos con las calles radiales; y, finalmente, el de Ildefons Cerdà, que fue el que aprobó el Ministerio de Fomento, que se basaba en la defensa de un Ensanche ilimitado con una abundante base estadística, económica y social, y cuya estructura formal de la ciudad pretendía reflejar una organización de la convivencia justa y sin discriminaciones: "*Cerdà -señala Jaume Puig- tenia el propòsit de crear una teoria per a la construcció de noves ciutats i així titulava el seu treball. Una teoria que tractés la ciutat en tota la seva globalitat, en tots els seus aspectes físics; des de l'estructura urbana fins, per exemple, com ha de ser la cuina, passant per la definició tècnica de la secció transversal del carrer, però, a la vegada, incidint en aspectes d'ordre social i econòmic, en relació amb allò que ell anomenava 'funcionomia' de la ciutat*".¹⁶ El proyecto de Cerdà adoptaba los ideales obreristas de los Federales y proyectaba incidir en la capacidad adquisitiva de la familia obrera ampliando la superficie "urbanizable" con el objetivo de rebajar el precio del suelo, lo que debería permitir la construcción de viviendas a buen precio y alquileres al alcance de las familias trabajadoras. Las grandes dimensiones del Ensanche que propuso Cerdà debían facilitar la solución a todos los problemas de la ciudad industrial y, especialmente, el de la residencia obrera.

La llamada "batalla del Ensanche" no consistió en la confrontación entre el trazado de Ensanche de Cerdà contra el de Rovira, sino, por un lado, entre diferentes bases económicas y, por otro, entre el destino, la propiedad y el trazado de los terrenos de las antiguas murallas, junto a la discusión sobre la

---

¹⁵ F. ROCA, "Dels Eixamples del vuit-cent a la Catalunya ciutat de la Mancomunitat", en *Quaderns d'Història Econòmica de Catalunya*, Barcelona, IMH, 1979, p. 59.

¹⁶ J. PUIG, "El projecte d'Eixample Cerdà i la Teoria Urbanística", en VV.AA. *La formació de l'Eixample de Barcelona. Aproximació a un fenomen urbà*, Barcelona, L'Avenç, 1990, p. 30.

programación temporal de las zonas urbanizables.¹⁷ Lo que pasó después es aún evidente: Barcelona, concluye Ferran Sagarra citando a Garriga i Roca, no se convirtió en una ciudad de chimeneas de vapor, puesto que éstas hacia tiempo que ya habían emigrado a sus alrededores (los Puigmarí a Gràcia, los Muntades a Sants, los Batlló a Les Corts y otros tantos a Sant Martí) y a mayor distancia, pero es evidente que tuvo muchos problemas para transformarse en la gran capital burguesa y mercantil que anhelaban algunos.¹⁸

La anexión de los municipios del llano durante los años de la Restauración fue resultado, claro está, del crecimiento de Barcelona que ya había propiciado anteriormente la agregación, entre otros casos, del barrio de Hostafrancs, de un sector del Poble Nou, pero también es cierto que fue impulsada por la política territorial y urbana que acabo de describir y que tenía un trasfondo de intereses económicos y políticos impresionante. La agregación perseguía dotar de homogeneidad política y fiscal al conjunto de intereses que incidían en el llano con el objetivo de poner fin al desbarajuste administrativo. El proceso anexionista más importante se inició en Febrero de 1876, siguiendo la filosofía expuesta por Cerdà y según la cual una vez derribadas las murallas Barcelona tendría la oportunidad, no ya de ensancharse, sino de crear una ciudad nueva, que era lo que demandaba el auge industrial, político, demográfico y cultural catalán. Esta ciudad nueva debería englobar, ciertamente, los municipios colindantes más próximos: Sants, Les Corts, Sarrià, Sant Gervasi, Gràcia, Horta, Sant Andreu y Sant Martí de Provençals, puesto que en el llano barcelonés, como indicaba un dictamen del 1885 de la Comisión de Gobierno del Ayuntamiento de Barcelona, “se descubre la coexistencia de diversos pueblos con idéntico modo de ser, en costumbres y en todo cuanto constituye la vida de los mismos, abundando en esta paridad de circunstancias las comarcas que con una denominación especial son conocidas, como cuando se expresa El Priorat, L’Empordà, El Vallès, etc., por la corta distancia que separa a unos pueblos de otros, por las frecuentes y continuadas relaciones que sostienen entre sí, y por otras diversas causas presentan un carácter común y una misma fisonomía, siendo en vano buscar las diferencias de importancia que puedan separarlos pues no se encuentran, a no ser que por tales se estimen las rivalidades de barrio o de calle y los antagonismos de vecindad, en cuyo caso serían de apreciar tales razones no para la unión, sino para la decisión constante de las agrupaciones que forman una ciudad”.¹⁹ Además, las fábricas, en su mayoría propiedad de industriales barceloneses, como ya he indicado, habían ido desapareciendo del casco de Barcelona para instalarse en aquellos pueblos.

---

¹⁷ F. SAGARRA, “Barcelona dins del projecte industrialista català”, en VV.AA. *La formació de l'Eixample de Barcelona. Aproximació a un fenomen urbà*, Barcelona, L’Avenç, 1990, p. 22.

¹⁸ Ibid.

¹⁹ AYUNTAMIENTO DE BARCELONA, *Dictamen de 1885 de la Comisión de Gobierno del ...*, Barcelona, Imp. Municipal, 1885.

Las anexiones no fueron resultado ni del azar ni del oportunismo político, sino que fueron consecuencia de un proceso histórico encaminado a rectificar la tendencia disgregadora del potencial administrativo de Barcelona impuesto por los Borbones: *"El territori de la Barcelona medieval s'estenia -dice Lluís Casassas- de Montgat a Castelldefels, però després del 1714, la reducció de les atribucions municipals va anar acompanyada de la promoció dels municipis del pla, que esdevingueren parts del mur administratiu nou, més potent que l'altre"*.²⁰ Con las anexiones se intentaba dar un marco legal a las previsiones de tipo urbanístico que contenía el proyecto Cerdà, que se completarían con el derribo de la Ciutadella en 1868 y la urbanización de un gran parque en sus terrenos, con la Exposición Universal de 1888, con la urbanización de la Rambla de Catalunya, con los proyectos y discusiones sobre la Plaça de Catalunya, con la formación del Passeig de Colom y la erección, entre 1883 y 1888, del monumento en homenaje al gran descubridor.²¹ Además, si con la construcción de la Ciutadella el eje de la ciudad pasó de Santa María a las Ramblas, con la construcción del Ensanche el passeig de Gràcia se convirtió en el nuevo eje de la Barcelona moderna.

3. *¿De qué vivían los barceloneses y cómo y en qué se trabajaba?*

Como han indicado muchos autores, Cataluña contaba con pocas ventajas naturales para convertirse en la principal zona industrial de España, puesto que no disponía ni de carbón ni su situación geográfica facilitaba la llegada de materias primas desde el norte de Europa o desde Estados Unidos, a lo que cabe sumarle las dificultades de comunicación con el interior peninsular y, como ya he dicho, la reducida influencia de los políticos catalanes en la orientación económica del poder central. Con todo, es sobradamente conocido que la industrialización catalana arranca de la especialización de la agricultura catalana en la producción de vino, cuya comercialización y transporte hacia el norte de Europa dio a Barcelona un impulso definitivo como centro portuario, comercial y financiero.

La quiebra de los mecanismos de autoconsumo hasta entonces dominantes a raíz de aquella especialización y de los beneficios que generó, favoreció la aparición ya durante el siglo XVIII de manufacturas textiles tanto laneras como algodoneras. Las primeras se instalaron en las pequeñas ciudades rurales, pero, en cambio, las segundas se ubicaron en seguida en Barcelona. En 1833 se instaló en la capital catalana la primera fábrica algodonera española movida a vapor, superando las dificultades que comportaba el hecho de tener que importar el combustible y la materia prima e iniciando la consolidación de Barcelona como centro

---

²⁰ L. CASASSAS, op. cit., p. 196.

²¹ F. NADAL, "Burgueses contra el municipalismo. La configuración de la Gran Barcelona y las anexiones de municipios (1874-1904)", *Geocrítica*, nº. 59-60, Barcelona, 1985.

algodonero. En 1841, Barcelona ya contaba con 30.000 personas que trabajaban en dicho sector. Barcelona era, pues, la ciudad industrial que anhelaban sus clases dirigentes y ello, evidentemente, condicionó y estimuló los cambios urbanísticos que he explicado en el apartado anterior y también la construcción entre 1843 y 1866 de la red ferroviaria sirviéndose de capital autóctono.

En la década de los cincuenta del siglo pasado la coyuntura económica cambió en toda Europa: se pasó de una fase de depresión a otra de expansión. Barcelona, como ciudad puntera del industrialismo español, participó de este cambio de tendencia, hasta el punto que en 1854 era ya una ciudad plenamente industrializada.²² Entre 1862 y 1871 aparecieron, sin embargo, los primeros síntomas de lo que se dio en llamar "la *fam de cotó*". Era una crisis externa, producto de la guerra de secesión norteamericana de 1861-65 y de la consiguiente falta de materia prima, pero que tuvo sus efectos negativos para los negocios, puesto que la falta de algodón provocó un aumento del precio de la fibra y, por ende, de los tejidos, justo en el mismo momento que la crisis de las cosechas provocaba la disminución de la capacidad de compra del mercado español. La sensación de crisis se difundía entre el empresariado catalán y los trabajadores padecían las consecuencias, como lo prueba el ejemplo que da Josep Fontana sobre la evolución de la ocupación obrera en Sant Martí de Provençals: de los 1.461 obreros que a comienzos de 1864 trabajaban en las 17 fábricas más importantes de esta población, el 25 de Junio habían sido despedidos 532, y la mayor parte de los 929 que aún trabajaban sólo lo hacían tres o cuatro días por semana.²³ La crisis algodonera comportó también un problema monetario, ya que la emisión de títulos por las sociedades de crédito, vinculadas a los ferrocarriles, para favorecer las transacciones comerciales, que era lo que se había hecho hasta aquel momento, la nueva coyuntura no lo permitía e incluso resultaba arriesgado hacerlo. En 1866, como efecto de la crisis de la bolsa de Londres, estalló violentamente en Barcelona una crisis financiera cuando los tenedores de los pagarés intentaron realizarlos y las principales instituciones de crédito no pudieron responder a la demanda. El resultado fue la quiebra de la mayoría de las sociedades de crédito y la caída en picado de las cotizaciones en bolsa. Como concluye el profesor Fontana, la crisis del modelo de crecimiento catalán empujó a sus clases dirigentes a replantear el futuro político y económico de Catalunya.

Para resumir, y siguiendo los datos que nos proporciona Jordi Nadal, digamos que la evolución de la industria algodonera durante el siglo XIX fue la siguiente: fuerte crecimiento entre los años cuarenta y sesenta (desde el final de la guerra

---

²² J. BENET y C. MARTÍ, *Barcelona a mitjan segle XIX*, Barcelona, Curial, 1976, vol. I: p. 57.

²³ J. FONTANA, *La fi de l'Antic Règim i la industrialització, 1787-1868*, vol. V de *Història de Catalunya*, dirigida por P. VILAR, Barcelona, Edicions 62, 1988, p. 333.

carlista hasta la crisis de 1862), estancamiento durante una década y posterior recuperación en 1868 que llegará hasta finales de la centuria.²⁴

Con lo que acabo de exponer sólo pretendía resaltar la importancia del movimiento industrial catalán y, más en concreto, la configuración de Barcelona como centro de éste movimiento, puesto que entre 1850 y 1861 el principal núcleo algodonero catalán se concentraba en la comarca del Barcelonés, que contaba con el 47,05% y el 42,28 % (para cada fecha) de los husos activos en Cataluña. La concentración, derivada de la mecanización y de la aparición de una forma nueva de organizar las empresas que rompía con la tradicional, buscaba rentabilizar los centros fabriles mediante la reducción de los costes de radicación y de transporte, al mismo tiempo que la reducción del número de empresas facilitaba su modernización. En 1870, por ejemplo, la hilandería de la ciudad y su entorno estaba completamente mecanizada: tenía 1.200 husos en vez de los 770 de diez años antes, al tiempo que doblaba el número de telares: 44.000 contra los 22.000 anteriores (la mayoría mecanizados).

A pesar de la importancia del sector textil, en la Barcelona de mediados del siglo XIX también florecieron otros sectores productivos, especialmente el metalúrgico. Entre 1855 y 1862, los industriales catalanes se esforzaron en consolidar una metalurgia que pudiera competir con la vasca, siendo la Maquinista Terrestre y Marítima el paradigma de este esfuerzo. Las buenas familias de Barcelona (los Güell i Ferrer, los Bonaplata, Serra, Esperó, Girona, etcétera) arriesgaron capitales para sostener empresas a menudo inviables, pero que dieron a la economía catalana un aspecto de diversidad que se reforzó con la instalación en Barcelona en 1875 de la primera central productora de electricidad, y a finales de la centuria de dos centrales térmicas de servicio público. El impulso de la industria química de finales de siglo, cuyas fábricas se concentraban también en Barcelona o en las poblaciones de su entorno cercanas al puerto, fueron cambiando el panorama industrial de la ciudad en la medida que la industria textil topó con serios problemas de sobreproducción después de la pérdida de las últimas colonias ultramarinas en 1898.

La primera guerra mundial abrió una fase de expansión muy rápida para Barcelona y aceleró el proceso de diversificación de la economía catalana, a pesar de la reaparición de la competencia exterior una vez finalizado el conflicto bélico, como lo prueban los porcentajes de la contribución fiscal de la industria en Barcelona durante el bienio 1920-22, de los cuales se deduce que, a pesar de que el sector textil continuase siendo preponderante, la presencia de otros sectores (metalúrgico, químico, eléctrico, etc.) contribuía a dar la imagen de Barcelona

---

²⁴ J. NADAL, "La consolidación de la industria algodonera", en *El Banco de España. Una historia económica*, Madrid, Banco de España, 1970, pp. 337-359.

como ciudad plenamente industrializada.²⁵ Imagen que se refuerza cuando constatamos que desde 1850 hasta 1900 se construyeron en el antiguo término de Barcelona 5.896 edificios, de los cuales 3.751 lo fueron en el nuevo Ensanche,²⁶ mientras que entre 1900 y 1920 se pasó a construir 5.000 viviendas anuales, y entre 1920 y 1930 la cifra ya era de 14.000 viviendas anuales. Unos índices de crecimiento que contrastan, por poner el ejemplo de lo que ocurría en otras ciudades, con el caso de Sevilla: si la ciudad hispalense contaba en 1900 con 11.774 casas, entre ese año y 1905, indican los profesores Braojos, Parias y Álvarez, apenas se construyeron 65 edificios, mientras que entre 1911 y 1920, que es el período de mas movimiento, se construyen 625 casas, hasta llegar a las 923 durante los años 1923 y 1930.²⁷

El carácter moderno e industrial de Barcelona, nos dice Carles Sudrià, no tenía tan sólo una vertiente interna: “muchas de las más notables empresas transnacionales de la época tenían presencia en la ciudad, en la que desarrollaban sus actividades productivas y desde la que controlaban sus inversiones en otros puntos de España”. Ciertamente, en Barcelona había compañías francesas, belgas, alemanas, italianas, norteamericanas, suizas y canadienses que no sólo demostraban el interés extranjero por operar en Barcelona, sino que estimularon la consolidación del industrialismo barcelonés.²⁸

Además de los conflictos sociales derivados de este proceso de industrialización, de los cuales ya hablaré más adelante, a menudo el industrialismo catalán tuvo que superar las resistencias de los gobiernos de Madrid para dotar a la ciudad de Barcelona de las infraestructuras necesarias que la hicieran posible. El caso más paradigmático fue el del puerto barcelonés, cuya expansión se produjo en 1859 a partir de la memoria redactada por ingeniero Josep Rafo y, especialmente, en 1868 con la constitución de la Junta de Obras del Puerto como entidad de gestión descentralizada. No cabe duda, pues, que la modernización del puerto y, en concreto, la petición de crear una zona neutral o puerto franco se convirtió en uno de los caballos de batalla más singulares en el proceso de transformación de Barcelona en ciudad comercial.

En 1899 el Fomento del Trabajo Nacional, la patronal catalana que presidía el industrial y político dinástico conservador Joan Sallarés i Pla, encargó al secretario de la entidad, Guillem Graell, la redacción de una exposición de motivos que elevaron después al consejo de ministros, que por aquel entonces

---

²⁵ Ángel CALVO, “Estructura industrial i sistema productiu a Catalunya durant la Primea Guerra Mundial”, *Recerques*, nº. 20 (1988), p. 16.

²⁶ *Anuario Estadístico de la ciudad de Barcelona*, Ayuntamiento de Barcelona, Año I (1902), p. 534.

²⁷ Alfonso BRAOJOS/Maria PARIAS/Leandro ÁLVAREZ, *Historia de Sevilla. Sevilla en el siglo XX. Tomo I (1868-1950)*, Sevilla, Universidad de Sevilla, 1990, p. 69.

²⁸ C. SUDRIÀ, “La modernidad de la capital industrial de España”, art. cit., p. 54.

era presidido por Francisco Silvela, argumentando las razones que sustentaban la petición de crear una zona neutral en el puerto de Barcelona. En este informe, que cabe entender como el punto de arranque de un pleito entre los industriales catalanes y los distintos gobiernos centrales entorno al modelo industrial español, el Fomento defendía que la pérdida de las colonias había alterado la situación económica de España y que por lo tanto era urgente aplicar algún tipo de medida que permitiera compensar la disminución de la producción. El Fomento estaba convencido de que la reducción de la exportación colocaba a España "fuera de la órbita del movimiento moderno, y es evidente que no podemos continuar así",²⁹ se afirmaba desde el Ayuntamiento, puesto que otros Estados tenían extraordinarias facilidades para depósitos de artículos extranjeros, incluyendo la facultad de hacer las manipulaciones, mezclas, cambios de envase y cuanto juzgasen conveniente para una lucrativa reexportación. O sea que la fórmula para recuperar la exportación debía ser la creación del puerto franco, el cual debería de este modo resultar ágil para facilitar los negocios. El Fomento entendía que el Estado debía ceder la gestión del puerto a las corporaciones mercantiles (como ya se había hecho en Francia e Italia) y, por otro lado, que éste debía potenciar la creación de cámaras de comercio, sindicatos de exportación y otras asociaciones que actuaran como agentes comerciales.³⁰

Algunas de las ventajas del puerto franco eran, en su opinión, la protección de los vinos catalanes y de otros lugares de España de la competencia francesa e italiana después de la pérdida de los mercados de Cuba y Puerto Rico y la excelente cosecha francesa; defender la industria del calzado; potenciar la industria de conservas y también la del tabaco. El Fomento demostró una gran preocupación por el auge económico europeo y americano, al mismo tiempo que tomó conciencia de que los privilegios obtenidos por los puertos francos de Hamburgo, Bremen, Génova y Copenhague ponían en peligro la competitividad de la economía catalana y española en general. Las peticiones del Fomento para lograr la aprobación del puerto franco obtuvieron la adhesión de otras entidades económicas catalanas e incluso de la propia Junta de Obras del Puerto, pero, en cambio, se granjeó la oposición de las élites económicas aragonesas y castellanas. El combate de las élites dirigentes catalanas para lograr su objetivo fue, pues, duro, ya que si bien las dos reales órdenes de 1917 que autorizaban la creación de un depósito comercial en el puerto de Barcelona, a las que debemos añadir el Real Decreto-Ley de Junio de 1929 que permitía la creación de los puertos francos de Cádiz y Barcelona, ponen de manifiesto que en este largo proceso se dirimían dos maneras distintas de entender cómo debía configurarse el mercado español y,

---

²⁹ Cf. AYUNTAMIENTO DE BARCELONA, *Informe que eleva a las Cortes sobre el proyecto de ley autorizando al Gobierno para conceder el establecimiento de zonas francas*, Barcelona, Imp. Elzeviriana, 1915. Anexo documental: Doc. 1, pp. 224-233.

³⁰ J. TERMES y R. ARACIL, *El llibre del centenari de la Cambra Oficial de Comerç, Indústria i Navegació de Barcelona*, Barcelona, Cambra de Comerç, 1986.

muy concretamente, cuál era el modelo industrial requerido desde Cataluña para toda España.³¹

4. *¿Cuál era la estructura socio-cultural de Barcelona y la organización obrera?*

La industrialización de Cataluña configuró el nacimiento de la clase obrera, el nuevo sector social, junto a la burguesía, vinculado a la instalación de las fábricas y al proceso de urbanización. La mecanización del trabajo, que dejó sin faena a muchos obreros, provocó inicialmente una contestación popular espontánea que a menudo se tradujo en acciones violentas contra el maquinismo, cuyo exponente máximo siempre se ha dicho fue el incendio provocado de la fábrica barcelonesa El Vapor, de los hermanos Bonaplata, el verano de 1835. Paralelamente a dicha respuesta espontánea de los trabajadores para contrarrestar los efectos de la industrialización, en Cataluña cuajaría el utopismo social de la mano de filántropos como Narcís Monturiol o Francesc Sunyer i Capdevila, cuya conexión con el antiguo republicanismo democrático era evidente, y, además, simbolizaba la cultura igualitaria que defendía el obrerismo catalán que ha sido descrita con acierto por Ricard Vinyes, a pesar de su insistencia en utilizar el apelativo "comunista" para describir lo mismo: *"la cultura de les classes subalternes va ser fragmentada, debilitada, dislocada per la Revolució Industrial. Però el que va aparèixer a continuació no va ser una cultura alternativa prefigurada, sinó la formulació de la institució democràtica col·lectiva -sindicats, ateneus, cooperatives, partits, associacions-, i la lluita pel seu assoliment va determinar la transformació de la cultura existent alhora que creava un vast moviment cultural i polític a l'entorn de la idea de col·lectivitat i democràcia"*.³²

Las primeras sociedades obreras que se crearon en Cataluña a mediados del siglo XIX, como por ejemplo la Asociación Mutua de Obreros de la Industria Algodonera de Barcelona de 1840, comportaron, sin embargo, un cambio en la orientación del obrerismo catalán, puesto que a partir de entonces se ponía en marcha un obrerismo con un claro contenido cooperativista, al mismo tiempo que mutualista, que políticamente estaba vinculado al republicanismo federal. En el contexto de la huelga general de 1855 se creó la Junta Central de Directores de la Clase Obrera, cuyos objetivos eran, entre otras reivindicaciones, obtener el derecho de asociación, la limitación de la jornada laboral, la creación de Jurados Mixtos y, claro está, su propia identidad organizativa y de clase.

De todos modos, no fue hasta los acontecimientos revolucionarios de 1868, superando los efectos de la inestabilidad social y la minorización de los sectores

---

³¹ A. COLOMINES I COMPANYYS, *El catalanisme i l'Estat. La lluita parlamentària per l'autonomia, 1898-1917*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1993, pp. 203-281.

³² R. VINYES, *La presència ignorada. La cultura comunista a Catalunya (1840-1931)*, Barcelona, Edicions 62, 1987, p. 143.

populares del período 1835-68, que el obrerismo catalán reanudó su proceso organizativo. Así pues, de aquella fecha data la creación del sindicato textil reformista y pro-republicano bajo el nombre de Dirección Central de las Sociedades Obreras de Barcelona, que en Febrero de 1869 tomó el nombre de Centro Federal de las Sociedades Obreras de Barcelona, que se posicionó sin ambages en favor de la política democrática republicana federal, aunque la alianza entre obrerismo y federalismo se debilitase después del fracaso del levantamiento federal de Septiembre-Octubre de 1869. Fue precisamente éste fracaso político, junto al levantamiento contra las quintas que protagonizaron los obreros barceloneses durante el mes de Abril de 1870, lo que propició las ansias de organización de la clase obrera y un cierto radicalismo. Así, el 18 de Junio de 1870 tuvo lugar en Barcelona el primer congreso obrero, la mitad de cuyos delegados eran catalanes (74), y en su gran mayoría (33 delegados) representaban al sector industrial más moderno: el textil.³³ El Congreso de Barcelona decidió sobre dos aspectos que a partir de aquél momento caracterizarían al obrerismo catalán: por una parte, el abstencionismo colectivo (aunque sin entrar en las posiciones individuales) en materia política y, por otra, el rechazo al antiguo cooperativismo.

La Barcelona que recorre el periplo que va del congreso obrero de 1870 hasta la Exposición Universal de 1929, creció y se modernizó con la misma inquietud que definía a las sociedades más avanzadas. Esta sensación de avance, junto a la imagen tópica de las chimeneas humeantes, provocaban en el observador la sensación que la Barcelona de entre dos siglos era una ciudad laboriosa y burguesa. Pero esa imagen no sería completa sin incluir el 30 por 100 de población trabajadora del más de medio millón de habitantes que tenía la ciudad a principios de siglo. La industria textil y, en parte, la del metal concentraban el mayor número de trabajadores especializados, mientras que los sectores de la construcción y el transporte asumían a los trabajadores no especializados y a los peones. La Barcelona, *fin de siècle*, nos dice Pere Gabriel, por las mañanas, a las cinco de la madrugada, escuchaba el ruido de las sirenas fabriles y contemplaba "las largas colas de jóvenes y mujeres que desde los núcleos periféricos iban, muchas veces campo a través, hacia las grandes fábricas del textil, como la España Industrial de Sants o Fabra y Coats de Sant Andreu, cada una de ellas con dos mil o más trabajadores. O las colas de trabajadores masculinos que se dirigían hacia la Barceloneta, a trabajar en fundiciones y grandes talleres metalúrgicos, a la Maquinista Terrestre y Marítima o a los Talleres Vulcano [...] aquella misma Barcelona contaba también con un abigarrado mundo de pequeños y medianos talleres, integrados en la red urbana de la vieja ciudad y las poblaciones del Llano. Más aún, en especial en Ciutat Vella, existía un tercer espacio obrero: las calles, a

---

³³ J. TERMES, *Anarquismo y sindicalismo en España. La Primera Internacional (1864-1881)*, Barcelona, Ariel, 1972.

menudo, aparecían llenas de ofertas de trabajo y productos tradicionales...".³⁴ Frente al gran desarrollo urbano-industrial de la ciudad, el obrero barcelonés opuso su apego a la antigua organización vecinal y sus propias redes de sociabilidad, basada en su bien conocida y variada tradición asociacionista: desde las asociaciones excursionistas a los centros de librepensamiento y espiritistas, pasando por los casinos y los ateneos populares, así como, en claro contraste con la castellanización de la élite urbana barcelonesa, su fidelidad incontestable a la lengua y la cultura catalanas, como lo prueba el hecho que *La Campana de Gràcia* y *L'Esquella de la Torratxa*, dos semanarios satíricos en catalán, fueran los periódicos de mayor tirada e influencia de la ciudad hasta mediados del siglo XX. Sin tener en cuenta ésta profunda tradición de asociacionismo popular en Barcelona, no podríamos explicarnos la importancia que tuvo, por ejemplo, el canto popular, a través de los Coros de Clavé, que, como señala Josep Fontana, contrastaba con el canto profesional italianizante y sin interés que tanto gustaba a aquella burguesía barcelonesa que en 1847 inauguró el Gran Teatre del Liceu con la representación de *Don Fernando el de Antequera*, de Ventura de la Vega, y la cantata de Marià Obiols *Il regio imene*, en claro homenaje a la reina Isabel II.³⁵

La ciudad industriosa finisecular, obrera y burguesa al mismo tiempo, vivió las tensiones sociales propias de su desarrollo, puesto que la riqueza y el bienestar del nuevo Ensanche y el impulso dado por la Exposición Universal de 1888 contrastaba con la populosa aglomeración de Ciutat Vella y su bajo nivel de vida, lo que propiciaría la agudización de los enfrentamientos sociales en especial al reivindicar los trabajadores la jornada de ocho horas. En la autobiografía magnífica del escritor Agustí Esclasans, éste describe el escenario de sus primeros años en el barrio barcelonés donde vivía, en el hoy llamado barrio chino, del siguiente modo: "*El carrer de Sant Pau, a la fi del segle XIX, venia a ésser una mena de riera amb honors de carrer. Els dies d'aiguats era terrible. El corrent, furient, baixava com un riu. I, per més que els meus avis s'apressessin a posar els 'porticons', les aigües desbordades inundaven la botiga. Les clavegueres, que no podien engolir la pluja desfermada, gitaven l'aigua nova i la vella, de manera que, pel carrer inundat i bramulador com una fúria, corrien i suraven tota mena de desferres, i àdhuc rates com conills. A la nit, sobretot, l'espectacle era tètric. Des del llitet, jo sentia els xiulets que demanaven auxili, els crits dels veïns, la ramor paorosa de les aigües brunzidores. I, al lluny, les dues campanes de Sant Pau del Camp no paraven de brandar a mal temps, també demanant auxili, com en casos d'incendi, com en hores de crims o robatoris*".³⁶

---

³⁴ P. GABRIEL, "La Barcelona obrera y proletaria", en A. SÁNCHEZ (Dir), *Barcelona 1888-1929*...., op. cit., pp. 88-107. La cita es de la página 89.

³⁵ Josep FONTANA, *La fi de l'Antic Règim i la industrialització, 1789-1869*, vol. V de *Història de Catalunya*, Barcelona, Edicions 62, 1988, p. 424. Para la evaluación del canto popular, ver Ricard VINYES, *La presència ignorada. La cultura comunista a Catalunya (1840-1931)*, Barcelona, Edicions 62, 1989

³⁶ Agustí ESCLASANS, *La meua vida (1895-1920)*, Barcelona, Ed. Selecta, 1952, p. 29.

Esta era la otra cara de la "ciudad de los prodigios" o de la "fiebre del oro" que narraron los novelistas Eduardo Mendoza y Narcís Oller, era también la ciudad de la miseria y de las bombas, la rosa de fuego anarquista, que describió con fortuna Joaquín Romero Maura. Los atentados perpetrados en Barcelona entre 1893 y 1896 fueron de diversa índole, pero se proponían atacar el sistema político-social restauracionista: a los militares (atentado contra el general Martínez Campos en setiembre de 1893), a los burgueses (las bombas lanzadas contra la platea del Liceo en noviembre de ese mismo año), a la Iglesia (bomba contra la procesión del día de Corpus de 1896). La represión que siguió a aquella oleada de atentados no pudo, sin embargo, liquidar el terrorismo, aunque sí tuvo efectos negativos y desestabilizadores entre los ambientes republicanos que mantenían contacto con el obrerismo anarquista.³⁷ Tanto es así, que después de la Huelga general de 1902, se produjeron nuevos estallidos de violencia social que culminaron con la revuelta popular de Julio de 1909 cuando, con motivo de la campaña en contra de la guerra en Marruecos, la ciudad sucumbió a la llamada Semana Trágica de incendios, muertos y detenidos, y que tanto impacto causó en los ambientes populares de otras ciudades españolas.

La Barcelona ochocentista, que en opinión del revolucionario Engels y del conservador Joan Mañé y Flaquer era la ciudad que había conocido más luchas sociales y barricadas en todo el mundo, se tornaba en el novecientos en una urbe "moderna" y "capitalista", cuyo tributo a pagar fue la fuerte conflictividad social.³⁸ A pesar de que el régimen, como insiste Pere Gabriel, logró desarticular casi siempre los repetidos intentos de organizar sindicalmente a la clases obrera desde que en 1881 los anarcosindicalistas pusieran en marcha la Federación de Trabajadores de la Región Española y los socialistas fundasen en 1888, y precisamente en Barcelona, la Unión General de Trabajadores, la situación cambió en 1907 con la constitución del movimiento de Solidaridad Obrera, que logró una extensión catalana en 1908 y estuvo en la base de la fundación de la CNT en 1910-11. La importancia de Solidaridad Obrera estriba en el hecho de que contó con la adhesión del grueso del movimiento societario de Barcelona y su área de influencia y, por otro lado, aunque por poco tiempo, significó la primera articulación sindical amplia y unitaria con participación de sindicalistas, republicanos, anarquistas y socialistas. No obstante, poco a poco la hegemonía de la CNT se iba haciendo apabullante, en especial después de la Primera Guerra Mundial, por la conjunción de la vieja tradición societaria catalana con la nueva realidad obrera que imponía la inmigración masiva, que se acompañaba de la

---

³⁷ Josep POUS I PAGÈS, *P. Coromines i el seu temps*, Barcelona, Edicions 62, 1969 y, también, Àngel DUARTE, *Pere Coromines: del republicanisme als cercles llibertaris, 1888-1896*, Barcelona, Abadia de Montserrat, 1988.

³⁸ F. ENGELS, *Los bakunistas en acción*, Madrid, Cuadernos Ciencia Nueva, 1968 y J. MAÑÉ I FLAQUER, *Viaje alrededor de la República. Cartas a Cándido*, Barcelona, Ed. del Diario de Barcelona, 1911.

creación de una nueva cultura urbana. El sueño revolucionario estaba al alcance de la mano, que se truncó como resultado de los efectos negativos de la posguerra, de la violencia obrera y de la intransigencia patronal. Entre 1917 y 1923, pero especialmente después de las grandes huelgas de 1918 y 1919 a las que siguió el *lock-out* patronal, las calles de Barcelona se cubrieron de muertos por la violencia social y, a la postre, sufrió las consecuencias de la imposición de la dictadura militar del general Primo de Rivera.³⁹

La violencia social descabezó al sindicalismo catalán, que se enfrentaba entonces tanto al conservadurismo de la Lliga Regionalista como a la demagogia lerrouxista, y le empujó hacia un radicalismo poco efectivo, pero está claro que los efectos de la "modernidad" urbana, en cuanto que alteró la composición social de la ciudad, permitieron construir una nueva sensibilidad social en favor de la mejora de las condiciones de vida material y moral de la clase obrera que se enfrentaba al historicismo y a las tendencias medievalizantes propias de la *Renaixença* catalana sin perder su claro sentido de catalanidad: "*Intruïu-vos i sereu lliure* -proclamaba Josep Anselm Clavé ya en 1869- *associeu-vos i sereu forts, estimeu-vos i sereu feliços*", a lo que los jóvenes intelectuales modernistas le añadieron un claro signo "nacionalizador" catalán.

Barcelona, pues, quedaba inserta en el proceso modernizador de las principales ciudades europeas, que no fue ciertamente ningún camino de rosas, en cuyo tránsito los múltiples movimientos culturales -la *Renaixença*, el *Modernisme* y el *Noucentisme*- actuaron como verdaderos intelectuales orgánicos de la emancipación catalana con el objetivo, respectivamente, de enderezar a la nación, convertirse en revulsivo socio-cultural y potenciar la normativización de la sociedad catalana para modernizarla. Estos múltiples contextos intelectuales, y ligado a las distintas coyunturas económicas, favorecieron la extraordinaria profusión en la ciudad del monumentalismo estatuario y de la escultura ornamental aplicada a la arquitectura, en los dos casos con una fuerte carga simbólica. El siglo XIX se convirtió, a partir de la creación de las Academias de Bellas Artes, de la celebración de exposiciones oficiales y de la proliferación de encargos impulsados por estamentos públicos y privados, en la centuria del llamado "arte oficial" que adoptó, preferentemente, una estética realista. Las calles fueron ocupadas por esculturas que homenajaban a los próceres de la ciudad o del país: en 1841 se colocaron en las hornacinas de la nueva fachada neoclásica del Ayuntamiento las figuras de Jaume I, que representaba la cumbre de la realeza catalana, y de Joan Fiveller, consejero de Barcelona y mito de la *Renaixença*; en 1880 se instalaba la figura ecuestre de Ramon Berenguer III, el Gran, quien representaba la primacía de Barcelona por encima de los demás condados catalanes; en 1851 y 1885 se instalaron en la plaza del duque de

---

³⁹ Soledad BENGOCHEA, *Organització patronal i conflictivitat social a Catalunya*, Barcelona, Abadia de Montserrat, 1994.

Medinaceli y en el passeig Pujades las efigies de Galceran Marquet y Roger de Llúria, vicealmirante y almirante, respectivamente, de la flota catalana bajo-medieval; en 1888 se alzó el monumento a Rafael Casanova, líder de las libertades catalanas en 1714; en 1888 y 1895 se erigen los monumentos al republicano federal Josep Anselm Clavé y a los obreros, y, en un sentido ideológico opuesto, en 1883 y 1888 se alzaban los monumentos a Antonio López, marqués de Comillas, y Joan Güell y Ferrer, paradigmas de lo burgués. Asimismo, en las fachadas de los edificios y en los monumentos y parques se incrustaban figuras mitológicas (Sant Jordi en el Palau de la Generalitat, el Nacimiento de Venus en el nuevo parque de la Ciudadela después que ésta fuese cedida a la ciudad en 1869), o alegorías del Comercio y la Industria (puerta del antiguo Banco de Barcelona), del Crédito mercantil y el Banco comercial (en el pedestal del monumento a Antonio López), del Comercio catalán con América (frontón de los Porxos d'en Xifré), de la plantación y elaboración de tabaco en las Filipinas (en el pedestal del monumento a Antonio López), del Genio Catalán (fuente del Pla de Palau) o de la propia Cataluña (monumento a Colón).⁴⁰

El monumentalismo barcelonés, más contradictorio de lo que acabo de indicar, reflejaba así, aunque sólo fuese en parte, el dinamismo de la ciudad, su tradición y catalanidad y, también, su múltiple composición social.

5. *¿Cómo se construyó políticamente la ciudad?*

A lo largo del siglo XIX los temas municipales adquirieron un papel protagonista en la lucha política, puesto que la reivindicación por parte de las ciudades de mayor poder, así como de la posibilidad de elegir a sus representantes, se convirtió en un factor determinante de la política estatal.⁴¹ De todos modos, previamente, en especial durante los primeros reinados de la dinastía borbónica y hasta 1759, el Ayuntamiento de Barcelona hubo de luchar en contra de los representantes de la Monarquía por mantener el rango y las competencias que le habían sido otorgadas por el Decreto de Nueva Planta y las leyes que le acompañaron y que impedían la acción administrativa municipal.⁴²

Desde la creación del Ayuntamiento de Barcelona por parte de Felipe V, que vino a sustituir el antiguo *Consell de Cent* por una institución de raíz castellana que según M. Arranz, R. Grau i M. López era anticuada y no respondía, al contrario de lo que se dice siempre, ni a un modelo de racionalidad política ni tampoco de

---

⁴⁰ J. SUBRIRACHS, *op. cit.*, p. 175 y ss.

⁴¹ R. ARGULLOL, "Les reformes i els canvis polítics en el municipi dels segles XIX i XX" en VV.AA., *El govern de les ciutats catalanes*, Barcelona, Edicions de la Magrana-IMH, 1985, pp. 117-130

⁴² Josep M. TORRES I RIBÉ, *Els municipis catalans de l'Antic Règim (1453-1808)*, Barcelona, Curial, 1983.

eficacia administrativa; desde entonces, digo, y hasta finales del siglo XIX, aquél estuvo sometido a una legislación y a unas prácticas gubernamentales que pretendían supeditar su acción política a las directrices del Estado central, que los liberales consagraron con un modelo de supeditación jerárquica con el objetivo de reducirlo a una entidad meramente administrativa, aunque no está nada claro que lo consiguiesen.⁴³

La clave de lo acontecido con la Nueva Planta municipal fue, sin embargo, que el régimen de ocupación militar del Principado comportó la preponderancia del ejército sobre las instituciones civiles y ello ocasionó numerosos conflictos, no ya entre las autoridades autóctonas y los ocupantes, sino entre éstos mismos: "*En definitiva -concluyen los historiadores antes citados-, l'Ajuntament de la Nova Planta és un cos privilegiat de l'antic règim, és a dir una entitat que frueix d'uns drets reconeguts pel sistema i que, com a representant de la ciutat, té vot en Corts i el dret a ser consultat en totes les matèries d'interès local.*"⁴⁴ En este sentido, el Ayuntamiento barcelonés conservaba una categoría estrictamente política como interlocutor del Rey que los funcionarios reales no tenían ni podían tener. Lo que cabe preguntarse es si el nuevo Ayuntamiento de Barcelona conservó aquella importancia y autoridad política, que a menudo era incluso ejecutiva, sobre todo el territorio catalán que tenía el *Consell de Cent*. Parece obvio que tanto durante la etapa inicial del proceso de centralización guiado por la monarquía absoluta, como con la reactivación contradictoria de dicho proceso durante el régimen constitucional del siglo XIX, las ambigüedades de la legislación municipal y la falta de correspondencia entre la letra y la práctica política propiciaron que Barcelona conservase una fuerte influencia sobre el Principado e incluso sobre la política general española.

La evidente separación entre base social y ayuntamiento que se estableció con las normas de 1714-1718 y que se acompañó de una notable pérdida de capacidad de control institucional sobre la vida urbana, tuvo continuidad con las abstracciones legislativas del liberalismo ochocentista. Lo cierto es que el régimen liberal enunciado en Cádiz fue resultado, también en el ámbito de lo municipal, de la combinación de las ideas antitéticas de las dos alas del liberalismo: los progresistas insistirán en desarrollar un municipalismo imperfecto mientras que los moderados consiguieron imponer su concepción estatalista. De una u otra corriente del liberalismo deriva toda la legislación municipal española: las Instrucciones de 1814 y 1823 que generalizaban los municipios en todo el territorio español y la supeditación entre los ayuntamientos y el Jefe político de la provincia; las leyes de 1833-34 que daban contenido a las provincias e implantaban los subdelegados de fomento, antecedente inmediato de los

---

⁴³ M. ARRANZ, R. GRAU, M. LÓPEZ, "Anàlisi històrica de l'Ajuntament de Barcelona (segles XVIII-XX)", en *Documents de treball per a la Carta Municipal...*, op. cit., p. 10.

⁴⁴ *Ibid.*, p. 13.

gobernadores civiles, perdiendo así el sentido revolucionario de las ideas administrativas francesas; la ley de ayuntamientos de 1837 que propició la caída de la reina gobernadora María Cristina; la de 1845 o la ley de 1870 que inspiró el reformismo del Sexenio y, por fin, aunque echándole agua conservadora al vino revolucionario, la ley municipal de 1877 que reflejaba el pensamiento de los restauracionistas sobre el tema.

Sin embargo, a la postre este desamparo institucional tuvo su efecto positivo: el desarrollo "espontáneo", por llamarlo así, de la Barcelona contemporánea. Borja de Riquer ha escrito que el rápido proceso de modernización que experimentó la ciudad, y en general toda Cataluña, durante el último tercio del siglo XIX tuvo como consecuencia ahondar en las diferencias que ya existían entre ésta y el resto de la península, recuperando el argumento de Ferrater Mora y Vicens i Vives que he expuesto al comenzar. Entre los factores que caracterizaron la transición hacia una sociedad plenamente capitalista, De Riquer resalta que, junto a los factores económico-sociales propios de dicho desarrollo (ya analizados aquí), en el ámbito cívico-político se dio *"un notable procés de sensibilització i autoorganització associativa de tots els sectors socials, des dels empresaris fins als obrers, cosa que anirà configurant una activa 'societat civil' que jugarà un paper decisiu en les mobilitzacions de tota mena que es produiran a finals de segle"*.⁴⁵ Una sociedad civil cuyo origen debemos situarlo en los albores del siglo y que era heredera de aquellos artesanos, oficiales y aprendices, pequeños comerciantes y obreros que encendieron la mecha del proceso revolucionario liberal precisamente en Barcelona el verano de 1835, aunque entonces aquél movimiento interclasista de revuelta se saldase, como nos ha narrado con precisión la profesora Anna Maria Garcia Rovira, con la derrota de los sectores populares.⁴⁶

Sin atender a la importancia de aquella sociedad civil y a las notorias diferencias entre la situación general de los municipios y el Ayuntamiento de Barcelona (o como decía antes, entre la letra normativa y la práctica política), no es posible entender, a pesar del contexto caciquil y la centralización, el extraordinario crecimiento de la ciudad ni el hecho que fuese el propio Ayuntamiento quien fomentase la organización de la Exposición Universal de 1888, quien consiguiese en 1892 un trato legal excepcional para gestionar el Ensanche y que fuese esta institución quien en 1897 obtuviese el permiso para proceder a la agregación de los municipios de su entorno: *"Al capdavall -se dirà- d'aquesta evolució forçada des de la ciutat, Barcelona és reconeguda con la segona capital d'Espanya, mereixedora d'un tractament equiparat al de Madrid i diferenciat del règim*

---

⁴⁵ B. DE RIQUER, "La societat catalana dels anys vuitanta", en P. HEREU (Dir), *Arquitectura i ciutat a l'Exposició Universal de Barcelona, 1888*, Barcelona, UPC, 1988, p. 17.

⁴⁶ A. Ma. GARCIA ROVIRA, *La revolució liberal a Espanya i les classes populars*, Vic, Eumo, 1989, pp. 249-315.

municipal ordinari.”⁴⁷ Si el desarrollo urbano y económico de Barcelona puso de relieve la insuficiencia del marco institucional municipal borbónico (absolutista, moderado o progresista), la creciente dimensión administrativa que dicha corporación adquirió durante el último cuarto del siglo XIX alimentó justo lo que se pretendía ahogar desde su imposición: la dimensión política del Ayuntamiento, el cual, además, legitimado por el precedente histórico del *Consell de Cent*, a menudo llegó a asumir la representación de los intereses generales de Cataluña.

La campaña que tuvo lugar a principios de nuestro siglo para conseguir una real autonomía municipal, constreñido como estaba el Ayuntamiento de Barcelona por una legislación impropia de una gran metrópolis y por un endeudamiento creciente por la falta de una hacienda local que sostuviese los cada vez más numerosos servicios municipales, se convirtió al fin, con la irrupción democrática del catalanismo y del republicanismo en el Ayuntamiento barcelonés gracias al sufragio universal restaurado en 1890, en una clara reivindicación política: “*Republicans i regionalistes -dice Albert Balcells-, en defensar l'autonomia del municipi barceloní enfront d'un centralisme impotent, lluitaven també per l'autonomia de Catalunya.*”⁴⁸

---

⁴⁷ M. ARRANZ, R. GRAU, M. LÓPEZ, art. cit., p. 24.

⁴⁸ A. BALCELLS, E. PUJOL, J. SABATER, *La Mancomunitat de Catalunya i l'autonomia*, Barcelona, Proa, 1996, p. 43.

III. Debates

HISTORIOGRAFÍA Y NACIONALISMO

Hasta el momento, ha escrito Anthony D. Smith, la historia de los nacionalismos ha sido más la historia de sus interlocutores que la de la ideología y los movimientos nacionalistas en sí mismos.¹ De este modo, la diversidad de formas que adopta, sus distintos niveles de concreción; en definitiva, su carácter poliédrico, son aspectos que a menudo quedan relegados por la interpretación, negativa o positiva, que de él hacen sociólogos, politólogos e historiadores y, más recientemente, antropólogos.

El nacionalismo es por definición un "movimiento histórico", y no sólo porque se manifieste en situaciones históricas específicas, sino también porque en muchos casos quienes lo defienden lo hacen con argumentos profundamente historicistas: para los nacionalistas del siglo XIX los Estados-nación contemporáneos, resultado de la interacción (por la fuerza o de forma pacífica) de distintas comunidades de origen diferente, debían "construir" un "ideal histórico común" mediante el desarrollo político del Estado, que es lo que presuponían que debía pasar en España, por poner un ejemplo cercano, los liberales Segismundo Moret y Luis Silvela: "Hace más de tres siglos, que bajo el glorioso reinado de los Reyes Católicos los diferentes Estados de España, cumplida su misión de arrojar á los moros de la patria, se unieron bajo un cetro común. Solo Portugal por tristes fatalidades, espera aun el momento de ocupar su puesto de hermano en la familia española..."² En cualquier caso, esta es una de las discusiones que divide a los investigadores del nacionalismo: el concepto de "modernidad" o no de las naciones y, por tanto, cuáles son los orígenes del nacionalismo. Hans Kohn, Elie Kedourie, Ernest Gellner o Eric J. Hobsbawm, por un lado; y Benedict Anderson, Liah Greenfeld, Susan Reynolds o Linda Colley, por otro, por citar unos cuantos nombres conocidos, defienden tesis opuestas al respecto, ya que mientras que para los primeros el nacionalismo es resultado de las Revoluciones americana y francesa y, también, del proceso de industrialización, para los segundos el nacionalismo tiene distintas génesis en diferentes partes del mundo y, en consecuencia, no puede hablarse de un único origen y todavía menos de que éste sea resultado sólo del impulso que ciertamente le dieron las revoluciones

---

¹ Anthony D. SMITH, "El nacionalisme i els historiadors", *Afers. Fulls de recerca i pensament*, nº. 23-24, Catarroja, 1996, pp. 257-281.

² Segismundo MORET y Luis SILVELA, *La familia foral y la familia castellana*, Madrid, Imp. Vda e hijos de José Cuesta, 1863. La apelación a la argumentación historicista por parte del liberalismo español fue constante. Otro ejemplo es lo que decía Niceto Alcalá-Zamora en 1912 para oponerse al proyecto de ley de Mancomunidades provinciales: "Estamos en España, en un país definido en su personalidad propia por los antecedentes de su historia; haced una evocación retrospectiva; [...] Yo me siento sin poder, sin voluntad, sin derecho y sin fuerza para venir una tarde de estío a decir: La historia de España está equivocada y hay que rectificar su rumbo, hay que rehacer la obra que por el amor y la previsión trazaron la más grande de las Reinas de Castilla y el más hábil de los Monarcas de Aragón". DSCD, leg. 1912, nº. 150, 28-IV-1912.

liberales.³ Y no les falta razón, puesto que sólo una interpretación histórica del nacionalismo puede hacer comprensibles las constantes y los cambios frente a lo que cada pueblo o comunidad entiende por su identidad, y bajo qué circunstancias se siente vinculado a una nación propia (la *natio* de sus ancestros) e incluso, como es evidente en muchos ejemplos de minorías nacionales europeas, por qué la asunción de una identidad estatal-nacional "artificial", en tanto que nueva y definida por los compromisos políticos, no es contradictoria con el hecho mantener una lealtad a esa identidad *nativa* ni con la reivindicación de algún tipo de reconocimiento político de su personalidad diferencial.⁴

Pero el carácter "histórico" del nacionalismo, más allá de lo dicho anteriormente, es innegable, y para muchos analistas viene dado también por el hecho que los historiadores figuran entre sus partidarios y en un cierto sentido entre sus fundadores. Al fin y al cabo, es cierto que la historiografía romántica (Michelet, Burke, Müller, Lafuente, Balaguer y muchos otros) elaboró, junto a filólogos y geógrafos, los fundamentos morales e intelectuales del nacionalismo europeo del siglo XIX, hasta el punto de convertirse en responsables, según una opinión hoy en día muy extendida, de seleccionar el pasado a recordar y enterrar lo que debía olvidarse.⁵ De todas maneras, me parece un poco exagerada la importancia concedida a los historiadores en el surgimiento del nacionalismo, en especial porque quienes sostienen esa opinión sitúan los orígenes del nacionalismo en la época de la Ilustración y, por consiguiente, durante el proceso de construcción de los Estados-nación, cuya capacidad codificadora de las nuevas estructuras político-administrativas para con lo nacional es tanto o más importante que la tarea de justificación intelectual ejecutada por filósofos, literatos e historiadores. Pensemos, por ejemplo, en el hecho de que las bases político-territoriales de las nuevas nacionalidades que surgieron en América latina después de las independencias las constituyeron principalmente -aunque no exclusivamente- los distritos jurisdiccionales de la Reales Audiencias, pero, en cambio, los fundamentos del nacionalismo criollo no fueron ni historicistas ni

---

³ Hans KOHN, *Prelude to nation-states: the French and German experience, 1789-1815*, Nueva York, Van Nostrand, 1967. Elie KEDOURIE, *Nationalism*, Londres, Hutchinson, 1960, Ernest GELLNER, *Naciones y nacionalismo*, Madrid, Alianza, 1988, Eric J. HOBBSBAWM, *Naciones y nacionalismo desde 1780*, Barcelona, Crítica, 1991; Benedict ANDERSON, *Imagined Communities. Reflections on the origin and spread of nationalism*, Londres, Verso/New Left Review, 1983; Liah GREENFELD, *Five Roads to Modernity*, Londres, Harvard University Press, 1993; Susan REYNOLDS, *Kingdoms and communities in Western Europe, 900-1300*, Oxford, Clarendon, 1984; Linda COLLEY, *Britons. Forging the Nation 1707-1837*, Londres, Vintage, 1996 (2a. ed.).

⁴ Disponemos de muy pocos ejemplos de este tipo de historiografía. Podemos destacar, no obstante, dos títulos a tener en cuenta. Por un lado, el trabajo de Linda COLLEY que he citado en la nota anterior, centrado precisamente en lo que acabamos de explicar, pero aplicado al caso de galeses, escoceses e ingleses después de la *Act Union* de 1707 que les convertía en británicos; y por otro lado, el trabajo de Eugen WEBER, *Peasants into Frenchmen*, Londres, Chatto & Windus, 1979, que pone de manifiesto la estrategia del estado moderno para modelar y difundir una conciencia nacional francesa entre una población identitariamente dispar.

⁵ Ricardo GARCÍA CÁRCEL, "La manipulación de la memoria histórica en el nacionalismo español", *Manuscrits*, nº. 12, Barcelona, 1994. Pp. 175-181.

administrativos ni ilustrados como en Europa.⁶ El nacionalismo como factor histórico mundial es, pues, un fenómeno policéntrico y mucho más complejo de lo que parece como para dejarse llevar por la idea que sus orígenes son solamente historicistas e intelectuales. La responsabilidad de los historiadores en su elaboración teórica es por lo tanto limitada y, además, con el tiempo, sobre todo después de la Segunda Guerra Mundial, aparentemente estos se han convertido en sus críticos más impecables. Digo que aparentemente, porque por lo general la crítica de los historiadores al nacionalismo va dirigida en contra de las pretensiones nacionalistas de las minorías y pocas, muy pocas veces se dirige contra el nacionalismo de los grandes Estados, que a todas luces ha sido el más destructor.

Sea como fuere, la verdad es que todos los nacionalismos, ya sean expresión de una minoría nacional o bien representen los intereses de los Estados consolidados, tienen una formación histórica indudable que les convierte en materia de investigación para la ciencia histórica, pero cuya interpretación, como se ha dicho al empezar, depende, a veces casi exclusivamente, de la visión ideológica que adopte el analista.

Hagamos, de entrada, un pequeño repaso a la interpretación que sobre el nacionalismo han elaborado las dos corrientes ideológicas que han dominado la contemporaneidad: el liberalismo y el marxismo.

1. El liberalismo y la construcción del Estado-nación

Una de las características de la época feudal era que el vínculo personal entre distintos individuos sobrepasaba las divisiones territoriales. Pero fue precisamente en el contexto económico y social del feudalismo, tomando como modelo la estructura orgánica de la Iglesia, que aparecieron las monarquías de base territorial. Los vínculos de fidelidad de quienes rendían homenaje al rey sirvieron en un principio para dar cohesión al reino, pero la búsqueda de estabilidad propició la formación de instituciones de gobierno permanentes, cuyo modelo, como se ha dicho, sería la estructura de la Iglesia en la medida que las nuevas monarquías perseguían convertirse, como aquélla, en instituciones de esencia superior (sacralizadas), al mismo tiempo que difundía una concepción

---

⁶ José María OTS CAPDEQUÍ, "La estructura político-administrativa hispánica como base de las nacionalidades americanas", en COMITÉ INTERNATIONAL DES SCIENCES HISTORIQUES, XIII. *Congrès International des Sciences Historiques*, Viena, Verlag Ferdinand Berger & Scöhne, 1965. Vol. I: *Rapports. Histoire des Continents*, pp. 243-262. D. A. Brading expone que en los orígenes del nacionalismo criollo intervinieron, ciertamente, una reivindicación de las antiguas civilizaciones indígenas (en un sentido intelectual y territorial), la denuncia de algunos sectores eclesiásticos de las masacres protagonizadas por la administración colonial y las demandas político-sociales de los criollos que se sentían marginados del gobierno de las colonias. D.A. BRADING, *The First America. The Spanish monarchy, Creole patriots and the Liberal state 1492-1867*, Cambridge, Cambridge University Press, 1991.

territorial del poder, que debía ser, por definición, centralizado, regulador de la economía y, también, su representación simbólica.⁷

Uno de los efectos más notorios de las revoluciones liberales fue, ciertamente, la creación del Estado-nación para conseguir una integración y homogeneización de la población a partir no ya del espacio territorial sino de un concepto nuevo: el de identidad, que se desarrollaba paralelamente al de nación en un sentido político. Este concepto político de la nación definía y abarcaba las *societas civilis* -los ciudadanos que tenían derecho a participar en la política y a compartir el ejercicio de la soberanía- y tendría consecuencias fundamentales sobre el proceso de constitución del Estado.

Durante el siglo XVIII, la lucha por la identidad nacional cobró un alcance y profundidad que no había tenido en los siglos precedentes: los artesanos, los trabajadores rurales y urbanos y otros grupos sociales no aristocráticos exigieron ser considerados parte de la nación, lo que hasta entonces había sido un privilegio sólo de monarcas y aristócratas. Esta reivindicación de las clases medias y bajas de formar parte de la nación tuvo implicaciones antiaristocráticas y antimonárquicas, en tanto que el centro de gravedad de lo que era la nación se desplazaba de las minorías dirigentes hacia la gran mayoría de la sociedad, pero fue acompañada de una vertebración de las ciudades y los gremios que también repercutió en la forma cómo cada cual definió su propio concepto de identidad. En este sentido, la obra de Thomas Paine, *Rights of Man* (1791-92) fue el intento europeo más influyente de "democratizar" la teoría de la identidad nacional.⁸

Paine había expuesto por primera vez esta tesis durante la Revolución americana, al amparo de la declaración de derechos civiles del pueblo soberano y del establecimiento de una democracia republicana sobre una base federal totalmente nueva. Y llegó a la conclusión de que la lucha en favor de un gobierno representativo -con elecciones periódicas, legislaturas de mandato fijo, derechos universales de voto y libertad de reunión, prensa y otras libertades civiles- exigía el reconocimiento del derecho de cada nación a decidir su propio destino. La tesis de Paine de que la nación y el gobierno democrático constituyen una unidad indivisible gozó de un vasto predicamento en la Europa del siglo XIX, volcada por aquel entonces hacia la industrialización. El concepto de "ciudadanía" defendido por Paine se acompañaba, e incluso a veces se justificaba, por una visión económica de la nación, ligada a la construcción de un mercado "único" o "nacional" que asegurase la libre circulación de bienes y personas y la libre competencia. La implantación de una soberanía unificada e indivisible, la unificación fiscal y monetaria, judicial y legislativa, militar y territorial, fueron

---

⁷ J. VERGER, "Le transfert de modèles d'organisations de l'Église à l'État à la fin du Moyen Age", en VV.AA., *État et Église dans la genèse de l'État Moderne*, Madrid, 1986, pp. 31-39.

⁸ Thomas PAINE, *Rights of Man: Common Sense and Other Political Writings*, edición e introducción de Mark Philip, Oxford, Oxford University Press, 1995.

los instrumentos para edificar los modernos Estados-nación, los cuales políticamente debían sostenerse y alcanzar una sólida legitimidad social mediante la adhesión de los individuos al proyecto "nacional" común que se ponía en marcha. El Estado se tornaba en nación y no al revés, que es lo que hubiera sido más lógico. Grande fue esta empresa, pues la construcción de la "nación política" debía enfrentarse a las antiguas identidades de los individuos, que a menudo eran de tipo étnico y otras veces de tipo cultural-lingüístico o, en cualquier caso, expresaban lo que los sociólogos y politólogos designan como "nación cultural".⁹ Para ello el liberalismo ideó una estrategia de armonización cultural basada en la aplicación de la instrucción pública, la construcción de un espacio de comunicación unificado, la imposición de una lengua "nacional" (por medio de la oficialización de la del grupo dominante y la supresión de las lenguas minoritarias) y la imposición de unos símbolos "nacionales" de nuevo cuño (himnos, banderas, fiestas y conmemoraciones, monumentos, leyendas y mitos...). Los nuevos Estados perseguían hacer coincidir su base social con la realidad política creada por el impulso de las revoluciones burguesas a través de la fidelidad de los nuevos ciudadanos, ya fuese por la extensión de los derechos democráticos, ya fuese mediante el ejercicio de la coerción, que se convirtió en la práctica más habitual. Como ejemplo de ello, sirva el argumento que utilizaba Cánovas del Castillo para justificar la consolidación de España como Estado-nación a partir de la derrota de la Corona catalano-aragonesa en la guerra de 1714 o de Sucesión: "... durante la serie de los tiempos [...] que un hecho de fuerza es lo que viene a constituir el derecho, porque cuando la fuerza causa estado, la fuerza es el derecho [...] Es preciso no desconocer que la tendencia que lleva a los pueblos a fundirse en grandes nacionalidades, aunque providencial, está servida y ayudada por medios prácticos y reales, y estos medios son muchas veces las guerras, que obligan a cambiar el Estado de las cosas".¹⁰ Dejando aparte la apelación retórica a la providencia que hacía Cánovas (muy propia del liberalismo conservador), lo fundamental se resumía en el lema: "la fuerza es el derecho", principio que él mismo tuvo la oportunidad de aplicar cuando abolió

---

⁹ Según esta concepción, en un momento determinado de la historia la idea de nación política "habrá de surgir en el marco europeo como una referencia ideológica básica para asegurar el funcionamiento del aparato estatal, aglutinando a los individuos que la integran en el espacio económico, social y político abarcado por el Estado. [...] El proyecto de nación de esos estados nacionales nace así libre de hipotecas históricas, dominado por un sentimiento de racionalidad y unas preocupaciones empíricas a la medida de sus protagonistas sociales". La nación cultural, en cambio, "tiene como soporte la existencia de un grupo étnico diferenciado, de un pueblo. [...] La idea de nación que tiene su fundamento en una realidad cultural reclama, pues, como indispensable esta realidad pre-política que es el grupo étnico. Determinar cuál es el elemento clave que garantiza la existencia de éste, en función de las circunstancias de cada momento y de la posibilidad de singularización que mejor garantice el objetivo de diferenciación perseguido por los nacionalistas [se refiere a los movimientos de las minorías nacionales. [...] La idea de nación política y de Estado actúan en un orden legal bien delimitado en contraste con la amplitud y generalidad de las naciones culturales". Andrés DE BLAS GUERRERO, *Nacionalismo e ideologías políticas contemporáneas*, Madrid, Espasa-Calpe, 1984, pp. 27-41.

¹⁰ DSCD, leg. 1876-77, nº. 107, p. 2.785.

los fueros vascos, después de finalizada la tercera guerra carlista, por medio de la ley de 21 de Julio de 1876.

A pesar de que antes de la Revolución Francesa en Europa existían, aunque pocos, algunos Estados, a partir de 1789 apareció lo que podríamos denominar "Estado consolidado", o sea: una entidad administrativa grande en extensión, y consiguientemente garante del gobierno directo de territorios heterogéneos, que al mismo tiempo estaba bien delimitada por un trazo fronterizo que en muchos casos costó sangre, sudor y lágrimas que fuese respetado. Este "Estado consolidado" obra del liberalismo es lo que se ha dado en llamar Estado-nación.¹¹ Los nuevos Estados reclamaban a sus ciudadanos que mantuviesen un "comportamiento nacional", "patriótico", de fidelidad y defensa del Estado por encima de cualquier otro tipo de vinculación, fuese ésta cultural, territorial o étnica. El Estado moderno, representación suprema del imperio de la ley y del impulso económico capitalista, se convertía así en elemento civilizador y expresión de cultura, que es lo que Stuart Mill, contradiciendo su principio universal, como veremos parecido al de Mazzini, y según el cual "es en general una condición necesaria del gobierno libre que los límites del Estado coincidan fundamentalmente con los de las nacionalidades", decía que debían aceptar, por poner unos pocos ejemplos, vascos, bretones, galeses o escoceses: "Nadie puede suponer que no sea más beneficioso para un bretón o un vasco de la Navarra francesa, ser llevado hacia la corriente de ideas y sentimientos de un pueblo altamente civilizado y cultivado -ser miembro de la nacionalidad francesa, admitido en igualdad de condiciones a todos los privilegios de la ciudadanía francesa, compartiendo las ventajas de la protección francesa, y la dignidad y el prestigio del poder francés- más que obstinarse en sus propias raíces, en las reliquias medio salvajes de tiempos pasados, dando vueltas en la propia órbita mental sin participar o interesarse en el movimiento general del mundo. La misma observación se puede hacer en relación a un galés o a un escocés de los Highlands, como miembros de la nación británica".¹² En su opinión, pues, había nacionalidades de primera clase y otras que viajaban en el furgón de cola, como los "paddy" (denominación despectiva que los ingleses aplicaban a los irlandeses católico-gaélicos), hasta que las más rezagadas pudieran, por un método u otro, cambiar de asiento, como fue el caso, entre otros, de Irlanda al separarse del Reino Unido en 1922.¹³

De todos modos, Tilly ya ha señalado que el término Estado-nación es equívoco, ya que en muchos casos más que dar nombre a una realidad expresaba una esperanza, un deseo: "Aunque muchos Estados consolidados reivindicaron

---

¹¹ Charles TILLY, *Coerción, capital y los Estados europeos, 990-1990*, Madrid, Alianza, 1993.

¹² John Stuart MILL, *Considerations on Representative Government*, Longmans, Green & Co, 1861, pp. 122 y ss.

¹³ R. F. FOSTER, *Paddy & Mr. Punch. Connections in Irish and English History*, Londres, Penguin Books, 1993.

poseer ciudadanía homogéneas provenientes de un único pueblo unido, pocos realmente están cualificados para ello: quizá Suecia y Noruega después de su separación en 1905, Finlandia después de la finlandización de las décadas de 1920-1930, Dinamarca después del colapso de su Imperio, Irlanda y Holanda si descontamos la división protestante-católica, Hungría después de la reducción de su territorio tras la I Guerra Mundial, y no mucho más. Ciertamente Bélgica, Suiza, el Reino Unido, España, Francia y Prusia nunca estuvieron cerca de tener poblaciones culturalmente homogéneas".¹⁴ Pero el liberalismo insistiría en su esfuerzo por imponer idiomas y prácticas culturales uniformes con el fin de hacer realidad el sueño que el Estado-nación se apoyase en una población coherente, conectada y homogénea. El camino que tomó fue impregnar a los nuevos Estados de un sentimiento nacionalista que se justificaba en sí mismo, y por el cual las antiguas lealtades cívicas (al rey o a la Iglesia) del Antiguo Régimen debían transformarse en lealtad a la "Patria", que se identificaba, naturalmente, con el Estado para con el cual el ciudadano estaba obligado. El lema "*Un roi, une foi, une loi*" fue sustituido por este otro: "*La Nation, la loi, le roi*". Todo lo que antes era "real" se convirtió en "nacional" y quedaba ligado al denominado proceso de modernización administrativa, política y económica del capitalismo, que sin embargo resultó ser profundamente desigual e injusto para con las minorías sociales, nacionales e incluso de género.

El principio de las nacionalidades planteado por Mazzini, según el cual "a cada nación le corresponde un Estado y sólo debe haber un Estado para toda la nación", y que se difundió con las revoluciones de 1848, tuvo, dada su ambigüedad, una doble lectura. Por una parte, aquella que, combinando elementos racionalistas y subjetivos, pretendía fundir el nacionalismo con el liberalismo o, lo que viene a ser lo mismo, la eficacia administrativa con el desarrollo económico; y, por otra parte, aquella que, basándose en ideas románticas e historicistas, daba alas a los movimientos de emancipación de las minorías nacionales para reivindicar algún tipo de estatus político que hasta aquel momento les había sido negado. Por ende, el desarrollo de la imprenta y la normativización de los idiomas vernáculos (lo que favoreció la consolidación de la literatura escrita), contribuyó a la expansión, por decirlo de alguna manera, de sólidos "imaginarios nacionales", lo que ciertos autores entienden que fue "la invención de la tradición", y que Pierre Nora designa de un modo más amable y positivo como "*les lieux de mémoire*", que permitieron consolidar, a menudo de forma divergente, distintas conciencias nacionales que en unos casos sirvieron para legitimar los Estados-nación emergentes (que es lo que describen Nora y sus colaboradores) y, en otros, actuaron en favor de los movimientos de las minorías sin Estado.¹⁵ La

---

¹⁴ TILLY, op. cit.

¹⁵ La idea de "invento de la tradición" ha sido desarrollada por los articulistas -aunque sus tesis no siempre coincidan- que colaboran en el libro de E.J. HOBBSBAWM y T. RANGER (Eds.), *L'invent de la tradició*, Vic, Eumo, 1988, lo que será objeto de un breve comentario en la parte final de este apartado. Benedict ANDERSON, op. cit., plantea algo parecido a lo expuesto aquí, pero invierte

importancia de lo simbólico en la historia de la humanidad no puede ser obviada por nadie que sea medianamente astuto, aunque ciertamente hay investigadores sociales, seguidores a ultranza de las tesis de Eric J. Hobsbawm, que se niegan a reconocer la categoría histórica de un fenómeno de masas tan transcendental como éste, que se manifiesta, por ejemplo, en adhesiones tan distintas como son la defensa de la bandera nacional-estatal por medio de leyes punitivas o la explosión de la dimensión emocional que sigue al triunfo del equipo (nacional o no) de cualquier tipo de deporte y que cada grupo identifica con unos colores.

A pesar de que casi siempre estos investigadores justifican su menosprecio por lo simbólico por considerar que tiene una carga eminentemente "irracional", lo cierto es que demuestran ser presa de sus propios prejuicios, aunque afirmen estar exentos de ellos, al no tener en cuenta, como recordaba Max Weber, que algo nunca es "irracional" en sí mismo, sino tan sólo desde un punto de vista "racional" determinado.¹⁶ Ya lo dice Pierre Vilar en su último libro, dejar a un lado las lecciones de la etnología, de la psicología, del análisis interno de las sociedades (y de sus contradicciones), sería prepararnos muy mal para observar (e incluso para criticar) el contenido correcto de términos (como nación, patria, pueblo o país) que aparecen continuamente en el discurso histórico.¹⁷

En definitiva, el liberalismo "creó" el nacionalismo del Estado-nación a expensas de y en oposición a la "identidad nacional" de aquellas comunidades que no consiguieron "hacerse" con su propio Estado, pero también en contra de los otros Estados-nación que iban estructurándose de forma apretada y hostil a lo largo de la geografía europea, lo que en este siglo ha desgarrado dos veces Europa hundiéndola en la guerra total.

2. El marxismo y el principio de las nacionalidades

Marx asumió el modelo de Estado-nación ideado por el liberalismo como un factor progresista del desarrollo humano frente al inmovilismo del absolutismo feudal. Por lo tanto, para Marx el nacionalismo era producto de las revoluciones burguesas. No es que Marx o Engels dedicasen una atención sistemática a este

---

los términos de la definición y convierte el "imaginario nacional" en "comunidades imaginarias". Personalmente, me seduce más lo que plantea Pierre VILAR en "L'Oda a la Pàtria. La pàtria imaginaria?", *El Contemporani*, nº. 5, Barcelona, 1995, pp. 13-20, cuando critica la investigación de Antoni-Lluç FERRER, *La patrie imaginaire. La projection de "La Pàtria" de B. C. Aribau (1832) dans la mentalité catalana contemporaine*, Aix-en-Provence, Publications Université de Provence, 1987. 2 vols., porque este autor centra su tesis en la idea fija que, en cuanto a la patria (o a la nación), todo es fraudulento e inventado, olvidando la importancia de la memoria colectiva, que tiene como resultado un imaginario patriótico, inventado o no, pero que es causa y efecto de una conciencia social e histórica que los historiadores debemos intentar comprender libres de resabidos moralismos. Pierre NORA, por su parte, ha coordinado una obra sobre el imaginario patriótico francés (del estado-nación, por lo tanto) publicada bajo el título precisamente de *Les lieux de mémoire*, París, Gallimard, 1986, 2 vols.

¹⁶ Max WEBER, *L'ètica protestant i l'esperit del capitalisme*, Barcelona, Edicions 62, 1984, p. 75.

¹⁷ Pierre VILAR, *Pensar històricament*, València, Tres i Quatre, 1995, p. 21.

fenómeno de la contemporaneidad (lo que resulta sorprendente), puesto que sus posiciones sólo se pueden encontrar en algunos pasajes de artículos sobre política exterior o en panfletos y ensayos revolucionarios.¹⁸ Pero su legado a los historiadores marxistas es, por lo general, bastante claro: que las naciones son comunidades de lenguaje y simpatías naturales, como decía Engels; y que las grandes naciones (o naciones "desarrolladas") capitalistas deben ser apoyadas en contra de los Estados reaccionarios absolutistas como la Rusia zarista o las pequeñas naciones atrasadas, por ejemplo Servia o Chequia. Además, a su modo de ver, la clase trabajadora "no se interesaba por la patria" porque carecía de ella, aunque su primer objetivo debía ser, precisamente según Marx, luchar en contra de la propia burguesía nacional. Lo que guiaba el pensamiento de Marx era que el "hombre económico" del liberalismo debía ser sustituido por el "hombre económico revolucionario", con lo cual éste sería capaz de resolver todas las contradicciones, incluidas las nacionales, al conseguir el objetivo igualitario socialista.

En el fondo, como decíamos, Marx no tuvo nunca un modelo teórico propio sobre los hechos nacionales, puesto que se mostraba contrario o favorable a los movimientos nacionalistas por razones "instrumentales" (una concepción que hizo mella después), en cuanto que su criterio era que los socialistas sólo podían mostrarse favorables al nacionalismo si éste aceleraba la caída del feudalismo o, como en Irlanda, debilitaba la dominación burguesa. Engels añadiría, en relación a Polonia, que la independencia nacional era la condición previa al desarrollo social y que, como ya había intuido Hegel, sólo las naciones que en el pasado lograron construir un Estado propio serían capaces de construir uno nuevo en el futuro. Esta falta de modelo por parte de Marx y Engels les empujó a tomar posición respecto a los distintos movimientos de emancipación nacional siguiendo una tacticismo impecable y ecléctico, lo que después repercutió en la contradictoria relación de algunos historiadores marxistas con el nacionalismo y en su condena "moral y política".

Posiblemente, la composición multinacional del Imperio Austro-Húngaro facilitó a los austromarxistas, en especial a Otto Bauer, la posibilidad de desarrollar una teoría de las nacionalidades original e histórica.¹⁹ A partir de la definición de Bauer según la cual la nación es una "comunidad de destino" con un carácter y una cultura propias, defendían la autonomía cultural-lingüística de las naciones y también sus diferencias económico-sociales para realzar esa especificidad. Kautsky, quien como Lenin y Luxemburg sostuvo, a pesar de todo, los análisis "instrumentalistas" de Marx y Engels, tiene el mérito sin embargo de haberse alejado del esquema estatista para dar protagonismo a la relación social (en evolución histórica constante), lo que le permitió afirmar que las naciones no

---

¹⁸ Ian CUMMINS, *Marx, Engels and National Movements*, Londres, Croom Helm, 1980.

¹⁹ VV.AA., *El marxismo y la cuestión nacional*, Barcelona, Avance, 1976.

eran una "creación" de las clases dominantes sino que respondían al "empuje" de las clases populares. La nación estaba formada, decía Kautsky, por factores materiales, pero la estrecha proximidad entre los individuos, así como el hecho de compartir una historia y una cultura, convertían los lazos nacionales en algo más poderoso que los vínculos de clase. Bauer insistió en el derecho individual a escoger la propia nacionalidad cultural. Para definir la comunidad nacional de los alemanes, por ejemplo, Bauer se remontaba a la horda tribal que vivía aislada y que lo compartía todo. Con los asentamientos agrícolas, aseguraba, algunas partes de la horda se separaron o se fusionaron con otros grupos, pero el tronco central se escindió durante la edad media en líneas de clase, con los varones y el clero como auténtica nación. Más tarde, con el surgimiento de las ciudades y una economía monetaria, esta nación se amplió con la incorporación de la burguesía y la clase media culta, hasta que, llegado el día (cuando él escribe), el socialismo ampliaría todavía más la base nacional, merced a la inclusión de la clase trabajadora.²⁰

No cabe duda que la posición de los austromarxistas estuvo marcada por las necesidades inmediatas de la coyuntura austro-húngara y del propio partido socialdemócrata, pero el estudio de Bauer fue tal vez el primero que daba el marxismo desde una perspectiva histórica, a pesar de que, como dice el profesor Cucó, debió resistir la cerrada oposición tanto del marxismo vulgar como del leninismo y durante mucho tiempo se mantuvo como una propuesta minoritaria e ineficaz.²¹

Si Marx y Engels tenían una percepción "instrumental" del nacionalismo, Lenin, como ya he dicho, también la tenía.²² La coyuntura posbélica, el hundimiento de los imperios y la propia Revolución rusa le empujaron sin embargo a interesarse por el tema. Formalmente, el líder bolchevique defendió el derecho de autodeterminación de las nacionalidades como un derecho progresista y democrático, si bien, al igual que Marx, pensaba que se insertaba en el ciclo revolucionario burgués. Por lo tanto, la confianza de Lenin y los bolcheviques en que el socialismo era la culminación del sueño igualitario, le permitió seguir defendiendo la clásica teoría marxista de que la revolución socialista resolvería satisfactoriamente los conflictos nacionales, los cuales eran sólo el resultado del egoísmo de las clases dominantes. Lo que pasó después de la Revolución es bastante conocido y contradice el "idealismo" leninista sobre el internacionalismo y la "anacionalidad" de los proletarios o respecto a que con el socialismo pasarían a adquirir una condición "posnacional".

En cualquier caso, la evolución de la Revolución rusa demostraría que aquel viejo teorema de la autodeterminación de que hablaba Lenin era sólo pura teoría.

---

²⁰ Otto BAUER, *Nacionalismo y socialdemocracia*, Madrid, Siglo XXI, 19**.

²¹ Alfons CUCÓ, *El valor de la nació*, València, Edicions Alfons el Magnànim, 1995.

²² Javier VILLANUEVA, *Lenin y las naciones*, Madrid, Editorial Revolución, 1987.

Stalin imprimió al comunismo burocrático un sentido sumamente nacionalista, basado en la exaltación del Estado y del partido y, también, en la dependencia de los PCs del mundo a la estrategia y la voluntad del PCUS. A partir de entonces, por razones psicológicas y políticas aún por estudiar, el grueso de la historiografía marxista siguió la doctrina estalinista sobre la cuestión nacional. La concepción de Stalin sobre el nacionalismo no era en absoluto original, puesto que consistía en una especie de catecismo mecanicista, basado en la teoría hegeliana de que la historia de la humanidad consiste en una marcha triunfal hacia el progreso, y según la cual todas las naciones debían pasar por una serie de etapas antes de llegar a la solución final, que era el socialismo. El profesor Termes hace más de veinte años ya advirtió que el famoso librito de Stalin sobre la cuestión nacional no servía en absoluto para interpretar los conflictos nacionales que de forma recurrente han marcado la historia mundial -y específicamente europea- del siglo XX, ni tampoco para comprender la continuidad (que después de 1989 se hizo evidente) de las identidades nacionales distintas de las oficiales del Estado en los países socialistas.²³

Por curioso que parezca, fue en Cataluña que un grupo de marxistas reivindicó la importancia de las concepciones de Gramsci para enfrentarse al papel de los movimientos de emancipación nacional. No es que Gramsci fuera un teórico de las nacionalidades, pero sus reflexiones sobre la cuestión meridional y la crisis del Estado-nación burgués italiano daban mucho de sí.²⁴ Gramsci propuso observar el desarrollo de la nación y del Estado moderno en Italia a partir de dos premisas complementarias. Por un lado, indicaba que la preeminencia de un grupo social se manifiesta de dos maneras, como "dominio" y como "dirección intelectual y moral", lo que significa que un grupo social "domina" a otros grupos (que elimina o somete a la fuerza) al mismo tiempo que "dirige" a los grupos afines o aliados, imponiendo de esta forma su "hegemonía". En un contexto multinacional, una clase hegemónica se convertía, según Gramsci, en "clase nacional" cuando sumaba a sus intereses los de las otras capas aliadas, cuyas reivindicaciones integraba en su programa, con lo que esta clase perdería su carácter corporativo para lograr la dirección del Estado y, consiguientemente, aquella hegemonía de que hablábamos antes. El modelo elaborado por Gramsci era ciertamente complejo, pero no cabe duda que su complejidad se correspondía a lo complejas que son las relaciones de clase y, en el caso que nos ocupa, nacionales del mundo contemporáneo. De este modo, Gramsci se alejaba de las concepciones "instrumentales" de Marx, Engels, Lenin e incluso Bauer, para propiciar una interpretación del nacionalismo sobre bases históricas particulares

---

²³ Josep TERMES, *El nacionalisme català: per una nova interpretació*, Barcelona, Fd. Jaume Bofill, 1974.

²⁴ Ricard VINYES, "Gramsci en terres d'Ariadna", *Afers. Fulls de recerca i pensament*, nº. 15, Catarroja, 1993, pp. 115-123.

que los modelos abstractos, a menudo tan sólo ideológicos, no tenían -ni tienen- en cuenta.

3. La naciones como construcciones nacionalistas

Hoy por hoy existe una tendencia dominante en la historiografía que estudia el nacionalismo, y ésta es, ciertamente, la que defiende que las naciones son "construcciones" modernas. En unos casos, sin embargo, el peso de este proceso de construcción se atribuirá a la ideología "modernizadora" liberal y, en otros casos, se argumentará que el nacionalismo ha sido concebido por corrientes políticas burguesas conservadoras que pretenden movilizar, coordinar y legitimar el apoyo popular a su aspiración de conquistar el poder.²⁵

Esta última argumentación presupone, aunque pudiera parecer lo contrario, que las naciones tienen su propio carácter (que no se corresponde necesariamente con el Estado), y que los nacionalistas, dando prioridad al vínculo nacional sobre cualquier otro tipo de interés o de valor, aspiran a la independencia del territorio en que actúan. John Breuilly distingue, siguiendo este hilo argumental, tres tipos de movimientos nacionalistas: de secesión, de unificación y de reforma, añadiendo que cada uno de ellos puede darse en Estados-nación o también en otro tipo de sistemas políticos, como por ejemplo los imperios y las colonias. En definitiva, en vez de tres, Breuilly propone seis tipos posibles de movimientos nacionalistas que luchan por hacerse con el poder de forma y maneras muy distintas. De este modo, en su análisis del nacionalismo la cultura y los intelectuales adquieren poca importancia en relación a su proceso de formación, puesto que en su modo de concebirlo el nacionalismo es un tipo de oposición política (y por tanto pocas veces es gubernamental) que equipara la noción historicista de la nación única e indivisible con el concepto político de nación-Estado universal, con lo que para los nacionalistas la nación es la base natural (y única) de un Estado territorial al que siempre aspiran.

Los análisis de Breuilly son típicos de lo que podríamos llamar escuela "politicista" del pensamiento histórico y sociológico sobre las naciones y el nacionalismo, que es hija de la concepción "instrumentalista" que he atribuido en parte al marxismo, y que es la misma concepción que impregna aquella historiografía que he denominado del "invento de la tradición" que capitanea Eric J. Hobsbawm, y que tiene un carácter agitadamente combativo y antinacionalista. A menudo, pues, bajo el manto de la razón científica que unos y otros pretenden poseer, se esconde una cierta suficiencia científica y unos prejuicios ideológicos extemporáneos, a veces confesados sin empacho por el

---

²⁵ El primer caso está bien representado por los artículos contenidos en Elie KEDOURIE (Ed.), *Nationalism in Asia and Africa*, Londres, Weidenfeld & Nicolson, 1971; el segundo tiene a su más alto representante en John BREUILLY, *Nacionalismo y Estado*, Barcelona, Pomares-Corredor, 1990. Para el caso de los nacionalismos ibéricos, ver el repertorio de opiniones del dossier "Inventors o descobridors? Els 'altres' nacionalismes", *L'Avenç*, n.º. 204, Barcelona, 1996, pp. 19-62.

autor, pero que casi todo el mundo deja pasar sin criticar su evidente ideologismo: "Por suerte -escribe Hobsbawm después de asegurar que ningún historiador serio de las naciones y el nacionalismo puede ser un nacionalista comprometido políticamente-, al disponerme a escribir el presente libro no he necesitado olvidar mis convicciones no históricas".²⁶ La mayor debilidad de determinados análisis sobre el nacionalismo es que, estando escritos desde una supuesta neutralidad, en el fondo sus autores se muestran profundamente antinacionalistas en relación a las causas de las minorías e incomprensiblemente acrílicos con el nacionalismo "inventado" de los Estados constituidos y reconocidos internacionalmente, ya que por lo general entienden que éste último, en vez de alimentar sentimientos "tribales", satisface claramente las necesidades sociales y psicológicas generales del mundo moderno. Hobsbawm, para continuar con su ejemplo, incluso llega a manifestar, en opinión de John Keane, una cierta nostalgia por los antiguos imperios modernos desintegrados que mantenían juntas a las naciones sin dejarlas expresarse.²⁷ No es el único, los libros de Jean Bérenger o François Fetjõ hacen una reivindicación de los imperios centroeuropeos aún con mayor fervor, olvidando que fueron fuente de inestabilidad política y también un modelo imperfecto de agrupación política que, si bien podían "esconder" la realidad, al final se ha demostrado que no lograron cambiarla.²⁸

El nacionalismo es un fenómeno difícil de estudiar, si no es desde la perspectiva histórica y reconociendo la especificidad de las estructuras nacionales (espacio geográfico, bases económicas, formaciones sociales...) del "territorio" que aquél reivindica, que es lo que parece querer decir Mark Falcoff al distinguir, por ejemplo, entre el estatus del español en los EEUU y del catalán en España, ya que el primero carece de una territorialidad definida, de una clase literario-intelectual coherente y de un proyecto político concreto, lo que favorece que la élite hispana que vive en norteamérica utilice el inglés como lengua de comunicación social y adopte los patrones culturales anglosajones.²⁹ Al fin y al cabo, en los EEUU no existe un territorio hispano definido que pueda ser reivindicado como "homeland" hispano. Sin embargo, la historia, el territorio y el idioma propio, que evidentemente son elementos que ayudan a la formación de la conciencia de identidad nacional, son sólo meros indicadores de ésta, puesto que en la mayoría de los casos esta identidad nacional emana de la *voluntad* -que comporta la existencia de un proceso- de las asociaciones humanas. Ernest Gellner definió el

---

²⁶ Eric J. HOBBSAWM, *Naciones...*, op cit, pp. 21-22.

²⁷ John KEANE, "Naciones y nacionalismo. Respuesta a Cardús y Estruch", *Revista Internacional de Ciencias Sociales*, nº. 144, Madrid, 1995, pp. 395-397.

²⁸ Jean BÉRENGER, *El Imperio de los Habsburgo, 1273-1918*, Barcelona, Crítica, 1993 y François FETJÕ, *Réquiem por un imperio difunto*, Madrid, Mondadori, 1990.

²⁹ Mark FALCOFF, "North of the Border. Origins and Fallacies of the 'Hispanic' threat to the United States", *TLS*, Londres, 17-5-1996, pp. 14-15. Este artículo se basa en la intervención del autor en el Tercer Congreso de Intelectuales Liberales Ibero-Americanos que se celebró en Valencia.

nacionalismo como un principio político que persigue hacer coincidir la unidad política con la unidad nacional, que es, como hemos visto, lo que se proponían llevar a cabo los liberales. Pero el mismo Gellner reconocía que este principio no se cumple casi nunca. La ecuación "Estado es igual a nación" es, pues, falaz y, además, contradice el autoproclamado principio liberal (y también marxista) de preservación de la diversidad, que era el otro componente que definía el principio de las nacionalidades de Mazzini. Así pues, si se quiere hablar del nacionalismo como resultado de la "modernidad", probablemente lo mejor sería desplazar las discusiones desde lo abstracto hacia el terreno de la implantación de la democracia como sistema político de convivencia y su capacidad o no, como diría el filósofo Norberto Bobbio, de garantizar la igualdad en la diversidad.³⁰ La diversidad propia de los seres humanos.

Para finalizar, quisiera plantear el mismo interrogante que otros investigadores ya han formulado con acierto: ¿Es posible establecer un concepto de nación útil y único, desde el punto de vista analítico, para estudiar el fenómeno globalmente aplicándole esquemas estándares? Es casi seguro que no.³¹ Y es que a menudo los historiadores no se dan cuenta que resultaría más fructífero para el saber histórico estudiar por qué las tradiciones "inventadas" logran cuajar en geografías tan alejadas unas de otras y por qué perduran durante tanto tiempo en contextos culturales y sociales distintos, que dedicarse a "desenmascarar" una perversa y supuestamente siempre idéntica "fabricación" de la nación por parte de los nacionalistas.

---

³⁰ Norberto BOBBIO, *Dreta i esquerra. Raons i significats d'una distinció política*, Catarroja, Editorial Afers, 1995.

³¹ A la misma pregunta, los sociólogos Salvador CARDÚS y Joan ESTRUCH, "Un antinacionalismo de conveniencias", *Revista Internacional de Ciencias Sociales*, nº. 144 Madrid, 1995, pp. 387-393, responden con un rotundo "sinceramente no", puesto que para ellos cualquier esfuerzo en ese sentido es una pretensión reduccionista inaceptable: "Precisamente -siguen argumentando-, en la medida en que el nacionalismo reivindicativo fundamenta su razón de ser en la defensa del derecho a la diversidad, cualquier instrumento analítico homogeneizador de los fenómenos nacionales desemboca en la incapacidad teórica para comprender sus claves políticas, culturales y sociales".

LA HISTORIOGRAFÍA ESPAÑOLA Y EL NACIONALISMO

Para el conjunto hispano, desde hace algún tiempo contamos con muy buenos balances historiográficos, y a ellos me remito, sin que ello quiera decir que por mi parte suscriba todo lo que en ellos se dice y se defiende.¹

Ciertos historiadores defienden apasionadamente el carácter científico de la historia, y sin embargo personalmente no estoy muy seguro de ello. La historia, a lo sumo consigue un cierto grado de objetivización, de distanciamiento respecto al pasado y poca cosa más. El infantilismo cientifista aplicado al estudio del conflicto social, por ejemplo, derivó, desgraciadamente, en un marxismo determinista durísimo, en unos casos, y en otros en un cuantitativismo de corto alcance o bien en un economicismo estéril. Como sea que lo dicho ha resultado nefasto para el conocimiento histórico social. Este cientifismo exaltado, no daba cuenta que, en historia, a diferencia de las ciencias físico-matemáticas, el experimento no se repite nunca, porque el pasado (que es el campo específico de la disciplina histórica) se deshace enseguida, deja de existir en la medida que es real y que, por consiguiente, no podemos reproducirlo infinitamente.

La historia es el análisis del movimiento de la sociedad durante un tiempo y en un espacio concreto, al mismo tiempo que es el estudio del sentido que le quieren

---

¹ Entiendo por soportes indirectos el recurso a otras reflexiones historiográficas que nos aproximarán a obras y estados de la cuestión de las diversas historiografías nacionales a las que de otra manera nos sería imposible llegar, aún en una mínima parte, dada la rápida multiplicación de las referencias. En este sentido destacaremos los últimos trabajos publicados en nuestro país: Borja de RIQUER (Ed.), "La Historia en el 90", *Ayer*, nº. 2, Madrid, 1991 (con artículos de M. Leiberich sobre la historiografía alemana reciente, de R. Romanelli sobre la italiana, de C. D. Malanaud sobre la latinoamericana, y de P. Anguera sobre la española); Antonio MORALES (ED.), "La Historia en el 91", *Ayer*, nº. 6, Madrid, 1992 (con artículos de A. Morales sobre historia y postmodernidad, de M. Esteban sobre la historiografía española contemporánea en 1991, de T. Pérez Delgado sobre la historiografía del Este y sobre el Este de los últimos años); Manuel PÉREZ LEDESMA (Ed.), "La Historia en el 93", *Ayer*, nº. 14, Madrid, 1994 (con artículos de C. Serrano sobre la historiografía francesa en 1993, de F. Lannon sobre tendencias recientes en la historia social británica, de J. Álvarez Junco sobre ciencias sociales e historia en los Estados Unidos: el nacionalismo como tema central, y de M. Casauís Arzú sobre historia y ciencias sociales en América Latina); "Historiografía contemporánea reciente", *Historia Contemporánea*, nº. 7, Bilbao, 1992 (con presentación de M. Tuñón de Lara y artículos de F. Dosse sobre la historiografía francesa reciente, W. L. Bernecker sobre la alemana y diversas aportaciones de J. Aróstegui, C. Forcadell, B. de Riquer, J. G. Beramendi, J. C. Pereira, J. Canal, J. L. de la Granja, R. Miralles, J. Agirreazkuenaga y M. Montero sobre la historiografía española y de las distintas nacionalidades del Estado, especialmente, del País Vasco). Para la historiografía catalana destacaremos: VV.AA., *La historiografía catalana. Balanç i perspectives*, Girona, Ed. CEHS, 1990 y E. PUJOL, *El descrèdit de la història*, Girona, Llibres del Segle, 1993, que recoge el debate historiográficos de estos últimos años, desde las primeras contribuciones (M. BARCELÓ, B. de RIQUER y E. UCÉLAY DA CAL, "Sobre la historiografía catalana", *L'Avenç*, nº. 50, 1982, pp.68-73 y A. BALCELLS, C. MARTÍ y J. TERMES, "Història nacional i història social. Problemes de la historiografía sobre el fet nacional català", *L'Avenç*, nº. 87, 1985, pp. 66-77) hasta los últimos artículos aparecidos en *El País* de UCÉLAY DA CAL, ANGUERA, COLOMINES, etc, sobre el sentido actual de la historiografía catalana. Este último debate se puede reseguir en A. BALCELLS, *La història de Catalunya a debat. Els textos d'una polèmica*, Barcelona, Curial, 1994.

dar a su acción los mismos protagonistas. El pasado es móvil y deja de existir rápidamente, pero es que además es multiforme. Lo que hacemos los historiados es reconstruirlo, como ejercicio de recreación, de creación personal. Por definición, pues, toda sociedad pasada no existe, tal vez podamos conservar de ella elementos primarios e incluso diferentes interpretaciones, puntos de vista, visiones fragmentarias, detalles parciales y particulares, pero, en cuanto a tal, esta sociedad pasada ya ha desaparecido. Es por todo lo dicho que antes afirmaba que la historia es reconstrucción, que muy a menudo servimos a trozos (y condicionada) por nuestras respectivas consideraciones en el momento de juzgarla. La historia pertenece al campo de las humanidades, y se mantiene al margen del núcleo duro de las ciencias, y lo que debemos aspirar los historiadores es a evitar su manipulación, al mismo tiempo que debemos evitar el teoricismo fútil mediante el sano ejercicio de enseñar nuestro juego de entrada. En otras palabras, dando a conocer de qué modo, con qué método, nos acercamos a la realidad y por qué escogemos unos elementos y no otros para explicarla. El exceso de ideologismo, sin embargo, es lo que define mejor la historiografía no tan sólo española, sino incluso la europea desde el final de la Segunda Guerra Mundial.

La Guerra civil española comportó un cierto abandono de la tradición historiográfica propia. El exilio de muchos historiadores hasta entonces influyentes en Cataluña (como Rovira i Virgili o Ferran Soldevila, por citar sólo dos nombres), y la miseria intelectual que se extendió con el nuevo régimen sumieron en un profundo agujero negro a la historiografía del país.² Hubieron de pasar muchos años para que los estudios de Historia contemporánea obtuviesen un mínimo grado de solvencia. La influencia del movimiento de *Annales* fue decisivo en este sentido. Desde la década de los años cuarenta, de Francia llegaban la mayor parte de los debates y propuestas metodológicas que se discutían en los medios universitarios de Barcelona. A finales de los años cuarenta, Jaume Vicens Vives sintetizó las principales aportaciones de *Annales* y de Henri Pirenne y las divulgó desde su cátedra en la Universidad de Barcelona.³ La renovación metodológica, sobre todo en Historia Contemporánea, se hizo progresivamente perceptible a través de los alumnos de Jaume Vicens Vives a partir de los años cincuenta y sesenta. Paralelamente, desde el exterior, Manuel Tuñón de Lara emprendió la tarea de divulgar los nuevos métodos y corrientes historiográficas que imperaban en el contexto europeo y a los que pudieron acceder toda una generación de profesores universitarios españoles gracias a los Congresos que, desde mediados de los sesenta, organizó en la Universidad de

---

2. Cf. Enric PUJOL, *Ferran Soldevila. Els fonaments de la historiografia catalana contemporània*, Catarroja-Barcelona, Editorial Afers, 1995.

3 Para comprender la personalidad de Jaume Vicens Vives y su significación en el mundo historiográfico español y catalán, ver la tesis doctoral de Josep M. MUÑOZ I LLORET, *Jaume Vicens Vives (1910-1960): Trajectòria intel·lectual i política*, presentada el mes de diciembre de 1995 en nuestro Departamento.

Pau.⁴ Por último, la obra de Pierre Vilar y su intento de sintetizar las corrientes metodológicas de la escuela socialista y del movimiento de *Annales* en la búsqueda de una "historia total" tuvieron una amplia acogida en los medios universitarios catalanes y españoles de finales de los sesenta y primeros setenta. Los trabajos de Pierre Vilar tuvieron una enorme influencia en la formación de una generación de historiadores catalanes, pero también sedujo a buena parte de la sociedad catalana antifranquista. Con el paso del tiempo, de ella nos queda, cuanto menos, un enorme respeto por el compromiso social del historiador y una enorme simpatía y reconocimiento intelectual hacia un hombre, que en unos años extremadamente difíciles para nuestro país, supo asumir el compromiso de centrar sus investigaciones sobre Cataluña.⁵

La historiografía británica partía, ciertamente, de unos presupuestos completamente distintos a los de la historiografía francesa, pero también resultó ser influyente en el tipo de investigaciones que se desarrollaron en España. En el ámbito académico británico predominó durante mucho tiempo una historia narrativa, dedicada a la investigación de temas político-institucionales, relacionados con las peculiaridades de la democracia británica y su capacidad de expansión mundial durante la Edad Contemporánea, y basada en una soporte intelectual liberal, exponente de un positivismo moderno muy sensible a la historia comparada. Los máximos exponentes de la historiografía británica que se agrupaban en las universidades de Oxford y Cambridge, no descuidaron la historia española, como lo demuestra que del Servicio de Publicaciones de la Universidad de Oxford saliese precisamente una de las obras destinadas a tener un mayor impacto sobre el panorama historiográfico español de finales de los sesenta y primeros setenta, la síntesis de historia contemporánea española de R. Carr.⁶

---

⁴ Sobre la obra de Manuel TUÑÓN DE LARA, ver el reciente libro de homenaje: DE LA GRANJA, J.L. y REIG TAPIA, A. (Eds.), *Manuel Tuñón de Lara. El compromiso con la historia. Su vida y su obra*, Bilbao, Servicio Editorial de la Universidad del País Vasco, 1993.

⁵ La obra de Pierre VILAR de mayor impacto sobre la historiografía catalana es, sin duda, su monumental *Catalunya dins l'Espanya moderna*, Barcelona, Edicions 62, 1964-1966-1968, 4 vols. (edición original en francés en París, S.E.V.P.E.N., 1962). Sobre los medios universitarios españoles la obra que alcanzó mayor relieve fue, obviamente, su clandestina -en España- *Histoire de l'Espagne*, París, P.U.F., 1947, que fue objeto de numerosas reediciones y cuya primera versión en castellano (París, Librairie Espagnole, 1975), traducción de Manuel Tuñón de Lara, se acabó de imprimir, significativamente, el 14 de abril de 1975. Entre las obras dedicadas total o parcialmente a la Historia de España, merecen destacarse también por su importante difusión *Oro y moneda en la historia*, Barcelona, Ariel, 1978⁴, los trabajos incluidos en *Crecimiento y desarrollo*, Barcelona, Ariel, 1976 y, más recientemente, *La Guerra civil española*, Barcelona, Crítica, 1986. Para una apretada síntesis del pensamiento de Pierre Vilar ver Josep FONTANA, *Historia. Análisis del pasado y proyecto social*, Barcelona, Crítica, 1982, pp. 244-146 y el reciente libro, que no son unas memorias, pero que reflejan la trayectoria intelectual del historiador francés en Pierre VILAR, *Pensar històricament*, edición a cargo de Rosa Congost, València, Edicions Tres i Quatre, 1995.

⁶ Raymon CARR, *Spain 1808-1939*, Oxford, Oxford University Press, 1966 (traducción castellana en Barcelona, Ariel, 1970).

Sin duda, han sido las historiografías francesa y británica las que más directamente han incidido sobre los profesionales de la historia en España, que incluso a veces han practicado un seguidismo acrítico con todo lo que nos llegaba des del exterior. Es, pues, hasta cierto punto lógico, que en los últimos años afrontemos una "crisis historiográfica" en la medida que en Francia y Gran Bretaña se han cuestionado aquellas escuelas y métodos que, de manera científica, pretendían explicar el pasado. La "crisis historiográfica" actual tiene de todos modos unas causas más profundas. En la configuración de esta "crisis de la historiografía", han confluído un conjunto de factores internos y externos. Entre los segundos, cabría citar un cierto cambio de actitud que comporta la generalización de una sensación de crisis europea entre la intelectualidad del Continente, que ha llevado a cuestionar profundamente, por inconsistentes, los planteamientos eurocentristas; por último la crisis política y teórica del marxismo, que ha arrastrado tras de sí a la historiografía marxista que, durante algunos años, había sido dominante en algunas aulas.

En líneas generales, sigue todavía vigente la síntesis historiográfica realizada en 1976 por J. M. Jover, en donde ya planteaba lo dicho anteriormente sobre la ruptura de 1939 como punto y aparte respecto a toda la producción y a las orientaciones de pre-guerra.⁷ En los años que siguieron a la Guerra Civil, la historiografía española, tal como recuerdan Pasamar y Peiró, incrementó su aislamiento tradicional y conoció una manifiesta involución en todos los niveles (metodológica, temática, interpretativa), en contra de lo que apunta Ignacio Olábarri, que considera que el franquismo sólo significó un retraso que no afectó a la continuidad historiográfica.⁸ Tanto es así que, en el caso de nuestra disciplina, la institucionalización universitaria de la Historia Contemporánea no tuvo lugar hasta 1965 y el primer trabajo importante de la posguerra publicado en España sobre un tema contemporáneo no aparece hasta 1953.⁹ Así, salvo algunos loables intentos, como el de Casimir Martí en 1959 publicó un estudio sobre los orígenes del anarquismo en Barcelona,¹⁰ la Historia Contemporánea Española se caracterizó hasta la década de los sesenta por una pobreza metodológica, teórica y conceptual, y un aislamiento que no propiciaban precisamente el desarrollo y la renovación de la disciplina. Teniendo este contexto como precedente, no es de extrañar que las reflexiones profesionales e historiográficas gocen de escasa

---

⁷ J.M. JOVER, *Corrientes historiográficas en la España contemporánea*, 1976.

⁸ G. PASAMAR e I. PEIRÓ, *Historiografía y práctica social en España*, Zaragoza, Prensas Universitarias, 1987 y G. PASAMAR, *Historiografía e ideología en la postguerra española: La ruptura de la tradición liberal*, Zaragoza, Prensas Universitarias, 1991; Ignacio OLÁBARRI, "La recepción en España de la revolución historiográfico del siglo XX" en *La Historiografía en Occidente desde 1945. III. Conversaciones Internacionales de Historia*, Pamplona, EUNSA, 1985.

⁹ Se trata del libro de Miguel ARTOLA, *Los Afrancesados*, Madrid, Sociedad de Estudios y Publicaciones, 1953.

¹⁰ Casimir MARTÍ, *Orígenes del anarquismo en Barcelona*, prólogo de Jaume Vicens Vives, Barcelona, ... , 1959.

tradición entre nosotros y no se hayan producido hasta época reciente.¹¹ Todavía hoy, la herencia de este período es, en comparación con los países de nuestro entorno, el escaso diálogo entre la Historia y las otras Ciencias Sociales; el aislamiento personal, institucional y científico respecto al exterior; los importantes déficits en infraestructuras que dificultan la labor del historiador; la ausencia de un verdadero debate intelectual e histórico real; la existencia de importantes lagunas temáticas y metodológicas; etc.

La tímida irrupción del marxismo en la Universidad y la vacilante, pero creciente influencia de la evolución historiográfica occidental, permitieron, desde mediados de los sesenta, renovar, lentamente, el panorama de la historiografía española. Una década más tarde se recogieron los frutos, de tal manera que una de las características culturales de la transición democrática fue la proliferación de obras de Historia Contemporánea publicadas. De todas maneras, vamos a desarrollar ahora el balance de los que han significado los estudios históricos referentes al conflicto social en Cataluña y al nacionalismo

1. El conflicto social en la Cataluña contemporánea sin duda ha sido un tema importante para la historiografía catalana, pero al mismo tiempo lo social es un problema tan próximo a nosotros mismos, tan actual, que su estudio conlleva graves problemas metodológicos, entre otras razones porque el análisis del historiador está profundamente perturbado por la Política (con mayúsculas), y, claro está, por las opciones personales de cada uno. Lo que quiero decir es que la proximidad de lo estudiado condiciona el trabajo del historiador, que por otra parte muchas veces debe enfrentarse a periodistas, políticos y sociólogos que, por razones distintas, manipulan los hechos históricos (como resultado de una evidente falta de conocimientos) y distorsionan la realidad. Los historiadores de la contemporaneidad, por lo tanto, a menudo son prisioneros del mundo en que viven y, ciertamente, de las ideas políticas que defienden.

La historia de la Cataluña contemporánea es la historia de una sociedad industrial, aunque no cabe duda que hasta casi nuestros días se ha conservado un sector agrario importante (a pesar de que con el tiempo ha ido perdiendo fuerza y extensión). La Cataluña contemporánea que vivirá la conflictividad social es la de las máquinas y el comercio, la de los grandes movimientos migratorios internos y provenientes del exterior. Pero a pesar de ello, Cataluña ha conservado, seguramente porque el país es pequeño y fácil de recorrer, una cierta homogeneidad, cuando menos geográfica, que permite a sus ciudadanos conocerla y conocerse. Al mismo tiempo, a lo largo del siglo XIX y XX se ha pasado, para

---

¹¹ Entre las aportaciones recientes cabe mencionar las de J.P. FUSI, *La función de la historia*, Universidad del País Vasco, 1985; las contenidas en *La historiografía en Occidente desde 1945 (III) Conversaciones Internacionales de Historia*, Pamplona, 1985; J. RODRÍGUEZ FRUTOS (ed.), *Enseñar historia*, Barcelona, Laia, 1989 y J. ARÓSTEGUI, *La investigación histórica. Teoría y método*, Barcelona, Crítica, 1995.

decirlo claro, de la guerra (o lucha) de clases al conflicto de intereses, aunque subsista el conflicto entre ricos y pobres, entre clases altas y bajas. Este salto cualitativo se ha dado como resultado del crecimiento económico (que favorece los estándares de vida y la nivelación social) y de la extensión y mejora de la enseñanza (que favorece la integración de los individuos en un proyecto común). Es evidente que, con o sin lucha, progresivamente se consiguen mejoras sociales que tienen como efecto una cierta distensión de las relaciones de clase, por lo que no debe sorprendernos que se haya pasado de la lucha global entre obreros y burgueses a una conflictividad particularizada entre los obreros de tal o cual fábrica y el empresario, que a menudo es un consejo de administración. Incluso a veces el conflicto de intereses se produce entre los mismos trabajadores, por ejemplo entre los obreros afiliados a los sindicatos y los que no lo están. Ahora bien, este proceso típico de la contemporaneidad no quiere decir que comporte también la desaparición de las culturas propias de cada grupo social. Al contrario, es posible que haya dejado de existir la vieja premisa de "clase contra clase" (que es un mito historiográfico), pero es evidente que persiste un imaginario colectivo que galvaniza sentimientos, valores y una sensibilidad específica de los trabajadores. Esta percepción imaginaria, sentimental, ética, de reflexiones y actitudes propias de la gente corriente, es lo que debemos captar del mundo actual, y es, también, lo que nos hará comprender que, aunque no haya lucha de clases en el sentido clásico, subsiste un cierto sentido de clase en la medida que existe una forma distinta y divergente de vivir y percibir el mundo capitalista. Este imaginario es hoy en día una forma de disidencia respecto al estado de cosas realmente existentes, al mismo tiempo que es un programa de futuro.

La historia social nace en Cataluña bajo el impulso de la historiografía francesa y no de la británica, que es lo que se dice a menudo. Esto quiere decir que la historia que se ha escrito aquí es una historia de la clase obrera, del movimiento obrero y de las luchas de clase, sin que se haya entrada prácticamente para nada en el estudio de la tradición y la cultura de los obreros. Una vez dicho esto, el camino que ha recorrido la historia del movimiento obrero tiene distintas etapas. No obstante, voy a resumirlas en un esquema de sólo cuatro para facilitar mi explicación.

La primera etapa se inició al margen de los ámbitos académicos y, por lo tanto, cabría afirmar que fueron los precedentes. Se caracteriza por el hecho que fue escrita por obreros ilustrados -normalmente tipógrafos-, quienes pretendían ofrecer una visión obrera del movimiento. Ello significa que, en general, estos libros tenían un marcado carácter militante, testimonial, de memoria histórica. Uno de los ejemplos más sobresalientes es la obra casi biográfica de Anselmo Lorenzo, *El proletariado militante*, cuyo primer volumen apareció en Barcelona en 1901 y el segundo en 1923. Este libro sigue siendo una pieza importantísima porque, a pesar de la retórica, resulta muy útil para conocer lo que fueron los inicios de la I.a Internacional en España. Este mismo sentido de crónica es lo que

define dos obras más. La primera, *Historia del socialismo obrero español desde sus primeras manifestaciones hasta nuestros días*, de Francisco Mora, que al publicarse en 1902, a pesar que ofrecía una documentación muy abundante, resultó ser muy polémica por las crítica que hacía al anarquismo. El segundo libro es de 1930, *Historia de la Sección Española de la Internacional (1868-1874)*, y que fue escrito por Juan José Morato, que era un militante del PSOE, y que es la descripción más clara de que disponemos de los hechos y los personajes que protagonizaron la fundación de la Ia. Internacional. Más adelante, Morato escribió otro libro, *Historia de la Asociación Española del Arte de Imprimir*, que es casi la única historia de gremio que se ha hecho. Esta primera oleada bibliográfica obrera se complementó (si bien no se correspondía con el esquema propuesto, ya que era un historiador) con la obra de Max Nettlau, *Documentos inéditos sobre la Internacional y la Alianza en España*, editada en Buenos Aires en 1930, y reeditada en 1969 por Renée Lamberet en francés, cuyo principal atractivo es que reproduce íntegros o extractados muchos documentos, con comentarios del autor, correspondientes a los primeros años de la Internacional y a los conflictos entre socialistas y anarquistas. La culminación de esta etapa culminó en 1928 con Manuel Buenacasa y su libro *El Movimiento Obrero Español, 1886-1926. Historia y crítica*, que en realidad era una historia del movimiento anarco-sindicalista desde la constitución de la Federación Regional del Trabajo. Lo importante de esta obra es que Buenacasa incluyó por primera vez estudios monográficos regionalizados sirviéndose de la información que le proporcionaron las distintas secciones. La verdadera culminación de los escritos militantes y biográficos obreros se produjo con la publicación de los tres volúmenes de José Peirats, *La CNT en la revolución española*, que aparecieron entre 1952 y 1955 en Buenos Aires, que, con abundante documentación inédita, significó uno de los testimonios más importante de entre los cenetistas sobre la revolución y la guerra. Es evidente que la bibliografía de origen obrerista no se acaba con los libros que acabo de mencionar, entre otras muchas razones, porque es un tipo de literatura que alcanza nuestros días.

En la segunda etapa, que se solapa con la primera, aunque más bien corresponde a los años veinte y treinta de nuestro siglo, predominaron los trabajos confeccionados por eruditos que ni eran obreros ni tampoco historiadores en un sentido estricto, sino profesionales (médicos, notarios, abogados...), de tendencia catalanista-liberal o demócrata-cristiana que evidenciaban una clara sensibilidad social, y cuya máxima preocupación era hacer comprender y comprender ellos mismos los conflictos sociales de forma más o menos científica. El primer ejemplo de este tipo de bibliografía es el libro de Manuel Reventós, *Assaig sobre alguns episodis dels moviments socials a Barcelona en el segle XIX*,¹² que cabe considerarlo el pionero de este tipo de estudios, y, aunque su falta de método y de

---

¹² Existe una segunda edición con el título *Els moviments socials a Barcelona en el segle XIX*, Barcelona, Crítica, 1987.

visión conjunto es evidente, acabó siendo utilizado por los historiadores posteriores (Jaume Vicens Vives, por ejemplo, en su *Industrials i Polítics* lo utilizó reiteradamente). Desde un punto de vista que podríamos denominar demócrata-cristiano, el jurisconsulto Felip de Solà Cañizares publicó en 1934, bajo los auspicios de la Sección Política de la Lliga Catalana, el libro *Les lluites socials a Catalunya (1812-1934)*,¹³ que es un resumen desigual, pero útil, de la historia del movimiento obrero. Desde posiciones digamos de centro-izquierda, Josep M. Vilà, un admirador de los logros sociales de la URSS, en 1935 elaboró una breve síntesis sobre los orígenes del obrerismo catalán en *Els primers moviments socials a Catalunya*,¹⁴ prestando atención especialmente a las luchas por el derecho de asociación y a las formas organizativas obreras entre 1830 y 1858. Este cientifismo social catalán no cabe duda que fue resultado del hecho que en Cataluña existía un movimiento obrero real, como en Andalucía el permanente conflicto agrario propició la aparición también de estudios de este tipo, el más conocido es la ultra citada obra del notario cordobés Juan Díaz del Moral sobre las agitaciones campesinas y que se publicó en 1929.¹⁵

La tercera etapa de la historiografía social en Cataluña se inicia después de la guerra civil y, desde sus albores, la acompañó una voluntad implícita de recuperar los valores de la izquierda y de la cultura popular. Sin embargo, ya no podemos calificarla de historiografía militante, elaborada por obreros, sino que tenía su origen en los ambientes académicos y siempre mantuvo, voluntariamente, un cierto distanciamiento crítico respecto al objeto de estudio. Además se caracterizaba por el alto grado de erudición. Es un tipo de historiografía que bascula entre el análisis de los conflictos obreros y el estudio pormenorizado del obrerismo organizado, básicamente del anarco-sindicalismo. El trabajo, como ya he señalado antes, pionero es el de Casimir Martí sobre los orígenes del anarquismo en Barcelona, cuyo prólogo lo escribió Vicens i Vives y en el cual reclamaba la necesidad que tenía el país de aquel tipo de investigaciones. En este libro Martí mostraba el complejo mundo que definió las relaciones entre el obrerismo y las ideas de Bakunin después de la Revolución de 1868. En 1965 aparecieron dos libros eminentemente universitarios, el primero, *El sindicalisme a Barcelona (1916-1923)*,¹⁶ del joven Albert Balcells y que intentaba analizar las luchas obreras (huelga de la Canadiense, Huelga general de 1919...) en el contexto de la crisis revolucionaria de 1917 y del pistolero; el segundo, de Josep Termes, *El movimiento obrero en España. La primera Internacional (1864-1881)*, estudiaba la composición numérica e ideológica de los sindicatos españoles, catalanes en su mayoría, afiliados a la I.a. Internacional. El

---

¹³ Existe una traducción castellana con el mismo título en Algorta, Zero, 1970.

¹⁴ Nueva edición en Barcelona, Nova Terra, 1972.

¹⁵ Juan DÍAZ DEL MORAL, *Historia de las agitaciones campesinas andaluzas*, Madrid, Alianza Editorial, 1967.

¹⁶ Este libro obtuvo el premio Nova Terra y fué publicado en Barcelona, Nova Terra, 1965.

mismo Josep Termes insistió nuevamente sobre ello en *El movimiento obrero en España. La I. Internacional (1864-1881)*, publicado en 1971 como ampliación del anterior libro, pero en este caso la documentación que barajaba era mucho más abundante, del mismo modo que la interpretación historiográfica era superior y más global. Este nuevo trabajo incorporaba distintos apéndices, una riquísima bibliografía, y, en general, significó una renovación metodológica importante.¹⁷

En la década de los sesenta se mantuvo esta orientación inicial de investigar el obrerismo organizado. Los trabajos de Miquel Izard, *Revolució Industrial i obrerisme. Les "Tres Classes de Vapor"* (1970) y Josep M. Ollé i Romeu, *El moviment obrer a Catalunya, 1840-1843*, serían los mejores ejemplos.¹⁸ Josep Benet y Casimir Martí fueron los primeros que en aquellos años se plantearon confeccionar una aproximación a la vida obrera en un ambicioso y bien trabado libro, aunque limitado cronológicamente: *Barcelona a mitjan segle XIX. El moviment obrer durant el Bienni Progressista (1854-1856)*.¹⁹ Las escasas investigaciones sobre la burguesía se debieron a Miquel Izard y su *Manufactureros, industriales y revolucionarios* y a Antoni Jutglar en *Els burgesos catalans*, que era una interpretación rica en interrogantes y cronológicamente amplia, de 1833 a 1939.²⁰

Esta etapa también estuvo marcada por la aparición de una serie de libros de referencia para el conjunto de las ciencias sociales, que seguían el precedente de René Lamberet en *Mouvements ouvriers et socialistes (Chronologies et Bibliographie). L'Espagne (1750-1936)*, de 1953. Se trata de dos obras colectivas: *Els moviments socials a Catalunya, País Valencià i Les Illes. Cronologia 1800-1939*, de 1967, y *Bibliografia dels moviments socials a Catalunya, País Valencià i Les Illes*, de 1972.²¹ Se había llegado al punto más álgido de un tipo de historiografía que estaba influenciada por las corrientes interpretativas francesas, especialmente por el movimiento de *Annales*.

La última hornada de estudios sobre el movimiento obrero es más reciente, si bien, igual que la anterior, tuvo un origen universitario, a pesar que el tiempo ha demostrado que era menos compacta y mucho más politicista. Esta generación

---

¹⁷ La primera obra de Termes fué publicada en 1972 en Buenos Aires. De la segunda disponemos de la 2a. edición en Barcelona, Crítica, 1977.

¹⁸ Existe traducción castellana del libro de Miquel IZARD con el título *Industrialización y obrerismo. Las Tres Clases de Vapor*, Barcelona, Ariel, 1974.

¹⁹ Barcelona, Curial, 1976. 2 vols.

²⁰ El primero en Barcelona, Crítica, 1979. El segundo, publicado inicialmente en 1962, Jutglar lo amplió y revisó y se reeditó bajo el título *Història crítica de la burgesia a Catalunya*, Barcelona, Dopesa, 1972.

²¹ E. GIRALT/A. BALCELLS/J. TERMES, *Els moviments socials a Catalunya, País Valencià i Les Illes*, Barcelona, Nova Terra, 1967. E. GIRALT/A. BALCELLS/ J. TERMES/ A. CUCÓ, *Bibliografia dels moviments socials a Catalunya, País Valencià i Les Illes, 1800-1939*, Barcelona, Lavínia, 1972.

más joven abandonó el siglo XIX y las organizaciones clásicas del obrerismo para pasarse al siglo XX y, en concreto, a los años treinta. No obstante, podemos subdividirlos en cuatro ejes. El primero es que ciertos historiadores siguieron trabajando sobre organizaciones obreras, pero del siglo XX, como, por ejemplo, el libro de Manuel Lladonosa sobre el CADCI, que estudiaba la relación entre obrerismo y nacionalismo a través de este importante sindicato de empleados del comercio;²² el de Eulàlia Vega, que en su libro sobre el Treintismo analizaba los debates estratégicos en el seno del anarquismo durante la IIa. República;²³ el de Teresa Abelló, quien observó la participación catalana en la reorganización de la Ia. Internacional;²⁴ los de Pere Gabriel y Xavier Quadrat sobre el anarquismo y los orígenes de la CNT.²⁵ En este apartado debe citarse también el libro de Romero Maura sobre el anarquismo barcelonés.²⁶

El segundo eje que articuló a esta generación tuvo un carácter digamos monográfico, aunque estaba relacionado con las organizaciones obreras. Eran estudios sobre la prensa, especialmente anarquista, como la investigación que se mantiene inédita de Francisco Madrid o, aunque de manera más fragmentaria, el libro de Susanna Tavera sobre *Solidaridad Obrera*, que planteó como una biografía;²⁷ sobre las ideas educativas y los lugares de sociabilidad obrera, a cargo de Pere Solà.²⁸ De todos modos, este tipo de estudios no ha tenido continuidad.

El tercer eje se caracteriza por unas investigaciones centradas en los dirigentes y las organizaciones de izquierda, que fue un terreno abonado para la ciencia política. De entre los estudios históricos, si embargo, destacan los libros de Francesc Bonamusa sobre el BOC y la biografía de Andreu Nin,²⁹ que es el mismo ámbito de investigación de Pelai Pagès;³⁰ de José L. Martín Ramos sobre

---

²² M. LLADONOSA, *Catalanisme i moviment obrer: el CADCI entre 1903 i 1923*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1988, aunque fué escrito mucho antes.

²³ E. VEGA, *EL Trentisme a Catalunya. Divergencies ideològiques en la CNT (1930-1933)*, Barcelona, Curial, 1980.

²⁴ T. ABELLÓ, *Les relacions internacionals de l'anarquisme català (1881-1914)*, Barcelona, Edicions 62, 1987.

²⁵ P. GABRIEL, *Clase Obrera i Sindicats a Catalunya, 1903-1920*, Barcelona, Curial, 1981. X. QUADRAT, *Socialismo y anarquismo en Cataluña 1899-1911. Los orígenes de la CNT*, Madrid, Cuadernos para el Diálogo, 1976. La tesis inédita de Enric OLIVÉ, *El moviment anarquista català i l'obrerisme, 1900-1909*, se inscribe en este mismo eje que acabo de definir.

²⁶ J. ROMERO MAURA, *"La Rosa de Fuego". El obrerismo barcelonés (1899-1909)*, Madrid, Alianza Editorial, 1989.

²⁷ S. TAVERA, *Solidaridad Obrera. El fer-se i desfer-se d'un diari anarco-sindicalista (1915-1939)*, Barcelona, Col.legi de Periodistes, 1993.

²⁸ P. SOLÀ, *Els ateneus obrers i la cultura popular a Catalunya. L'Ateneu Enciclopèdic Popular*, Barcelona, Edicions de la Magrana, 1978.

²⁹ F. BONAMUSA, *El Bloc Obrer i Camperol: Els primers anys (1930-1932)*, Barcelona, Curial, 1974 i ÍD, *Andreu Nin y el movimiento comunista en España (1931-1937)*, Barcelona, Anagrama, 1977.

³⁰ P. PAGÈS, *Andreu Nin: su evolución política (1911-1937)*, Barcelona, ZYX, 1975.

los orígenes del PSUC;³¹ de Imma Tubella sobre el Partit Català Proletari, que fue uno de los cuatro que crearon el PSUC;³² de Ricard Alcaraz sobre la Unió Socialista de Catalunya, que fue otro de ellos³³ o incluso los dos libros sobre las Juventudes Socialistas Unificadas, de Ricard Vinyes y Ramon Casteràs, respectivamente.³⁴ Mucho más reciente es la obra colectiva, dirigida por Pere Gabriel, sobre Comisiones Obreras en Cataluña.³⁵

Por último, el cuarto eje corresponde a las investigaciones que observan las relaciones entre el movimiento y otros movimientos sociales, así como también aquellas que tienen por objeto analizar las respuestas obreras -y no sólo de sus organizaciones- al conflicto de clases y al desarrollo político-económico del país. Este es el caso, por ejemplo, del ya clásico libro de Connelly Ullman sobre la Semana Trágica de 1909,³⁶ o de los trabajos de Ricard Vinyes sobre el fenómeno del frentepopulismo y la cultura igualitaria.³⁷ El estudio de las condiciones de vida de los obreros, aunque sigue siendo muy minoritario, podría ser representado por los trabajos de Martín Ramos y Joan Serrallonga, y de éste último con Francesc Bonamusa sobre la vida obrera en un ámbito comarcal entre 1880 y 1920 el primero, y el segundo centrado en la Barcelona del Sexenio democrático.³⁸ Con otra intención, y utilizando la historia oral, resulta interesante el trabajo de Anna Monjo y Carme Vega sobre cómo se organizó una industria catalana colectivizada durante la guerra civil.³⁹ Carme Molinero y Pere Ysàs son unos de los pocos historiadores que han estudiado la clase obrera bajo el primer franquismo, del mismo modo que a ellos se debe la única visión de que disponemos, si bien muy breve, de los industriales catalanes, su estructura organizativa y sus actitudes frente a las relaciones laborales, durante el franquismo.⁴⁰ En este mismo apartado cabría incluir un par de trabajos sobre el

---

31 J.L. MARTÍN RAMOS, *Els orígens del Partit Socialista Unificat de Catalunya (1930-1936)*, Barcelona, Curial, 1977.

32 I. TUBELLA, *Jaume Comte y El Partit Català Proletari*, Barcelona, Edicions de la Magrana, 1982.

33 R. ALCARAZ, *La Unió Socialista de Catalunya (1923-1936)*, Barcelona, Edicions de la Magrana, 1987.

34 R. VINYES, *La formación de las Juventudes Socialistas Unificadas (1934-1936)*, México, Siglo XXI, 1978 y Ramon CASTERÀS, *Las juventudes socialistas unificadas de Cataluña ante la guerra y la revolución (1936-1939)*, Barcelona, Nova Terra, 1977.

35 P. GABRIEL (Dir.), *Comissions Obreres de Catalunya, 1964-1989. (Una aportació a la història del moviment obrer)*. Barcelona, Empúries, 1989.

36 J. CONNELLY ULLMAN, *La Semana Trágica*, Barcelona, Ariel, 1972.

37 R. VINYES, *La Catalunya Internacional*, Barcelona, Curial, 1983 y ÍD, *La presència ignorada. La cultura comunista a Catalunya (1840-1931)*, Barcelona, Edicions 62, 1989.

38 J.L. MARTÍN RAMOS/J. SERRALLONGA, *Condicions material i resposta obrera a la Catalunya contemporània*, Barcelona, *****, 1992 i F. BONAMUSA/J. SERRALLONGA, *Del groc al roig. Barcelona, 1868-1871. Quintes i epidèmies*, Barcelona, L'Avenç, 1995.

39 A. MONJO/C. VEGA, *Els treballadors i la guerra civil. Història d'una indústria colectivitzada*, Barcelona, Empúries, 1986.

40 C. MOLINERO/P. YSÀS, *"Patria, Justícia y Pan". Nivell de vida i condicions de treball a Catalunya. 1939-1951*, Barcelona, Edicions de la Magrana, 1985 y ÍD, *Els industrials catalans durant el franquisme*, Vic, Eumo, 1991.

lerrouxismo, por la relación de este sector político mantuvo con la clase obrera catalana: la biografía de Lerroux de Álvarez Junco y el estudio del movimiento que realizó Joan B. Culla.⁴¹

Resumiendo, la historiografía social que se ha escrito hasta ahora nos ha dado a conocer la historia de las organizaciones obreras (AIT, CNT, CADCI, CCOO...), de sus congresos, de sus periódicos, manifiestos y programas. También nos ha permitido reconstruir más o menos una historia de los conflictos: huelgas, terrorismo, pistolero, clandestinidad, etcétera, al mismo tiempo que hemos podido conocer, si bien mucho menos, como ha evolucionado la cultura obrera y popular (lo que hubiera permitido, si se hubiese hecho, conocer el imaginario colectivo). Con las investigaciones que se han hecho, también sabemos cómo se divulgaron, por lo menos en Cataluña, las doctrinas y las ideas (neomalthusianismo, librepensamiento, liberación sexual...) más al día entonces a través de las traducciones de los grandes pensadores (Marx, Bakunin, Kropotkin, entre otros). Los ateneos y los centros de cultura popular, como expresión de la sociabilidad obrera, se convirtieron en su correa de transmisión. Pero de los sitios de sociabilidad poca cosa se ha dicho.

Después de este largo recorrido por lo que ha sido la historiografía social, dónde nos encontramos ahora? La historia social española discurre, según dos destacados especialistas, entre el desierto (Santos Juliá), en la medida que *"es la historia de una carencia"* y el seco (Julián Casanova), en la medida que el atraso historiográfico no ha permitido obtener cosechas más regulares y constantes.⁴² Ahora bien, si, como propone Carlos Forcadell, más que interesarnos por si es desierto o seco, intentamos evaluar lo realmente existente y las peculiaridades del desarrollo historiográfico social español, podremos establecer algunas certezas. En primer lugar, es indudable que la Historia Social Española evidencia el atraso y la ruptura que representó la Guerra Civil y la posterior escisión entre trabajo en el interior y en el exilio. Ello se manifiesta también en una mayor lentitud en asumir las nuevas metodologías y problemáticas. Con todo, estos rasgos, aunque agravados en 1939, ya caracterizaban la situación anterior que, como en otras latitudes, relacionaban el surgimiento de la Historia Social con la Historia del Movimiento Obrero y con el trabajo de profesionales de diversas procedencias (historiadores, militantes obreros, políticos, publicistas, notarios,

---

⁴¹ J. ÁLVAREZ JUNCO, *El Emperador del Paralelo. Lerroux y la demagogia populista*, Madrid, Alianza Editorial, 1990 y J. B. CULLA, *El republicanisme lerrouxista a Catalunya (1901-1923)*, Barcelona, Curial, 1986.

⁴² Santos JULIÁ, *Historia social, sociología histórica*, Madrid, Siglo XXI, 1989; Julián CASANOVA, *La historia social y los historiadores*, Barcelona, Crítica, 1991. Para un estado de la cuestión reciente ver Carlos FORCADELL ÁLVAREZ, "Sobre desiertos y secanos: los movimientos sociales en la historiografía española", *Historia Contemporánea*, nº. 7, Bilbao, 1992, pp. 101-116. Para una amplia referencia sobre la actual situación de la Historia social en España y sus perspectivas ver los trabajos contenidos en Santiago CASTILLO (Coord.), *La Historia Social en España. Actualidad y perspectivas*, Madrid, Siglo XXI, 1991.

registradores de la propiedad, instituciones -Instituto de Reformas Sociales, Academia de Ciencias Morales, Ateneo de Madrid, etc.-). Es urgente recuperar los resultados de estos trabajos pioneros del siglo pasado e inicios del actual. En segundo lugar, también en España el resurgir de la Historia Social es fruto de la reacción contra la esclerosis académica e historiográfica de finales del franquismo (el mismo carácter revulsivo que había tenido en Francia en los años treinta, pero cuarenta años más tarde). El “decalage” cronológico y la apertura que sigue a la desaparición del Dictador condicionará la evolución posterior. Deben tomarse métodos y teorías poco adaptadas y contrastadas con la realidad y las fuentes españolas. Debe hacerse además apresuradamente, y cuando estos métodos y teorías ya son objeto de crítica o renovación en otros países. Al mismo tiempo, de forma igualmente apresurada, hay que recuperar el terreno -y los años- perdidos y multiplicar los trabajos de investigación. Críticas, posiciones, manifiestos, se suceden y se entrecruzan. Y en eso estamos. Como concluye Carlos Forcadell *“la historia social en España, la historia de los movimientos sociales, está en esa esquizofrénica situación, pendiente a la vez de las últimas novedades y desarrollos y consciente de los huecos y distancias fabricadas por la larga ruptura del franquismo. Sólo que la conciencia de esto es lo que permite avanzar y programar con realismo”*.⁴³

Probablemente, pues, no encontremos en una especie de callejón sin salida, donde predominan los estudios de tercera o cuarta fila, excesivamente cuantitativistas. Entiéndase bien, no intento descalificar al conjunto de la historiografía social, pero es que el predominio del economicismo de vía estrecha y, en general, de la historia política ha provocado que la vieja historia social perdiera protagonismo en las últimas décadas. Tal vez estemos pagando ahora el esplendor que ésta tuvo en los años sesenta y setenta. Me parece, sin embargo, como ya apuntaba el profesor Josep Termes hace algún tiempo,⁴⁴ que ha sido un error abandonar la historia social, puesto que sigue siendo básica para escribir la historia de la clase obrera y de los trabajadores. Dicho de otro modo, este error, este abandono, ha provocado que todavía no hayamos elaborado un análisis del grupo social, de la clase, de su composición y de su desarrollo en la historia y en relación, desde la perspectiva del conflicto, con los demás grupos sociales, con el poder y con el Estado. Pero es que aún estamos a la espera de los estudios que se centren en la reconstrucción de las condiciones de vida y de trabajo, de ocio y de cultura, de la clase obrera, tanto española como catalana, en la historia contemporánea.

2. La historia de los nacionalismos en España goza de una larga tradición y ya antes de la Guerra Civil encontramos aportaciones importantes, sobre todo en el

---

⁴³ Carlos FORCADELL, “Sobre desiertos y secanos: los movimientos sociales en la historiografía española”, *Historia Contemporánea*, nº 7, Bilbao, 1992, pp. 115.

⁴⁴ J. TERMES, “La història del moviment obrer”, *Avui*, suplement “Història”, **.-**.-****.

caso de Cataluña, que es la historiografía más precoz.⁴⁵ En la posguerra reapareció una literatura de combate en el exilio; mientras, en el interior, los intelectuales franquistas reescribían la historia de España en clave fascista, nacionalcatólica o neotradicionalista. Así pues, la verdadera ruptura no se produjo hasta finales de los sesenta y principios de los setenta, y coincide con la revitalización de la producción de monografías sectoriales, en las que la obra de Pierre Vilar sobre Cataluña, anteriormente citada, constituye un verdadero punto de partida. A partir de estos años, el estudio de los nacionalismos experimenta un salto cuantitativo y cualitativo. Por un lado, se pretende recuperar la "historia de las naciones históricas" como arma de combate contra el franquismo y como prevención hacia una posible pervivencia del centralismo en el postfranquismo. Por otro, aparece un enfoque cualitativamente nuevo, que conlleva el abandono de las metodologías tradicionales, el análisis de los nacionalismos en su relación con la sociedad y el marco político institucional en que se desarrollan (planteamiento claramente derivado del marxismo, y que comportó el olvido de la adopción de nuevos modelos explicativos -proceso de modernización, papel de la *intelligentsia* y de la comunicación social, etc.- y de una adecuada consideración de otros conceptos -etnicidad, etnocentrismo, tradición, etc.-), y, consecuentemente con una orientación marxista en la que el principal teórico de la cuestión nacional parecía ser Stalin, el reforzamiento de la idea-eje de nación en el análisis histórico, con lo que se retorna a las viejas y metahistóricas cuestiones de ¿qué es la nación?, ¿es la nación uno de los factores causales del nacionalismo?; en lugar de las históricamente más útiles del *qué* y el *por qué* de los nacionalismos.⁴⁶ En Cataluña, de nuevo pionera, la producción escrita abandonó, afortunada y rápidamente, estos iniciales planteamientos teóricos.⁴⁷ Así, si en las primeras obras importantes, como la de Jordi Solé Tura, el reduccionismo de la cuestión nacional al discurso socioeconómico y tópico (los nacionalismos son siempre burgueses) todavía estaba presente, en las obras

---

⁴⁵ Para lo que sigue me he basado en Juan G. BERAMENDI, "La historiografía de los nacionalismos en España", *Historia Contemporánea*, nº. 7, Bilbao, 1992, pp. 135-154. Ver de este mismo autor "Aproximación a la historiografía reciente sobre los nacionalismos en la España contemporánea" y "Bibliografía (1939-1983) sobre nacionalismos y cuestión nacional en la España contemporánea", *Estudios de Historia Social*, nº. 28-29, 1984, pp. 49-76 y 491-515. De la precocidad catalana son suficientemente representativos E. MOLINÉ I BRASÉS, *Resum sintètic de la història del catalanisme*, Barcelona, Estampa Acadèmica y Antoni ROVIRA i VIRGILI, *Història dels moviments nacionalistes*, Societat Catalana d'Edicions, Barcelona, 1913, *Resum d'història del catalanisme*, Barcelona, Barcino, 1936 y *Valentí Almirall*, Barcelona, Barcino, 1936.

⁴⁶ Entre las producciones más rigurosamente ortodoxas y debitorias de las formulaciones marxistas hay que destacar ORTIZ (F. LETAMENDÍA), *Historia de Euzkadi: el nacionalismo vasco y ETA*, Paris, Ruedo Ibérico, 1975 (versión corregida y muy aumentada en *Euzkadi. Pueblo y Nación*, San Sebastián, Kriselu-Sendoa, 1990, 7 vols.) y BELTZA (E. LÓPEZ ADÁN), *El nacionalismo vasco*, San Sebastián, Txertoa, 1976.

⁴⁷ Sobre la historiografía contemporánea catalana reciente ver B. DE RIQUER, "Apogeo y estancamiento de la historiografía contemporánea catalana", *Historia Contemporánea*, nº. 7, Bilbao, 1992, pp. 117-134 y E. UCELAY DA CAL, "La historiografía en Cataluña (1960-1980): marxismo, nacionalismo y mercado cultural", *Historia y Crítica*, nº. 1, 1991, pp. 131-153.

aparecidas en los setenta la renovación y los nuevos planteamientos enriquecieron y profundizaron el debate: Isidre Molas recurre a nuevas fuentes (básicamente electorales) para contrastar la relación entre el catalanismo conservador y determinados grupos sociales; Borja de Riquer analiza la consolidación del catalanismo como fuerza política moderna y central en Cataluña; Josep Termes, finalmente, va mucho más allá y establece las bases de un catalanismo de raíz social popular, ideológicamente de izquierdas, que precedió y pervivió a la oficialización del catalanismo conservador.⁴⁸ De las restantes historias de los nacionalismos, sólo el País Vasco.⁴⁹ Galicia y Valencia parecían seguir entonces los pasos, aunque a bastante distancia, de la historiografía catalana.⁵⁰ También, a finales de los setenta, aparecen las primeras obras dedicadas a los nacionalismos andaluz y aragonés.⁵¹ Por lo que se refiere al nacionalismo español, destacan unas pocas obras sobre la reestructuración del Estado, su papel en la Historia Contemporánea y su relación, a menudo conflictiva, con los nacionalismos y regionalismos periféricos.⁵²

---

⁴⁸ Jordi SOLÉ TURA, *Catalanisme i revolució burgesa. La síntesi de Prat de la Riba*, Barcelona, Edicions 62, 1967; Isidre MOLAS, *Lliga catalana. Un estudi d'Estasiologia*, Barcelona, Edicions 62, 1972, 2 vols.; *El catalanismo hegemónico. Cambó y el Centro Constitucional*, Barcelona, Redondo, 1972 y *El sistema de partidos políticos en Cataluña, 1931-1936*, Barcelona, Península, 1974; Borja de RIQUER, *Lliga Regionalista: la burgesia catalana i el nacionalisme (1898-1904)*, Barcelona, Edicions 62, 1977, *Regionalistes i nacionalistes (1898-1931)*, Barcelona, Dopesa, 1979; Josep TERMES, "Nationalisme et ouvriérisme catalan (1868-1874)" en E. LABROUSSE (ed.), *Mouvements nationaux d'indépendance et classes populaires au XIXe et XXe siècles en Occident et en Orient*, Paris, Armand Colin, 1971, "Problemes d'interpretació del nacionalisme català", *Col·loqui d'Historiadors*, Barcelona, Edició patrocinada por la Fundació Jaume Bofill, 1974:43-54 y, más recientemente, *La immigració a Catalunya i altres estudis d'història del nacionalisme català*, Barcelona, Empúries, 1984, *Catalanisme: història, política i cultura*, Barcelona, L'Avenc, 1986 y "El catalanisme i les classes populars en la història" en *Federalisme i estat de les autonomies*, Barcelona, Edicions 62, 1988.

⁴⁹ Sobre la historiografía contemporánea vasca reciente ver J.L. DE LA GRANJA, "La historiografía reciente sobre el nacionalismo vasco", *Cuadernos de Alzate*, nº. 15, 1991, pp. 80-88, *Bibliografía de Historia Contemporánea del País Vasco*, Victoria-Gasteiz, Eusko Bibliographia, 1991 y "El nacionalismo vasco: de la literatura histórica a la historiografía", *Historia Contemporánea*, nº. 7, Bilbao, 1992, pp. 209-236.

⁵⁰ J. CORCUERA, *Orígenes, ideología y organización del nacionalismo vasco (1876-1904)*, Madrid, Siglo XXI, 1979; A. ELORZA, *Ideologías del nacionalismo vasco*, San Sebastián, Haranburu, 1978; J.P. FUSI, *El problema vasco en la Segunda República*, Madrid, Turner, 1979; J.R. BARREIRO FERNANDEZ, *El levantamiento de 1846 y el nacionalismo gallego*, Santiago, Pico Sacro, 1977; J. VILAS NOGUEIRA, *O Estatuto Galego*, Coruña, Ed. do Ruciro, 1975; Alfons CUCÓ, *El valencianisme polític (1874-1936)*, València, Garbí, 1971, *Estatuismo y valencianismo*, València, F. Torres, 1976 y *Sobre la ideología blasquista*, València, Eliseu Climent, 1979.

⁵¹ J. ACOSTA SÁNCHEZ, *Andalucía. Reconstrucción de una identidad y lucha contra el centralismo*, Barcelona, Anagrama, 1979 e *Historia y cultura del pueblo andaluz. Algunos elementos metodológicos y políticos*, Barcelona, Anagrama, 1979; J.A. LACOMBA, *La forja de un ideal andaluz*, Granada, Aljibe, 1979; J.L. ORTÍZ DE LANZAGORTA, *Blas Infante. Vida y muerte de un hombre andaluz*, Sevilla, Grafitálica, 1979; J.C. MAINER, *Regionalismo, burguesía y cultura. Los casos de la "Revista de Aragón" 1900-1905 y "Hermes" 1917-1922*, Barcelona, A. Redondo editor, 1974; E. FERNÁNDEZ CLEMENTE, *Los aragoneses*, Madrid, Istmo, 1977 y *Aragón contemporáneo*, Madrid, Siglo XXI, 1975.

⁵² B. SCHMIDT, *El problema español de Quevedo a Azaña*, Madrid, Edicusa, 1977; S. DEL CAMPO y otros, *España: un Estado plurinacional*, Barcelona, Blume, 1978; A. HERNANDEZ LAFUENTE,

En los años ochenta se multiplican los trabajos y se cubren la mayor parte de los ámbitos territoriales y temáticos. Se diversifican las metodologías y los estudios se "desideologizan", aunque en el campo de la elaboración teórica y del diálogo con otras escuelas historiográficas queda todavía un largo camino por recorrer.⁵³ Precisaríamos también de síntesis que integraran las nuevas aportaciones y planteamientos. Sólo en Cataluña, donde no se ha descuidado el estudio de las instituciones⁵⁴ ni las reflexiones sobre cultura y nacionalismo y sobre la interacción entre el "hecho nacional catalán" y España,⁵⁵ se ha cubierto esta parcela.⁵⁶ No es casualidad, ya que numerosas obras abordan los diferentes aspectos y etapas de la historia del catalanismo.⁵⁷ Al mismo nivel se encuentra la

---

Autonomía e integración en la Segunda República, Madrid, Encuentro, 1980; S. VARELA, *El problema regional en la Segunda República*, Madrid, Unión Editorial, 1976; Juan BENYTO, *Las Autonomías. El poder regional en España*, Madrid, 1980. Aunque perteneciente a una tradición historiográfica anterior, también aparece a primeros de los setenta la obra de Antonio RAMOS OLIVEIRA, *La unidad nacional y los nacionalismos españoles*, México, Grijalbo, 1970.

⁵³ En el campo de la teoría, sólo la historiografía vasca cuenta con algunas aportaciones notables: J.R. RECALDE, *La construcción de las naciones*, Madrid, Siglo XXI, 1982 y G. JÁUREGUI, *Contra el Estado-nación. En torno al hecho y la cuestión nacional*, Madrid, Siglo XXI, Madrid, 1986.

⁵⁴ Hay que destacar los trabajos pioneros de I.E. PITARCH, *L'estructura del Parlament de Catalunya i les seves funcions polítiques (1932-1939)*, Barcelona, Curial, 1977 y *La Generalitat de Catalunya. I: Els Governos*, Barcelona, Undarius, 1976 y, más recientemente, B. DE RIQUER (Dir.), *Història de la Diputació de Barcelona*, Barcelona, Diputació de Barcelona, 1987-88, 3 vol..

⁵⁵ N. BILBENY, *La ideologia nacionalista a Catalunya*, Barcelona, Laia, 1988; J.M. COLOMER, *Espanyolisme i catalanisme. La idea de nació en el pensament polític català (1939-1979)*, Barcelona, L'Avenç, 1984; A. COLOMINES, *El Catalanisme i l'Estat. La lluita parlamentària per l'autonomia, 1898-1917*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1994; J. M. FRADERA, *Cultura nacional en una societat dividida*, Barcelona, Curial, 1992, H. HINA, *Castilla y Cataluña en el debate cultural 1714-1939*, Barcelona, Península, 1986; M. LLADONOSA, *Catalanisme i moviment obrer entre 1903 i 1923*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1988, J.-L. MARFANY, *La cultura del catalanisme*, Barcelona, Empúries, 1995.

⁵⁶ Ver Josep TERMES, *De la Revolució de Setembre a la fi de la guerra civil, 1868-1939*, Vol. VI, de la *Història de Catalunya* dirigida por Pierre VILAR, Barcelona, Edicions 62, 1987; Albert BALCELLS, *Història del nacionalisme català*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 1992.

⁵⁷ ACTES, *Catalunya i la Restauració, 1875-1923*, Manresa, Centre d'Estudis del Bages, 1992; R. ALCARAZ, *La Unió Socialista de Catalunya (1923-36)*, Barcelona, La Magrana, 1987; M. BARAS, *Acció Catalana 1922-1936*, Barcelona, Curial, 1984; M. BARCELÓ, *El pensament polític de Serra i Moret*, Barcelona, Llibres a l'Abast, 1986; M. CAMINAL, *Joan Comorera. Catalanisme i socialisme*, 3 vols., Barcelona, Empúries, 1984-85; F. CUCURULL, *Catalunya republicana i autònoma (1931-1936)*, Barcelona, La Magrana/I.M.H., 1984; J.M. FRADERA, *El primer Congrés Catalanista i Valentí Almirall*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 1985; M.D. IVERN, *Esquerra Republicana de Catalunya*, Barcelona, Abadia de Montserrat, 1988-89, 2 vols.; M. JORDA, *Manuel Milà i Fontanals i la seva època*, Barcelona, Curial, 1985; J. MARCET, *Convergència Democràtica de Catalunya*, Madrid, CIS-Siglo XXI, 1987; M. RAMISA, *Els orígens del catalanisme conservador i "La Veu de Montserrat"*, Vic, Eumo, 1985; F. RUBIRALTA, *Orígens i desenvolupament del PSAN (1969-1974)*, Barcelona, La Magrana, 1988; J. SABATER, *Anarquisme i catalanisme. La CNT i el fet nacional català durant la guerra civil*, Barcelona, Edicions 62, 1986; I. TUBELLA, *Jaume Compte i el Partit Català Proletari*, Barcelona, La Magrana, 1982; E. UCELAY DA CAL, *La Catalunya populista*, Barcelona, La Magrana, 1982, R. VINYES, *La Catalunya Internacional*, Barcelona, Curial, 1983, A. MAYAYO, *De pagesos a ciutadans. Cent anys de cooperativisme i sindicalisme agraris a Catalunya, 1893-1994*, Catarroja-Barcelona, Editorial Afers, 1995.

historiografía vasca,⁵⁸ que ha cubierto satisfactoriamente el amplio abanico temático y cronológico de la formación y el desarrollo del nacionalismo, a menudo en estrecha relación con los estudios sobre el movimiento obrero.⁵⁹ Mención especial merecen los trabajos sobre las etapas más recientes (Guerra Civil, Franquismo y Postfranquismo),⁶⁰ donde destaca el fenómeno de ETA, y los primeros intentos de síntesis.⁶¹ También en Galicia se ha avanzado

---

58 J. ARANZADI, *Milenarismo vasco*, Madrid, Taurus, 1981; J. AZCONA, *Étnia y nacionalismo vasco*, Barcelona, Anthropos, 1984; J.J. DÍEZ FREIRE, *Expectativas y frustraciones en la Segunda República (Vizcaya 1931-1933)*, Leioa, Universidad del País Vasco, 1990; I. ESTORNES, *La construcción de una nacionalidad vasca. El autonomismo de Eusko-Ikaskuntza (1918-1931)*, San Sebastián, Eusko Ikaskuntza, 1990; J.P. FUSI, *El País Vasco. Pluralismo y nacionalidad*, Madrid, Alianza, 1984; F. GARCÍA DE CORTÁZAR y J.P. FUSI, *Política, nacionalidad e Iglesia en el País Vasco*, San Sebastián, Txertoa, 1988; J.L. DE LA GRANJA, *Nacionalismo y II República en el País Vasco*, Madrid, CIS-Siglo XXI, 1986; M. HEIBERG, *La formación de la nación vasca*, Madrid, Arias Montano, 1991; F. LUENGO, *La crisis de la Restauración. Partidos, elecciones y conflictividad social. Guipúzcoa, 1917-1923*, Bilbao, Universidad del País Vasco, 1991; A. MARTÍNEZ-PEÑUELA, *Antecedentes y primeros pasos del nacionalismo vasco en Navarra: 1878-1918*, Pamplona, Gobierno de Navarra, 1989; L. MEES, *Entre nación y clase. El nacionalismo vasco y su base social en perspectiva comparativa*, Bilbao, Fundación Sabino Arana, 1991; S. DE PABLO, *Alava y la autonomía vasca en la II República*, Vitoria, Diputación de Alava, 1985, *El nacionalismo vasco en Alava (1907 y 1936)*, Bilbao, Ekin, 1988 y *La Segunda República en Alava. Elecciones, partidos y vida política*, Bilbao, Universidad del País Vasco, 1989; F. RODRÍGUEZ DE CORO, *Catolicismo vasco entre el furor y la furia (1931-1936)*, San Sebastián, Eusko Ikaskuntza, 1988; M. UGALDE, *Las mujeres nacionalistas vascas en la vida pública: Gestación y desarrollo de Emakume Abertzale Batza, 1906-1936*, Madrid, Universidad Complutense, 1991; J. ZULAIKA, *Violencia vasca. Metáfora y sacramento*, Madrid, Nerea, 1990.

59 J.L. DE LA GRANJA, *República y Guerra Civil en Euskadi*, Oñati, Instituto Vasco de Administración Pública, 1990; L. MEES, *Nacionalismo vasco, movimiento obrero y cuestión social 1904-1923*, Bilbao, Fundación Sabino Arana, 1992; A.C. SAIZ VALDIVIESO, *Prieto y el nacionalismo vasco*, Bilbao, Laida, 1989; M.L. SANFELICIANO, *UGT de Vizcaya (1931-1939)*, Bilbao, Unión General de Trabajadores de Euskadi, 1990; VV.AA., *Gernika: 50 años después (1937-1987). Nacionalismo, República, Guerra Civil*, San Sebastián, Universidad del País Vasco, 1987; VV.AA. *La Guerra Civil en el País Vasco. 50 años después*, Bilbao, Universidad del País Vasco, 1987.

60 J. CORCUERA, *Política y derecho. La construcción de la autonomía vasca*, Madrid, Centro de Estudios Constitucionales, 1991; J.M. GARMENDIA, *Historia de ETA*, 2 vols., San Sebastián, Haranburu, 1983; J.M. GARMENDIA y A. ELORDI, *La resistencia vasca*, San Sebastián, 1982; S. DE PABLO, *El nacionalismo vasco en la posguerra. Alava, 1939-1955*, Bilbao, Fundación Sabino Arana, 1991; M. GONZÁLEZ PORTILLA y J.M. GARMENDIA, *La posguerra en el País Vasco: Política, acumulación y miseria*, San Sebastián, Kriselu, 1988; A. GURRUCHAGA, *El código nacionalista vasco durante el franquismo*, Barcelona, Anthropos, 1985 y *La refundación del nacionalismo vasco*, Bilbao, Universidad del País Vasco, 1990; ; P. IBARRA, *La evolución estratégica de ETA*, San Sebastián, Kriselu, 1987; G. JÁUREGUI, *Ideología y estrategia política de ETA. Análisis de su evolución entre 1959 y 1968*, Madrid, Siglo XXI, F.J. LLERA, *Postfranquismo y fuerzas políticas en Euskadi. Sociología electoral del País Vasco*, Bilbao, Universidad del País Vasco, s.a. (1985); A. PÉREZ AGOTE, *La reproducción del nacionalismo. El caso vasco*, Madrid, CIS-Siglo XXI, 1984 y *El nacionalismo vasco a la salida del franquismo*, Madrid, CIS-Siglo XXI, 1987; K. SAN SEBASTIÁN, *Crónicas de posguerra 1937-1951*, Bilbao, Ekin, 1982 y *El exilio vasco en América. 1936-1946. La acción del Gobierno*, San Sebastián, Txertoa, 1988; J. SULLIVAN, *El nacionalismo vasco radical 1959-1986*, Madrid, Alianza, 1988; P. UNZUETA, *Sociedad vasca y política nacionalista*, Madrid, El País, 1987 y *Los nietos de la ira. Nacionalismo y violencia en el País Vasco*, Madrid, El País/Aguilar, 1988.

61 A. ELORZA, *Nacionalismo vasco*, vol 11 de la *Historia General del País Vasco*, San Sebastián, Haranburu, 1981.

considerablemente en los últimos años en el conocimiento de la acción política, las organizaciones, la base social y las ideologías del galleguismo, tanto en su fase regionalista como en su fase nacionalista anterior a 1936.⁶² Menos abundante ha sido la producción historiográfica andaluza, que parece dividida entre una visión historicista y una visión sociológica del fenómeno del andalucismo.⁶³ Más vacilante ha sido la evolución de los estudios sobre el valencianismo, ya que, tras las aportaciones de Cucó en los setenta, que permitieron fijar el marco general, parece que el interés de los investigadores se centra en estos últimos años en otros movimientos conexos de indudable peso histórico.⁶⁴ Hay que destacar asimismo la reciente edición de una antología del pensamiento valencianista.⁶⁵ En cambio, dada su poca entidad histórica en la región, merece destacarse el esfuerzo de los investigadores aragoneses para fijar el marco general de la historia del aragonismo.⁶⁶ Por último, cabe mencionar las aportaciones de principios de los ochenta sobre el mallorquinismo político, que contaban con el precedente de la obra de LLull (Gregori Mir) y las primeras aproximaciones al regionalismo castellano-leonés.⁶⁷ Para acabar, señalar que esta abundante producción historiográfica de los ochenta ha permitido abordar, especialmente -pero no

---

⁶² *Actas do Congreso Internacional de estudos sobre Rosalía de Castro e o seu tempo*, Santiago de Compostela, Consello da Cultura-Universidad de Santiago, 1986, 3 vols.; J.G. BERAMENDI, *Vicente Risco no nacionalismo galego*, 2 vols., Santiago, Ed. do Cerne, 1981; F. BOBILLO, *Nacionalismo gallego. La ideología de Vicente Risco*, Madrid, Akal, 1981; X. CASTRO PÉREZ, *O galeguismo na encrucillada republicana*, Orense, Diputación Provincial, 1985, 2 vols.; C. DAVIES, *Rosalía de Castro no seu tempo*, Vigo, Galaxia, 1987; R. MAIZ, *Alfredo Brañas*, Vigo, Galaxia, 1983 y *O Rexionalismo galego. Organización e ideoloxía: 1886-1907*, Sada, Ed. do Castro, 1984; X.M. NÚÑEZ SEIXAS, *O galeguismo na emigración*, Sada, Ed. do Castro, 1992; X.R. QUINTANA y M. VALCÁRCEL, *Ramon Otero Pedrayo*, Vigo, Ir Indo, 1988; F. RODRÍGUEZ, *Análise sociolóxica da obra de Rosalía de Castro*, Vigo, ASPG, 1988; A. ROJO, *As Mocedades Galeguistas*, Vigo, Galaxia, 1987.

⁶³ Entre las obras representativas de ambas tendencias cabe destacar *Actas, Congreso sobre el Andalucismo Histórico*, Sevilla, Fundación Blas Infante, 1985-1987, 2 vols.; F. ARCAS CUBERO, *El movimiento georgista y los orígenes del andalucismo*, Málaga, Caja de Ahorros de Ronda, 1980; J.A. LACOMBA ABELLÁN, *Regionalismo y autonomía en la Andalucía contemporánea (1835-1936)*, Granada, Caja General de Ahorros, 1988; E. SEVILLA GUZMÁN, *Aproximación sociológica al andalucismo histórico*, Córdoba, Ayuntamiento de Córdoba, 1990.

⁶⁴ M. ALCARAZ, *Cuestión nacional y autonomía valenciana*, Alicante, Instituto Juan Gil Albert, 1985; M. AZNAR y R. BLASCO, *La política cultural al País Valencià (1927-1939)*, València, Alfons El Magnanim, 1985; V. FRANCH, *El nacionalisme agrarista valencià (1918-1923)*, València, Ed. Prometeo, 1980 y *El blasquisme: Reorganització conflictes polítics (1926-1936)*, València, A. de Xàtiva, 1984. A destacar

⁶⁵ CUCÓ, A./BLASCO, R. (Eds.), *El pensament valencianista (1868-1939). Antoloxía*, Barcelona, La Magrana/Diputació de Barcelona, 1992.

⁶⁶ A. EMBID y C. FORCADELL, *El anteproyecto de Estatuto de Autonomía de Aragón de 1931*, Zaragoza, Diputación Provincial de Zaragoza, 1985; E. JULIA, *Gaspar Torrente. Entre Catalunya i l'Aragó*, Barcelona, Xarxa Cultural, 1988; A. PEIRÓ y B. PINILLA, *Nacionalismo y regionalismo en Aragón (1868-1942)*, Zaragoza, Unali, 1981.

⁶⁷ A. LLULL (Gregori MIR) *El mallorquinisme polític*, París, Ed. Catalanes, 1975; B. PENARRUBIA, *Mallorca davant el centralisme 1868-1910*; ÍD., *Els partits polítics davant el caciquisme i la qüestió nacional a Mallorca, 1917-1923*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1992; S. SERRA, *Les Illes Balears de la Dictadura a la Segona República*, Palma de Mallorca, 1981. E. ORDUÑA, *El regionalismo en Castilla y León*, Valladolid, Ambito, 1986.

únicamente- a partir de las dos historiografías que cuentan con más aportaciones, el análisis y la reflexión comparada de los nacionalismos peninsulares y los problemas que plantea su relación-integración con España.⁶⁸ Al mismo tiempo, esta abundante producción ha puesto en evidencia, una vez más, los escasos progresos y la poca atención que ha merecido a los investigadores la historia del nacionalismo español.⁶⁹

Este breve repaso, a modo de ejemplo, de la situación actual de la Historia Social y de la Historia de los Nacionalismos en España nos servirá para aportar unas breves reflexiones finales sobre los condicionantes impuestos por el contexto historiográfico en el que, forzosamente, se desenvuelve nuestra tarea docente e investigadora. En general, podemos afirmar que la historiografía española se resiente todavía del gran vacío y de la desconexión provocada por la pobreza académica e intelectual padecidas durante el régimen de Franco. Durante cuatro décadas, los avances metodológicos y teóricos que eran objeto de discusión en las universidades europeas llegaban filtrados o, más simplemente, no llegaban. El debate historiográfico no existía en nuestras universidades. La producción historiográfica de calidad casi que tampoco, a pesar del loable esfuerzo -pero insuficiente ante el "gran vacío"- de unos pocos historiadores. A principios de los setenta, las cosas empezaron a cambiar: primero, lentamente, y, con la muerte del Dictador, rápidamente. En los primeros años de la transición democrática, la avalancha de títulos fue notable. Sin embargo, las carencias también lo eran. No era fácil incorporar métodos y teorías que venían a substituir a los de corrientes historiográficas que se encontraban en crisis. Cuanto más difícil, cuando lo que en otros lugares de Europa entraba en crisis era aquí casi desconocido o, en el mejor de los casos, había llegado con excesivo retraso, y, muchas veces, había sido mal asimilado y peor digerido. La década de los ochenta ha representado una ruptura cuantitativa aún mayor. La proliferación de trabajos y estudios ha permitido recuperar, a veces apresuradamente, parte del tiempo perdido. Sin embargo, aún hoy son muchas las lagunas por cubrir y, a menudo, el desconcierto

---

⁶⁸ J.G. BERAMENDI y R. MAIZ, *Los nacionalismos en la España de la Segunda República*, Madrid, Siglo XXI, 1991; J.G. BERAMENDI y R. VILLARES (Eds.), *Actas Congreso Castelao*, Santiago de Compostela, Xunta de Galicia-Universidad de Santiago, 1989-1990, 2 vols.; J. FONTANA (Ed.), *Catalunya i Espanya al segle XIX*, Barcelona, Columna, 1987; J.P. FUSI (Ed.), *Autonomías*, Madrid, Espasa Calpe (Col. "España" vol. 5) 1989; M. GONZÁLEZ PORTILLA, J. MALUQUER DE MOTES, B. DE RIQUER PERMANYER, *Industrialización y nacionalismo. Análisis comparativos*, Bellaterra, Universitat Autònoma de Barcelona, 1985; F. HERNÁNDEZ y F. MERCADÉ (Eds.), *Estructuras sociales y cuestión nacional en España*, Barcelona, Ariel, 1986; "Los nacionalismos en la España de la Restauración", en *Estudios de Historia Social*, nº. 28-29, Madrid, 1984; *Nacionalismos y regionalismos en España*, Córdoba, Universidad de Córdoba, 1985; P.W. SILVER, *Nacionalismos y transición: Euskadi, Catalunya, España*, San Sebastián, Txertoa, 1988.

⁶⁹ De entre las escasas aportaciones que se han producido en este campo destacaríamos P. CIRUJANO, T. ELORRIAGA y J.S. PÉREZ GARZÓN, *Historiografía y nacionalismo español, 1834-1868*, Madrid, CSIC, 1985; VV.AA., *Posibilidades y límites de una historiografía nacional*, Madrid, Instituto Germano-Español, 1984. También puede consultarse la desigual miscelánea de la revista salmantina *Studia Historica-Historia Contemporánea*, nº. 12, 1994, Universidad de Salamanca que reúne varios artículos bajo el título "Estudios sobre el nacionalismo español".

metodológico, teórico y conceptual todavía es perceptible. La década de los noventa tendría que ser la de la "normalidad", donde la reflexión teórica, metodológica y conceptual acompañara y enriqueciera a las nuevas aportaciones que, con toda seguridad, se producirán. La empresa no es en absoluto fácil puesto que coincide, fuera de nuestras fronteras, con lo que ha venido en llamarse "la crisis de la historiografía". Tal es el desafío que debemos vencer en nuestro quehacer docente e investigador cotidiano. Como única receta, de momento, un cierto escepticismo frente a aportaciones excesivamente novedosas, hasta que no quede contrastada su utilidad; un esfuerzo de búsqueda constante y metódico, basado en una actitud crítica, abierta y flexible al mismo tiempo, ante las nuevas teorías, conceptos y métodos; unas líneas claras de investigación, fundamentadas en un trabajo constante y en la adecuada utilización de las herramientas propias del oficio; y, sobre todo, grandes dosis de sentido común, que es la mejor vacuna para no caer en los excesos de la posmodernidad.

CATALUÑA EN LA ESPAÑA CONTEMPORÁNEA. Líneas de interpretación sobre la construcción del Estado-Nación español

Es un hecho que no hace falta justificar demasiado que la construcción del Estado liberal en España constituye uno de los temas más apasionantes de la historia contemporánea española. De todas maneras, es también un hecho contrastado que la historiografía, si bien ha dedicado abundantes y buenas páginas a analizar las instituciones y la organización del Estado, los programas de cada sector político y el pensamiento de algunos de sus protagonistas,¹ sólo hasta un cierto punto se ha interesado por las tensiones entre los territorios no castellanos y el poder político o por las formas de resistencia cotidiana a la centralización y a la españolización (que comportaba la castellanización) de las comunidades con una identidad lingüístico-cultural propia.² Disponemos, no cabe duda, de historias de los nacionalismos gallego, vasco o catalán y de las ideologías que sostuvieron, pero, en cambio, no sabemos casi nada sobre el origen, las bases y el desarrollo del nacionalismo liberal español que acompañó, como en otras partes, a la

---

¹ La lista de libros sobre estos temas sería muy larga, por lo que sólo voy a indicar unos cuantos títulos que me parecen sugerentes: J. ANTON, *Pensamiento político en la España Contemporánea (1800-1950)*, Barcelona, Teide, 1992; M. ARTOLA, *Partidos y programas políticos. 1808-1936*, Madrid, Aguilar, 1976; J.L. ABELLÁN, *Historia crítica del pensamiento español*, Madrid, Espasa-Calpe, 1979-1989. 5 vols.; C. CARRASCO CANALS, *La burocracia en la España del siglo XIX*, Madrid, IEAL, 1975; J. TUSELL y D. CHACÓN ORTIZ, *La reforma de la administración local en España (1900-1936)*, Madrid, INAP, 1983; S. MARTÍN RETORTILLO, *Descentralización administrativa y organización política, 1812-1931*, Madrid, Alfaguara, 1973; F. VILLACORTA BAÑOS, *Profesionales y burócratas. Estado y poder corporativo en la España del siglo XX, 1890-1923*, Madrid, Siglo XIX, 1989; J. DE ESTEBAN y L. LÓPEZ GUERRA, *El régimen constitucional español*, Barcelona, Labor, 1982, 2 vols.; F. TOMÁS Y VALIENTE, *Códigos y constituciones (1808-1978)*, Madrid, Alianza, 1989; J. VARELA SUANZES-CARPEGNA, *La teoría del Estado en los orígenes del constitucionalismo español (las Cortes de Cádiz)*, Madrid, CEC, 1983; A. ELORZA, *La razón y la sombra. Una lectura política de Ortega y Gasset*, Barcelona, Anagrama, 1984; E. AUSEJO, *Por la ciencia y por la patria. La institucionalización científica en España en el primer tercio del siglo XX. La Asociación Española para el progreso de las Ciencias*, Madrid, Siglo XXI, 1993; E. LÓPEZ CAMPILLO, *La "Revista de Occidente" y la formación de minorías*, Madrid, Taurus, 1972; J. C. MAINER, *La doma de la quimera. Ensayos sobre nacionalismo y cultura en España*, Barcelona, Universitat Autònoma, 1988.

² Ver Borja DE RIQUER, "Nacionalidades y regiones en la España contemporánea. Reflexiones, problemas y líneas de investigación sobre los movimientos nacionalistas y regionalistas", ponencia presentada en el primer congreso de la Asociación de Historia Contemporánea y que después fue publicada en catalán bajo el título "Reflexions entorn de la dèbil nacionalització espanyola del segle XIX", *L'Avenç*, nº. 170, Barcelona, 1993. Del mismo autor, "Les burgesies i el poder a l'Epanya de la Restauració (1875-1900)", *Recerques*, nº 28, Barcelona, 1994; Àngels SOLÀ, "Informe, crítiques i suggeriments a l'entorn de la historiografia sobre la burgesia catalana del segle XIX", *Afers. Fulls de recerca i pensament*, nº. 16, Catarroja, 1993; Jordi LLORENS, "El programa catalanista finisecular: Un projecte regeneracionista per a l'Estat espanyol", en *Organización del Estado moderno y contemporáneo en Italia y España. Pre-actes (II)*, Barcelona, Universitat de Barcelona, 1991, y mis dos artículos "L'Estat i l'autonomia política en el pensament catalanista del primer terç del segle XX", *Afers. Fulls de recerca i pensament*, nº. 13, Catarroja, 1992 y "Buròcrates i centralistes. Centre i perifèria en la construcció de l'Estat liberal espanyol", *Afers. Fulls de recerca i pensament*, nº. 16, Catarroja, 1993.

construcción del Estado moderno.³ Esta debería ser, pues, dada las repercusiones que tuvo, una cuestión que provocase el interés de la historiografía para superar, de entrada, un cierto *presentismo* que impregna este tipo de debates y, también, para conocer mejor sus "debilidades", sus estrategias y a sus ideólogos, al mismo tiempo que de este modo podríamos comprender por qué, como se ha dicho refiriéndose al caso catalán, pero es algo que se puede aplicar a otras nacionalidades hispánicas, el patriotismo español y el patriotismo de las nacionalidades no sólo es de naturaleza distinta y separada, sino que su enfrentamiento resultaría definitorio de las relaciones centro-periferia, incluso desde la perspectiva intelectual.⁴

Hay otro elemento que debemos considerar, y éste es que hasta el momento las interpretaciones sobre la cuestión de la construcción del Estado-nación y de la "nacionalidad española" han estado marcadas por una orientación excesivamente *politicista*, cosa que me parece que acaba distorsionando la realidad histórica, ya que a menudo, como nos hace ver Linda Colley, la

---

³ Para la bibliografía referente a los nacionalismos vasco, catalán o gallego, ver el apartado anterior dedicado a la historiografía española, especialmente el punto 2. No obstante lo dicho, en relación al nacionalismo español se pueden citar unos cuantos trabajos que de una forma u otra abordan el tema. En un sentido general, J. M. JOVER ZAMORA, "Caracteres del nacionalismo español", *Zona Abierta*, nº. 31, Madrid, 1984; I. OLABARRI GORTÁZAR, "Un conflicto entre nacionalismos: la 'cuestión regional' en España, 1808-1939, en F. FERNÁNDEZ RODRÍGUEZ (Ed.), *La España de las Autonomías*, Madrid, IEAL, 1985; Francesc ARTAL, "Tenebres i poques llums. La formació del nacionalisme espanyol en el context intel·lectual i científic del segle XIX", *El Contemporani*, nº. 1, Barcelona, 1993, y algunos aspectos de mi libro *El Catalanisme i l'Estat. La lluita parlamentària per l'autonomia, 1898-1917*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1993. Sobre el pensamiento de diversos autores: J. C. CASTILLO, "Sociedad y nación en Adolfo Posada", 1960; J. A. MARAVALL "La aportación de Ortega al desarrollo del concepto nación", 1984; B. SCHMIDT, *El problema español de Quevedo a Manuel Azaña*, Madrid, Edicusa, 1977; Ma. D. GÓMEZ MOLLEDA, *Los reformadores de la España contemporánea*, Madrid, CSIC, 1981. Sobre la relación entre historiografía liberal y nacionalismo español, debemos destacar: C. PÉREZ BUSTAMANTE, *D. Modesto Lafuente y su Historia General de España*, 1967; P. CIRUJANO et alii, *Historiografía y nacionalismo español*, Madrid, CSIC, 1985; J. L. GÓMEZ MARTÍNEZ, *A. Castro y el origen de los españoles. Historia de una polémica*, 1975; M. MORENO ALONSO, *Historiografía romántica española. Introducción al estudio de la historia del siglo XIX*, Sevilla, Universidad, 1979; V. PALACIO ATARD, *Manéñdez Pelayo y la historia de España*, Valladolid, Universidad, 1956; J. PÉREZ VILLANUEVA, *Ramón Menéndez Pidal. Su vida y su tiempo*, Madrid, Espasa-Calpe, 1991.

⁴ Joan-Lluís MARFANY, "Mitologia de la Renaixença i mitologia nacionalista", *L'Avenc*, nº. 164, 1992. Ferran VALLS TABERNER, "Els estudis històrics a la Barcelona de 1888", *Revista de Catalunya*, nº. 55, Barcelona, 1929, pp. 423-425, remarcaba, por ejemplo, la clara voluntad catalanizadora de los estudios históricos, asociada a una inequívoca pretensión de científicidad, que se alejaba del círculo de influencia de la Academia de Historia de Madrid que a finales del siglo XIX era considerada la autoridad máxima indiscutida e indiscutible. En un artículo reciente, Mariació JANUÉ, "El Sexenni Revolucionari a Barcelona (1868-1873): Contradiccions internes i acaraments amb l'Estat", *L'Avenc*, nº. 203, Barcelona, 1996, refiriéndose a las repercusiones que tuvo el final traumático de la experiencia democrática de 1868, plantea que las dificultades de integración de una sociedad "periférica" como la catalana, junto al desplazamiento del poder de los grupos democratizadores de la sociedad, obstaculizó la evolución del sistema político español y la implantación de un consenso social entorno a la idea del Estado-nación.

acumulación repetitiva de documentación política se convierte en el árbol que impide ver el bosque, convirtiéndose en predominante aquello que, en realidad, sólo afecta a la élite gobernante.⁵ Pero es que, además, como asegura Eugen Weber que ocurría en el caso francés, durante el fin de siglo la política sólo tenía un pequeño papel en la superficie de los acontecimientos en comparación, por ejemplo, a la vida privada.⁶ No se trata ni mucho menos de eliminar la interpretación política del análisis histórico ni, claro está, no pretendo decir que la política no condicionase la vida privada, pero me parece que tiene razón Mercedes Cabrera cuando, refiriéndose a la Restauración española, afirma que la apatía y la desmovilización política fueron precisamente la base del clientelismo y el caciquismo.⁷ Los conflictos “nacionalistas”, pero también las conspiraciones y agitaciones sociales, no cabe duda que estuvieron marcados por la acción política (en favor o en contra de ella) del Estado, como lo prueba, por ejemplo, que a partir de 1898 el gobierno decretase en Cataluña la suspensión de las garantías constitucionales durante largos períodos de tiempo, pero no creo que ello sirva para explicar, de entrada, la resistencia de la gran mayoría de los catalanes a la nacionalización catellanizante que puso en marcha el Estado a través de los medios habituales (escuela, funcionarios, organización administrativa y territorial, oficialización del castellano como lengua común, etc.). Lo cierto es, sin embargo, que las líneas historiográficas de interpretación sobre el nacionalismo español y sus orígenes, y sobre los efectos que éste tuvo en relación con el empuje de los nacionalismos alternativos, entre ellos el catalán, giran entorno al eje político, excepto en el primer caso que vamos analizar aquí y que voy a denominar “visión conservadora”, para la cual la acción política sólo da cuerpo a lo que a su entender ya existía desde los tiempos más remotos: la nación española.

1. La visión conservadora: La nación hace al Estado.

En el libro relativamente reciente coordinado por Guillermo de Gortázar, *Nación y Estado en la España liberal*,⁸ y a pesar que las tesis que defiende cada autor no siempre coincidan con el espíritu de lo que afirma el compilador en la introducción, éste no duda en dejar claro de entrada qué es lo que pretende con la publicación de dicho volumen: “El objetivo del ciclo de conferencias [...] era poner de relieve el fecundo y positivo proceso de construcción del Estado nacional

---

⁵ Linda COLLEY, *Britons. Forging the Nation 1707-1837*, Londres, Vintage, 1996 (2a. ed.), ver “introducción”.

⁶ Eugen WEBER, *Francia, fin de siglo*, Madrid, Editorial Debate, 1989.

⁷ Mercedes CABRERA, *La industria, la prensa y la política. Nicolás María de Urgoiti (1869-1951)*, Madrid, Alianza, 1984.

⁸ Madrid, Editorial Noesis, 1994. Este libro reproduce las conferencias pronunciadas en 1993 en la Fundación Ortega y Gasset por Miguel Artola, Carlos Dardé, Juan Pablo Fusi, Thomas F. Glick, José María Jover, Antonio Morales, Charles T. Powell, Carlos Seco Serrano, Pedro Schwartz y José Varela.

español [...] *por medio de la acción política* de liberales y conservadores a través del constitucionalismo y parlamentarismo en los siglos XIX y XX [...] En una época en la que las grandes naciones europeas han iniciado un camino de defensa de sus propios intereses en el contexto de la Unión Europea, parece conveniente destacar la *poderosa personalidad de la cultura y tradición histórica* de la nación española. *La Nación española hizo el Estado (en la época contemporánea muy claramente desde la Guerra de 1808 y las Constituciones y leyes posteriores) y no a la inversa.* En otras palabras, hay Estado español porque existe una nación española y esto es algo que conviene recordar" [Los subrayados son míos].

Como vemos, Gortázar, un historiador de conocidas tendencias conservadoras, parte de una valoración una tanto optimista sobre el proceso de construcción del Estado nacional español: "*fecundo y positivo*", según él. Pero a mi entender no está nada claro que el pretendido "constitucionalismo y parlamentarismo" al que alude fuese tan efectivo como plantea y, todavía menos, que realmente existiese, antes al contrario: es conocido que uno de los "defectos" del desarrollo político español contemporáneo fue su falta de democratización, que no se correspondió con el alto grado de institucionalización política. No se trata de negar que en España ha habido constituciones desde la quiebra del Antiguo Régimen, las hubo y muchas, pero la existencia de codificación no siempre es garantía de eficacia ni tampoco que lo codificado sea aplicado o bien consiga ser aceptado por el conjunto de la ciudadanía. En cuanto al parlamentarismo, me parece aún más arriesgada la idea que en la España de los siglos XIX y XX fuera un mecanismo de representación real del sentir popular y no, como han demostrado muchos autores, una forma de reparto de poder entre la élite social e incluso una forma de dominación sobre el pueblo llano.⁹ Como ha escrito J. F. Fuentes, "si, en algún momento de ese viaje pirandelliano, pueblo y élites llegaron a cruzarse en el camino, puede asegurarse que jamás se reconocieron".¹⁰ O sea que la confianza en la acción política para explicar un proceso tan complejo como es la construcción del Estado, no en un sentido burocrático-administrativo, sino respecto a su carácter nacional, es evidentemente excesivo y no responde a la realidad.

Más allá de este desencuentro que acabo de exponer, lo que cabe destacar de lo que dice Gortázar es su visión historicista de la nación española, esa, a su entender, "*poderosa personalidad de la cultura y tradición histórica de la nación española*", que le empuja a afirmar que la nación hizo al Estado y no al revés, que es, como

---

⁹ Ver, en este sentido, dos buenos libros que tratan de épocas diferentes: I. BURDIEL, *La política de los notables. Moderados y avanzados durante el régimen del Estatuto Real (1834-1836)*, València, Edicions Alfons el Magnànim, 1987 y J. VARELA ORTEGA, *Los amigos políticos. Partidos, elecciones y caciquismo en la Restauración (1875-1900)*, Madrid, Alianza, 1977.

¹⁰ J. F. FUENTES, "Pueblo y élites en la España contemporánea, 1808-1939 (Reflexiones sobre un desencuentro)", *Historia Contemporánea*, nº. 8, Bilbao, 1992.

veremos, lo que defienden otros científicos sociales de tendencia progresista. Presuponer que la España del siglo XIX era una realidad nacional preexistente desde, pongamos por caso, la unión dinástica del Reino de Castilla con la Corona Catalano-aragonesa, es conocer muy mal la historia de dicha unión (de las instituciones anteriores y posteriores a la unión), y no dar ningún tipo de importancia a los enfrentamientos entre las instituciones y la población catalanas y el poder, que a menudo derivaron en rebeliones de carácter anticoncentralista, ni tampoco a los elementos de identificación "nacional" alternativos a la identificación española, en la medida que reflejaban un mundo histórico distinto que nunca dejó de transmitirse a través del imaginario colectivo.

Esta tesis "conservadora" de Gortázar no es nueva en absoluto, al fin y al cabo, conecta con la interpretación que a lo largo del siglo XIX y buena parte del XX mantuvieron políticos e intelectuales españoles de las tendencias más variadas, como se puede comprobar en el menosprecio generalizado hacia el regionalismo que reflejan las discusiones habidas en la Academia de Ciencias Morales y Políticas de Madrid entre los meses de Enero y Junio de 1899.¹¹ Lo que distancia una interpretación de la otra es, sin embargo, que la apelación de Gortázar a la preexistencia remota de la nación española es hoy anacrónica, lo que en el caso de los participantes en el debate de finales del siglo pasado esa convicción respondía, no cabe duda, a un "ambiente", a una coyuntura intelectual, por aquel entonces predominante en España. De todos modos, la tesis conservadora de que la nación española tiene unos orígenes casi providenciales es hoy, claro está, ahistórica, y por lo tanto no ayuda a explicar ni el proceso de construcción del Estado, ni tampoco, si es que no se recurre a la teoría de la "tradición inventada",¹² por qué la innegable estructura multinacional de España ha llegado hasta nuestros días para configurar el actual Estado de las Autonomías, y, también por qué la población española no ha sido jamás culturalmente homogénea. Como tampoco nos permite entender por qué la centralización política no consiguió que un nutrido segmento de la población catalana o vasca se sintiese "nacionalmente" española.

2. La visión liberal: El Estado como eje de la construcción nacional

---

¹¹ Extracto de la discusión habida en la Academia sobre el tema "Hasta qué punto es compatible en España el regionalismo con la unidad necesaria del Estado", Madrid, Imp. Asilo de huérfanos del Sagrado Corazón de Jesús, 1899. En este debate participaron el vizconde de Campo-Grande, Francisco Silvela, E. Sanz y Escartín, J. Sánchez de Toca, Gumersindo de Azcárate, el conde de Tejada de Valdosera, el duque de Mandas, Linares Rivas, Laureano Figuerola, el maques de la Vega de Armijo, García Barzanallana, Orti y Lara y J. Isern. Ver, Agustí COLOMINES I COMPANYYS, "Remors i negacions. El catalanisme regeneracionista a les Corts espanyoles a les albors del segle XX", en VV.AA., *Miscel·lània d'homenatge a Josep Benet*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1991, pp. 239-282.

¹² Ver el apartado de esta Memoria, "Historia del nacionalismo. Teorías y análisis", donde se comenta este tipo de concepción.

La interpretación de Azaña sobre que la "nacionalización" de España fue paralela al ciclo ascendente del liberalismo español que desembocó en la II República, es el fundamento de la visión liberal y de izquierdas, por llamarla de algún modo, sobre la acción política del Estado en favor de la construcción de la nación española.¹³ Al fin y al cabo, responde a la tarea que se marcó el liberalismo decimonónico, y que Alcalá Galiano enunció de forma clara en 1835 en las Cortes del Estatuto real: "Uno de los objetivos principales que nos debemos proponer nosotros -afirmaba- es hacer a la nación española una nación, que no lo es ni lo ha sido hasta ahora".¹⁴ Pero el aspecto que debemos considerar de lo que plantea esta visión es que se guía por dar un protagonismo absoluto a la política, lo que me parece un inconveniente y, como ya he dicho, es una forma de tomar la parte por el todo y confundir el efecto con la causa y el contenido por el continente. Quiero decir, por poner un primer ejemplo, que cuando Juan Pablo Fusi habla de que el Estado español moderno fue "resultado de un largo proceso social de asimilación nacional, que terminó culminando en la formación de una nacionalidad común", sólo tiene en cuenta una parte de lo ocurrido, aquella que hace referencia a la "exigencia" liberal, en España como en todas partes, de fomentar "el crecimiento y la integración de mercados, regiones y ciudades; el desarrollo de un sistema de educación unitario y común; la creación de un servicio militar nacional obligatorio y la expansión de los medios modernos de comunicación de masas (prensa, telégrafos, transportes interurbanos, ferrocarriles, etc.)", a pesar que aún está por verificar cómo se produjo en España, bajo qué impulsos y con qué intención y, además, en qué grado consiguió ser eficaz.¹⁵ Hasta que no sepamos esto, es un poco arriesgado asegurar que la construcción del Estado-nación español fue un proceso lento "de cristalización de una voluntad y de una conciencia verdaderamente nacionales y de procesos más o menos largos de aprendizaje social y de control". Y es que la tesis de Fusi se sostiene sobre una premisa dudosa, que él mismo ya desdibuja cuando recurre a la combinación argumental sobre que dicho proceso fue resultado de un "aprendizaje social y de control" que requirió que "la colectividad viniese a ser la base de la autoridad política y de la legitimidad del poder". Pero esta no es toda la historia, por lo menos lo que ocurrió históricamente, sino sólo la exposición de un programa, el de los liberales, que nunca fue efectivo, para favorecer, eso sí, la "cristalización de una voluntad y de una conciencia verdaderamente nacionales" que partía del impulso que ya le habían dado los ilustrados del siglo XVIII. Lo que olvida Fusi, como Gortázar y los demás colaboradores del libro objeto de mi

---

¹³ La teoría azañista de que el liberalismo nació entre guerras fue expuesta por éste en 1930 en el artículo "Tres generaciones del Ateneo", en M. AZAÑA, *Antología*, I: *Ensayos*, edición de F. JIMÉNEZ LOSANTOS, Madrid, Alianza Editorial, 1982.

¹⁴ Cf. Josep FONTANA, *La fi de l'Antic Règim i la industrialització, 1787-1868*, vol V: Pierre VILAR (Dir.). *Història de Catalunya*, Barcelona, Edicions 62, 1988, p. 453.

¹⁵ J.P. FUSI, "Centralismo y localismo en la formación del Estado español", en G. GORTÁZAR (Ed.), op. cit., pp. 77-90. Como vemos, el libro de Gortázar contiene artículos que no encajan completamente en su interpretación historicista.

comentario, es que todo lo que nos cuentan estuvo precedido de una guerra que no sólo sirvió para dirimir qué dinastía se hacía con el trono de España (y en este sentido fue un conflicto europeo), sino que enfrentó a los antiguos territorios de la Corona catalano-aragonesa con el resto de la península, y que acabó siendo determinante para la implantación de un modelo de Estado unificado y centralista. ¿Cómo puede hablarse de la formación del Estado español moderno sin tener en cuenta lo sucedido durante la Guerra de Sucesión y posteriormente, con la promulgación del decreto de Nueva Planta? ¿Es que la historia de la Gran Bretaña puede explicarse sin conceder ninguna importancia a la *Union Act* de 1707 y a la batalla de Culloden de 1746, que acabó con la resistencia de los *highlanders* escoceses a integrarse en el Reino Unido? No, de ningún modo. Pero es que, además, y volviendo al caso español, si para todo el mundo es cierto que no es posible entender el proceso de formación del Estado liberal sin referirse a las tres guerras carlistas (1833-40, 1846-49 y 1872-76), también debería serlo que todavía se entiende menos su origen sin detenerse, en primer lugar, en los acontecimientos de 1640, que acabaron con la separación de Portugal del reino de España y la pérdida, después del Tratado de los Pirineos de 1659, de una parte del territorio catalán, que pasó a manos francesas, y, en segundo lugar, a los acontecimientos de 1714. La conexión entre estas dos revueltas catalanas ya fue planteada por Pierre Vilar hace años: *“La comunitat catalana perdia [después de 1640] una bona cinquena part de la seva població i del seu territori tradicional; l’esperança de retrobar-los animarà, en part, la segona revolta dels catalans [1714] que tindrà lloc a l’hora contra Madrid i contra França”*.¹⁶ Unos acontecimientos y otros lógicamente quedaron fijados en la memoria hispana de modo muy distinto, e incluso su interpretación historiográfica es contradictoria y opuesta, puesto que mientras una cierta historiografía española ve en aquella fecha [1714] el símbolo de la liberación de Cataluña de un supuesto arcaísmo institucional medieval y el inicio del crecimiento económico catalán, la historiografía catalana reciente, superando la interpretación romántica que le atribuía la causa de todos los males, pone en duda que el nuevo Estado se cimentase en criterios político-económicos modernos. La lucha planteada a raíz de la Guerra de Sucesión al fin y al cabo significó, como ya planteaba J. Nadal i Farreras en 1971, el enfrentamiento entre las *«classes dominants a Castella, que prestaven suport a Felip V»*, y la nueva burguesía catalana que surgió del cambio económico catalán de las últimas décadas del seiscientos, *«aglutinada darrera la candidatura de Carles d’Àustria, i no necessàriament, com s’ha pretès fins ara, entre les classes dominants a Castella i l’oligarquia catalana encasellada darrera unes institucions i uns privilegis concrets»*.¹⁷

---

¹⁶ Pierre VILAR, *Catalunya dins l’Espanya moderna*, Barcelona, Edicions 62, 1964.

¹⁷ Joaquim NADAL I FARRERAS, *La introducción del Catastro en Gerona*, Barcelona, Pub. de la Cátedra de Historia General de España, 1971, p. 211. Un buen ejemplo de estas discordancias historiográficas es, pues, la interpretación divergente sobre el carácter «modernizador» de la aplicación del catastro: *«Encara que formalment resulti un impost modern -escribía Nadal-, a la*

Pero es que tampoco podemos olvidar que para la sociedad catalana contemporánea aquellos acontecimientos se convirtieron en referentes de su identidad nacional pasada y posterior: el himno catalán, "*Els Segadors*", es un canto que esgrimían los amotinados del siglo XVII, aunque no se convirtió en canto nacional hasta el 1899 con la letra modificada por Emili Guanyavents en el sentido que aún tiene hoy en día, y la fiesta nacional catalana se celebra el día 11 de Setiembre, fecha de la rendición de Barcelona frente a las tropas borbónicas.¹⁸

Este *lapsus* que comete Fusi es de suma importancia superarlo, ya que, si no lo rellenamos, nuestra interpretación sobre los fundamentos del Estado-nación español será sesgada e impedirá que comprendamos el cambio de estrategia que desde entonces se operó en Cataluña en relación a la política española, puesto que desde entonces se abandonó la resistencia violenta a la asimilación política para construir una estrategia "intervencionista" respecto al Estado, que fue más o menos importante según la coyuntura, pero que no conllevó en absoluto la renuncia a la identidad catalana de los ciudadanos de Cataluña, aunque en algunos casos, sobre todo entre la élite política y cultural, ésta se compartiera con la aceptación de la nueva identidad española y las reglas del juego del Estado, que según parece fue también lo que pasó, para recurrir otra vez al mismo ejemplo, con los *highlanders* de Escocia de finales del siglo XVIII.¹⁹ La contradicción

---

pràctica és només un intent de regularitzar unes pressions fiscals-militars extraordinàries originades per la guerra, i, en conseqüència, no es pot dir que sigui el resultat d'una política fiscal coherent [...] La sinificació del cadastre ve donada, doncs, pel canvi polític introduït per la Nova Planta, que transmet al nou estat centralista dues qüestions fonamentals: a) la decisió de quins impostos s'havien de cobrar, i b) el destinatari d'aquests impostos», op. cit., p. 213. La misma idea es defendida por Antoni Segura cuando escribe: «Es evidente que entre las finalidades del Catastro no figuraba sino marginalmente la de estimar la riqueza. Las disparidades entre los cupos inicialmente asignados y la realidad económica de Cataluña en los primeros años de su vigencia, y la escasa atención que puso posteriormente la Administración en actualizar la información catastral a medida que el crecimiento catalán se hacía patente, así lo ponen de manifiesto. El Catastro de Patiño respondía a una finalidad eminentemente fiscal y en este sentido, a pesar de los rasgos de modernidad con que a veces se le invoca, reflejaba una actitud en última instancia rentista, y en esencia feudal.». Antoni SEGURA I MAS, «El Catastro de Patiño en Cataluña», artículo incluido, junto a otro del mismo autor, «Felipe V y la introducción de la contribución directa en la Corona de Aragón», en que defiende lo mismo en relación al Equivalente valenciano y a la Talla General de Mallorca, en AA.VV., *El Catastro en España*, Madrid, Centro de Gestión Catastral y Cooperación Tributaria-Lunwerg Editores, 1988, 2 vols. La cita corresponde al vol. I, p. 38.

¹⁸ Continúa siendo imprescindible para el caso de la revuelta de 1640 el libro de John ELLIOTT, *The Revolt of the Catalans, a Study in the Decline of Spain (1598-1640)*, Cambridge, Cambridge University Press, 1963, aunque es mejor utilizar la versión castellana, *La rebelión de los catalanes (1598-1640)*, Madrid, Siglo XXI, 1982, corregida y ampliada respecto a ésta y a la catalana de 1966. Lo que representó la guerra de Sucesión y la Nueva Planta, ver Joaquim ALBAREDA, *Els catalans i Felip V. De la conspiració a la revolta (1700-1705)*, Barcelona, Vicens Vives, 1993. Para la historia del himno y la fiesta nacional, ver: Josep MASSOT, Salvador PUEYO y Oriol MARTORELL, *Els Segadors: Himne Nacional de Catalunya*, [s.l.], Publicacions de l'Abadia de Montserrat-Generalitat de Catalunya, 1993; Josep Maria ESPINÀS, *El llibre de la Diada*, [s.l.], Galaxis, 1977; Santiago ALBERTÍ, *L'Onze de Setembre*, [s.l.], Albertí, 1964; Sebastià RIERA, et. al., *La commemoració de l'Onze de Setembre a Barcelona*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, 1994.

¹⁹ El el prefacio de la obra ya citada de Linda COLLEY, op. cit., p. ix, se dice: "When a Scottish Highlander referred casually in 1788 to 'many thousand Britains, particularly Scots', he was laying

aparente que ve Fusi entre la implantación de un modelo estatal centralista y el desarrollo de una conciencia "provincial" (en el sentido de antiguo reino), sería más fácil de resolver si los historiadores tuvieran presente que antes de 1714 la organización político-territorial de la península era otra, con fidelidades definidas y tradiciones distintas o, para decirlo de otro modo, con mundos simbólicos diferentes: fiestas, cantos, monedas, banderas o demarcaciones territoriales..., que permitió que muchos catalanes mantuviesen un "imaginario patriótico" por encima del hecho evidente que desde el siglo XVIII Cataluña perdió los instrumentos de representación colectiva y que, con la imposición de la división provincial en 1833, perdiese su unidad política. La conciencia lingüística, que las clases populares alimentaron con la utilización del catalán como idioma real por encima del castellano oficial, y esa memoria histórica actuaron en favor del mantenimiento del simbolismo patriótico catalán al que aludo. Otra cosa es que la valoración que cada uno haga de lo acontecido durante el "Siglo de las luces" sea positiva, como así lo afirman Ricardo García Cárcel o Carlos Martínez Shaw, por entender que las medidas antiforales impulsaron la modernización de España; o menos positiva, que es lo que apunta Josep Fontana al poner en duda que el reformismo despótico de los borbones fuese tan beneficioso y "modernizante" como se ha afirmado hasta ahora.²⁰

---

claim to a dual national identity (Britishness combined with, by no means supplanting Scottishness) which few Scots had subscribed to half a century before, and which only residually operates now in the late twentieth century".

²⁰ Ricardo García Cárcel así lo afirma en el prólogo del libro de Roberto FERNÁNDEZ, *La España moderna. El siglo XVIII*, Barcelona, Crítica, 1993, y en el cual expone el concepto de España que tenían los ilustrados del Setecientos. Carlos Martínez Shaw, por su parte, en la reseña publicada en *El País* (7-VIII-1993) de este mismo libro hace suya la tesis de García Cárcel, para concluir con una rotunda afirmación: "hecho que ha atraído hacia el reformismo la animadversión de la historiografía [catalana] nacionalista, a veces de un modo marcadamente sectario". Josep Fontana expresa esta duda en el prólogo al libro de Joaquim ALBAREDA, op. cit., p. 1, del modo que sigue: "La visió tradicional de la història catalana del segle XVII i començaments del XVIII estava basada en dos moments 'crucials', les dues guerres 'de Separació' i de 'Successió', i en un gran buit intermedi. Si això tenia la virtut d'accentuar-ne el dramatisme, i permetia als uns exaltar el patriotisme d'uns homes que no havien vacil·lat a jugar-se la vida per la llibertat dues vegades en poc més de seixanta anys, també facilitava la visió crítica dels que, des d'una òptica contraposada, no sabien veure en aquesta resistència altra cosa que l'entestament d'una societat conservadora a acceptar les propostes 'modernitzadores' d'Olivares, primer, i de Felip V, més endavant.

»Confesso que sempre m'ha admirat la miopia que cal per a considerar el 'programa' de l'absolutisme borbònic, comparat amb el de l'austriacisme català, com un element modernitzador. Per a sostenir tal bajanada cal ignorar l'estat de desatre en què es trobava la França de Lluís XIV en els anys finals del seu regnat. Avui sabem que els intents de crear un estat fort i centralitzat no van anar més enllà d'aconseguir treure més recursos -i això encara amb la mediació d'uns 'fermiers' que s'enriquien a costa de la hisenda pública- d'una població cada vegada més empobrida. Un estudi recent mostra que durant la crisi de fam, misèria i mortaldat de 1693-1694 va haver-hi a França més morts que en un període comparable dels pitjors temps de la Revolució, les guerres napoleòniques o la Primera Guerra Mundial (en proporció, va haver-hi quatre vegades més morts que en la guerra del 1914 al 1918, malgrat que aquesta va ésser especialment sagnant a França). No ha d'estranyar, per consegüent, que Lluís XIV morís enmig de les malediccions dels seus súbdits i que la valoració històrica actual del seu regnat -si n'exceptuem algun adepte francès del 'culte a Lluís XIV'- el faci responsable del fracàs de la monarquia francesa del segle XVIII en els seus esforços per posar ordre en la societat i l'economia. Un fracàs que va conduir, com és ben sabut, a la crisi de 1789".

Lo que he dicho de Juan Pablo Fusi también podría aplicarse a Miguel Artola y a su balance político de la España contemporánea, cuya conclusión es que "somos como cualquier otro [pueblo], de cualquier otra parte del mundo. Ni más violentos, ni más incapaces para la democracia o para el ejercicio de la política. Lo que ocurre es que, durante muchos momentos, el carácter de las instituciones adulteró la práctica política o creó 'sistemas de poder' marcadamente autoritarios, que evidentemente no eran el mejor terreno para que se desarrollaran las virtudes políticas del ciudadano".²¹ A su modo de ver, pues, la historia de la España decimonónica es homologable a la de Francia, el Reino Unido o Alemania, sólo que, como resultado de la "creación del estado unitario, igualitario", tuvieron lugar dos conflictos característicos que hacen singular dicha historia: el conflicto foral (con las tres guerras carlistas) de los territorios vasco y navarro, y las alteraciones del orden público como consecuencia de las reivindicaciones laborales y sindicales de las clases populares. Ciertamente, la lucha foral y la lucha social definieron la España del siglo XIX, lo que a mi modo de ver ya le aleja del modelo europeo, pero es que, además, Artola debería haber incluido también en este balance suyo, teniendo en cuenta que para él un balance político es el procedimiento para comparar "lo que 'fue' y de lo que 'es', de lo que 'ha sido' y de lo que 'está siendo'", la incidencia del carlismo en Cataluña y el País Valenciano, nada despreciable, y, con más razón todavía, debería haber tenido en cuenta y situado la configuración del catalanismo político en el proceso de construcción del Estado liberal español y, claro está, como movimiento nacionalista catalán.

Des de la perspectiva de la politología, Andrés de Blas publicó en 1989 un breve ensayo con el título *Sobre el nacionalismo español*, que, en realidad, es una recopilación de artículos dispersos más que un estudio de conjunto sobre el tema.²² Sobre todo porque, como nos advierte el mismo autor, este ensayo no aborda algunos aspectos que resultan imprescindibles para comprender el origen y consolidación de dicho nacionalismo: no atiende a la denominada "literatura del desastre", olvida el diálogo y la tensión entre los distintos nacionalismos; deja a un lado el nacionalismo tradicionalista o ultraconservador (que va de Vázquez de Mella hasta Ramiro de Maeztu para desembocar en el franquismo a través de Acción Española), así como no menciona el nacionalismo militarista o claramente fascista y pasa por alto nombres tan destacados como Ganivet, Baroja o Machado, e incluso no considera la relación entre historiografía liberal y nacionalismo español. Así pues, lo que analiza De Blas es la ideología del nacionalismo español, vista sin embargo desde el enfoque político, sirviéndose del pensamiento, por otra parte importantísimo, de Joaquín Costa, Miguel de Unamuno, José Ortega y Gasset y Manuel Azaña.

---

²¹ M. ARTOLA, "El siglo XIX: Un balance político" en G. GORTÁZAR (Ed.), op. cit., pp. 91-104.

²² A. DE BLAS GUERRERO, "Sobre el nacionalismo español", *Cuadernos y debates*, nº. 15, Madrid, CEC, 1989.

De Blas, a diferencia de Gortázar, defiende, como Fusi, que el Estado fue el agente que fomentó la creación de la "nación española", aunque, sin justificación histórica alguna, nos diga que "la lucha contra los musulmanes mejor que la acción inexistente hasta fecha relativamente avanzada, es la responsable de un difuso pero real sentimiento nacional hispánico", retomando de este modo la imagen anacrónica de la Reconquista que "inventó" la historiografía nacionalista española.²³ Las tesis de De Blas parten de la diferenciación clásica que hace la ciencia política y la sociología, y que ya he comentado en otro apartado, entre *nación política* y *nación cultural*, que se basa, por lo menos teóricamente, en el hecho de que el Estado es siempre resultado de la creación de un espacio económico-social homogéneo mediante la cohesión social (el consenso), la consolidación de un orden legal-administrativo sólido y duradero, y la democratización de la sociedad. Para el caso español, Josep Fontana ya advirtió que durante el siglo XIX no puede decirse, ni en un sentido económico ni en cuanto a la consecución de la cohesión social a la que alude De Blas, que existiera un "progreso de la nación".²⁴ El principal problema de De Blas es, entonces, de conocimiento histórico, lo que, de entrada, le impide situar el nacimiento del Estado-nación y, con él, del nacionalismo español. ¿Fue en 1492 con la conquista del reino nazarita de Granada o en 1496 con la incorporación de las Islas Canarias? ¿Fue en 1475 con la proclamación de Fernando II como rey de Castilla o en 1515 con la inclusión de Navarra a Castilla? ¿Fue en 1580 con la anexión del reino de Portugal a la Corona de Castilla o en 1640 con la separación definitiva de aquél de ésta? ¿Fue en 1659 con la pérdida de la actual Cataluña francesa o en 1705 con la pérdida del Peñón de Gibraltar en favor de los británicos con la ayuda de las tropas catalanas austriacistas? ¿Fue en 1808 después de la Guerra contra Napoleón y la promulgación de la Constitución de Cádiz o en 1939 con la victoria del bando Nacional franquista?

El desconocimiento de las circunstancias históricas, acompañado de una confianza desmedida en la eficacia de la acción política como factor de "modernización", es lo que invalida esta interpretación que otorga al Estado una capacidad de "nacionalización" que en España, a pesar de los muchos intentos habidos, estuvo lejos de tener. Pero es que, además, si bien cabe acordar que existió una voluntad "nacionalizadora", aquellos que sólo recurran al análisis político para observarla no podrán comprender por qué en el proceso histórico de creación de un *modus vivendi* español, el policentrismo político y cultural, parejo a la dualidad económica española, resultó ser más fuerte y más estable que el propio Estado, ni por qué la resistencia de algunos territorios no castellanos a perder su identidad respondió a estímulos "desde abajo" y no sólo al empeño de

---

²³ Son muy interesantes las observaciones en este sentido de Peter LINEHAN, *History and the Historians of Medieval Spain*, Oxford, Clarendon Press, 1993, especialmente el capítulo, "Ways of Looking Back", pp. 1-21.

²⁴ Josep FONTANA, *La fi de l'Antic Règim...*, op. cit, p. 453 y ss.

las élites locales, por lo que su traducción en acciones políticas concretas fue más bien escasa. Los movimientos de resistencia al *patriotismo español* ponían de manifiesto que la gran mayoría de los ciudadanos de aquellos pueblos conservaba de una manera u otra un patriotismo alternativo, incluso después de la pérdida de las instituciones propias, que iría adaptándose y reformulándose en cada coyuntura.²⁵ Su fuerza consistió, precisamente, en esa adaptabilidad.

3. La débil nacionalización española y el origen de los nacionalismos alternativos. El caso del catalanismo.

En un largo artículo publicado hace ya un par de años, Pere Anguera se interrogaba sobre si ha habido una auténtica historiografía del catalanismo político.²⁶ Las 153 notas, la mayoría bibliográficas, que contiene dicho ensayo deberían servir para dar una respuesta afirmativa a la pregunta planteada. Así pues, no sé si la historiografía del catalanismo es realmente *auténtica*, como quiere Anguera, pero está claro que por lo menos la cantidad de libros dedicados al tema es abundante.²⁷ Sin embargo, de este útil repaso que nos presenta Anguera se puede deducir que la bibliografía disponible no cubre dos aspectos que para mí resultan esenciales: los orígenes sociales del catalanismo y la relación de éste con el proceso de construcción del Estado español contemporáneo.

Sobre el primero de estos déficits, sólo disponemos de breves artículos, muy sugerentes por otra parte, de Josep Termes, Pere Gabriel, Enric Olivé, Jordi Castellanos, Teresa Abelló y Pere Solà y del trabajo de Manuel Lladonosa sobre el CADCI, así como, desde la perspectiva del folclore, tenemos el libro de Xavier Fàbregas.²⁸ Siguiendo orientaciones metodológicas y temáticas muy distintas,

---

²⁵ James Casey, por ejemplo, al describir el patriotismo de los valencianos de principios de la edad moderna apunta la idea, que deberíamos desarrollar para la época contemporánea, de que dicho patriotismo se manifestaba en la confección de historias locales, la celebración de actos conmemorativos de su grandeza pasada y en la defensa de los fueros valencianos. Si en el País Valenciano esto ocurrió incluso después de una rápida integración de la élite a la Corte, ¿qué debemos pensar que pasó en Cataluña, cuya élite tardó más en integrarse y la cual, además, con el paso de los años pasó a ser notoriamente marginal en los ambientes gubernamentales? James CASEY, "El patriotisme en el País Valencià modern", *Afers. Fulls de recerca i pensament*, n.º. 23-24, Catarroja, 1996, pp. 9-30.

²⁶ Pere ANGUERA, "El catalanisme en la historiografia catalana", *Recerques*, n.º. 29, Barcelona, 1994, pp. 61-83.

²⁷ A la relación de títulos ofrecida por Anguera incluso podríamos añadir algunas obras que no cita y que entonces ya habían sido publicadas, como por ejemplo: Jordi FIGUEROLA, *El bisbe Morgades i la formació de l'església catalana contemporània*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1994; el primer volum de Joan SAMSÓ, *La cultura catalana: entre la clandestinitat i la represa pública (1939-1951)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1994; Alfred PÉREZ-BASTARDAS, *L'Ajuntament de Barcelona a primers de segle (1904-1909)*, Albert Bastardas i Sampere, primer alcalde popular, Barcelona, Edicions 62, 1980; Jordi PLANAS, *Catalanisme i agrarisme. Jaume Maspons i Camarasa (1872-1934): escrits polítics*, Vic, Eumo, 199*; o bien las ya antiguas de Jaume ROSSINYOL, *Le problème national catalan*, París, Mouton, 1974 y Joaquim FERRER, *Francesc Layret, 1888-1920*, Barcelona, Nova Terra, 1971.

²⁸ J. TERMES, "El nacionalisme català. Problemes d'interpretació" y "El desvetllament nacional de

estos autores intentan poner de relieve los orígenes populares del catalanismo y de su cultura, entendida como un producto social e histórico dinámico. Es esta una interpretación que se enfrenta a otra, más tradicional y teoricista, basada en lo que en otro momento he denominado historiografía del "invento de la tradición", que pretende demostrar que el catalanismo es de origen burgués y conservador, y que, en cuanto a la nación catalana y al patriotismo, todo es mera mistificación.²⁹ No voy a poder resolver ahora lo que aún está en discusión, pero me permito apuntar que seguramente la discrepancia básica entre unos y otros es el modo divergente de entender el concepto "cultura". Mientras que para los primeros la cultura refleja un sistema simbólico heredado del pasado, al mismo tiempo que es una forma de adquirir y transmitir valores que no nacen arbitrariamente sino que, como decía Marx, son legados por la historia; para los segundos la cultura se reduce al pensamiento puro y es casi siempre doctrina, mensaje, lo que les lleva a entender el catalanismo como una "fabricación" conservadora, libresca y a menudo panfletaria, para dar satisfacción a las aspiraciones burguesas de poder político y de control social.

En cuanto a la segundo, a la relación entre catalanismo y construcción del Estado-nación español, algunos intentos sí que los ha habido, aunque balbuceantes. En 1992, por ejemplo, el profesor Borja de Riquer presentó una ponencia en el I Congreso de Historia Contemporánea de España con el título "Nacionalidades y regiones en la España contemporánea" (citada en la nota 1). La tesis de Riquer es que los nacionalismos alternativos se desarrollaron como consecuencia del bajo nivel de nacionalización española durante el siglo XIX debido, en primer lugar, a la debilidad del Estado para imponer unas pautas culturales e idiomáticas uniformes y emprender una modernización político-administrativa destinada a eliminar las diferencias territoriales y jurisdiccionales, y, en segundo lugar, porque las élites periféricas impulsaron una recuperación nacionalista al verse

---

Catalunya al segle XIX", en *La immigració a Catalunya i altres estudis d'història del nacionalisme català*, Barcelona, Empúries, 1984; P. GABRIEL, "Anarquisme i Catalanisme", en VV.AA., *Catalanisme. Història, Política, Cultura*, Barcelona, L'Avenç, 1986; E. OLIVÉ, "La Tramontana, periòdic vermell (1881-1893) i el nacionalisme de Josep Lluís i Pujals", *Estudios de Historia Social*, nº. 28-29, Madrid, 1984; J. CASTELLANOS, "Aspectes de les relacions entre intel·lectuals i anarquistes a Catalunya al s. XIX", *Els Marges*, nº. 6, Barcelona, 1976; T. ABELLÓ, "El nacionalisme i les classes populars en el si de la Unió Catalanista", *Estudios de Historia Social*, nº. 28-29, Madrid, 1984; P. SOLÀ, "Acerca del modelo asociativo de culturización popular de la Restauración" en J.L. GUERREÑA y A. TIANA (Eds.), *Clases populares, cultura, educación. Siglos XIX y XX*, Madrid, 1994; M. LLADONOSA, *El CADCI. Catalanisme i moviment obrer*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1988; X. FÀBREGAS, *Les arrels llegendàries de Catalunya*, Barcelona, Edicions de la Magrana, 1987.

²⁹ El libro clásico de este tipo de interpretación es el de Jordi SOLÉ TURA, *Catalanisme i revolució burgesa. La síntesi de Prat de la Riba*, Barcelona, Edicions 62, 1967. Pero en los últimos años han aparecido otros ensayos, influidos más por Eric Hobsbawm que por Solé Tura, los cuales sin embargo vienen a defender lo mismo que éste planteó hace casi treinta años, si bien con mayor erudición: Josep M. FRADERA, *Cultura nacional en una societat dividida*, Barcelona, Curial, 1992 y Joan-Lluís MARFANY, *La cultura del catalanisme. El nacionalisme català en els seus inicis*, Barcelona, Empúries, 1995.

apartadas del poder político y económico, dominado entonces por los partidos turnantes.

Esta interpretación de Riquer sobre la "débil" nacionalización de España por parte del Estado recuerda bastante a la ya clásica tesis orteguiana, planteada en 1922, sobre que la falta de elementos de modernización política, social y cultural derivó en una España "invertebrada" que, de no remediarse, sería inevitablemente pasto de la desintegración.³⁰ Pero a lo expuesto por Riquer cabe oponer que, si bien es verdad que la maquinaria estatal española era en el siglo XIX pequeña e invertebrada y que el grueso del gasto público se destinaba a Marina, Guerra y a absorber la deuda del Estado, también lo es que la voluntad nacionalizadora de dicho Estado fue mucho más importante de lo que él dice. Sobre todo porque, además de recurrir a elementos simbólicos de unificación, como la oficialización de la bandera roja y gualda desde 1785 o, mucho antes, del castellano como idioma común y administrativo, las acciones político-administrativas dirigidas a fomentar dicha nacionalización fueron múltiples: la reorganización político-territorial con la implantación de las provincias en 1833; el impulso de la Reforma fiscal en 1845 y la proclamación del Banco de España como única autoridad monetaria en 1856, lo que fue reforzado con la oficialización en 1868 de un sistema monetario unificado; la promulgación de la Ley Moyano de Instrucción Pública en 1857 o bien de la Ley del Notariado en 1862. El control del Estado sobre la sociedad se reforzó, también, con la aprobación de un nuevo Código Penal en 1848 y de las leyes judiciales unificadas en 1870: la de Enjuiciamiento Civil y la de Enjuiciamiento Criminal, y la Ley Orgánica del Poder Judicial, además de la compilación del Código Civil en 1889. Como vemos, pues, el Estado se impuso esa tarea nacionalizadora que, aunque lenta, acabó siendo real en un sentido burocrático y político. A esta uniformización y centralización de mediados del siglo pasado, debemos añadir que, desde las Cortes de Cádiz, el Estado liberal español se aseguró de que los aparatos de control político y social fueran eficaces a través de la creación de la Guardia Civil en 1844 y de la militarización de las autoridades provinciales (teóricamente civiles), lo que definió el proceso de implantación del régimen local liberal.³¹

Los esfuerzos para conseguir hacer realidad una tradición nacional española provinieron, también, de los ambientes intelectuales, y entre ellos destacó la contribución de los historiadores románticos, paladines del nacionalismo español, Modesto Lafuente (1806-1866), Antonio de Alarcón (1833-1891), Marcelino Menéndez Pelayo (1856-1920), Rafael Altamira (1866-1951) y Ramón

---

³⁰ José ORTEGA Y GASSET, *La España Invertebrada*, Madrid, Revista de Occidente-Alianza, 1993.

³¹ Ver M. BALLBÉ, *Orden Público y militarismo en la España constitucional (1812-1983)*, Madrid, Alianza, 1983; T. LLEIXA, *Cien años de militarismo en España. Funciones estatales confiadas al Ejército en la Restauración y el franquismo*, Barcelona, Anagrama, 1986 y Manuel RISQUES CORBELLA, *El Govern Civil a Barcelona al segle XIX*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1995.

Menéndez Pidal (1869-1968). Pero es que si tenemos en cuenta que una buena parte de la élite intelectual catalana estaba bastante comprometida con lo español, como ya ha dicho Miquel Almirall refiriéndose incluso a Milà i Fontanals, Bofarull y Rubió i Ors, los tres fundadores del movimiento de la *Renaixença* catalana, del mismo modo que la burguesía catalana desde finales del siglo XVIII reiteró una vez y otra la oferta a la clases dirigentes españolas de compartir un proyecto nacional español, entonces debemos concluir que el fracaso de la tan trabajada "nacionalización" no debió ser como efecto de su "debilidad" ni de la falta de voluntad del Estado para conseguirla, sino a otra cosa: tal vez a la propia dinámica de las formaciones sociales "periféricas" que demostraron ser más resistentes de lo que se dice a los embates del centralismo.³²

De todas formas, este sigue siendo el gran interrogante que los historiadores debemos resolver. Pero, en mi opinión, esta nacionalización, más que débil, fue, de entrada, ineficaz por la resistencia que encontró en la vida cotidiana misma. En primer lugar, por lo que he dicho al principio, porque el liberalismo español era profundamente doctrinario y patrimonio de una élite, como dice J. F. Fuentes, sin "público", y, en segundo lugar, porque la confianza en que las reformas administrativas "desde arriba" lograrían dicho objetivo resultó ser una quimera.³³ El carácter marcadamente elitista del liberalismo y lo poco que se consiguió en el terreno de la democratización, uno de los elementos claves para conseguir un consenso nacional, se subraya incluso al analizar el rol de la prensa en la España de la Restauración: "Era una prensa -escribe Mercedes Cabrera- sustitutiva de una opinión política que no se manifestaba claramente a través de unas elecciones dominadas por el caciquismo; quien quisiera hacer carrera política necesitaba contar con un periódico adicto, y los directores de los más importantes diarios eran diputados casi permanentes en las Cortes".³⁴ La construcción del Estado-nación moderno no se consiguió realizar acertadamente en ninguna parte a través de entes territoriales o administrativos, sino que, esencialmente, se consiguió mediante la aplicación de una política capaz de

---

³² Miquel ALMIRALL, "L'espanyolitat dels fundadors de la Renaixença", *L'Avenç*, nº. 169, Barcelona, 1993, pp. 58-61. El mismo día de la restauración de los Juegos Florales, en 1859, Antoni de Bofarull, actuando como secretario del consistorio, dijo claramente: "[...] si bè gosem en lo recort de allí ahont venim com catalans [...] pera martxar ab més goig y ab més companyia allà ahont anem com espanyols". Cf. A. GHANIME, *Joan Cortada: Catalunya i els catalans al segle XIX*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1995. Josep Fontana, en cuanto a la actitud de la burguesía catalana respecto al proyecto español, la resume de la siguiente manera: "fem, entre tot, una nació, i acceptarem fins i tot renunciar a la nostra llengua i a la nostra cultura, signes de la nostra identitat. Però fem una nació 'moderna', on es puguin realitzar les nostres capacitats de progrés econòmic: no ens vulgueu convertir en l'Índia d'una Anglaterra agrària i endarrerida". Josep FONTANA, *La fi de l'Antic Règim...*, op. cit., p. 455.

³³ J. F. FUENTES, art. cit.

³⁴ M. CABRERA, op. cit., p. 51. En otro pasaje de su libro, al comentar los objetivos de Urgoiti al emprender la aventura de crear *El Sol*, el periódico que dirigió J. Ortega y Gasset, la autora afirma: "...Urgoiti quería formar opinión. [...] una opinión nacional independiente que insuflara en la marcha política del país un aire de modernidad", p. 99.

reunir el máximo consenso posible entorno a una idea cómoda de la nación e integradora de las identidades histórico-culturales particulares. Nadie deja de ser lo que era voluntariamente si no consigue con ello algún beneficio, aunque éste a veces sea ficticio. Y si no se entrega pacíficamente, entonces el Estado recurre a la fuerza para doblegar su resistencia, que es lo propusieron algunos políticos de la España del siglo XIX, como otros ya la habían utilizado en el XVIII, y que en el XX los militares no dudaron en aplicar dramáticamente.

Lo importante en relación al proceso de construcción del Estado-nación y al origen de los nacionalismos alternativos, es, pues, saber por qué un pueblo vive su propia identidad y la conserva de generación en generación, por qué se siente una comunidad singular y se empeña en utilizar la lengua propia y en preservar la cultura de sus antepasados a pesar de la presión del Estado para sustituirlas y, en definitiva, por qué en un momento determinado éste pueblo, consciente de su pasado y dispuesto a mantenerlo, en primer lugar, en plazas y cafés o con rituales, fiestas y bailes,³⁵ decide organizarse políticamente en movimiento de reivindicación nacionalista positivo, digamos "cívico", basado en un peculiar sentido de la solidaridad ciudadana, para combatir la imposición de unas pautas identitarias que considera "extrañas" y no, como sostienen algunos historiadores, para definirse y afirmarse en su negación del Estado.³⁶

---

³⁵ Esto es lo que dice Temma KAPLAN, *Red City, Blue Period. Social Movements in Picasso's Barcelona*, Berkeley, University of California Press, 1993, cuando quiere explicar la fuerza de la cultura catalana frente a los ataques exteriores. La autora tiene razón cuando dice que los rituales comportan un sentido de comunidad distinto para la derecha que para la izquierda, pero los rituales también permiten desarrollar, como ella misma reconoce, un sentido de comunidad nacional compartido por una y otra.

³⁶ Así lo afirma, por ejemplo, J. G. BERAMENDI en "La historiografía de los nacionalismos en España", *Historia Contemporánea*, nº. 7, Bilbao, 1992, pp. 135-154.

INTERPRETACIÓN DEL CATALANISMO

L'estudi del primer catalanisme i de les reaccions que provocà en l'àmbit espanyol no es pot fer sense descabdellar una troca interpretativa massa polititzada i anacrònica, així com tampoc no es pot fer si no tenim en compte que aquell catalanisme comportà una ruptura, però també una continuïtat, amb el moviment, de caràcter romàntic i apolític, que anomenem Renaixença, que culminà el març de 1892 amb l'aprovació de les «Bases per a la Constitució Regional Catalana». Unes Bases que foren final d'etapa, però també l'inici d'una nova manera d'actuar del catalanisme contemporani.

Hem de mirar, com a mínim, cap a la segona meitat del segle XIX per determinar els pilars que fonamentaren els grans debats que s'establiren entre les diferents concepcions que hom tenia de l'entitat política anomenada España i, com a conseqüència, la tensió produïda per les diverses propostes que cadascú oferia per a l'organització de l'Estat. Si més no perquè cal sostroure l'anàlisi del catalanisme d'un reduccionisme, tan estèril com infantil, que l'identifica sempre amb els interessos de la burgesia; però, alhora, per matisar, rebatre i reorientar certs models interpretatius que, com en el cas de J. Tusell i D. Chacón, defensen que a partir d'un cert moment, entre el 1907 i el 1909, hi hagué una «catalanització» de la reforma de l'administració local, ben entès que això comportà que el model català d'organització de l'Estat havia triomfat políticament, si més no quant a l'esperit.¹

A l'hora de submergir-se en l'estudi del catalanisme cal esquivar, ens sembla, la tendència a fer una història, diguem-ne, intratel·lúrica que, malgrat semblar molt profunda, només té en compte paràmetres casolans i episodis fragmentaris de la història político-social de la Catalunya contemporània. Cal, així mateix, establir bé una suma cronològica composta de diferents plans que, perquè sigui significativa per a la comprensió general, ha de superposar els esdeveniments de caràcter nacional, estatal i europeu que determinaren les diferents conjuntures, però, a més a més, cal que integri, també, i en el nostre cas gairebé per força, la cronologia, de vegades una mica artificial, dels debats parlamentaris més notoris. Només d'aquesta manera podrem resseguir els passos que va fer un corrent polític, el catalanisme, que aspirava a representar la societat civil catalana i que,

---

¹ La tesi de Tusell i Chacón que, de fet, no és nova, ja que la manllevem de l'estudi d'Adolfo POSADA, *Evolución legislativa del régimen local en España (1812-1901)*, Madrid, Librería General de Victoriano Suárez, 1910, i que enunciava un fenomen que sembla evident: que la reforma de l'administració local fou el resultat del ràpid ascens del catalanisme. Ara bé, a banda que només sigui un recurs retòric, ens sembla una mica exagerat parlar de «catalanització» de la reforma de l'administració local pel simple fet que Antonio Maura presentés la seva reforma de 1907 amb una certa complicitat del catalanisme. J. TUSELL i D. CHACÓN ORTÍZ, *La reforma de la administración local en España*, Madrid, IEA, ps. 133-169.

almenys des de les *Bases de Manresa*, ja posa damunt del tapet la seva vocació estatista i una manera diferent d'entendre l'organització político-administrativa de l'Estat espanyol.

El catalanisme, doncs, va néixer com un moviment plural de reacció a la mentalitat no-modernitzadora de l'Espanya agrària que dominava el poder polític, la burocràcia i l'exèrcit. La renovació econòmica que suposà la industrialització de Catalunya permeté l'aparició d'una burgesia industrial i de negocis, amb mentalitat empresarial, consolidà l'existència d'una petita burgesia de botiguers i, a més, va permetre l'estructuració de les classes populars, formades per menestrals i treballadors independents, i veié el naixement d'una moderna classe obrera industrial. La Catalunya vuitcentista era, doncs, el resultat de l'acció de les classes urbanes -caracteritzades pels valors civils i ciutadans- enfrontades a una mentalitat espanyola rural i arcaica.

A Catalunya, la renovació econòmica i la frustració que comportà el rebuig espanyol a l'Espanya regional -que era l'essència del projecte unitari espanyol del regionalisme català-, actuà com a motor perquè les classes dominants del país -encara que només una part- bastissin un particularisme català no per oposar-se a Espanya, sinó com una manera diferent d'entendre-la. Davant la idea del cicle generacional, ens diu González Casanova, que ve a dir «*que el nacionalisme català de principis d'aquest segle és obra de la burgesia proteccionista, que després passarà a mans republicanes petites-burgeses i, in extremis, a cert sector del proletariat revolucionari, potser es podria suggerir que el nacionalisme català, peculiar i contradictori, en realitat el constitueixen diversos nacionalismes de classe, històricament correlatius, marcats per ideologies diferents i conjuntures històriques internacionals diverses, però, en tot cas, marcats radicalment per una situació comuna: el procés de canvi del 1868-1874...*»² El nacionalisme català ha estat, per tant, més un políedre que un *continuum* sobre el qual només cal discutir-ne quin sector l'ha dirigit en cada conjuntura.

El catalanisme, que l'esquema tradicional de Rovira i Virgili fa néixer com a resultat de la Renaixença literària de mitjan segle XIX; el federalisme, renovat per Almirall en un sentit particularista; la tradició catòlica conservadora que abandona l'integrisme i una burgesia decebuda de la intransigència espanyola, fou, també, resultat de la presència dels moviments populars del vuit-cents, els quals no eren aliens al desvetllament nacional del país.³ Així doncs, per entendre el procés de diferenciació de la política catalana respecte a l'espanyola, s'ha de tenir en compte, com escriu Josep Termes, el caràcter popular, i no burgès, dels

---

² J. A. GONZÁLEZ CASANOVA, *Federalisme i autonomia a Catalunya (1868-1938)*, Barcelona, Curial, eds., 1974.

³ Vegeu Antoni ROVIRA I VIRGILI, *Resum d'història del nacionalisme català*, Barcelona, Edicions de la Magrana/Diputació de Barcelona, 1983.

motins del 1835-1836 i la sèrie d'aixecaments populars del període 1840-1843 (les *bullangues*, la *Jamància*), que tingueren lloc a Barcelona i que eren clarament de signe democràtic i popular, i fidels exponents del descontentament de les classes populars urbanes catalanes contra el predomini de la burgesia centralitzadora espanyola i que, per tant, demostren que des d'aleshores el particularisme català anticoncentrista quedà ben prefigurada.⁴ Posar de manifest l'arrel popular del catalanisme (discutida només per prejudicis ideològics) passa per aturar-se a valorar l'adscripció del poble al país on viu, no com una categoria abstracta, sinó com a territori que es coneix i amb el qual hom s'identifica i hi reconeix els conciutadans. Una identificació, doncs, que, inconscientment o conscient, actua com a factor nacionalitari de llarga persistència.⁵ Per altra part, el carlisme, ideològicament reaccionari, i que era abonat pels petits propietaris agraris i pels jornalers del camp, que defensaven el manteniment de les tradicions patriarcales contra les innovacions centralitzadores que comportava el nou estat liberal unitari i burgès, també forma part d'aquesta tradició popular del catalanisme.

En el fons, el desvetllament nacional català estigué estretament lligat a la construcció de l'Estat liberal espanyol i, per tant, a la discussió sobre el model d'organització d'aquest Estat, que enfrontava una concepció autonomista de l'ordenació dels poders estatal i local a una altra, completament contrària, de caire centralitzador i burocràtic. Durant l'àmplia etapa de la Restauració i paral·lelament al debat sobre l'Estat, el catalanisme posa en marxa diferents formulacions doctrinals que li permeteren justificar ideològicament, per mitjà del romanticisme, el caràcter natural del fet diferencial que era l'única manera de resistir l'embat uniformitzador del liberalisme espanyol.

A mitjan segle XIX hi ha un aspecte -que és doble, però coincident- que sobresurt en la política espanyola, això és: l'exclusió de les classes populars de la política i l'evident allunyament de la burgesia catalana, encara que no en el seu conjunt, d'aquella mateixa política. Una burgesia rica i pròspera -ens diu Josep Fontana-, que era conscient del que valia i del que necessitava, no podia permetre's, però, de restar al marge de la política i, per tant, va haver de cercar una manera pròpia d'intervenir en el disseny d'un Estat que respongués a les necessitats del

---

⁴ Josep TERMES, «El desvetllament nacional de Catalunya al segle XIX» dins *La immigració a Catalunya i altres estudis d'història del nacionalisme català*, Barcelona, Empúries, 1984, ps. 115-125.

⁵ Una crítica força superficial al que acabem de dir es pot trobar en l'estudi preliminar de Josep M. FRADERA al llibre de Maties RAMISA, *Els orígens del catalanisme conservador i «La Veu del Montserrat», 1878-1900*, Vic, Eumo ed., 1985, ps. 18-52. El mateix Fradera ha insistit de nou en la crítica a l'existència del que ell anomena, manllevant el concepte d'E. J. Hobsbawm, força estrany a Catalunya, «patriotisme popular» a J. M. FRADERA, *Cultura nacional en una societat dividida*, Barcelona, Curial eds., 1992. L'argumentació de Fradera, però, per molt alambinada que es plantegi, és més aviat una extravagància teoricista més pròpia d'un tractat de metafísica que no pas d'una introducció a un llibre d'història.

capitalisme naixent.⁶ I aquests «allunyament/exclusió» dels elements constitutius d'una societat catalana moderna, com correspon a l'era de la industrialització i del capitalisme desenrotllat, va tenir efectes innegables perquè reeixís el particularisme català. El somni d'una Catalunya medieval independent i sobirana, amb llengua pròpia i oficial, amb lleis i òrgans de govern i de representació estamental propis, no hauria actuat com a representació simbòlica de la plenitud, si no fos que al seu costat va créixer un procés de diferenciació econòmica respecte a les terres no catalanes de la Península Ibèrica que, consegüentment, hauria hagut de comportar un predomini més clar dels catalans en l'àmbit polític espanyol, i que les tendències democràtiques, federalistes, foralistes, sorgides del poble, unides a l'acció cultural d'uns professionals liberals o intel·lectuals, van canalitzar de manera molt clara a través del particularisme.

Des que el 1882 fou creat el Centre Català de Valentí Almirall com a primera plataforma unitària del catalanisme polític, els catalanistes iniciaren una llarga campanya de sensibilització dels catalans centrada en la reivindicació de l'ús oficial de la llengua catalana, de l'ensenyament de la història pròpia i en la defensa del dret català i d'una legislació econòmica que permetés assegurar el desenvolupament de Catalunya. Ara bé, el catalanisme, com a moviment regional o nacional, no ha estat mai, al llarg de més d'un segle d'existència, un moviment localista, reclòs dins els estrets horitzons de la problemàtica pairal, tancat sobre si mateix, sinó que ha mostrat un interès sostingut per les lluites semblants a la seva que tenien lloc en altres indrets del món, s'hi ha emmirallat, ha procurat extreure'n ensenyances i, arribat el cas, fer-se'n solidari. Així, per exemple, entre 1885 i 1901, escriu Jordi Llorens, l'atenció dels catalanistes se centrava en un ampli ventall de nacionalitats que, formant part d'entitats estatals superiors, protagonitzaven diverses formes de resistència a l'assimilació política i cultural de què eren objecte per part dels estats dels quals formaven part (Regne Unit, Alemanya, Turquia, França, Rússia, Àustria, etc.). Per tant, les nacionalitats balcàniques, Creta, Alsàcia i Lorena, Finlàndia, Noruega, Provença, Irlanda, Polònia, Hongria, Bohèmia... però també Canadà, Austràlia i fins i tot l'Índia foren objecte de nombrosos estudis i informacions per part de la premsa catalanista de la fi de segle. I d'aquesta manera d'entendre el plet català més enllà de les especificitats pròpies del cas, nasqueren els missatges de solidaritat que els catalanistes adreçaren a tres nacionalitats que, com Catalunya, lluitaven pel reconeixement dels seus drets polítics: Irlanda (1886), Creta (1897) i Finlàndia (1899).⁷

---

⁶ Josep FONTANA, *La fi de l'Antic Règim i la industrialització*, volum V d'*Història de Catalunya*, dirigida per Pierre Vilar, Barcelona, Edicions 62, 1988, p. 457.

⁷ Jordi LLORENS, *Catalanisme i moviments nacionalistes contemporanis (1885-1901)*, Barcelona, Rafael Dalmau, ed., 1988.

La pregunta que planteja Josep Fontana a les conclusions del volum que hem esmentat de la *Història de Catalunya* dirigida per Pierre Vilar, és un bon punt d'arrencada per explicar la configuració del catalanisme contemporani. «¿Quin paper polític li ha correspost a Catalunya dins de l'Espanya del segle XIX?», es pregunta Fontana. La resposta més simple a aquesta qüestió és que Catalunya, o més ben dit, les seves classes dirigents no aconseguiren d'inserir-se prou eficaçment dins els organismes rectors del nou estat liberal en els anys de la seva inicial configuració i, al mateix temps, les classes populars no foren convidades a participar en el «projecte nacional espanyol». ⁸ Al 1843 la burgesia catalana va perdre definitivament el paper dirigent en el procés de construcció del sistema liberal espanyol i, per tant, la conseqüència d'aquest fet fou, com remarca Borja de Riquer, una triple desfeta de les aspiracions d'aquest grup burgès en benefici del model econòmic agrarista que predominava al conjunt de l'Estat, l'hegemonia política de l'oligarquia agrària i de l'exèrcit i, finalment, l'arraconament del projecte industrialitzador català. ⁹ Tot això significà, segons Riquer, el fracàs de l'articulació de la «nació-estat espanyola» al voltant de la burgesia industrial, ja que la construcció de la «nació» espanyola no va aconseguir donar vida a un projecte col·lectiu que assolís d'unificar els interessos de les classes dirigents i que, a més, fos capaç d'ajudar a difondre el convenciment que aquest projecte col·lectiu era beneficiós per a tothom. Per al poble. El liberalisme espanyol, que no va aconseguir de donar al procés centralitzador el sentit integrador i avançat que va tenir en altres llocs, no fou capaç, doncs, de definir un model econòmic de creixement que respectés les aspiracions dels sectors industrials i, per altra part, tampoc no fou capaç de crear una cohesió social que garantís el domini de les classes dirigents. Cap d'aquestes dues coses no s'aconsegueix a Espanya, dirà Fontana; sobretot per la incoherència d'una política econòmica que no va ser capaç d'entendre els problemes essencials que es plantejaven a una societat industrial i que, en conseqüència, no va encertar a definir un programa que pogués fer compatible els interessos de fraccions diverses de la burgesia darrera d'objectius comuns. Aquesta fractura profunda que va dividir la societat espanyola del segle XIX entre «proteccionistes» i «lliurecanvistes» no tenia equivalent, pel que fa a les seves dimensions, a cap altre país avançat d'Europa. S'hi podien trobar interessos divergents de les diverses fraccions de la burgesia, perquè mai no és possible que coincideixin enterament, però els governants europeus aconseguixen, en general, emmarcar-los dins de programes globals que, d'una o altra manera -projectant-se cap a l'imperi, com en el cas britànic, o cercant combinacions de la reconquesta interior i l'expansió econòmica externa, com en els de França o Alemanya-, permetien d'establir visions de futur -i polítiques econòmiques- coherents. ¹⁰ A Espanya, doncs, «el projecte col·lectiu

---

⁸ *La fi de l'Antic Règim...*, ob. cit., ps. 449 i ss.

⁹ Borja de RIQUER, «La vida política catalana» dins DD. AA., *Catalunya i Espanya al segle XIX*, Barcelona, Columna, 1987, ps. 19-56.

¹⁰ J. FONTANA, *La fi de l'Antic Règim...*, ob. cit.

espanyol» no reeixí i, des de Catalunya, s'optà pel replegament amb vista a repensar el país i a definir una nova estratègia.

Des de mitjan segle XIX, el catalanisme assajà diferents formes doctrinals. En un primer moment escadusserament, posant damunt la taula el fet diferencial, com era el cas de Guardiola, un progressista que col·laborà amb els sindicats obrers catalans a la vaga general de juliol del 1855, que l'any sobre havia escrit al *Diario de Barcelona* que «los elementos constitutivos de la personalidad nacional de España no son uniformes, sino varios, y, por lo tanto, no existe una nacionalidad única, sino varios pueblos, varias nacionalidades; España no es en el riguroso y buen sentido de la palabra una sola nación, sino un fajo de naciones».¹¹ I el mateix sentit tenia el fullet de Joan Cortada del 1860, *Catalunya y los catalanes*, del qual s'ha fet tota mena d'interpretacions, però que hem d'entendre com un extraordinari esforç per fer arribar als espanyols que els catalans eren diferents: que tenien unes formes de vida pròpia, un grau de desenvolupament econòmic i cultural molt notables i que «santo es el amor a la patria y nuestra patria es Cataluña». Pi i Margall, el 1876, fracassada, ja, la República, tragué de l'estampa *Las nacionalidades*, amb el qual intentà oferir la resposta federal a la qüestió i Narcís Roca i Farreras, a partir del 1877, comença a publicar articles on planteja el tema de Catalunya com una «nacionalitat». En un sentit catòlic, el 1879 mossèn Collell va escriure l'opuscle *El catalanisme, el que és i el que deuria ser* en un intent de redefinir l'orientació que prenia el regionalisme. La dècada dels vuitanta del segle passat va ser, diguem-ne, l'època àlgida quant a la definició de les doctrines, al mateix temps que van situar al centre de la vida pública les qüestions doctrinals del catalanisme. El 1884 Almirall publicà, per exemple, *Los Estados Unidos de América* amb l'objectiu de reflexionar sobre l'experiència federal dels EUA, i el 1886 va treure a la llum *L'Espagne telle qu'elle est, Le «Cobden Club» de Londres, La Confederación Suiza y la Unión Americana*, i, finalment, el 1887 *Contestación al discurso leído por D. Gaspar Núñez de Arce en el Ateneo de Madrid*, que és un dels esforços més reeixits per articular a Catalunya un pensament liberal, modern i progressista, allunyat del radicalisme social i ideològic. En els escrits d'Almirall, en general s'hi veu la influència d'una sèrie de pensadors i de corrents d'avantguarda d'aquells moments, anglosaxons i francesos especialment, que l'abocaren al positivisme i, per tant, a oposar-se a l'idealisme i a l'historicisme. Una influència, aquesta del positivisme, que també era present en pensadors econòmics com ara Pere Estasén. Des d'un vessant econòmic, com ha demostrat Francesc Artal, Estasén esdevingué un precursor de l'economia regional a Catalunya, sobretot amb el seu discurs del 1887 intitulat *El Regionalisme econòmic*, en el qual exposava que Catalunya era diferent d'Espanya perquè ja en el passat havia constituït un Estat totalment a part i només podria enfortir-se «amb la indústria, amb el desenrotllament de sa riquesa i la Catalunya deu ésser rica i no ho serà perdent lo temps amb vanes súptiques,

---

¹¹ Citat a J. TERMES, «El desvetllament...», art. cit.

amb intrigues i conxorxes i fent lo que se'n diu vida de Madrid». ¹² Per a Estasén, però, defensar la «*pàtria catalana*» volia dir també defensar Espanya.

Amb tot, aquests llibres, articles i fullets eren formulacions pre-nacionalistes. Les grans obres doctrinals foren, en un sentit divers i fins i tot oposat, *Lo Catalanisme* (1886), d'Almirall, *La Tradició Catalana* (1892), del bisbe Josep Torras i Bages i *La Nacionalitat Catalana*, d'Enric Prat de la Riba (1906). Aquestes tres obres responien, respectivament, a la preocupació d'Almirall per definir el seu particularisme regionalista un cop ja havia abandonat el federalisme pimargallià (però en conserva el laïcisme progressista); a la de Torras i Bages per bastir un regionalisme català d'inspiració catòlica com a rèplica a Almirall, per bé que més aviat era un aprofundiment del camí encetat per Jaume Balmes, que es caracteritzava per un doble refús: del liberalisme laïcista, per un costat, i de l'immobilisme tradicionalista i del reaccionarisme integrista, per un altre, com també d'un abandó definiu del recurs carlí a l'aixecament armat. El llibre de Prat de la Riba, però, acabà essent l'inspirador de veritat del catalanisme conservador, basat en un nacionalisme organicista, socialment integrador i partidari de l'hegemonia de Catalunya dins l'Estat espanyol, que comandaria la lluita i el regateig amb el poder de l'Estat respecte a les reivindicacions catalanes.

En fi, el que volem dir és que el catalanisme contemporani no es pot entendre si no sospesem l'obra, el pensament i la pressió d'aquest moviment que mantingué unes relacions de poder i d'influència complexes, tenses i atrevides, amb els successius governs de la Restauració. Els missatges a la corona de la dècada dels vuitanta; els principis autonòmics de les *Bases de Manresa*; el programa de Solidaritat Catalana per a la reforma de l'Estat espanyol que accelerà la presentació de la Llei de Reforma de l'Administració Local el 1907; el projecte de mancomunitats del 1912, que havia de permetre una base regional a la futura autonomia, o bé, fins i tot, el projecte d'Estatut d'autonomia de Catalunya que es discutí tot just acabada la Primera Guerra Mundial, en ple reconeixement al món del principi de les nacionalitats, foren les puntes evidents d'una política catalanista abocada a regenerar el règim polític espanyol i construir, al mateix temps, Catalunya.

---

¹² Francesc ARTAL, «El pensamiento económico de Pere Estasen y Cortada» a *Revista de Historia Económica*, any VII, núm. 2 - 1989. Suplement, ps. 71-78.

HISTORIA E IDENTIDAD NACIONAL*

Els historiadors i la seva tradició historiogràfica

En el primer número de la revista *El Contemporani*, els responsables d'aquesta publicació es plantejaven, en relació amb la disciplina històrica i l'ofici d'historiador, que hi ha diversos elements per creure que existeix una certa anomalia en l'actual historiografia catalana, la qual ha esdevingut un dels pitjors mals que, culturalment, ha provocat el franquisme. Això és: la ruptura amb la tradició pròpia¹. I a parer meu els assisteix la raó quan asseguren que tota disciplina científica mínimament sòlida es construeix sobre aquesta tradició, encara que només sigui per negar-la: «Aquí -continuen-, a les nostres facultats, ni professors ni alumnes han llegit normalment no ja Milà i Fontanals o Rubió i Lluch, sinó Ferran Soldevila, Rovira i Virgili o Martínez Ferrando».

Aquesta anomalia, però, en comporta una altra: que encara ara no disposem d'un balanç de l'estratègia (si és que n'hi va haver) de la historiografia catalana noucentista i posterior per institucionalitzar la història com a comunitat científica i acadèmica. Què sabem, per exemple, dels esforços d'Antoni Rovira i Virgili i de Ferran Soldevila per definir una història nacional catalana que superés les ambigüitats d'un Víctor Balaguer o d'un Antoni Bofarull, que eren els arquetipus de la historiografia vuitcentista catalana?² Sempre s'ha dit, per bé que no s'hi ha aprofundit prou, que Jaume Vicens Vives va bastir la seva obra historiogràfica recolzant-se en dos pilars: la crítica a la historiografia nacionalista (a Rovira i Virgili i a Ferran Soldevila) i la construcció d'un nou model de fer història, el qual, així mateix, arrancava de Carrera i Pujal i fins i tot del Ferrater i Mora de *Les formes de vida catalana*. Ara bé, ho coneixem prou bé tot això? Rotundament no. Per tant, és urgent posar-hi, ja que una història de la historiografia ens permetria d'esquivar certes polèmiques (sobre els mites, la història nacional, el presentisme o la debilitat de l'estat, entre altres), que aporten més malestar personal que no pas coneixement i perspectives. De passada, tal vegada aconseguiríem de tancar el parèntesi que fou el franquisme per als estudis històrics sobre la identitat catalana contemporània.

---

* Publicado en catalán con el título "De suplantacions, meyspreus i reversions. Apunts per a una discussió sobre la història de la identitat catalana", *Gausac*, n.º. 7 (1995), pp. 35-38.

¹ «*El Contemporani* en la historiografia catalana d'avui». A: *El Contemporani*, núm. 1 (1993), pàg. 3-5.

² Vegeu, tanmateix, l'article d'Agustí ALCOBERRO, «El pensament historiogràfic català del segle XX». A: DD. AA., *El pensament a Catalunya/1*, Barcelona, El Llamp, 1987, pàg. 25-34 o el llibre d'Enric PUJOL, *Ferran Soldevila i els fonaments de la historiografia catalana contemporània*, Catarroja/Barcelona, Ed. Afers, 1995.

Per la meua banda, en el present article només vull apuntar unes quantes idees que invitin a reflexionar sobre l'estratègia de la historiografia catalana actual per esdevenir realment nacional. I ho faré seguint l'esperit de les paraules de l'historiador francès H. J. Marrou, el qual deia que «la salut d'una disciplina científica exigeix al científic una certa inquietud metodològica, la preocupació per adquirir consciència del mecanisme del seu comportament i un cert esforç reflexiu sobre els problemes referits a la "teoria del coneixement" que planteja el seu comportament».³

La imaginació historiogràfica

Si bé és cert que avui dia professionals i no professionals formen dues agrupacions compactes de col·laboradors de la nova cultura historiogràfica, també ho és que cal fer un pas endavant i ésser més imaginatius. En un interessant article, Jim Sharpe assenyala que Edward P. Thompson, Carlo Ginzburg, Emmanuel Le Roy Ladurie i altres historiadors, malgrat arrencar de diferents punts de partida i tenir uns objectius historiogràfics diversos, tots ells han estat capaços de demostrar que la imaginació pot empènyer la pràctica acadèmica a eixamplar la visió que tenim del passat. Del que es tracta és de superar la història de les persones rellevants, dels prohoms, per atendre, en canvi, l'experiència quotidiana del poble.⁴ Una història de la vida quotidiana que sigui una manera de comprendre i interpretar la història a partir del fet de poder representar uns fenòmens, unes actituds, unes idees i unes relacions que s'han viscut mitjançant tots els moviments del ritme humà, del dia i de la nit, de les estacions climàtiques i de les edats dels individus.⁵ Per tant, una de les maneres d'entendre i estudiar el que podríem anomenar «espai humanitzat», és a dir, el medi complex on viu la gent, serà, en primer lloc, esbrinar el tipus de relacions socials que s'hi han establert, aplicant-hi —i que s'entengui bé— una mica de la imaginació que reclama Sharpe.

La imaginació historiogràfica, que no s'ha de confondre amb la fabulació ni amb la invenció de la tradició ni amb la mixtificació dels fets històrics,⁶ davant la fallida dels sistemes i els paradigmes propis de la historiografia, diguem-ne de ferro, dels anys setanta i vuitanta, pot esdevenir un revulsiu per aproximar-se al

---

³ H. J. MARROU, *De la connaissance historique*, París, Eds. du Seuil, 1959, pàg. 11.

⁴ Jim SHARPE, «Historia desde abajo». A: Peter BURKE (ed.), *Formas de Hacer historia*, Madrid, Alianza Editorial, 1993, pàg. 55.

⁵ La mateixa idea, però formulada com a «descripció densa» per designar una tècnica que interpreta les pràctiques i els esdeveniments comunitaris en un context social a: Clifford GEERTZ, *El antropólogo como autor*, Barcelona, 1989, pàg. 33-34.

⁶ L'historiador italià Giovanni Levi va criticar Joan Scott pel fet que aquesta historiadora considerava profitosa qualsevol obra d'història d'avantguarda. El conflicte principal, certament, no és entre una pretesa nova història i una de caire tradicional, sinó en el sentit que hom dóna a la història com a pràctica interpretativa. «History in Crisis? The Others' Side of the Story». A: *American Historical Review*, núm. 94 (1989), pàg. 680-92.

coneixement dels comportaments humans en el passat d'una manera més realista. És a dir, abandonant la rigidesa teòrica per obrir-se cap a uns sistemes interpretatius i metodològics en què l'historiador, com diu Giovanni Levi en referir-se a la microhistòria, no s'interessi tan sols per la interpretació de les opinions o de les institucions, sinó, més aviat, per la definició de les ambigüitats del món simbòlic, per les diverses interpretacions possibles d'aquest i per la lluita que es dona pel control dels recursos (tant si són simbòlics com materials).⁷ De fet, el que proposa Levi és seguir el camí encetat per l'antropòleg Clifford Geertz amb la seva teoria de la cultura com a «estructura simbòlica», que inclou les principals categories conceptuals en les quals un grup social organitzat i estructurat percep l'existència social pròpia.⁸ D'aquesta noció de cultura, però, no en faríem res si no la connectéssim amb la història de les classes subalternes —per emprar el terme gramscian—, la qual ha estat sempre força disgregada i episòdica. Això no obstant, l'activitat d'aquests grups tendeix a la unificació —encara que només sigui provisionalment— i només es trenca per la pressió que exerceixen els grups dirigents i, en conseqüència, de vegades només és possible demostrar-ne l'existència quan el cicle històric s'ha consumat i esdevé evident, o gairebé.⁹

Quina podria ser la millor manera de comprendre les societats passades? La resposta no pot ser taxativa, ans el contrari. L'important, doncs, és elaborar una explicació encaminada a construir una història més humana i més àmplia, una història que inclogui l'anàlisi dels espais de vida i, al mateix temps, s'ocupi menys de la narració dels esdeveniments que no pas de la percepció de la realitat complexa que els individus tenen de si mateixos i del territori on han viscut. I un bon laboratori per fer-ho és la història que Vicent S. Olmos i jo hem anomenat de l'espai local.¹⁰ I quina mena d'història és aquesta? Doncs una història dels processos de canvi, que recuperi la història de la gent d'acord amb una perspectiva historiogràfica que adopti com a objectiu propi l'estudi de l'articulació de classes, de gènere i sòcio-territorials.¹¹ En fi, una història que

---

⁷ Giovanni LEVI, «Sobre microhistoria». A: *Formas de hacer historia*, op. cit.

⁸ Per a aquesta qüestió, vegeu Clifford GEERTZ, *La interpretación de las culturas*, Mèxic, Gedisa, 1987.

⁹ Una breu, però interessantíssima reflexió sobre aquesta qüestió a: Antonio GRAMSCI, «Apuntes sobre la historia de las clases subalternas. Criterios metódicos» dins *Antología*. Selecció, traducció i notes de M. Sacristán, Madrid, Siglo XXI, 1970, pàg. 491-493.

¹⁰ A. COLOMINES i V. S. OLMOS, «L'estudi dels processos de canvi». A: suplement «Història» de *l'Avui*, 6-II-1994. Aquestes idees vam exposar-les més àmpliament a: *L'espai local. Bibliografia de l'Horta-Sud. Indagacions i propostes*, l'Horta-Sud, IDECO/Associació de Renovació Pedagògica, 1990.

¹¹ Des d'una perspectiva geogràfica, Guy Di Mèo apunta una idea semblant: «De cette façon, l'idéologie territoriale d'une société localisée ne se réduit jamais à un pur produit historique ou à une mémoire inerte. Elle fonctionne toujours au contraire comme une mémoire vive, en continuelle évolution, en constant transformation. Capable d'autonomie, elle peut survivre à la base économique ou géographique morte qui l'avait secrétée, puis s'adapter à de nouvelles logiques, tantôt matérielles, tantôt purement idéelles. La confrontation de deux outils méthodologiques: la

suggereixi l'estudi d'aquells factors de segmentació i d'identificació socials i nacionals els quals, atès que l'espai de la història (local o nacional) té un límits poc precisos i molt canviants, oriünds —per dir-ho a la manera de Luis González— del sentiment i de l'acció, esdevenen fenòmens realment perdurables en la història de tota comunitat.¹²

Tal vegada aquesta nostra opció fos historiogràficament eclèctica, ja que recolzava en uns paradigmes que són propis d'escoles diverses, però no hi fa res: substancialment, el que pretén és impulsar una reacció contra la crisi dels models historiogràfics massa mecànics que s'han fet servir fins ara per interpretar el conflicte social.¹³ En el fons, l'historiador ha d'adonar-se que el coneixement del passat serà més viu i fiable en la mesura que es beneficiï d'una ampliació de la perspectiva historiogràfica i entri en contacte amb els corrents interpretatius d'arreu i, a més, es recordi, com ja advertia Serra Hunter el 1939, que «la història és un món de realitats que no són essències ni valors, sinó fets i experiències».¹⁴ Només una estratègia historiogràfica plantejada en aquests termes tindrà un sentit universal que depassi l'estudi positivista, tancat o del llogaret i, alhora, eviti una intensa fragmentació de la historiografia, cosa que abocaria la història cap a una mena d'antropologia retrospectiva.

La identitat com a discurs historiogràfic

Per la singularitat del cas català, la identitat hauria de ser motiu de diverses investigacions. La identitat, però, com a centre del discurs historiogràfic ha estat motiu de moltes crítiques. Segurament injustes, sobretot perquè qui ho crítica parteix d'un apriorisme moral (què és bo i què no és bo), cosa que fa impossible reconstruir cada època i, tampoc, l'esperit d'aquella època, que és el més important. A propòsit de la *history from below* britànica, el professor Jim Sharpe fa una reflexió que és pertinent evocar-la ara: «*Los propósitos de la historia —diu— son variados, pero uno de ellos consiste en proporcionar a quienes la escriben o leen un sentimiento de identidad, una idea de procedencia. En el nivel superior nos encontraríamos con el papel representado por la historia en la formación de una identidad nacional, al ser parte de la cultura de la nación. La historia desde abajo puede desempeñar una función importante en este proceso*

"formation socio-spatiale" et la "métastructure spatiale individuelle", nous a permis d'analyser, dans une perspective diachronique indispensable, ces caractères si spécifiques des territoires, autant mythiques que réels, de la localité». A: G. DIMÉO, «Les territoires de la localité, origine et actualité». *L'Espace géographiques*, núm. 4 (1993), pàg. 306-317. La cita correspon a la pàgina 317.

¹² Luis GONZÁLEZ, *Invitación a la Microhistoria*, Mèxic, Colegio de México, 1973.

¹³ Cf. Vicent S. OLMOS I TAMARIT i Agustí COLOMINES I COMPANYYS, «El dilema de la història de l'espai local». A: *Taller d'Història*, núm. 3 (1994), pàg. 103-106. El present article es basa en moltes de les idees que allí exposàvem.

¹⁴ Jaume SERRA HUNTER, «Així s'escriu la història». A: *Problemes de la vida contemporània*, Barcelona, Columna, 1985, pàg. 17-20.

recordándonos que nuestra identidad no ha sido formada simplemente por monarcas, primeros ministros y generales». ¹⁵ Una afirmació com aquesta, tan sensata, topa frontalment, amb la famosa frase d'Ernest Gellner, que és predominant entre els científics socials, segons la qual el nacionalisme no és el despertar de les nacions a l'autoconsciència, sinó que més aviat és un moviment que inventa nacions allí on no n'hi havia. ¹⁶ I a partir d'això, una part d'historiadors s'ha llançat vers una croada desmitificadora inescapable, descurant el fet, que ja havia plantejat John Stuart Mill, que, en relació amb els mites, l'element subjectiu de sentir-se part integrant d'una comunitat nacional —i no d'una altra— preval fins i tot per damunt dels elements objectius. ¹⁷

Molts anys després que Gellner formulés el seu concepte del naixement de les nacions, Benedict Anderson va observar que, atesa la voluntat obsessiva per mostrar que el nacionalisme s'amaga sota falses realitats identitàries, Gellner assimila «invenció» a «fabricació» i a «falsedat», sense comprendre el que pot ser la «imaginació» i la «creació» a l'hora d'estudiar la formació d'una comunitat determinada. ¹⁸ L'anàlisi d'Anderson —encara que no és l'únic a fer-la— assenyala una línia divisòria molt clara dins els investigadors socials en encarar la qüestió de la identitat, que és un concepte bàsic en la configuració de les nacions, però, també, dels espais locals. I així ens trobem amb una literatura històrica i antropològica que quan analitza i explica els processos identitàris es fixa tan sols en les classes dominants, en els seus intel·lectuals i polítics, en les seves estratègies de classe i en els seus actes, que esdevenen el *gran parany* per a les classes populars i que és el que alguns denominen la teoria de la bella dorment. O sigui el fet que les classes populars són arrossegades cap a la defensa d'una identitat nacional determinada per la ideologia nacionalista burgesa. Ara bé, per què no ho formulem al revés?: que la reivindicació de la identitat fou el despertar d'allò que ja existia però que simplement estava adormit, cosa que, certament, és més difícil d'avaluar, encara que, en la mesura que la identitat persisteix, esdevé plausible. Per als sectors crítics amb aquesta idea, la identitat es torna, en conseqüència, una categoria teòrica i historiogràfica incòmoda.

---

¹⁵ Jim SHARPE, «Història desde abajo», art. cit., pàg. 56.

¹⁶ Ernest GELLNER, *Thought and Change*, Londres, Weidenfeld & Nicholson, 1964.

¹⁷ J. S. MILL, *Considerations on representative government*, Londres, 1861, cap. XVI. Hem utilitzat la traducció catalana: Barcelona, Laia, 1987, pàg. 114 i ss. En una polèmica recent entre els historiadors Miquel Barceló i Antoni Quintana a propòsit de la commemoració de la conquesta de Mallorca pel rei en Jaume I, aquest darrer feia notar que, malgrat que la conquesta podia ser considerada com un genocidi dels musulmans (com defensa Barceló), la commemoració del fet va anar evolucionant i, a la fi, va deixar de ser una «exaltació» del genocidi per esdevenir un referent, com també va passar amb la figura del Rei, de la mentalitat col·lectiva dels mallorquins. Per tant, ens adverteix Quintana, pel que fa als mites i la identitat convé no simplificar els arguments ni descontextualitzar-los. Cf. Miquel BARCELÓ, «¿Cómo conmemorar conquistas?» i Antoni QUINTANA, «Història i mite de la conquesta de Mallorca». A: *El País*, 7-I-1995 i 9-II-1995, respectivament.

¹⁸ Benedict ANDERSON, *Imagined Communities*, Londres, Verso, 1991.

Josep Termes, parlant del cas català, apuntava que la visió que hom té del fet nacional és excessivament política perquè deriva molt dels programes dels partits polítics, a més d'oblidar-se, posem per cas, que en l'àmbit local els partits sovint no aconsegueixen de vertebrar-se. Per a una real comprensió de la identitat, el seu parer, que faig meu, és que, en canvi, calen força més coses que l'anàlisi dels partits o de les ideologies de classe: cal tenir en compte, per exemple, tant la pervivència d'una consciència idiomàtica en el terreny escrit —i en conseqüència analitzar en la literatura l'existència i el desenvolupament d'una identitat nacionalitària—, com la pervivència d'una consciència idiomàtica en el camp de l'expressió oral —fenomen que considera importantíssim, atès que el fet nacional és molt més un fet de les classes populars (que són essencialment analfabetes) que no pas de les burgesies de cada país, que a Catalunya, com tothom sap, a mitjan segle XIX, havia abandonat el català. A la interpretació de la consciència de parla, cal afegir-hi una qüestió que sovint no es té en consideració: els elements de consciència psicològica de pertànyer a un determinat nucli d'identitat, en aquest cas nacional. Per a Termes, alguns exemples indirectes de consciència psicològica particular poden ser: «el fet d'organitzar partits i àmplies agrupacions socials, no pas generals de l'Estat, sinó particulars [...] Un altre element d'aquesta consciència psicològica particularista podria ser, sembla, l'antiestatisme, del qual podem trobar perfectes rastres tant en les organitzacions o en els moviments de la petita burgesia o de les classes populars com en el món del proletariat. O encara altres com l'antimilitarisme, o el refús d'integrar-se en l'aparell militar (és a dir, que els elements d'aquesta nacionalitat s'incloguin com a oficials dintre les files de l'exèrcit), o en l'aparell administratiu de l'Estat».¹⁹

La història de la identitat ha de ser, essencialment, una reconstrucció de l'espontaneïtat social de la classe, de la seva creativitat, del seu protagonisme i de la seva autonomia cultural, la qual ha de prestar una atenció especial als aspectes socials i simbòlics i, és clar, a la recerca de la documentació adient que ho verifiqui. Una història, per tant, que no es preocupi tant —com fan els funcionalistes— de l'estructura administrativa del poder com de quina manera s'estructura socialment i políticament, que no ho redueixi tot a les idees polítiques generades pels intel·lectuals, sinó que s'endinsi en la ideologia de les classes populars, que de l'estudi de les institucions passi a analitzar les formes d'associació comunitàries, la beneficència o l'esbarjo de masses i, per què no?, de l'imaginari de la pàtria.²⁰ Aquesta història va més enllà de la discussió sobre el

---

¹⁹ Josep TERMES, «El nacionalisme català: per una nova interpretació». A: *La immigració a Catalunya i altres estudis d'història del nacionalisme català*, Barcelona, Empúries, 1984, pàg. 64-99. La cita és de la pàgina 71.

²⁰ Vegeu l'article de Pierre VILAR, «L'Oda a la Pàtria. La pàtria imaginària?». A: *El Contemporani*, núm. 5 (1995), pàg. 13-20, que és una crítica al llibre d'Antoni-Lluc FERRER, *La patrie imaginaire. La projection de «La pàtria» de B. C. Aribau (1832) dans la mentalité catalana contemporaine*, Ais de Provença, PUP, 1987. 2 vols, en el sentit de si cal aturar-se en l'observació

mètode i esdevé, en la mesura que adopta una perspectiva *des de baix i en la comunitat*, una forma diferent d'interpretar les diverses expressions de la identitat en el passat. I en aquest sentit, em sembla que té raó Raphael Samuel quan assenyala, en relació amb la distància que es palesa en la historiografia britànica entre la història acadèmica de la memòria popular, que «...si s'observen les memòries de poble, l'autobiografia, les llegendes locals, els glossaris de parlars locals [...], si s'observa tot això, em sembla que s'obté una història que no s'assembla gairebé en res a allò que coneixem com a història nacional», que és, essencialment, la història de l'Estat-nació.²¹ Aleshores, possiblement ens estalviariem haver de llegir anacronismes com el que fa Guillermo Gortázar, que en definir el significat d'un llibre sobre la nació i l'estat a l'Espanya liberal, escriu: «El objeto de este libro es el proceso de conformación del estado contemporáneo español por medio de la acción política de liberales y conservadores a través del constitucionalismo y parlamentarismo en los siglos XIX y XX. Frente a la simplista y reduccionista acusación del carácter "estaticista" de los liberales, hay que señalar que fueron éstos quienes edificaron el cuerpo legal y las instituciones que permitieron un siglo de constitucionalismo y libertad, en medio de grandes dificultades militares, económicas y políticas».²² Quina falsificació més borroera del que ha estat la història de l'Espanya contemporània!

---

purament mítica i ideològica de la pàtria o bé en l'imaginari de la pàtria, que és una altra cosa ben diferent i que tracta sobre els llocs de memòria d'un poble.

²¹ Raphael SAMUEL, «L'esperit de lloc», *Plecs d'Història Local*, núm. 56 (abril, 1995), pàg. 36-42, que és la traducció de la conferència «The Spirit of Place», publicada anteriorment a: DD. AA., *Perspectives on English Local History*, Bilbao, Servicio editorial de la Universidad del País Vasco, 1993, pàg. 100-101. Sobre el caràcter de la història nacional britànica, vegeu la profitosa polèmica entre David Cannadine, P. R. Coss, William Lamont i Neil Evans a: D. CANNADINE, «British History: Past, Present - and Future?», *Past and Present*, núm. 116 (agost 1987), pàg. 169-191 i P. R. COSS, W. LAMOND i N. EVANS, «Debate. British History: Past, Present - and Future?», *Past and Present*, núm. 119 (maig 1988), pàg. 171-183, 183-193 i 194-203, respectivament.

²² G. GORTÁZAR (ed.), *Nación y Estado en la España liberal*, Madrid, Ed. Noesis, 1994. Gortázar, antic militant de Bandera Roja i del PCE, actualment és el responsable de Formació del PP. Ara bé, en aquest llibre s'inclouen articles, que apunten en la mateixa direcció interpretativa nacionalista espanyola, de destacats historiadors propers al PSOE.

VIEJOS TÓPICOS FRENTE A NUEVAS IDEAS*

El meu bon amic Víctor Decofrens l'any passat va treure un llibre per a xiquets en què, sota el títol *Cròniques d'un rei* (València, Tabarca Llibres, 1992), recollia llegendes entorn dels anys d'adolescència del rei en Jaume. Un dels capítols, «Els barons, tots contra tots», comença així: «En aquell temps en què el príncep Jaume creixia i millorava esperant la seua hora, lluny del castell i d'aquelles muntanyes de Montsó, la guerra dels barons no s'acabava mai, perquè si un d'ells en derrotava un altre, o dos, i semblava que la sort l'assenyalava, no li durava gens: poc després un altre el vencia fàcilment. I a vegades el vencedor, si havia vençut de matí, trobava algú que el derrotava abans de pondre's el sol. Així la guerra s'allargava, i mai no s'hauria acabat si dos dels barons més poderosos, el comte del Rosselló i don Pero Ahonés, no s'haguessen aliat per anar junts contra tots els pretendents. Des d'aleshores vanceren tots els combats i guanyaren molts castells, perquè sempre lluitaven dos contra un...». És una faula encisadora, com tot el llibre, la qual em serveix per plantejar amablement el que vull dir en relació als debats que es generen en la historiografia catalana i, més concretament, per comentar-ne el darrer, que va encetar-se amb allò dels mites i que ara s'ha reconvertit en una proposta d'autoflagel·lació general pel mal estat dels estudis històrics a Catalunya, els canvis incòmodes, la manca d'idees noves i l'aïllament historiogràfic català que creuen haver detectat d'un temps ençà i per camins diferents els professors Enric Ucelay da Cal, Borja de Riquer i Pere Anguera.

El que cal preguntar-se és si és un debat historiogràfic real o bé si només és un invent d'un parell de publicacions que tenen una clara intencionalitat política i unes dèries recurrents. Perquè no oblidem que l'article d'Ucelay da Cal sobre la incomoditat dels canvis en la historiografia catalana és més el resultat d'un encàrrec per commemorar els deu anys del suplement literari en català de *El País* que no pas d'una necessitat urgent de fer balanç. Que *L'Avenç* engiponi un dossier sobre historiografia catalana (sense consultar els autors que s'hi inclouen si volien participar-hi) reflecteix el seguidisme que ha practicat aquesta revista en aprofitar l'ocasió per reproduir sense solta el mateix article que Ucelay havia publicat a *El País*, però ampliat en extensió que no en argumentació. Hom s'ha de preguntar, aleshores, si la polèmica és justa o només és resultat d'allò que he explicat servint-me de la faula: que dos barons s'alien i vencen els altres perquè sempre lluiten amb superioritat numèrica, que en aquest cas vol dir que troben dos mitjans que els fan d'altaveu.

Darrerament Borja de Riquer ha tornat a insistir en el mal estat de la historiografia catalana («On són les idees noves?», *L'Avenç*, núm. 168, 1993) perquè, segons que diu, «a la nostra historiografia trobo a faltar gent que es faci

---

* Publicado en catalán con el título "Tòpics vells, idees noves" en el diario *Avui*

preguntes. I en canvi observo un abús de respostes que semblen més el resultat d'uns plantejaments ideològics previs que no pas el fruit d'un rigorós estudi». És a dir, que hi ha un retorn a l'essencialisme ideologista, com ell mateix apuntava en una conferència que va fer a la Universitat del País Basc, que va aparellat a la invasió dels escèptics i a la supèrbia del científisme sociològic. La conclusió és clara, segons el seu diagnòstic, del conjunt de la producció historiogràfica catalana dels últims deu anys només salvaria una dotzena de títols (que llastimosament no cita) que l'han fascinat, més enllà de la resta que només és un conjunt «de fulls plens de descripcions, de noms i xifres».

A mi em sembla que aquest plantejament és fruit del fet que certs historiadors mantenen una relació dual amb aquesta supèrbia sociològica que denuncien. Per una banda critiquen els mètodes de la sociologia, perquè tendeix a fabricar models ideals i només aparentment té una explicació global de la societat i, per l'altra, queden cada vegada més atrapats per allò que critiquen en la mesura que, per justificar situacions polítiques presents i lligar amb l'establishment d'historiadors i sociòlegs de més enllà de l'Ebre, reclamen models teòrics i interpretacions històriques sense tenir en compte la recerca i la lògica pròpies de la ciència històrica. I és en aquest sentit que Borja de Riquer esdevé contradictori en despreciar, en un lloc, l'empirisme dels historiadors i, en un altre, criticar els sociòlegs pel seu «...notable desprecio por la investigación empírica, que es la esencia misma del oficio de historiador. Especialmente es significativa la tirria que manifiestan los postuladores de esta propuesta a la historia local, a la que acusan de querer destruir las grandes visiones de conjunto "nacionales" y de pretender atomizar la visión histórica.» («Apogeo y estancamiento de la historiografía contemporánea catalana», *Història Contemporànea*, núm. 7, 1992). En què quedem? Per a mi, és tan inquietant el cofoisme com el fet de voler instal·lar-nos permanentment en el masoquisme. M'explicaré.

En el mateix número de *L'Avenç* en què Borja de Riquer ens adverteix sobre la misèria de la historiografia catalana, el professor Pere Ysàs hi publica una crítica del llibre de Joan M. Thomàs sobre la Falange a Barcelona, en la qual càrrega contra Santiago Cucurella perquè ha gosat dir (i ara no fa el cas si té raó o no) que la historiografia catalana i espanyola sobre la Segona República, la Guerra Civil i el franquisme no ha avançat gens des de la publicació de *El laberinto español* de Gerald Brenan. Ysàs replica contundent: «És difícil dir més disbarats en menys espai!» I recorre al pròleg de Vilar al llibre de Borja de Riquer i Joan B. Culla *El franquisme i la transició democràtica 1939-1988* (Barcelona, 1989) per assenyalar que «sobre els trenta-set anys de "franquisme" a Catalunya, tantes coses són avui perfectament establertes -vint-i-sis pàgines de bibliografia en donen testimoni- que bé calia exposar-ne tota l'extensió, tots els matisos.» (pp.9-10). Per a Ysàs, doncs, el llibre de Riquer i Culla reflecteix el considerable avanç historiogràfic realitzat, sobretot en els deu últims anys. Posem que Vilar i Ysàs tinguin raó.

Doncs bé, de les vint-i-sis pàgines de bibliografia, per força n'han de sortir cinc o sis llibres valuosos sobre el franquisme, a més que el llibre de Riquer i Culla hauria estat impossible de confeccionar (atès que és una síntesi) sense els llibres «plens de descripcions, noms i xifres» que ara Riquer diu que no serveixen. I el mateix es podria dir de la resta de volums d'aquesta *Història de Catalunya* que ha dirigit Vilar i ha coordinat Josep Termes. Les trenta-set pàgines de bibliografia del volum de Josep Fontana, les vint-i-cinc del volum de Josep Termes, sumades a les vint-i-sis de Riquer i Culla, donen un total de vuitanta-vuit pàgines de lletra menuda dedicades a donar notícia de llibres de temàtica contemporània. I d'aquest nombre de llibres, que ben bé deu voler dir tres o quatre mil títols (molts dels quals publicats recentment), ¿com és pot dir, de veritat, que només una dotzena tenen idees?

Ja es veu, doncs, que no tothom està d'acord a insistir en què la historiografia catalana visqui una crisi que l'assoti des de fa deu anys. El què i el com s'està investigant fora d'aquí -que sembla ser la preocupació principal de Borja de Riquer- no ens dóna la mesura de la pretesa crisi ni ens ensenya on fallem. Per avaluar «les aportacions conceptuals positives de la nostra historiografia», que és el que tots volem, em sembla que abans ens convé ensenyar els objectius i els plantejaments metodològics de cadascú. Només així és com assolirem una educació històrica dels desitjos presents i una concepció del món històrica, dialèctica, que expliqui el moviment i el canvi. Potser aleshores serem capaços d'abandonar els tòpics i les desqualificacions abandonades dels qui no opinen com nosaltres en realció a l'estat de la nostra historiografia.

LA FIESTA NACIONAL CATALANA EN LA ESPAÑA DE LAS AUTONOMÍAS*

Generalment, quan un historiador és reclamat per explicar el significat històric de la Diada Nacional de Catalunya, acostuma a recórrer a l'explicació (però, de vegades tan sols a la narració) dels fets ocorreguts entre el 1700 i el 1714 i, en concret, durant la defensa de Barcelona que va acabar amb la derrota de l'11 de setembre. La confrontació entre austriacistes i filipistes, els dos models d'Estat que defensaven (confederal l'un i centralista l'altre); les idees econòmico-socials contraposades dels dos bàndols, que amb el tiomf de l'absolutisme borbònic i retrògrad van condemnar el conjunt de la monarquia espanyola, i no tan sols a Catalunya, a una llarga etapa d'immobilisme polític i de fracàs econòmic; la ruptura dels territoris de València, Mallorca i Catalunya i el progressiu allunyament i disgregació d'aquests pobles amb unes arrels comunes; l'aplicació de la Nova Planta en substitució de les institucions pròpies i la imposició del castellà com a idioma oficial, són fets que s'esmenten —amb raó— inevitablement. I no pas per celebrar-los, cosa que fóra un acte masoquista per part dels catalans, sinó, precisament, per a tot el contrari: per esbombar i reivindicar que els catalans érem una comunitat que, com diuen els especialistes (entre ells Josep Fontana i Joaquim Albareda), fins aleshores era un Estat, amb les seves lleis i institucions, que esdevingué una província i, el que és pitjor, una província condemnada a una tracte discriminatori i a una vigilància malfiada. Que aquella derrota servís perquè durant les dècades següents s'intentés explicar —amb força èxit fóra de Catalunya— que la unitat d'Espanya tenia uns orígens providencials i gairebé mil·lenaris, no amaga ni la violència d'aquell acte ni els intents posteriors de falsificació de la història peninsular que contenen certs llibres i manuals, d'abans i d'ara. Cánovas del Castillo, per exemple, aquell personatge que al segle passat va proposar-se la consolidació d'Espanya com a Estat unitari i centralitzat amb arguments historicistes, en referir-se al significat de la guerra del 1714 posà el dit a la llaga sobre l'objectiu que es perseguia: *«que un hecho de fuerza es lo que viene a constituir el derecho —deia—, porque cuando la fuerza causa estado, la fuerza es el derecho. Es preciso no desconocer —continuava argumentant Cánovas— que la tendencia que lleva a los pueblos a fundirse en grandes nacionalidades, aunque providencial, está servida y ayudada por medios prácticos y reales, y estos medios son muchas veces las guerras, que obligan a cambiar el estado de las cosas»*. És possible que aquell acte de força aconseguís d'imposar un nou ordre, però és evident que no poder esborrar mai de la memòria col·lectiva de les generacions de catalans que vingueren la realitat anterior, malgrat que Cánovas i la totalitat de la política espanyola van intentar-ho, amb l'ajuda d'un reduït grup de catalans.

---

* Publicado en catalán en *Avui*, 11 -IX-1995

La commemoració de la Diada, per tant, ha de servir-nos per recordar el passat, sobretot quan encara estem immersos en una fase de reconstrucció nacional, però també, per divulgar arreu que aquell canvi violent de l'estat de les coses no va ser, per als catalans (com no ho és ara per als bosnians), cap ganga, sinó més aviat a l'inrevés, i que, per contra del que ens volen fer creure, els fonaments nacionals de Catalunya no són un invent d'una colla de burgesos desencisats de la política corrupte i ineficaç de la Restauració monàrquica del 1876, durant la qual, tanmateix, Catalunya va viure gairebé sempre en un estat de suspensió de garanties i sotmesa a l'autoritat militar.

Per altra part, els historiadors cridats a explicar el significat de l'11 de setembre sovint s'arrecerem en l'erudició, i opten per construir un discurs basat en la imatge que de la Guerra de Successió tingueren els intel·lectuals i els polítics posteriors al 1714. Aquests historiadors, sí, és clar, fan erudició, i segurament de la bona, però sempre s'aturen al llindar del segle XX, deixant fora de la seva interpretació el significat que ha tingut la Diada Nacional durant els noranta-cinc anys de la present centúria, que són, no cal dir, el precedent que més ens condiciona a nosaltres, ciutadans d'una Catalunya que s'encara cap a la fi del mil·lenni amb el repte de mantenir viva la identitat nacional, el progrés col·lectiu i el benestar individual, assegurant-hi, també, la convivència interna, que ha estat una de les característiques bàsiques d'una societat basada, com en el cas dels EUA, en el *melting pot*, però que sempre ha tingut clar, com aquells en relació amb la identitat nord-americana, que és una sola i catalana. O si més no aquesta ha estat l'empremta pedagògica que ha volgut transmetre el conjunt de la societat política a la societat civil catalana, deixant de banda els elements residuals, que de tot hi hagut i hi ha. Una societat civil que ha estat, i cal no oblidar-se'n, la que ha fet possible que aquí no s'hagi donat mai una lluita interna per raons d'origen, i que alhora ha mantingut encesa la flama de la catalanitat del nostre país davant les posicions centralistes (provinents de fóra i de l'interior de Catalunya) dels liberals i conservadors dinàstics, dels republicans espanyolistes o del neonacionalisme espanyol (ja sigui franquista, ja sigui esquerrà o de dreta) dels temps de la dictadura i dels nostres dies.

Centrem-nos, per tant, en el segle XX, mentre Catalunya ha estat lligada políticament a Espanya. Fixant-s'hi bé, dels noranta-cinc anys que portem d'aquest segle, només durant vint-i-dos (disset dels quals els vam inaugurar amb la Constitució del 1978 i l'Estatut d'Autonomia del 1979, gairebé abans-d'ahir, doncs) es pot dir que hem pogut gaudir realment de la democràcia. Els setantatre anys restants, els conflictes armats (les guerres d'Àfrica i la Guerra Civil), les dictadures (la de Primo de Rivera i la de Franco) i la corrupció del sufragi universal durant els darrers anys de la Restauració (entre el 1900 i el 1923) han estat la constant de la vida política espanyola i catalana. I pel que fa a l'autogovern de Catalunya, el resultat és encara més esfereïdor. Llevat dels setze anys d'autonomia actual, només l'autonomia dels anys trenta, comandada pels

presidents Macià i Companys, que teòricament va durar sis anys, per bé que en realitat només tres, pot ser considerada com una expressió de l'autogovern català, ja que durant els deu anys efectius que va durar l'obra normalitzadora de la Mancomunitat de Prat de la Riba i de Josep Puig i Cadafalch, per molt important que fos, no va aconseguir de vertebrar un poder ni tan sols regional. Déu n'hi doret, haver hagut d'esperar setanta-nou anys per consolidar un Govern i un Parlament autònoms que assolissin la pubertat política! Sobretot, tenint en compte les demandes reiterades d'autonomia per a Catalunya que s'han fet en aquests anys des que el 1892, amb les conegudes *Bases de Manresa*, s'acabés la fase romàntica i apolítica que distingia el nacionalisme vuitcentista per obrir un període dominat per un catalanisme que, irreversiblement, s'abocà a l'acció política pragmàtica i va impregnar-se del sentit democràtic del parlamentarisme, que és allò que ha definit el catalanisme polític contemporani, entès com a moviment de masses i no tan sols com una idea de partit.

El fet que nosaltres siguem els protagonistes de l'etapa més duradora de democràcia i d'autonomia de tot el segle XX significa que la societat catalana d'abans en passava, de la llibertat i de l'autogovern? No. De cap manera. El segle XX català si s'ha caracteritzat per alguna cosa és, precisament, per ser un perllongat i tortuós període en què una vegada i una altra s'ha demanat la llibertat política i nacional. Per demostrar-ho, els podria citar articles o discursos del Dr. Robert, de Francesc Cambó, de Pere Coromines, de Pere Rahola, de Lluís Ferrer-Vidal, de Jaume Bofill i Mates, d'Ildefons Sunyol, de Jaume Brossa, de Francesc Layret i Salvador Seguí, de Gabriel Alomar, de Rafael Campalans, de Carles Pi-Sunyer, de Francesc Macià, de Joan Comorera, d'Andreu Nin o de Lluís Companys, però també de Jaume Ciurana, de Josep Pallach, de Cipriano García, dels germans Josep i Antoni Andreu Abelló, de Joan Cornudella, de Pere Ardiaca, de Ramon Trias Fargas, de Miquel Coll i Alentorn, de Josep Solé i Barberà o d'Alexandre Cirici i Pellicer, per citar només unes quantes personalitats antifranquistes, avui ja desaparegudes, que foren uns lluitadors acèrrims per la democràcia i els drets de Catalunya. I si no els cito és perquè crec que no fa falta i no puc allargar-me, però sobretot perquè vostès ja sabem distingir la filiació de cada un d'ells. L'únic que m'interessa ressaltar aquí és que, en aquesta llista de noms, hi manquen els representants de les forces més extremes a banda i banda de l'espectre polític català: dinàstics i lerrouxistes abans, feixistes i col·laboracionistes després i neonacionalistes espanyols avui, malgrat que aquests intentin inventar-se la història del catalanisme, que —diguem-ho clar i sense embuts— ha evolucionat al marge i en contraposició a la seva tradició política.

Per acabar vull fer una última reflexió, aprofitant-me d'una idea —espero que sense exagerar-la— que vaig llegir en un llibre d'Alexandre Plana que analitzava les idees polítiques de Valentí Almirall. Aquesta idea és la següent. Tal vegada Catalunya no hagi tingut fins ara una història contemporània brillant com la d'altres països del seu entorn, però la lluita al llarg dels temps per reconquerir la

dignitat política i l'autogovern ens demostra que aquesta història ha estat sòlida. De la mateixa manera que els setze anys de Govern i Parlament català d'avui dia (amb els dèficits que hom vulgui assenyalar-hi) ens demostren que, en bona mesura, Catalunya, dos-cents vuitanta-un anys més tard d'aquell 11 de setembre luctuós, es manté fidel al principis nacionalitaris —com els anomenariem nosaltres— en defensa de «*las llibertats, privilegis y prerrogatives dels cathalans, que nostres antecessors a costa de la sanch gloriosa alcansaren y nosaltres devem així mateix mantenir*», tal com proclamaven els diputats del General el 14 de juliol de 1713.

Qui vulgui inventar-se la història, que se la inventi. Però no ens deixem entabanar, perquè la Catalunya que hem heretat no és cap miracle ni tampoc una inspiració poètica jocfloralesca o lolaila o de totes dues coses a la vegada. Escampem amb la veu ben alta, doncs, als centres d'ensenyament, a la TV i a la ràdio, a la premsa, a les fàbriques i als tallers, als bancs i a les institucions de cultura, que som una nació històrica de la mediterrània occidental, europeïsta i convivencial, que rebutja sentir-se orfe del seu passat i, en canvi, s'esforça per retrobar-se, com diria el sociòleg Maurice Halbwachs, a través d'una història viva, d'una memòria històrica, que li permeti de recuperar un tret identitari que, de vegades, per allò del vaivé de les conjuntures polítiques, aparentment sembla haver perdut. Així doncs, que els físics —per posar un exemple d'aquells professionals que es dediquen a fer intrusisme quant a la interpretació del passat— es dediquin a estudiar els fenòmens de la natura i que deixin que siguin els historiadors els que estudiïn i interpretin la història. Ara bé, ni els físics ni els historiadors no podran impedir mai que el poble, la societat catalana, celebri i es retrobi, si més no una vegada a l'any, amb la seva identitat nacional, que és, per història, per llengua i per cultura erudita i política, però sobretot per voluntat sobirana de ser-ho, només catalana. La cultura del catalanisme històric del segle XX ha estat aquesta. I, per a mi, ha de continuar sent-ho. Moltes gràcies.

¿ES EL CATALANISMO UN NACIONALISMO CÍVICO?

Vaya por delante que el catalanismo es un movimiento de reivindicación nacional que propugna el reconocimiento político y cultural de Cataluña. A lo largo de la historia, este movimiento reivindicativo se ha expresado socialmente de manera policéntrica. Por decirlo de otro modo, el catalanismo no ha tenido, a diferencia de otros movimientos identitarios, una voz única y compacta y ni tan siquiera se ha convertido en una ideología: por el contrario, lo que le ha hecho excepcional respecto a otros casos (el vasco, por ejemplo) es su pluralidad primigenia puesto que, desde sus orígenes, el catalanismo ha impregnado distintas doctrinas ideológicas, de derecha e izquierda, llegando a convertirse en un verdadero movimiento nacional anticentralista, capaz de forjar un consenso perdurable —con independencia de la facción que ostente la hegemonía en cada coyuntura— en torno a la defensa de la identidad catalana (especialmente el idioma propio) y la vindicación de un tipo u otro de poder político.

El presentismo que impone el debate político y la exaltación hasta el absurdo del Estado de las Autonomías desde que éste se configuró con la Constitución de 1978, nos impide recordar a menudo que el catalanismo nació a mediados del siglo XIX con las tendencias democráticas federalistas o foralistas, surgidas del pueblo y ligadas a la acción cultural de intelectuales y profesionales, por oposición a un Estado que consideraban opresivo e ilegítimo. La convergencia entre el pueblo llano (mantenedor del catalán como lengua viva a veces incluso contra las propias clases dirigentes catalanas) y la élite cultural hizo posible la existencia de un particularismo catalán polivalente (que integraba desde el regionalismo autonomista hasta el separatismo emocional, pasando por el simple nacionalismo cultural e historicista), cuya gestación, nos dirá el profesor Josep Termes, surgió básicamente de la izquierda popular, pero cuya vertebración doctrinal no tendría lugar hasta la década final de los años veinte de nuestro siglo con la eclosión de los partidos obreros y populares. Este particularismo popular aún tenía, sin embargo, un carácter prenacionalista, que con los acontecimientos revolucionarios de 1868 y la profundización teórica del sentido de la reivindicación catalana por parte de Valentí Almirall adquirió una forma laica y republicana, digamos cívica, reforzada por el abandono del federalismo pimargalliano, que era de corte uniformizador. En 1886, Almirall publicó su obra doctrinal más conocida, *Lo Catalanisme*, que se convirtió en el abecé del catalanismo democrático hasta el final de la Guerra civil en 1939 y, a partir de entonces, las respuestas del catalanismo conservador a las bases teóricas de aquel catalanismo popular prenacionalista no se hicieron esperar: en 1887, Mañé i Flaquer defendió el regionalismo historicista y católico en *El regionalisme*; en 1892, Josep Torres i Bagès propuso sintetizar el tradicionalismo católico con el regionalismo en la obra *La tradició catalana*; y, por fin, en 1894, Enric Prat de la Riba y Pere Muntanyola publicaron el *Compendi de la doctrina catalanista* como una especie de manual del buen catalán.

Pero el *fin-de-siècle* catalán estuvo marcado por lo que X. Rubert de Ventós denomina la conjunción entre su complejidad cultural de *origen* (tierra de Marca por donde pasan los diversos movimientos o corrientes) y de *destino* (favorecida por tener una lengua que funciona como «comunidad de pensamientos y de sentimientos») y, por otro lado, su reivindicación del particularismo económico industrialista, que contrastaba con el inmovilismo agrarista castellano y gubernamental. Ahí es donde debemos situar a un Prat de la Riba transfigurado que, en *La Nacionalitat Catalana* (1906), formula de forma tajante una teoría del catalanismo que incorpora por primera vez el caudal del idealismo nacionalista alemán, a partir del positivismo biologista de Herder, sin embargo, matizado ya por el ideal democrático. Como resaltó A. Rovira i Virgili, su claro apego a la política como reguladora de los conflictos y su concepción de que un sistema de gobierno debe basarse en la legitimidad y la eficacia, le salvaron de un previsible fundamentalismo, por expresarlo en términos modernos, excluyente y xenófobo. Cuando asumió la dirección de la Mancomunitat de Catalunya en 1914, Prat se dio cuenta enseguida de que sus principios naturalistas y biológicos debían quedar supeditados al principio racional de la voluntad humana en la formación de los pueblos y la acción política. Recurriendo a como lo diría hoy Salvador Giner: Prat comprendió que un gobierno eficaz pero ilegítimo era democráticamente insostenible, al igual que un gobierno legítimo pero inoperante. Y en eso consiste su grandeza como líder del catalanismo histórico conservador, cuya reorientación marcó, claro está, la época de predominio de la Lliga Regionalista (1901-1917), pero también el nacionalismo moderado de épocas posteriores e, incluso, de la actualidad.

Esta es la fase del movimiento catalanista que más le interesa recordar a la «opinión publicada» hoy en España, no tanto por lo que significó de moderno en la política española como por haber reunido en un mismo escenario una reivindicación histórico-lingüística, que se entiende anacrónica, y el «egoísta» despegue industrializador catalán. La esperanza de valorar lo que ha representado realmente el catalanismo en la España contemporánea se ahoga casi siempre en la presencia del rancio idealismo izquierdista que exalta el Estado como la plasmación del bien público, acompañada por el conservadurismo fascistizante, muy propio de la derecha española, que no cesa y se convierte en abanderado de la lucha contra la perfidia burguesa catalana que, a su entender, se aprovecha, cuando no la destruye, de la Nación española. El rosario de agravios se hace entonces eterno.

¿Qué significado tiene recurrir permanentemente al pretendido origen burgués de la reivindicación catalanista? ¿Por qué molesta tanto la fidelidad de los catalanes a su lengua? Esa «opinión publicada» que mencionaba antes no sabe —o no quiere saberlo— que la Cataluña contemporánea y su identidad diferenciada dentro de España es resultado de ese añejo catalanismo popular que puso las bases para entrar en la modernidad, precisamente, para convertir a la nación catalana en una sociedad dinámica, de clases y conflictiva. Vista

históricamente, la identidad lingüística que ofende tanto a los no catalanes, y vuelvo a Rubert de Ventós, *supone* la propia complejidad cultural de Cataluña, la *sostiene* asegurando la continuidad nacional y la *refuerza* al convertirse en un eficaz instrumento de integración para los inmigrantes. La definición del catalanismo como motor de la construcción cívica de Catalunya lo convierte en algo más que en aquella «jíbara y estafadora reducción de la complejidad política», como lo calificara Arcadi Espada en un artículo de hace un año, y lo sitúa entre los movimientos identitarios que rechazan la primacía del individuo —cosa que tanto gusta a los neoliberales que defienden que sólo el individuo posee derechos— porque cree en los derechos colectivos para asegurarse, usando la terminología de Will Kymlicka, las convenientes protecciones como minoría nacional contra el impacto de las decisiones externas de la sociedad mayor. El catalanismo actuó y todavía actúa contra el extremismo de la política española, ya sea de derechas o de izquierdas —lo que pone de manifiesto la inexistencia entre los partidos estatales de un centro radical moderador—, con el fortalecimiento de la sociedad civil que he mencionado anteriormente. Si el liberalismo español decimonónico padeció una pasmosa falta de público, a este centro radical que según Anthony Giddens definirá la política de la nueva era le pasa otro tanto.

Sin entrar en el acierto o no de la política diaria de cada cual, a mi entender esta tradición cívica del catalanismo sigue viva en aquellos sectores políticos catalanes que se autodefinen nacionalistas y consideran que la España contemporánea es resultado de la unión entre partes distintas (como también ocurrió en Canadá o en el Reino Unido), por tanto soberanas y donde cada una de ellas tiene una historia aparte y una cultura y una lengua propias. Lo que denuncia este nacionalismo catalanista de hoy es, en primer lugar, que el proceso de unión de la estructura política, legislativa y social de España no siempre ha sido «voluntaria y pacífica». Para este nacionalismo, la consolidación de la identidad nacional catalana debe tener como protagonista a la sociedad civil, porque el proceso de modernización actual (desarrollo + democratización + institucionalización) permitirá, como ocurriera durante el despegue económico ochocentista, una sólida estructuración de Cataluña, de abajo a arriba, legitimando al mismo tiempo su voluntad diferencial dentro del marco español. Pero como dice Carl Schorske, los nacionalistas catalanes de este final de milenio saben, como otros grupos minoritarios europeos, que sólo la configuración de una Europa regional podrá limitar los excesos de la nacionalidad dominante de los antiguos Estados-nación y dar un respiro a las minorías.

IV. Figuras

EL ENIGMA PRAT DE LA RIBA

Segons la coneguda expressió d'Eugeni d'Ors, a Enric Prat de la Riba cal considerar-lo el modern «seny ordenador de Catalunya». Definició majúscula, aquesta de d'Ors, que tothom va repetint, però que els historiadors no som capaços d'omplir de significat amb l'elaboració d'una documentada, serena i aclaridora biografia del líder més emblemàtic del catalanisme del primer terç del segle XX. Una biografia, per entendre'ns, a l'anglesa, que no caigués, però, ni en l'hagiografia ni tampoc en els prejudicis per una manca de prudència i de ponderació, com diria Vicens i Vives, «en els inevitables judicis de valor».

Ja sé que hom podria replicar-me i presentar una llista d'assaigs biogràfics sobre Prat, que inclouria l'obra primerenca de Martí Esteve (1917) fins als llibres de Josep M. Ainaud i Enric Jardí (1973 i 1983), passant pel volum d'Olivar Bertrand (1966) i la recopilació d'articles de Rovira i Virgili a cura d'Isidre Molas (1968) o bé pel conegut (i per a mi malauradament influent) llibre de Jordi Solé Tura (1967) sobre el pensament pratià, el qual, tanmateix, com apuntava fa vint-i-cinc anys Josep Benet en una crítica a *Serra d'Or*, atesa «la manca de coneixements, àdhuc dels més elementals, d'història de Catalunya, del seu moviment obrer i del moviment nacionalista, i també d'història d'Espanya, [...] és natural que les conclusions a què arriba manquin de valor científic».

En la crítica a la interpretació de Solé Tura (republicada al núm. 16, del 1993, de la revista *Afers*), Benet expressava l'esperança que, a la llum dels nous estudis, probablement Solé rectificaria moltes de les conclusions presentades aleshores. Al cap de tants anys, però, ja sabem que no ha estat així. Ara bé, això no tindria cap importància si no fos que, del seu llibre *Catalanisme i revolució burgesa*, n'ha sorgit una densa —per bé que inconnexa— tendència interpretativa del catalanisme pratià que s'entesta a identificar, sense matisos de cap mena, el pensament de Prat de la Riba amb la defensa dels interessos de la burgesia catalana. L'epígon d'aquesta tendència, fortament ideològica i —per què no dir-ho?— pedant en les formes i en el fons, és Joan Lluís Marfany, el qual demostra, tal vegada ofegat per l'erudició, no haver entès res sobre la importància que ha tingut la construcció d'un «consens» per imposar un determinat «projecte» nacional que, per definició, prové de corrents polítics diversos, tant patriòtics com republicans. L'important, si de cas, és esbrinar qui, de quina manera i quan aconsegueix d'encapçalar aquest «consens». Però, sobretot, en què es basà i per què perdurà, malgrat els grans conflictes que es visqueren a Catalunya: la vaga del 1901 i la del 1902, l'impacte del «terrorisme social», el moviment de Solidaritat Catalana i la Setmana Tràgica, entre altres. Potser aleshores sabríem, per esmentar un cas, per què el 10 d'octubre de 1915 es va poder convocar una manifestació a Barcelona que, segons la premsa de Madrid, aplegà entre 20.000 i 40.000 persones

que protestaven contra la política econòmica del govern i que va rebre l'adhesió de 843 ajuntaments catalans, 643 societats cíviqües, tots els sindicats obrers de Barcelona, totes les Federacions obreres de Catalunya i de 236 cooperatives, a més, és clar, del Foment, la Cambra de Comerç i la Unió Gremial, etc, amb la presència al cap de la marxa de representants de la Lliga, dels federals nacionalistes, del bloc autonomista, dels radicals, dels jaumins, dels liberals monàrquics, dels reformistes, etc.

Al meu entendre, doncs, precisament això és el que encara no sabem prou bé de Prat de la Riba i de la seva evolució. Aquella famosa frase de Rovira i Virgili segons la qual el catalanisme va fer de Prat un demòcrata, cal estirar-la i fonamentarla per poder entendre per què, entre el 1900 i el 1917, va aconseguir de liderar el nacionalisme català per damunt, per exemple, de la UFNR de Pere Coromines i companyia, sense excloure-los, sinó, tot el contrari, integrant-los (només cal repassar, per exemple, el gran nombre d'iniciatives parlamentàries conjuntes durant el període esmentat), menant una política reformista i moderna a l'interior de Catalunya i amb relació a la construcció de l'Estat espanyol modern. De vegades s'ha volgut minimitzar que la Lliga Regionalista assolís aquesta hegemonia perquè del 1917 en endavant, amb l'anomenada «crisi del règim» i la mort de Prat (amb el consegüent canvi de lideratge), va alterar-se completament la conjuntura política (que esdevingué encara més convulsa) i l'hegemonia en el si del catalanisme, que s'escorà cap a l'esquerra fins que el 1931 va ser sintetitzat (amb la mateixa voluntat de «consens») per Francesc Macià i l'ERC. A mi em sembla, però, que una cosa no nega l'altra: sovint s'oblida que Francesc Macià, abans de comandar l'Esquerra, havia estat diputat de la Lliga Regionalista; de la mateixa manera que la pèrdua del sentit «nacional» de la Lliga per esdevenir un partit de dreta clàssic, no vol dir que abans no representés una altra cosa, malgrat que alguns donin per bona l'opinió —força primària, d'altra banda— de Rovira i Virgili respecte al caràcter dretà, burgès i monàrquic d'aquell partit després de la mort del Dr. Robert el 1902, com si aquest hagués estat un «revolucionari».

L'obra de Prat de la Riba al capdavant de la Mancomunitat de Catalunya ha estat estudiada, si més no parcialment, i elogiada a bastament. En canvi, però, hem aclarit del tot quin era el seu pensament polític-social? Crec que no, perquè, per citar l'exemple que posava Benet, nomenar Pompeu Fabra en comptes de mossèn Alcover per dirigir la normativització del català, no va ser una opció sense importància. Com tampoc no ho fou encomanar la direcció de l'Escola del Treball a un socialista com Rafael Campalans. Crear el Museu Social de Barcelona, que es dedicava a l'estudi de la condició obrera, l'habitatge i la planificació urbana, amb la inclusió de liberals i utopistes socials, no crec que sigui un detall poc significatiu. Com tampoc no m'ho sembla el fet que per aconseguir un canvi real en l'escleròtica política espanyola del moment, a Madrid, de la mà de Cambó

(però no tan sols), el catalanisme que dirigia Prat estengués la mà al reformisme nacionalista espanyol (o a l'inrevés, ara tant se val) que s'aglutinava a l'entorn de la revista *España*, que el 1915 havia creat Ortega y Gasset i que, a partir de l'any següent, va dirigir el socialista Luis Araquistáin.

Una anàlisi que atengui la tensió entre el pensament i l'acció de Prat de la Riba (i del catalanisme que va representar), n'avaluï les contradiccions (per bé i per mal) i en plantegi els resultats sense el doctrinarisme ideològic habitual, fóra la manera més fàcil i enraonada d'esbrinar si l'evident evolució del seu pensament al llarg del nou-cents fou sincera o oportunista, superficial o profunda.

LLUÍS COMPANYS, PRESIDENTE DE CATALUÑA

El perill de les commemoracions és desenfocar els esdeveniments i, és clar, els personatges. A més, no hi ha cap commemoració que sigui políticament neutre. Totes tenen, quan es fan a so de bombos i platerets, la seva significança. Només cal recordar dos esdeveniments de signe totalment contari: el cinquè centenari de l'arribada de Colom a Amèrica i el centenari, l'any que ve, de l'aprovació de les Bases de Manresa. Però també en tenen, de significació, quan es deixa passar el temps i s'espera a què la memòria s'estovi. Això és el que ha passat amb Lluís Companys. Em pregunto si havíem d'esperar al cinquantenari de la seva execució per dedicar el nostre temps —i el de les institucions— a recordar el president de Catalunya afusellat. A Macià, per exemple, primer president de la Generalitat republicana, el 1983, any del cinquantenari de la seva mort, no el va vindicar pràcticament ningú. Ara només ens queda la «possibilitat» d'esperar al 2009 per fer festa grossa en motiu del cent-cinquanta aniversari del seu naixement. Com ningú tampoc no es va recordar que el 1982 feia cent anys que Companys havia nascut. Em sembla una situació ridícula, sobretot en un país com el nostre on tothom diu ser catalanista, que es preocupa constantment per la seva identitat i que té un president que dia sí dia també reclama reflexions morals sobre el nostre esdevenidor. ¿Vam fer actes de reflexió i d'homenatge a Companys o a Macià immediatament després de recuperar la Generalitat? ¿No es van fer per oblit o per perversió política? A mi em sembla que per això últim. Potser el que passa és que certs sectors ideològics de Catalunya, especialment els de dretes, adopten en relació a l'afusellament de Companys la mateixa ambigüitat insultant que demostra tenir Cambó a les seves memòries: «Injust? —es preguntava el cap de la Lliga— Ell [Companys], el 6 d'octubre del 34 havia comès igual delictes que els militars...i fou indultat. El 1936 ell [Companys] féu afusellar tots els militars revoltats». És francament malvat aquest comentari, sobretot si això s'escriu des de l'Argentina, prenent el sol i enriquint-se, després d'anar-se'n del país el 1936 i haver ajudat econòmicament la rebel·lió franquista, metre l'implicat, Companys, assumí fins a la mort el seu paper polític i personal com a president, dins i fora de Catalunya.

El que vull dir és que hem esperat massa temps per reivindicar Lluís Companys i que, a més a més, passarà l'any de la commemoració i ens n'oblidarem fins a la pròxima data màgica, deixant pendent, posem per cas, la potenciació d'estudis reals i seriosos sobre la seva biografia, com a polític, com a periodista i com a advocat dels obrers. Com també deixarem sense avaluar quina fou la seva obra de govern, prou rica per ermerçar-hi alguns diners i esforços. Pel que sembla, el mèrit de Companys és haver mort afusellat per Catalunya. Home, doncs no. El Companys important no és el de l'exili i la mort, encara que sigui també cabdal, com ha volgut posar de manifest la recent exposició patrocinada pel govern català. És una broma de mal gust la idea que ara s'ha posat de moda i que ve a dir

que el Companys estadista i brillant és el que va del 1939 fins al 15 d'octubre de trista memòria. De mal gust, injusta i, m'atreviria a dir, reaccionària.

Crec, per tant, que serem més capaços de copsar la importància de Companys si prenem quatre dates per explicar la seva biografia política: 1917, 1934, 1936 i 1939.

L'any 1917 és quan emprèn, juntament amb Francesc Layret i Marcel·lí Domingo, la tasca de crear un partit que recolzi en la gran massa obrera anarcosindicalista catalana, el Partit Republicà de Catalunya. És a dir, és el moment que es posa en marxa una fórmula política que, malgrat esguerrar-se en un principi, després fructificà amb l'Esquerra Republicana de Catalunya: la voluntat de lligar el catalanisme d'esquerra amb els sindicats.

El 1934 que, contràriament al que s'ha dit sempre, no és una data bàsica de la seva vida pels fets d'octubre en ells mateixos —l'oportunitat dels quals caldria analitzar més detalladament—, sinó per l'impacte que els esmentats fets tingueren en la seva acció política posterior. El fracàs del 6 d'octubre em sembla que tingué dos efectes de gran abast, un de col·lectiu i un altre de personal. El col·lectiu és que certs sectors catalanistes radicals des de llavors el veneren com un màrtir a incorporar en la mitologia nacionalista i que, per tant, han fet de Companys un intocable. El personal —que és més profitós històricament— és que Companys s'adonà que a partir d'aleshores Catalunya només podria assolir cotes més altes d'autogovern tenint el suport del poble que, evidentment, el 6 d'octubre va negar-li.

L'actitud de Companys el 1936 és el resultat d'això que acabo de dir. El doble poder que hi ha a Catalunya després de la rebel·lió militar és l'expressió màxima de la conjunció Companys/poble. En primer lloc, perquè l'experiència del 1934 li havia fet entendre la lliçó que els cops d'efecte sense base són un suïcidi i, en segon lloc, perquè a resultes de la seva relació anterior amb la CNT-FAI (que sap que no pot controlar les institucions ni el conjunt de la vida política catalana) aconseguí que l'anarcosindicalisme català el toleri com a president de Catalunya. Aquesta simbiosi Companys/poble perdura, encara que és un comportament força oportunista, fins i tot després dels fets de maig de 1937. El que canvia són els potragonistes. Companys i l'ERC es desfan del llast anarquista tan bon punt s'estén l'hegemonia dels comunistes, cada vegada més assentats arreu de la península. Malgrat el canvi d'aliats, la fórmula, però, és la mateixa: cercar una base social per al manteniment de l'autonomia.

Finalment, el Companys del 1939 és aquell home que assumeix un paper institucional, sense institució ni territori, preservant al preu que sigui la unitat i el seu caràcter de president de tots els catalans. Aquella famosa frase que dirigí a un grup d'estudiants catalans refugiats a Montpeller el juliol de 1939 és la millor

síntesi del pensament que inspirava l'acció política del president Companys després de la derrota militar: «Per lluitar per altres idees, hi ha molta gent que treballa i lluita a tot el món. *Catalunya només ens té a nosaltres.*».

Conferència pronunciada al Casal de Joves de Premià de Dalt el 20.1.1991

CAMBÓ, PARLAMENTARIO

L'any 1935 Ramon d'Abadal, historiador i destacat home de la Lliga Regionalista, engiponà una primera versió dels discursos parlamentaris de Francesc Cambó, que ara, a iniciativa de la família, i completant els quatre volums que ja han estat editats sobre l'obra de Cambó, han estat reeditats. Jordi Casassas, que ha tingut cura de la present edició, hi ha incorporat nous discursos fins avui inèdits i ha optat per eliminar les introduccions d'Abadal substituint-les per uns breus textos orientatius històricament. Així doncs, des de l'abril d'enguany disposem d'una recopilació de prop de mil pàgines —59 discursos— que permeten resseguir l'acció parlamentària d'aquest polític català que intentà combinar una tasca tan poc fructífera, com persistent, que consistia a reivindicar alhora la personalitat catalana i la regeneració d'Espanya.

Cambó és un personatge difícil dins la història de Catalunya. Gairebé tot el que s'ha escrit sobre ell no ha pogut sostreure's a l'apassionament polític, de dretes o d'esquerres, tant se val. És per això que són útils aquesta mena de llibres, perquè tenen la gràcia de servir als professionals, però també als no especialistes, fonts bàsiques per comprendre millor el personatge. El nostre és un país petit, que se sent orgullós de la pròpia història i que ha tingut dirigents polítics i sindicals de molta fusta que tendim a oblidar, com si no fossin part inqüestionable de la nostra tradició. I els oblidem, en bona mesura, perquè la dictadura franquista aconseguí, en part, estroncar el fil natural que uneix una generació amb una altra, biològicament posterior. Però és que, a més, diguem-ho també, fins no fa gaire cada sector historiogràfic covava la seva pròpia mitologia, ben entès que això sovint convertia els estudis històrics en hagiografia.

Francesc Cambó, nat a Verges el 1876, advocat i financer, les memòries del qual, arrogants i fins i tot grandiloqüents, reflecteixen prou bé la participació activa que va tenir en els debats i accions polítiques del primer terç del segle XX entorn del que la coneguda generació de 1898 denominà «el problema d'Espanya». Cambó que, evidentment, era un catalanista de dretes representà l'opció autonomista com a model d'Estat en una Espanya en què el federalisme republicà havia fet aigües després del fracàs de la I República i, al seu torn, els liberals i els conservadores, les forces predominants durant la Restauració (1874-1931), no oferien més que la descentralització administrativa.

La defensa de l'autonomia política, que compartí amb els nacionalistes republicans, és el nucli central de la política camboniana i catalanista. I això que avui pot semblar tan obvi, tan necessari, tan de dret, no estava gens clar, per citar només tres dates, el 1900, el 1907 i el 1931. Potser aquesta és la virtut més important del Cambó polític, que és fàcil de detectar amb la lectura de les seves intervencions parlamentàries. Si rere de cada discurs seu intercaléssim la rèplica

d'un Moret o un Alcalà-Zamora o un Melquídes Alvarez o un Goicoechea o un Santiago Alba o un Gabriel Maura o bé un Víctor Padrera, ben segur que el contrast encara seria més evident.

Menystenir Cambó, doncs, perquè representà la dreta política i sociològica d'aquest país o bé perquè va participar en el finançament de la rebel·lió militar del 1936, només voldria dir ignorància i prou. Cal conèixer, per tant, el pensament de Cambó, com també el de Peiró, Rovira i Virgili, Prat de la Riba, Nin, Carner, Comorera, Roig i Bergadà, Frederica Montseny, Planas i Casals i tants altres polítics destacats de Catalunya. Conèixer la història de Catalunya passa, abans que res, per conèixer l'acció dels seus ciutadans fos quina fos la seva filiació política.

A PROPÓSITO DE CAMBÓ, LA DERECHA CATALANISTA Y FRANCO

Cal reconèixer, d'entrada, que Borja de Riquer té el do de l'oportunitat. M'apresso a dir, doncs, que amb la publicació d'aquest nou llibre, *L'últim Cambó (1936-1947). La dreta catalanista davant la guerra civil i el franquisme*, Eumo, Vic: 1996, Riquer ha fet el ple a seixanta anys de l'esclat de la guerra i gairebe mig segle després de la mort de Francesc Cambó, aniversari que s'esdevindrà l'any que ve. Era una llibre esperat, sobretot des que el 1991 l'editorial Eumo va anunciar-lo amb el títol *Nacionalisme català i feixisme espanyol*, per bé que aleshores l'autoria era compartida. Han passat els anys, doncs, i suposo que aquell projecte ha abocat en aquest altre, més limitat i de responsabilitat individual, però igualment transcendent.

Sobre la guerra civil s'han escrit llibres de tota mena, l'allau bibliogràfica, tanmateix, no sempre ha estat justificada (vegeu la interessantíssima sèrie d'articles valoratius que ha publicat *Serra d'Or* i en prodreu avaluar els resultats), i, sobre el franquisme, encara que se n'han escrit molts menys, alguns són importants. Pel que fa a la figura de Francesc Cambó, les biografies de què disposem sovint són, per desgràcia, tan conjunturalistes i tan esbiaxades, que per anar bé avui dia se n'hauria de preparar una altra que tingués en compte el «primer», el «segon» i el «tercer» Cambó d'una manera global i no de forma fragmentària, que és el que s'ha fet fins ara, desfent-se dels judicis de valor previs (a favor en contra del personatge) tan del gust d'aquest país.

El llibre de De Riquer, malgrat alguns inconvenients que apuntaré tot seguit, pertany, tanmateix, al gènere de les obres sensates d'història política, la importància de la qual no tan sols deriva del tema triat i de la categoria del polític que estudia, sinó que, a parer meu, adquireix relleu perquè la seva lectura invita a la reflexió sobre qüestions tan universals, però tan poc concretes, com són ara la guerra i la confrontació civil, la debilitat o bé la fortalesa de les conviccions dels individus en èpoques de crisi i, encara, sobre la influència de les visions presents en la valoració que hom fa de les actituds passades per «...superar tant aquelles explicacions basades en el tòpic i en l'oblit com aquelles altres plenes de maniqueisme». Tal vegada Riquer no s'ha desfet de tots els tòpics, però el que és innegable és que el personatge l'ha captivat i, per això mateix, ha intentat comprendre'l sense fer-ne ni una apologia acrítica «ni sentenciar-lo vehementment», que és el que han fet alguns autors quan s'han posat a analitzar una etapa o una altra de la vida de Cambó.

El llibre consta de dues parts: el text pròpiament dit, resultat de la investigació i que ocupa 274 pàgines, incloent-hi la presentació i unes conclusions molt bones; i els 30 documents (cartes, articles, manifestos i informes) que conformen un

interessant apèndix i que, en bona mesura, és la base documental en què recolza el text. El primer que es veu, cosa que confessa l'autor de bon començament, són les limitacions d'aquest estudi, ja que hi manca «molta documentació particular de Cambó i d'altres dirigents de la Lliga, que es troba en arxius privats, [i que] no és de lliure accés per als ivestigadors». Riquer, doncs, no ha pogut accedir a l'arxiu personal de Cambó perquè la família no li ha obert les portes com hauria d'haver estat en tractar-se d'un historiador de solvència. I mentre això sigui així, malauradament la visió que tindrem del pròcer català serà sempre mutilada, plagada d'«ombres» i provisional, malgrat que, com en aquest cas, la correspondència amb Joan Estelrich, Lluís Duran i Ramon Garriga i l'ús que fa Riquer de fonts indirectes doni prou de si per atrevir-se a escriure un llibre. És d'esperar, però, que aquesta distorsió induïda pels hereus s'acabi algun dia.

Personalment, m'atreveixo a fer una recomanació heterodoxa al lector d'aquest llibre: que abans d'emprendre'n la lectura es llegeixi les gairebé deu pàgines de conclusions, ja que més que un resum del que s'ha dit al llarg de l'obra és un breu i excel·lent assaig d'interpretació sobre els condicionaments que van influir en els lliguers catalans a l'hora de posicionar-se davant la fractura que fou la guerra civil. Són unes conclusions reals, com déu mana, que recullen el bo i millor de les anàlisis que Riquer ha fet prèviament, i fins i tot desdiuen un inicial esteriotip, que tal vegada és el tòpic més evident que arrossega Riquer i que impregna els primers capítols de l'obra, sobre la "bondat" revolucionària, que és el revers d'allò que va escriure Cambó al seu dietari sobre que «...en les esquerres predominen els canalles...», per bé que tot seguit afegia que «és indubtable que en les dretes predominen els imbècils». Ja fossin canalles o no les esquerres, ja fossin imbècils o no les dretes (que això forma part de l'àmbit de la moral i no pas del de la història), el que tot lector desapassionat voldria saber és per què una bona colla de dirigents de la Lliga (uns 23 segons el document núm. 4 de l'apèndix) van aherir-se, al costat d'altres destacades personalitats del món econòmic, cultural i polític català (des del músic Frederic Mompou fins als periodistes *Gaziel* i Carles Sentis i a una munió de cognoms conegudíssims d'empresaris com Macaya, Ribó, Condemeinas, Sagnier, Carbonell o Girona), als militars sublevats mitjançant el manifest datat el 22-27 d'octubre de 1936. Sobretot perquè la majoria dels signants van haver de passar del que diu Riquer a la pàgina 157 («Els lliguers no havien donat suport polític a la conspiració ni, menys encara, havien estat entre els protagonistes de l'aixecament de juliol de 1936») al que apunta a la pàgina 172 («...la majoria dels dirigents i quadres de la Lliga Catalana col·laboraren activament o passivament amb els militars sublevats...»). I aquest matís que separa una cosa de l'altra, a més de ser força més important del que sembla, posa de manifest que les actituds polítiques de la gent no són tan òbvies com les etiquetes ens volen fer creure ni deuen respondre a una única raó. No és que Riquer no hagi pensat en tot això, és clar que ho ha fet; però no sé per què no hi aprofundeix com era d'esperar després de llegir les conclusions del seu llibre i de

constatar la importància que li atorga ell mateix per explicar el recel dels franquistes cap als antics lliguers.

El problema ha estat, segurament, que malgrat que, com he dit, de literatura històrica sobre la guerra civil, n'hi ha a dojo, continua essent una incògnita el comportament global de la dreta catalanista davant la sublevació militar i el nou règim. Tenim memòries i records dels protagonistes que Riquer empra amb saviesa (les de Marcel·lí Moreta, Octavi Saltor, J.A. Güell i López i, és clar, les *Meditacions* del mateix Cambó), disposem, també, de llibres tan notables com el de Joan M. Thomàs sobre el falangisme barceloní dels primers anys del règim franquista o, encara que calgui espigolar-hi molt per esbrinar qui féu què, hi ha l'explèndid treball que Maria Campillo va oferir-nos sobre els escriptors catalans i el compromís antifeixista. Ara bé, tot i així, és evident que la història del compromís o no de la dreta catalana amb el franquisme està per fer i només podem recórrer a obres fragmentàries (que van des de l'aplec de cartes que Carrasco i Formiguera va trametre des de la presó abans de ser executat fins a *Testigo de poca edad (1936-1943)* de Joan Gomis, passant pel recent llibre de Francesc Cabana sobre la burgesia catalana i el de Pere Ysàs i Carme Molinero sobre els industrial catalans i el franquisme o bé l'estudi primerenc de Carles Viver i Pi i Sunyer sobre el personal polític de Franco) que, per ara, no ens permeten de copsar l'actitud de conjunt de la dreta catalana. És per això que trobo especialment desafortunat el subtítol del llibre, *La dreta catalanista davant la guerra civil i el franquisme*, ja que al capdavant tan dreta catalanista era la Lliga, com Unió Democràtica o Acció Catalana i molts dels intel·lectuals que van romandre fidels a la República i a les institucions de la Generalitat de Catalunya. No és pot matar tot el que és gras. El que vull dir és que la dreta catalanista no estava integrada tan sols dins la Lliga i, per tant, si volem defugir els maniqueïsmes cal reconèixer-ho d'antuvi, fins i tot en els títols dels llibres. La guerra civil va provocar fractures molt i molt fondes, a dreta i a esquerra, que Riquer apunta però no acaba de resoldre perquè per ara no podia ser d'altra manera. Riquer, doncs, és, en aquest sentit, poc incisiu a l'hora de fer-nos entendre, per exemple, per què Ramon d'Abadal i Calderó, Ramon d'Abadal i de Vinyals, Joan Llonch, Lluís Duran i Ventosa, Jesús Cambó, Joan Baptista Solervicens, Agustí Calvet, Felip Rodés o bé Miquel Vidal i Guardiola, entre molts altres, van haver de passar pel tràngol de justificar-se davant el Tribunal de Responsabilitats Polítiques franquista a pesar d'haver manifestat des de molt abans la seva adhesió a la causa rebel o bé, més enllà de les explicacions donades pels intressats, per què uns personatges com ara Joan Anton Güell i López, segon comte de Güell, Felip de Solà Cañizares o Josep Puig i Cadafalch, destacats dretans catalanistes, van desdir-se de l'adhesió primerenca al govern de Burgos per romandre a l'exterior en situació d'espera. O bé, a la fi, per què altres candidats a donar suport a una opció conservadora d'aquella mena (i sense pretendre escandalitzar citaré els noms, entre molts altres, de Ferran Soldevila i Batista i

Roca) no van emprendre aquell camí malgrat l'hostilitat de les patrulles de control. Que Bertran i Musitu, o els seus fills (cunyat i nebots del comte de Güell, respectivament) es lliuressin a cor què vols al franquisme reflecteix, com en el cas de Valls i Taberner, una tendència cap a l'extremisme manifestada gairebé des de la proclamació de la República, però, en canvi, no és tan clar que aquest fos el cas de Ventosa i Calvell, qui, a més, va passar de tenir una gran influència en els ambients militaristes de Burgos a la marginació més patètica, patint la mateixa davallada que va experimentar l'audiència que havia tingut Cambó entre els sublevats.

Al cap i a la fi, però, la qüestió de fons és molt més complexa, ja que caldria analitzar-la en la direcció que avança el mateix Riquer: l'«actitud hostil a coneguts dirigents de la Lliga Catalana, un cop acabada la guerra, no fa més que constatar que, malgrat que havien donat suport actiu a la causa franquista, persistia, i fins i tot s'incrementava, l'animadversió de gran part de les autoritats del nou règim a tot allò que significués catalanisme, per moderat que fos. Durant molts anys, als ambients franquistes més "durs" encara es mantingué vigent la vella tesi que els homes de la Lliga eren uns dels principals responsables de la crisi social i política espanyola dels anys trenta», i, també, en relació amb al gir autoritari d'una part del conservadorisme català parel·lel al que també es donà arreu i, per tant, endinsant-se en l'actitud del conservadorisme europeu davant la República, la sublevació militar i el franquisme, que és el que hom conclou de la lectura d'un altre llibre interessantíssim, *La perfidia de Albión. El gobierno británico y la guerra civil española* (Siglo XXI, Madrid:1996), d'Enrique Maradiellos, en què l'autor analitza el descarat decantament del govern conservador britànic a favor dels militars rebels, per molt que l'amaguessin rera el Comitè de No Intervenció.

El relat de De Riquer va de menys a més, és a dir que augmenta en intensitat a mesura que s'avança en la lectura, exactament seguint la tendència contrària a l'actitud de Cambó i els lliguers, que va anar de més a menys. I aquest és el nus de la història que ens explica Riquer: ¿Per què els lliguers, després d'haver esmerçat tants esforços en favor de la causa franquista, van sentir-se profundament incòmodes amb el nou règim? Riquer apunta dues raons. La primera és de tipus ideològic i, la segona, és, seguint les tesis de Josep Benet sobre l'impacte que va provocar l'intent de «genocidi cultural», de tipus nacional català. Riquer ho resumeix així: «Sens dubte, [Cambó] devia sentir una mena de regust agredolç pel febrer de 1939, quan la guerra finí a Catalunya. Era, evidentment, la fi de l'etapa "roja" i del malson revolucionari. Però, tot i que estava amb els que havien guanyat la guerra, tampoc no es devia sentir un vencedor. Com reconeixia ell mateix, sentia "vergonya" d'haver donat suport a una causa que, finalment, s'havia mostrat agressivament anticatalanista. La seva repugnància envers els principis ideològics dels que apareixien com els autèntics guanyadors del conflicte

no havia fet més que créixer al llarg de la guerra. Pel febrer de 1939, Francesc Cambó tenia la seguretat que començava una etapa dura, difícil i dramàtica per als catalans i per a Catalunya. I també sabia prou bé que la situació dels qui, com ell, havien donat suport a Franco i no volien renegar de les seves conviccions catalanistes seria força compromesa i incòmode».

El regust agredolç que sentia Cambó devien compartir-lo molts d'aquells lliguers oposats a la República l'actitud dels quals respecte al franquisme Riquer divideix en cinc grans grups. Llevat del més recalitrants que feren «una renúncia explícita al passat i a la tradició política del catalanisme» i dels que van fer una «oposició explícita al règim franquista i de manteniment d'unes clares conviccions democràtiques, catalanistes i fins i tot republicanes», la gran majoria va «convivre» amb el franquista i, a partir de mitjan dècada dels quaranta, hi col·laboraren a distància, cosa que ens explicaria, de passada, per posar un exemple, per què un dels col·laboradors de Cambó a l'Oficina de Propaganda i Premsa de París al servei de l'Espanya «blanca», el jove Octavi Saltor, el 1976 va participar, junt amb els representants de l'Assemblea de Catalunya i el Consell de Forces Polítiques i en representació d'aquella antiga dreta col·laboracionista, en la primera manifestació "legal" de l'Onze de Setembre per reclamar «Llibertat, Amnistia i Estatut d'Autonomia».

JOSEP TARRADELLAS: ¿HÉROE O TRAIADOR?

Des que Josep Benet va fer les seves punyents declaracions a la premsa escrita barcelonina sobre la figura del president Tarradellas, l'allau de tinta no ha parat. Uns per denigrar l'antic senador de l'Entesa dels Catalans, els altres (ben pocs) per situar la pretesa polèmica en el debat historiogràfic que li pertocava. I, en general, em fa la impressió que no n'hem tret l'aigua clara. Ni políticament —si és que calia— ni per a la història —que crec hauria estat el més interessant.

En l'esmentada polèmica destacaven dos aspectes que, tal vegada, necessiten una explicació. En primer lloc, si un ex-president que només fa quatre anys que és mort «pot» ésser historiat i, en segon lloc, si el que diu el senyor Benet és història o, per contra, només és un passar comptes irat i malhumorat d'un polític que Tarradellas va menystenir més d'una vegada, fins al punt de foragitar-lo de la Comissió Negociadora amb Madrid el 1977, a pesar d'haver estat el senador més votat arreu.

No fa gaire, el professor Borja de Riquer ha donat a conèixer una conferència que dictà a l'Euskal Herriko Unibertsitatea amb el títol «Apogeo y estancamiento de la historiografía contemporánea catalana». En aquest article, que se centra, sobretot, a denunciar el que creu que són les insuficiències de la historiografia catalana contemporània actual, en la línia sensacionalista i, per tant, més aviat tergiversadora i incompleta d'un fantasiós article que va publicar conjuntament amb els professors Miquel Barceló i Enric Ucelay Da Cal el 1982, entre els elements que destaca com a causes d'aquesta crisi, hi ha el divorci creixent que existeix entre investigació i divulgació o, dit d'una altra manera, el divorci entre els historiadors i el gran públic i una certa tendència al «presentisme». Doncs bé, a banda de les objeccions que caldria fer a les argumentacions globals de Riquer (que en aquest espai no em correspon), em sembla que la tasca com a historiador de Josep Benet no s'ajusta gens a l'esquema que planteja Riquer. Ni Benet ni molts altres investigadors que, com ell, ens han servit pàgines i pàgines d'història. Vull dir, doncs, que Josep Benet pertany a una raça d'historiadors que un cert sector d'universitaris —no sense miopia— acostumen a bescantar, però que sovint són els que donen a la llum els únics best-sellers de temàtica històrica: l'historiador-polític, el qual, tot s'ha de dir, en altres èpoques no s'estava de capgirar el que calgués per aconseguir que la «seva» història, sempre «presentista», lligara amb altres interessos —de la monarquia, per exemple, o del Partit— sense atendre els fets objectius. Com ha escrit Eulàlia Duran, quan Lluís Vives clamava contra aquest tipus d'història escrita amb una clara finalitat política, era perquè considerava que allò era «feina d'advocat i no d'historiador». I així devia ser en el Renaixement, però no en el cas de l'historiador-polític (que la historiografia actual no integra en els estats de la qüestió) que va aparèixer

durant la Dictadura franquista i que, si bé servia un interès superior, aquest no era altre que la democràcia i el país. Però és que, a més, a diferència dels renaixentistes, emprà una metodologia científica. Fa un any, Ricard Vinyes recordava que entre 1962-1963 van sortir de la impremta dos llibres d'història. L'un, *Nosaltres, els valencians*, de Joan Fuster. L'altre, *Maragall i la Setmana Tràgica*, de Josep Benet. Que ambdós llibres són importants, no ho pot negar ningú. El que més m'interessa de destacar aquí del que deia Vinyes és que cap dels dos autors era historiador d'ofici; «vull dir que ni tenia estudis ni títols específics d'història, ni si guanyava la vida, ni pertanyia al món universitari. No és balder de recordar-ho perquè explica que el motiu que va empènyer els autors a treballar en la seva confecció no provenia de les necessitats acadèmiques de la vida universitària, sinó més aviat de la necessitat que tenien de trobar referències culturals, polítiques i ideològiques que donessin fe de l'existència del seu país i també d'explicar, lentament, com voldrien que fos aquell país.» («La Catalunya de Josep Benet», *Avui*, 12-XII-1991). Al cap i a la fi —i aquesta és la conclusió de Vinyes que comparteixo— el fet d'optar per un objecte d'estudi i no un altre i per un estil de reconstrucció historiogràfica concret, és sempre una declaració programàtica tàcita de l'historiador-polític.

Josep Benet, que és advocat de professió, és d'aquesta mena d'historiador-polític que les especials circumstàncies polítiques de la Dictadura empenyeren a la investigació històrica. És a dir, a fer tasca de suplència, de resistència cultural o, per dir-ho a la manera de Ciceró, a esdevenir testimoni del temps i missatger del passat per a les noves generacions. Si hom repassa la bibliografia de Josep Benet s'adonarà de seguida perquè destaco la seva inicial professió i l'abocament posterior cap a la història i, no ho oblidem, a la política. Obres, entre altres, com ara, la ja citada, *Maragall i la Setmana Tràgica* (1963 i recentment reeditada); *Catalunya sota el règim franquista. Informe sobre la persecució de la llengua i la cultura de Catalunya pel règim del general Franco* (1973); *Marxisme català i qüestió nacional catalana (1930-1936)* (1974); *Barcelona a mitjan segle XIX. El moviment obrer durant el Bienni Progressista (1854-1856)* (1976, escrit en equip amb Casimir Martí) o *Exili i mort del president Companys* (1990), són alguns dels treballs que Benet ens ha servit amb aquest esperit d'historiador-polític al servei de la memòria col·lectiva, com qui recull documentació per enllestir la defensa d'un sumari complicat. Ell sempre diu que va escriure el llibre sobre la Setmana Tràgica perquè no n'hi havia cap; perquè, com li digué Vicens i Vives, «si en vols un, l'hauràs d'escriure tu». Tota la seva bibliografia només s'entén en aquest sentit, profund, verídic, de l'intel·lectual que entra en una llibreria i no troba el llibre que desitja, i, sense pensar-s'ho, es llança a escriure-lo. I això fins avui.

¿Què ha passat ara perquè molta gent hagi vist el dimoni rere les declaracions de Benet sobre Tarradellas? Doncs que el problema no és Benet, sinó Tarradellas, que, segons que sembla, és i ha de ser, per a addictes i conversos al tarradellisme,

un «tabú». Les respostes de Benet a l'entrevista que li feren era de preveure que provocarien discussió, tant per la contundència d'algunes de les afirmacions que hi féu, com per la categoria del personatge a què feien referència. Les declaracions de Benet, tanmateix, no han estimulat cap discussió seriosa sobre el president Tarradellas, han «provocat», més aviat, histèries, condemnes, querelles i no sé què més.

El meu parer és que Benet tenia i té dret, com tothom, a dir el que vulgui sobre Tarradellas i el seu paper en la història de Catalunya. I té dret, fins i tot, a equivocar-se. Però el que no es pot admetre és que, interessadament, un cert sector de gent —políticament divers i d'un bagatge personal no del tot homogeni— repliquin Benet amb el «cor» i li retreguin que valori negativament la figura del president a l'exili i durant la transició democràtica perquè va acceptar el poti-poti pre-autonòmic suarista amb intenció de «col·locar-se». Per ara Benet ha fet el que havia de fer i el que ha fet sempre: escriure les set-centes divuit pàgines del llibre *El president Tarradellas en els seus textos (1954-1988)* per avalar el seu criteri. Els altres, de moment, han fet un mutis que ja es preveia després de fallar en l'intent de criminalitzar un debat històric. I és una llàstima, perquè Tarradellas és avui per avui, no cal dubtar-ne, història i res més, encara que faci tan poc que va desaparèixer.

Hem de convenir, si més no, que Benet dóna en aquest llibre molta teca per repensar Tarradellas, fins i tot si prescindim dels comentaris i postil·les que fa a l'epistolari del president. Potser hi ha gent que creu fermament que Tarradellas era un «home d'Estat», és possible que ho fóra; però no és menys cert que, dels seus textos i declaracions, es desprén que era, també, un enfurit, en el sentit que era una persona agitada, de passions molt vives i un autoritari. Tarradellas va tenir una trajectòria política que, en qualsevol altra persona, n'hauríem dit «oportunista». De l'organització independentista La Falç a l'acceptació del marquesat hi ha tot un camí que no és precisament recte ni coherent. ¿Com es pot valorar acríticament la trajectòria d'un president que en una època signa el decret de col·lectivitzacions i la llei d'avortament i uns anys més tard, retornat de l'exili, no deixa que les dones que treballen a la Generalitat portin pantalons? ¿Com n'hem de dir d'un polític que es nega reiteradament a despatxar amb un conseller o que fa fora un Secretari General Tècnic perquè publica un article queixant-se del retard en els traspassos de competències de les Diputacions a la Generalitat? ¿Com es pot vindicar un senyor que arriba a Barcelona, pactant amb el govern suarista, per deixar en no res la victòria de l'esquerra —i del conjunt del bloc autonomista— en les primeres eleccions democràtiques?

A banda les actituds personals odioses (cosa força difícil, tanmateix), a la incoherència, a l'autoritarisme i a l'oportunisme no en sóc indiferent, com tampoc no en sóc al fet que les missives de Tarradellas des de l'exili fossin una

sèrie d'atacs i distorsions que ves a saber a què responien. Per raons familiars que no fan al cas, he tingut a les mans alguns dels originals dels textos que Benet transcriu parcialment en el seu llibre i, de veritat, que en la seva totalitat són encara més punyents i feridors que no pas trossejats. (Benet hauria fet molt bé d'incloure transcripcions íntegres en un annex, per evitar les acusacions de manipulador). I què diu Benet de Tarradellas que sigui tan forassenyat: que Tarradellas va malparlar de tothom, que va fer giragonses polítiques diverses i que, certament, no fou un home de consens.

Hi cap una altra interpretació de Tarradellas? És clar que sí, però el llibre de Benet, que no és cap biografia —com s'explicita al pròleg—, sinó una glossa dels textos del president, em sembla més honest que no pas d'altres que passen per biografies i que ningú no critica. Aquelles memòries —que no ho són de cap manera— en les quals el tic sectari, malcarat i arrogant de Tarradellas és ben palès, al capdavall ja ens havíem deixat veure que la interpretació de Benet no és tan tramposa com s'ha dit.